

НАУКОВО-ПРАКТИЧНИЙ
ЖУРНАЛ

ВИДАЄТЬСЯ З 1947 р.

№ 6 (282) 2012

ЛИСТОПАД – ГРУДЕНЬ

З М І С Т

Статті та повідомлення

<i>Кулешов С. Г.</i> Загальна теорія документа: реалії та перспективи	5
<i>Воронін В. М.</i> До питання розвитку нагородної системи Радянської України. Знак ордена Червоного Прапора УСРР зразка 1925 року	11
<i>Клименко Т. А.</i> Документи Державного архіву Черкаської області як джерельна база краєзнавчих досліджень	16
<i>Пинчук С. А.</i> Тайная миссия капитана Хрисовери (к истории освободительного движения греков в период Восточной войны 1853–1856 гг.)	23
<i>Пасічник Л. М.</i> Кіровоградці у складі антифашистських інтернаціональних сил	43
<i>Купрунець Т. Я.</i> Архівне копіювання веб-сайтів: проблеми та шляхи їх вирішення	50

Огляди джерел та документальні нариси

<i>Глизь Ю. І.</i> Документи Центрального державного історичного архіву України, м. Київ про діяльність Київської міської думи	62
<i>Гайворонська А. А.</i> Сквородіана в архівних зібраннях ЦДАМЛІМ України (до 290-річчя від дня народження видатного просвітника, філософа, поета)	70
<i>Тупчієнко-Кадирова Л. Г.</i> Формування особового архівного фонду Юлія Мейтуса (на прикладі листів та листівок спадщини композитора)	75
<i>Жуковська А. І.</i> Документи двічі Героя Радянського Союзу Василя Петрова як історичне джерело	85
<i>Носенко О. В.</i> Українська Хатинь	94
<i>Булгаков Ю. В.</i> Особисте листування М. Крейна: загальний огляд та інформативний потенціал	100
<i>Галатир В. В.</i> Діяльність місцевих адміністрацій Правобережної України в період гетьманату П. Скоропадського: огляд джерельної бази	107
<i>Лобанова Н. М.</i> Чернігівські організації допомоги борцям революції	117

Публікація архівних документів

<i>Петришак Б. І.</i> Дещо про життя, побут та умови навчання львівських студентів за кордоном у XVII ст.	123
<i>Фотодобірка.</i> До 75-річчя українського політичного діяча, Героя України В'ячеслава Чорновола. Упорядник <i>Климович Н. М.</i>	137

Архівна справа за кордоном

<i>Левченко Л. Л.</i> Архівна періодика США: “голос професії”	141
---	-----

Міжнародні контакти

<i>Купченко В. П., Маковська Н. В.</i> XVII Міжнародний конгрес архівів: виклики та зміни	173
--	-----

<i>Прилепішева Ю. А.</i> Спільні виставкові проекти Державної архівної служби України та Національного архіву Республіки Вірменія	185
<i>Власенко С. І.</i> Участь українських архівістів у XII Міжнародній науковій конференції архівів країн Центральної та Східної Європи із циклу “Colloquia Jerzy Skowronek dedicata”	192
Інформація і рецензії	
<i>Бентя Ю. В., Кісіль І. М.</i> Грані співробітництва Державної архівної служби України та Міжнародного фонду “Єдиний світ”	199
<i>Мурашко Н. В.</i> Міжнародна науково-практична конференція “Електронний документ: актуальні завдання та практичне впровадження”	202
<i>Прилепішева Ю. А.</i> 13-та Загальна конференція Євро-Азійського регіонального відділення Міжнародної ради архівів і чергове засідання Консультативної ради керівників державних архівних служб держав-учасниць СНД	212
<i>Богунова Н. К.</i> Всеукраїнський семінар з питань створення розгалуженої мережі трудових архівів	218
<i>Топішко Н. О.</i> Історія унікальної архівної знахідки	223
<i>Веденєв Д. В.</i> Капітальне видання документальної спадщини українського націоналізму	228
<i>Чайковський А. С.</i> Нове дослідження з історії ОУН-УПА	239
<i>Зворський С. Л.</i> Історія Білої Церкви в подіях і постатях	246
In Memoriam	
Пам’яті Алли Миколаївни Яценюк	251

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Ольга ГІНЗБУРГ (головний редактор), Віктор ВОРОНІН,
Володимир ЛОЗИЦЬКИЙ, Наталія МАКОВСЬКА,
Володимир МЕЛЬНИЧЕНКО (Російська Федерація),
Сергій МИРОНЕНКО (Російська Федерація), Ольга МУЗИЧУК,
Костянтин НОВОХАТСЬКИЙ, Руслан ПИРИГ, Юрій ПІНЧУК,
Валентина ПІСКУН, Юлія ПРИЛЕПШЕВА, Світлана СЕЛЬЧЕНКОВА,
Валерій СОЛДАТЕНКО, Павло СОХАНЬ, Дмитро ТАБАЧНИК,
Ніна ТОПШКО, Анатолій ЧАЙКОВСЬКИЙ, Микола ЩЕРБАК

СПІВЗАСНОВНИКИ:

Державна архівна служба України
Український інститут національної пам’яті
Інститут української археографії та джерелознавства
ім. М. С. Грушевського Національної академії наук України
Державний центр збереження документів НАФ

Редакція не завжди поділяє точку зору авторів публікацій та не несе відповідальності за достовірність наведених ними даних.

**“Архіви України” on-line: <http://www.archives.gov.ua/Publicat/AU/>
http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Au/index.html**

© Державна архівна служба України, 2012
© Український інститут національної пам’яті, 2012
© Інститут української археографії та джерелознавства
ім. М. С. Грушевського НАН України, 2012
© Державний центр збереження документів НАФ, 2012

CONTENTS

Articles and Notices

<i>Kuleshov S. H.</i> The General Theory of Document: the Realities and Perspectives	5
<i>Voronin V. M.</i> About the Development of the Award System of Soviet Ukraine. The Symbol of Order of the Red Standard of USSR of 1921	11
<i>Klymenko T. A.</i> The Documents of the State Archives of Cherkasy Region as the Sources of the Study of Local Lore, History and Economy	16
<i>Pinchuk S. A.</i> The Secret Mission of Capitan Khrisovery (to the History of Liberation Movement of Greeks During the Eastern War)	23
<i>Pasichnyk L. M.</i> The Kirovohrad Citizens in the Anti-fascist International Bodies	43
<i>Kuprunets T. Y.</i> The Archival Copying of Web-sites: the Problems and Ways of Resolving	50

Sources Reviews and Documentary Essays

<i>Hlyz Y. I.</i> The Documents of the Central State Historical Archives in Kyiv City on the Activity of Kyiv City Council	62
<i>Hayvoronska A. A.</i> The Hryhoriy Skovoroda Documents in the Archival Collections of the Central State Archives Museum of Literature and Art of Ukraine (to the 290-Anniversary of educator, philosopher and poet)	70
<i>Tupchienko-Kadyrova L. H.</i> The Arrangement of the Personal Fond of Y. S. Meytus (on the Example of the Letters and Cards Heritage of the Composer)	75
<i>Zhukovs'ka A. I.</i> The Documents of Vasyl Petrov, Twice Hero of Soviet Union, as the Historical Source	85
<i>Nosenko O. V.</i> The Ukrainian Khatyn	94
<i>Bulgakov Y. V.</i> The personal Correspondence of M. Krein in the Archival Fond of the Institute of Archival Science of National Library Named After V. I. Vernadskyi: the General Review and the Informational Potential	100
<i>Halatyr V. V.</i> The Activity of Local Governments of Right Bank Ukraine During the P. Skoropads'kyi Hetmanate: the Review of Sources	107
<i>Lobanova N. M.</i> THE Chernihiv Organizations of Aid to the Revolution Fighters	117

Publication of archival records

<i>Petryshak B. I.</i> About the Life, Conditions of Living and Studying of Lviv Students Abroad in 17 Century	123
<i>Photocollection.</i> Dedicated to the 75-Anniversary of Vyacheslav Chornovol, the Hero of Ukraine, Ukrainian Political Leader. Compiler <i>Klymovych N. M.</i> ..	137

Archival Affairs Abroad

<i>Levchenko L. L.</i> The Archival Periodicals in USA: "the Voice of Profession"	141
---	-----

International Relations

<i>Kupchenko V. P., Makovs'ka N. V.</i> The International Congress on Archives	173
<i>Prylepisheva Y. A.</i> The Common Exhibition Projects of the State Archival Service of Ukraine and National Archives of Republic of Armenia	185
<i>Vlasenko S. I.</i> The Participation of Ukrainian Archivists in the XII International Conference on Archives of the State of Eastern and Central Europe, Series "Colloquia Jerzy Skowronek dedicata"	192

Information and Reviews

<i>Bentya Y. V., Kisil I. M.</i> The Aspects of Cooperation of the State Archival Service of Ukraine with he United World International Fund	199
---	-----

<i>Murashko N. V.</i> the International Scientific and Practical Conference “The Electronic Document: the Actual Tasks and Practical Implementation” ...	202
<i>Prylepisheva Y. A.</i> The 13th Common Conference of Euro-Asian Branch (Eurasica) of International Council on Archives	212
<i>Bohunova N. K.</i> The All-Ukrainian Seminar on the Problems of Creating of Wide Net of Labor Archives	218
<i>Topishko N. O.</i> The History of Unique Archival Find	223
<i>Vedeneev D. V.</i> The Capital Edition of the Document Heritage of Ukrainian Nationalism	228
<i>Chaikovs'kyi A. S.</i> The New Research on the History of OUN-UPA	239
<i>Zvors'kyi S. L.</i> The Review of the Book About Bila Tserkva	246

In Memoriam

In Memoriam: Alla Mykolaivna Yatsenyuk	251
--	-----

УДК 930.22

С. Г. КУЛЕШОВ*

ЗАГАЛЬНА ТЕОРІЯ ДОКУМЕНТА: РЕАЛІЇ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

Розглянуто основні напрацювання у формуванні загальної теорії документа. Охарактеризовано аспекти аналізу цієї проблеми різними авторами, показано зв'язок їхніх праць з іншими галузями знань.

Ключові слова: загальна теорія документа; документознавство; бібліотечно-інформаційна наука; соціально-комунікаційний підхід.

У третьому числі російського часопису “Делопроизводство” за 2009 рік надруковано текст доповіді “Общая теория документа” відомого російського архівіста В. Козлова, виголошеної ним на VI Всеросійській науковій конференції “Архівознавство й джерелознавство вітчизняної історії. Проблеми взаємодії на сучасному етапі” (16–17 06.2009)¹. Доповідач розкрив окремі складові загальної теорії документа, зокрема аспекти розгляду документа як безпосереднього чи опосередкованого цивілізаційного вияву, як елемента внутрішньосупільної взаємодії, як елемента взаємодії людини і суспільства, людини і держави. Учений наголошує на важливості уточнення змісту поняття “документ”, на вивченні життєвих циклів документів різних видів, виходячи з їх функційної спрямованості в сукупності з іншими документами. Він вважає, що особливе місце при вирішенні цих дослідницьких завдань посідають питання класифікації документів. Учений формулює певні засадничі принципи, що мають бути обґрунтовані під час виконання зазначених пошукових робіт. Це принципи систематизації, симетрії та дискретності документа. Не буду переповідати зміст доповіді (читач зможе опрацювати її самостійно), але висловлю декілька міркувань, пов'язаних з ним.

Те, що відомий архівіст порушив питання розроблення загальної теорії документа, це, на мою думку, значне зрушення в методології архівознавства. В. Козлов неодноразово наголошує, що створення цієї теорії є завданням таких наукових дисциплін, як документознавство, ар-

* *Кулешов Сергій Георгійович* – доктор історичних наук, професор, завідувач відділу документознавства Українського науково-дослідного інституту архівної справи та документознавства.

хівознавство, археографія, документальне джерелознавство. Склад цих дисциплін відмежований від інших у двох прикінцевих реченнях доповіді: “Хватит нам плестись в фарватере то информатики, то книговедения, то теории управления, то теории познания. Мы самодостаточны, как самодостаточен его величество документ”². Прикметно, що в доповіді автор досить чітко розмежує поняття “документ” і “книга”, тим самим відсторонюючись від ідей деяких сучасних документознавців щодо розгляду “книги” (тобто видання, публікації) як документа. Незрозуміло однак, з яких причин В. Козлов не звертає уваги на монографію російського документознавця Є. Плешкевича “Основы общей теории документа”³, що написана переважно з позицій спорідненого з архівознавством “класичного” документознавства. Хоча, можливо, це пояснюється саме небажанням В. Козлова робити історіографічний огляд проблеми створення загальної теорії документа, оскільки цьому раніше приділяли увагу й інші дослідники. Наприклад, свого часу автор цих рядків полемізував із відомим українським архівістом Г. Боряком, який песимістично оцінював можливості розроблення зазначеної теорії⁴. У той же час нині слід більш схильно ставитись до думки цього вченого про перешкоди щодо створення комплексної теорії, зважаючи на складність та поліфункціональність такого об’єкта як документ⁵.

Втім, досвід сьогодення свідчить, що, по-перше, здобутки у формуванні зазначеного концептуального знання можливо отримати тільки з позицій різних напрямів дослідження документа (історичного, культурологічного, герменевтичного, джерелознавчого тощо) і, по-друге, із врахуванням досягнень у тих науках, у фарватері яких не хоче бути В. Козлов. Бо саме так звані “документологічні” дослідження, як чисто теоретичні і мало пов’язані, порівняно з “класичним” документознавством, із покликами практики (діловодної, іншої документаційної діяльності, архівної), надають нам певні складові до загальної теорії документа. Не будучи прихильником пропаганди у співтоваристві документознавців та архівістів тези про розгляд “книги” (видання, публікації) як документа, все ж не можу заперечити користь і для “класичного” документознавства розробок чи не найвідомішого українського документолога Г. Швецової-Водки. Її науково-практичний посібник “Документ в свете ноокоммуниологии” є не тільки узагальнюючим теоретичним дослідженням у сфері теорії документа, а й окреслює певні інноваційні напрями його вивчення як засобу комунікації⁶. Зазначений дискурс підтримується і в осередках представників бібліотечно-інформаційної науки за кордоном. Як свідчить фахівець з керування документаційними процесами І. Антоненко, датський вчений Б. Хьєрланд (Королівська школа бібліотекознавства у Копенгагені) обґрунтовує відмінності між поняттями “інформація” та “документ”, що можуть приховувати дві різні наукові і фахові парадигми у межах бібліотеч-

но-інформаційної науки⁷. Вона ж зазначає, що в Університеті Тромсо (Норвегія) зроблено спроби розвинути нову бібліотечну навчальну програму, названу “Документознавством”, у справжню наукову дисципліну, яка спирається на майже столітню бібліографічну традицію документування⁸.

Всі ці сучасні прояви відновлення документаційної науки, на мою думку, свідчать не про “реанімацію” ідей Поля Отле, а про намагання зберегти певну наукову ідентифікацію бібліотечно-інформаційної науки у період зміни сутності “документа” (як універсального позначення одиниці зберігання) в умовах розвитку “електронного бібліотекознавства” та “електронного документознавства”. Так, В. Стрішинець, аналізуючи розвиток бібліотечно-інформаційної терміносистеми США у своїй докторській дисертації, констатує, що бібліотекар з “менеджера фонду” дедалі більше стає “менеджером знань”, здатним керувати об’єднаною друкованою та електронною інформаційними системами⁹. Стрімкий розвиток “електронного документознавства”, головним об’єктом якого є службовий електронний документ¹⁰, також спонукає до висновку, що в життєвому циклі електронного документа (у розширеному розумінні електронному документообігу) ми маємо справу власне не зі службовим документом, а зі службовою інформацією. Оскільки під час життя цього документа, включаючи також його архівну фазу, він змушений змінювати свою матеріальну оболонку при незмінній документній інформації. Впровадження нових інформаційних технологій впливає не тільки на зазначені вище дисципліни, а й споріднені з ними. Зокрема, відомий український архівіст Г. Папакін обґрунтував формування нового напрямку у межах археографії – електронної археографії¹¹.

Безперечно, що засади загальної теорії документа найчастіше обґрунтовувалися з урахуванням досягнень бібліотечно-бібліографічної науки та так званої соціальної інформатики. Йдеться не тільки про праці Г. Швецової-Водки та автора цих рядків, який у 1980–1990-их роках намагався у теоретико-документознавчих пошуках відштовхнутися саме від праць таких вчених, як А. Соколов, Р. Гіляревський, Ю. Столяров та ін. Побічно їхні погляди аналізують й інші дослідники загальної теорії документа. Вже згадуваний нами Є. Плешкевич не тільки робить це в своїй монографії “Основы общей теории документа”, але в подальшому взагалі концентрує свою увагу на застосуванні документального підходу в бібліотекознавстві та бібліографознавстві¹² і захищає докторську дисертацію з цієї проблематики¹³. В. Бездрабко, здійснюючи комплексний аналіз розвитку документознавства в Україні в фундаментальному монографічному дослідженні, не могла уникнути розгляду питань вивчення документа з позицій бібліотечної та інформаційної науки¹⁴. Разом з тим, основний здобуток цього відомого документознавця, на мою думку, полягає у тому, що у монографії було

детально обґрунтовано як один з витоків документознавства в Україні його розвиток у межах спеціальних історичних дисциплін, а саме дисциплін джерелознавчого циклу¹⁵.

Безперечно, що створення загальної теорії документа неможливе без обґрунтування її теоретико-методологічних засад. Тому слід привітати появу публікацій О. Гомотюк, в яких характеризуються сучасні теоретико-методологічні пошуки в документознавстві, про об'єктивно-суб'єктивне в документознавстві¹⁶.

У стислому історіографічному огляді М. Слободяника під назвою «Основні напрями розвитку документознавства в сучасній Україні» згадується про дослідження проблем теорії документа, авторів, що опрацювали їх¹⁷. Втім, будь-яких висновків зроблено не було. Однак, характеризуючи праці з історії документа, М. Слободяник констатує, що «фундаментальні розробки, присвячені історії документів, в Україні практично відсутні»¹⁸. Попри згадування в огляді прізвища О. Купчинського, автор статті чомусь не вважає його монографію на 1283 (!) сторінках, присвячену документам Галицько-Волинського князівства XIII – першої половини XIV століть¹⁹, фундаментальним дослідженням! М. Слободяник висловлює думку, що при підготовці таких робіт (тобто з історії документа – *С. К.*) доцільно користуватися не лише історико-документознавчим аналізом, а й використовувати можливості теорії соціальних комунікацій²⁰. Втім, на жаль, він не зазначає як ця теорія може застосовуватись в історико-документознавчих дослідженнях²¹.

Водночас значно більший потенціал має використання соціально-комунікаційного підходу в опрацюванні питань теорії документа²². Однак, таких досліджень ще не так багато. Одним із найвдаліших прикладів реалізації зазначеного підходу в документознавчих дослідженнях для вирішення цілком конкретного практичного завдання можна вважати дисертаційне дослідження В. Кудлая²³. У ньому автор здійснив розгляд документаційного забезпечення системи управління якістю як різновиду соціально-комунікаційної діяльності підприємства. В. Кудлай чітко обґрунтував основні складники комунікаційних аспектів документаційного забезпечення системи управління якістю, виокремлюючи і характеризуючи так звані глобальні та локальні комунікації підприємства, розглядаючи рівні управління – стратегічний, тактичний, оперативний, і відповідність кожному з них виду документальних комунікацій (документів).

Принагідно хочу ще раз зазначити, що значно менше можливостей має дослідження архівного документа з точки зору комунікаційного підходу²⁴. Взагалі в архівній справі застосування цього підходу, на мою думку, обмежено аналізом довідкового апарату архіву, функціонування інших засобів інтелектуального доступу до первинної та вторинної

архівної інформації. Появу статті молодого вченого, в якій зроблено спробу узагальнено проаналізувати організаційно-функційні трансформації архіву як структури системи соціальних комунікацій, можна тільки привітати²⁵. Проте у статті дослідника, як на мене, подано лише певне окреслення напрямів дослідження без наведення його результатів. Тому слід, мабуть, чекати на продовження зазначених пошуків з вибудовою більш чіткого уявлення “архіву як структури системи соціальних комунікацій” (?)²⁶, пов’язаного з реальними архівними технологіями.

¹ Козлов В. П. Общая теория документа // Делопроизводство. – 2009. – № 3. – С. 3–12.

² Там само. – С. 12.

³ Пleshкевич Н. А. Основы общей теории документа: [монография]. – Саратов: Научная книга, 2005. – 244 с.

⁴ Кулешов С. Г. Документознаводство: Історія. Теоретичні основи: [монографія] / УДНДІАСД, ДАКККіМ. – К., 2000. – С. 46–47.

⁵ Боряк Г. Національна архівна спадщина України та Державний реєстр “Археографічна Україніка”: Архівні документальні ресурси та науково-інформаційні системи: [монографія]. – К., 1995. – С. 89.

⁶ Швецова-Водка Г. Н. Документ в свете ноокоммуникологии: науч.-практ. пособие. – М.: Литера, 2010. – 384 с.

⁷ Антоненко І. Документаційна наука – інформаційна наука – документознаводство (еволюція назви науки про документ за кордоном) // Термінологія документознавства та суміжних галузей знань: зб. наук. пр. / Київ. нац. ун-т культури і мистецтв. – К.: Четверта хвиля, 2010. – Вип. 4. – С. 14.

⁸ Там само. – С. 15.

⁹ Стрішенець Н. В. Розвиток бібліотечно-інформаційної терміносистеми США (кінець ХХ – початок ХХІ ст.): автореф. дис... д-ра іст. наук / НБУВ. – К., 2012. – С. 9.

¹⁰ Ковтанюк Ю. С. Електронне документознаводство в Україні: сутність наукового напрямку, історія формування, перспективи розвитку: автореф... дис... канд. іст. наук / УНДІАСД. – К., 2012. – 20 с.

¹¹ Папакін Г. В. Електронна археографія : новітній напрям старої науки, її складові та стан дослідження // Бібліотекознавство. Документознаводство. Інформологія. – 2012. – № 2. – С. 25–34.

¹² Пleshкевич Е. А. Эволюция теоретических представлений о документе: [монография] // Е. А. Пleshкевич; Российская гос б-ка, НИО библиотековедения. – М.: Пашков дом, 2011. – 96 с.

¹³ Пleshкевич Е. А. Документальный подход в библиотековедении и библиографоведении: этапы формирования и направления развития : автореф. дис.. д-ра пед. наук. – Казань, 2012. – 43 с.

¹⁴ Бездрабко В. Документознаводство в Україні: інституціалізація та сучасний розвиток: [монографія]. – К.: Четверта хвиля, 2009. – 720 с.

¹⁵ Див. також: Її ж. Сучасні історичні студіювання документа : En bloc et en détail // Укр. іст. журн.. – 2009. – № 3. – С. 157–184.

¹⁶ Гомотюк О. Сучасні теоретико-методологічні пошуки в документознавстві // Термінологія документознавства та суміжних галузей знань: зб. наук.

пр. / Київ. нац. ун-т культури і мистецтв. – К.: Четверта хвиля, 2010. – Вип. 4. – С. 17–25; *Її ж.* До питання про властивість документа, або про об'єктивно-суб'єктивне в документознавстві // Термінологія документознавства та суміжних галузей знань: зб. наук. пр. / Київ. нац. ун-т культури і мистецтв. – К.: Четверта хвиля, 2012. – Вип. 6. – С. 23–29.

¹⁷ *Слободяник М.* Основні напрями розвитку документознавства в сучасній Україні // *Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія.* – 2012. – № 2. – С. 4–15.

¹⁸ Там само. – С. 7.

¹⁹ *Купчинський О.* Акти та документи Галицько-Волинського князівства XIII – першої половини XIV століть. Дослідження. Тексти: [монографія] / НТШ у Львові. – Львів: Простір-М, 2004. – 1283 с.

²⁰ *Слободяник М.* Основні напрями розвитку документознавства в сучасній Україні // *Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія.* – 2012. – № 2. – С. 7.

²¹ Певним чином комунікаційний підхід застосовується в таких дослідженнях. Див., наприклад, Гаврилов О. В. Формування антинімецької анналістики в Данії: мотиви і цільова аудиторія // *Наук. записки: Історичні науки / Нац. ун-т “Києво-Могилянська академія”.* – 2005. – Т. 14. – С. 29–37.

²² Втім, на мою думку, розмежування теоретичних та історичних досліджень неприпустиме, оскільки під час дослідження процесів розвитку документа можуть бути зроблені певні концептуальні висновки (про це свідчать, зокрема, публікації В. Бездрабко), наприклад, виявлені закономірності цих процесів.

²³ *Кудлай В.* Документаційне забезпечення системи управління якістю на промисловому підприємстві: дис... канд. іст. наук / *Нац. акад. керів. кадрів культури і мистецтв.* – К., 2012. – 239 с.

²⁴ *Кулешов С.* Деякі міркування щодо віднесення наукової спеціальності “Документознавство, архівознавство” до галузі науки “Соціальні комунікації” // *Архіви України.* – 2008. – № 3/4. – С. 100–105.

²⁵ *Васильченко М.* Організаційно-функціональні трансформації архіву як структури системи соціальних комунікацій // *Вісник Книжкової палати.* – 2012. – № 6. – С. 47–51.

²⁶ Можливо тут пропущено слово “елемента” або “складової”?

Рассмотрены основные наработки в формировании общей теории документа. Охарактеризованы аспекты анализа этой проблемы разными авторами, показана связь их работ с другими отраслями знаний.

Ключевые слова: общая теория документа; документоведение; библиотечно-информационная наука; социально-коммуникационный подход.

There is considered the main developments in the creation of the general theory of document, characterized the aspects of the analysis of this question by the different authors, shown the connection of their works with other spheres of knowledge in the article.

Keywords: the general theory of document; the document science; the library and informational science; the social and communication approach.

УДК [930+94](477)"1925"

В. М. ВОРОНІН*

ДО ПИТАННЯ РОЗВИТКУ НАГОРОДНОЇ СИСТЕМИ РАДЯНСЬКОЇ УКРАЇНИ. ЗНАК ОРДЕНА ЧЕРВОНОГО ПРАПОРА УСРР ЗРАЗКА 1925 РОКУ

Висвітлюється “загадкова” історія заснування і виготовлення ордена Червоного Прапора УСРР зразка 1925 року.

Ключові слова: орден Трудового Червоного Прапора; ВУЦВК; Наркомат; Наркомзовнішторг.

Ще один із перших дослідників історії створення ордена Трудового Червоного прапора УСРР застосував відносно цієї нагороди визначення “загадка”¹. Про це ж йдеться й у фундаментальній праці з історії вітчизняної фалеристики “Українська фалеристика. З історії нагородної спадщини” (керівник авторського колективу д. і. н. проф. Д. В. Табачник)².

З цією думкою стосовно знака ордена зразка 1925 року не можна не погодитися, й нові архівні матеріали, що ми знаходимо з цього питання, все більш підтверджують це.

Комісія ВУЦВК затвердила рішення спеціально створеного журі від 9 вересня 1925 року, яким визначалися переможці конкурсу щодо зображення ордена (першу премію здобув московський художник І. П. Кисельов, другу – харків’янин М. П. Супонін, третю – також харків’янин О. В. Маренков). Згідно з описом у Статуті, орден повинен був мати такий вигляд: “...являє з себе п’ятикутну зірку, на яку покладено трибки (тобто зубчаста шестерінка. – *В. В.*), а серед цієї шестерінки малюнок фабрики й верхня частина тулуба робітника з книгою, а на фоні – золоте сонце. Верх ордена займає Червоний прапор з написом: “Пролетарі всіх країн, єднайтеся”, а внизу серп та молот, поміж якими літери УСРР, під ними лежать два снопа з колоссями. На ордені напис – “За працю”³.

Відразу після затвердження опису ордена починається вкрай бурлива діяльність ВУЦВК щодо його виготовлення. При цьому, з абсолютно незрозумілих причин, відразу ж приймається рішення замовити виготовлення ордена за кордоном, хоча в Україні, та в цілому в СРСР, було більш ніж достатньо фахових ювелірів, що могли виготовити замовлення на найвищому професійному рівні. Для цього були спеціаль-

* *Воронін Віктор Миколайович* – кандидат історичних наук, перший заступник Голови Державної архівної служби України.

Орден Трудового Червоного Прапора УСРР зразка 1921 року. Ним продовжували нагороджувати до кінця існування ордена замість так ніколи і не виготовленого ордена зразка 1925 року.

но виділені значні валютні кошти, яких було у влади вкрай обмаль і використовувалися вони на найнеобхідніші потреби оборони та народного господарства.

Вже 10 жовтня 1925 року ВУЦВК направив (за підписами секретаря ВУЦВК А. Буценко та Зав. Секретаріатом Президії ВУЦВК А. Зоріна та з поміткою “терміново”) наступного листа до Наркомзовнішторгу: “На підставі постанови ВУЦВК’у від 14/IX п/року (протокол Ч-17/122), Секретаріат ВУЦВК прохає замовити Торгпредству ССРР в Германії виготовити орден Трудового Червоного Прапора за прикладним зразком, срібний з позолотою в кількості однієї тисячі штук (1.000). Орден має облямовувати червона стрічка, як це зазначено на зразку. Орден потрібно виготовити в натуральну величину згідно із зразком, крім того на звороті зазначити “За працю”. Замовлення термінове”⁴.

Через п’ять днів ВУЦВК надсилає до Наркомату нового листа (явно згадавши, що політика українізації визначена як стратегічна лінія партії й побоючись звинувачення у її недооцінці) “...в справі виготовлення за кордоном ордена Червоного трудового прапора в кількості 1.000 штук, Секретаріат ВУЦВК’у прохає на ордені напис УСРР замінити написом УСРР”⁵.

Мабуть, у Наркомзовнішторгу були справи більш термінові, ніж виготовлення орденів, й він не надто квапився виконувати завдання. Тому 23 березня наступного року з адміністративно-господарського відділу ВУЦВК’у (за підписом “Завідателя” відділу Кійко і секретаря Ярощука) надходить лист до Наркомзовнішторгу: “Адміністративно-Господарський Відділ ВУЦВК’у, з доручення Секретаря ВУЦВК’у тов. БУЦЕНКА, просить вжити термінові заходи, щодо надіслання до ВУЦВК зразка Ордена Трудового Червоного Прапора за вказівками відповідно нашого замовлення..., з тим аби після огляду зразка можливо було як найшвидше приступити до виконання замовлення. Одночасно з одержанням цього прохання повідомити, коли можливо чекати одержання зразка Ордена для огляду”⁶.

Відповідь до ВУЦВК надсилається вже 27 березня. Наркомат повідомляє: “...нами було повернуто до н/Представника у Німеччині зраз-

ка ордена Трудового Знамені, як неправильно виконаного з проханням зробити другому більше кваліфікованому ювеліру і надіслати знову нам зразок, але ж до цього часу ні відповіді, ні зразка ми ще не одержали. Крім цього ми сьогодні надсилаємо до Берліна телеграму, щодо прискорення виконання замовлення”⁷⁷.

Після того, як робота німецьких ювелірів отримує негативну оцінку, замовлення направляється до Франції. Про це свідчить термінова кодована (!) телеграма представника Укрдержторгу Жигалка з Берліна (подається мовою оригіналу): “Вследствие задержки исполнения, заказываем новые образцы Франции”⁷⁸.

ВУЦВК не заперечував проти того, щоб його замовлення передавалось до Франції, й відразу дав позитивну відповідь. 3 квітня надсилається до Наркомторгу лист зі згодою за підписом вищезгаданого А. Зоріна та “завідателя Загальної Канцелярії” Левенця: “З приводу подання з запитанням, чи зробити замовлення у Франції на виготовлення Ордена Трудового Червоного Прапора, Секретаріят Президії ВУЦВК’у повідомляє, що він не суперечить, аби це замовлення було виготовлено у Франції”⁷⁹.

Представництво Укрдержторгу при Торгпредстві СРСР активно зайнялося замовленням на виготовлення ордена. У його листі Управлінню справами Укрнаркомторгу йдеться про найдрібніші деталі. Серед них й пропозиції щодо деяких змін у вигляді ордена, які чомусь, без попередньої згоди ВУЦВК, запропонував французький виконавець (подається мовою оригіналу): “Посылаем Вам фотографии гипсовой модели Ордена Трудового Знамени. Большой размер должен приблизительно отвечать величине нормального знака и, кроме того, Аронсон (парижский ювелир. – В. В.) предлагает для ежедневного ношения в петлице или для булавки в галстуке – маленький значок размером в пятнадцать копеечную монету. Маленький значок будет, конечно, точной копией большего....

...в этой модели, вокруг звезды сделан ореол из языков пламени, как символ вечного творческого огня революции, из которого вышел изображенный внутри новый мир труда.

На красном муаре ленты этот ореол должен быть эффектным.

Гипсовая модель совершенно неокрашена. На металле же знак будет иметь такой вид: солнце, серп и молот, колосья, все надписи, и, возможно, древко знамени – золотые. Знамя и лучи звезды покрыты эмалью, причем их эмаль на знамени алая и на звезде темно пурпурная.

Если проба окажется красивой, под эмалью на [нрзб] знамени и лучах звезды будут выгравированы тонкие извилистые бороздки, что даст эффектное светоизлучение эмали.

В отношении окраски, понятно, можно будет окончательно высказаться только при отливке по металлу.

Все остальное на ордене не окрашено и благодаря этому, белая фигурка рабочего будет особенно чеканной на золотом фоне солнца и окрашенных деталей”¹⁰.

Однак і робота французьких ювелірів не задовольнила ВУЦВК. На думку покликаного ВУЦВК експерта-художника, (подається мовою оригіналу) “...Орден по своей форме напоминает собой обыкновенную бляху какого-нибудь сельского старосты или ночного сторожа, не выполнен точно по рисунку.

Прежде всего не выдержан рельеф, так как рельеф более глубок, для чего и означены на рисунке глубокие тени.

Во-вторых, вся окраска серебряная, тоже глядит не презентабельно.

Почему ювелир не покрыл кирпичную стену красной эмалью.

Далее, фигура рабочего кладущего новый камень сделана необычайно грубо /камень окрасить в красный цвет или должен быть оттенен, так как нельзя разобрать книга это или лист бумаги/.

Ювелиру следует обратить внимание на фигуру рабочего, которая находится на полтиннике и рубле нашего Союза...

Осмотревши присланный Орден, находим, что выполнение его слишком грубо и кустарно почему предлагаем обратиться к квалифицированному художнику-ювелиру”¹¹.

Ще й надалі тривало листування між ВУЦВК та Наркомторгом, однак воно не дало результатів. Незважаючи на найактивнішу роботу радянських торгових представників за кордоном та наявність значних коштів на виготовлення замовлення, знак ордену, що задовольнив би ВУЦВК, так й не був виготовлений іноземними ювелірами.

У 1927 році ВУЦВК полишає свої невдалі спроби виготовити орден за кордоном й вирішує нарешті розмістити замовлення на Київському ювелірному заводі. Але й на цей раз, з абсолютно незрозумілих причин, знаки ордену виготовлені не були. Попри те, що вище партійно-державне керівництво УСРР задля власного престижу вкрай опікувалось найшвидшим виготовленням нового зразка вищої державної нагороди республіки, знак ордену зразка 1925 року так ніколи й не з’явився. До кінця існування республіканського ордену всі нагородження відбувалися зразками ордену 1921 року.

¹ Бузало В. Загадки ордену Трудового Червоного Прапора УСРР // П’ята наук. Геральдична конференція. Зб. тез, повідомлень та доповідей. – Львів, 1995. – С. 10.

² Українська фалеристика. З історії нагородної спадщини. (У двох книгах). Керівник авторського колективу Д. В. Табачник. – Київ, 2004. – Книга перша. – С. 123–124.

³ Збірник узаконень та розпоряджень робітничо-селянського уряду України. – Харків, 1925. – № 87. – С. 492.

⁴ ЦДАВО України, ф. 1, оп. 3, спр. 785, арк. 143.

⁵ ЦДАВО України, ф. 1, оп. 3, спр. 785, арк. 144.

⁶ ЦДАВО України, ф. 1, оп. 3, спр. 785, арк. 147.

⁷ ЦДАВО України, ф. 1, оп. 3, спр. 785, арк. 146.

⁸ ЦДАВО України, ф. 1, оп. 3, спр. 785, арк. 149.

⁹ ЦДАВО України, ф. 1, оп. 3, спр. 785, арк. 150.

¹⁰ ЦДАВО України, ф. 1, оп. 3, спр. 785, арк. 153.

¹¹ ЦДАВО України, ф. 1, оп. 3, спр. 785, арк. 155–156.

Освещается “загадочная” история учреждения и изготовления ордена Красного Знамени УССР образца 1925 года.

Ключевые слова: орден Трудового Красного Знамени; ВУЦИК; Наркомат; Наркомвнешнеторг.

There is highlighted the “enigmatic” history of establishment and creating of Order of the Red Standard in the Soviet Ukraine in 1925 in the article.

Keywords: the Order of the Labor Red Standard; the All-Ukrainian Central Executive Committee, the People's Commissariat; People's Commissariat of External Trade.

УДК [930.253:908](477.46)

Т. А. КЛИМЕНКО*

ДОКУМЕНТИ ДЕРЖАВНОГО АРХІВУ ЧЕРКАСЬКОЇ ОБЛАСТІ ЯК ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА КРАЄЗНАВЧИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Висвітлено широке коло питань, пов'язаних із значенням історичного краєзнавства у вивченні і пропаганді історії Черкаського краю та реалізації його важливих науково-пізнавальних та виховних функцій.

Ключові слова: краєзнавство; історія; архів; документ; дослідження.

В умовах розбудови української незалежної держави значно зростає інтерес людей до своєї історії і природи, подій минулого, життя видатних людей, історичних пам'яток. Важливу роль в цьому відіграє формування національної самосвідомості нашого народу і патріотичне виховання, особливо молоді, збереження історичної пам'яті. В їх реалізації важливим чинником виступає історичне краєзнавство, вивчення і пропаганда історії рідного краю.

За останні роки ми стали свідками активізації краєзнавчої роботи в нашому суспільстві, що є закономірним явищем наукового і культурного життя в Україні. Це певним чином стосується і черкащан.

Черкащина – один із найбагатших регіонів України за своєю історією, де прослідковуються всі формації розвитку людського суспільства, починаючи від сивої давнини. Це стверджують наукові дослідження археологів, істориків, а також знайдені археологічні матеріали, які є свідками розвитку первісного суспільства, виробничих відносин і культури наших далеких предків на території краю.

Далеко за межами Черкащини відома пізньопалеолітична стоянка, яка відкрита на території сучасного села Межиріччя Канівського району (датується 17–15 тис. років тому). Досліджені землеробські поселення трипільської культури (IV–III тисячоліття до н. е.), мешканці яких проживали на всій території правобережної Черкащини. Захоплюють своєю унікальністю знайдені скарби скіфських курганів біля села Гладківщина Золотоніського району та на околиці м. Городища.

Археологами та краєзнавцями зібрані і досліджені цінні колекції матеріальної культури краю періоду ранніх слов'ян, Київської Русі.

Проведена певна робота у дослідженні історії Черкащини, починаючи з XIII ст., зокрема історії Черкас у зв'язку з відзначенням 700-річчя з часу заснування міста. Є фундаментальні наукові праці з

* *Клименко Тетяна Анатоліївна* – кандидат історичних наук, директор Державного архіву Черкаської області.

історії національно-визвольної війни українського народу під проводом Б. Хмельницького на території краю, висвітлюється роль інших ватажків селянсько-козацьких війн проти поневолювачів.

Становлення краєзнавства в краї на науковій основі пов'язано з іменем М. О. Максимовича, який започаткував, науковий аналіз в історичній науці XIX сторіччя. З краєзнавчих праць М. О. Максимовича розпочався науково-критичний підхід до вивчення краєзнавства не тільки на Черкащині, а й в Україні. Зокрема, наш земляк започаткував вивчення історії міст і сіл у краї¹.

Особлива роль у вивченні історії краю відводиться Державному архіву Черкаської області – важливому джерелу пізнання загальносупільних цінностей минулого.

У ньому зібрані безцінні документи для вивчення регіональної історії та краєзнавства, що дозволяє підняти величезні пласти найцікавіших фактів і подій, які відбувалися в краї, увести в науковий обіг нові архівні джерела.

На підставі архівних документів створюється “мала історія” регіону, формуються навички практичної роботи щодо використання документальних матеріалів, відбувається залучення школярів, вчителів, викладачів, науковців, широкої громадськості до безпосередньої участі у пошуках, опрацюванні та всебічному вивченні зібраних матеріалів, їх оформленні і використанні. Одним із пріоритетних напрямів досліджень на сучасному етапі є краєзнавство. Пошуковці Черкащини вивчають історію окремих місцевостей з урахуванням їхніх локальних відмінностей. Історико-краєзнавчі розробки відкривають широкі горизонти історичної науки для дослідження багатогранності загальних процесів і особливостей, а також конкретної творчості пошуковців у місцевих умовах².

Яскравою сторінкою у розвитку краєзнавства в області стало видання одного з томів багатотомної “Історії міст і сіл Української РСР. Черкаська область”. На підставі документів з фонду держархіву області (опрацьовано понад 140 фондів, друковану літературу та газетні матеріали) було підготовлено історико-економічний нарис про область.

Велику дослідницьку роботу здійснили відомі в Україні черкаські краєзнавці Г. Ю. Храбан та М. Ф. Пономаренко. За активну участь у підготовці видання М. Ф. Пономаренку присвоєно почесне звання – заслужений вчитель Української РСР. Під час роботи в держархіві області відклався багатий джерельний матеріал. Вихід у світ зведеної праці про Черкащину, яка стала настільною книжкою краєзнавців та істориків, літописом нашого краю, заклав науковий фундамент для розвитку місцевого історичного краєзнавства.

За допомогою архівних матеріалів значного поширення останніми роками набули такі основні напрями роботи, як науково-краєзнав-

чі дослідження пам'ятних місць і пам'яток історії, культури і природи краю, історичних подій, пов'язаних із визначними історичними датами: 500-річчя козацтва в Україні; 400 років від дня народження Б. Хмельницького; 225 років Коліївщини; 350 років Національно-визвольної війни українського народу 1648–1657 років; 185 років від дня народження Т. Г. Шевченка; 50 і 55 років Перемоги нашого народу у Великій Вітчизняній війні; дати, пов'язані з народженням відомих діячів держави, науки, культури і мистецтва, видатних полководців, інші події.

Краєзнавці брали участь в історичних читаннях “Українська козацька держава: витоки та шляхи історичного розвитку”, у роботі III Всеукраїнського симпозиуму з проблем аграрної історії, який проводив Черкаський державний університет ім. Б. Хмельницького, в Шевченківських читаннях до 185-річчя від дня народження Т. Г. Шевченка, в науково-практичних конференціях, присвячених 50 та 55-річчю Перемоги нашого народу у Великій Вітчизняній війні та багатьох інших заходах.

Знання історії свого краю сприяє духовному й культурному зростанню людини, без чого вона не може осмислено існувати.

У духовному збагаченні важлива роль відводиться також і державному архіву області, фондівий склад і зміст документів якого відображає вікову історію нашого регіону.

Активне використання фондів місцевих адміністративних установ, органів державної влади і державного управління, промислових і торгових установ, підприємств, організацій, навчальних закладів, особового походження, колекцій, фотодокументів дореволюційного і радянського періоду свідчить про високий престиж державного архіву, інтерес до нього широких кіл населення Черкащини, а також дослідників із різних регіонів України та з-за кордону.

Тематика краєзнавчих досліджень різноманітна, з урахуванням вибору самих краєзнавців. Так, матеріали архіву дали змогу кандидату історичних наук В. М. Лободаєву більш глибоко з'ясувати обставини становлення найчисленніших вільнокозачих громад у південних повітах Київщини. Це, зокрема, документи фондів “Курилівська волосна земська управа”, “Корсунська волосна земська управа”, “Черкаський повітовий комісар Тимчасового уряду”. Була використана періодична преса багатьох місцевих громадських і революційних організацій та органів місцевого самоврядування Черкащини, в яких опубліковано повні тексти ухвалених вільнокозачими громадами статутів, розпоряджень про діяльність Вільного козацтва³.

Черкаськими науковцями підготовлено збірник матеріалів і спогадів “Героїзм і трагедія Холодного Яру”, присвячений маловідомій сторінці історії збройної боротьби українців у 1917–1930 роках в околицях Холодного Яру (нинішня Черкащина) за Українську Державу⁴. До

збірника ввійшли відозви і витяги з доповідей голови Чигиринського повітового виконавчого комітету, зведення інформаційного бюро Холодного Яру, тижневі держзведення Черкаського окрввідділу ГПУ, витяги з доповідей Черкаського Окружного відділу ГПУ, список осіб, позбавлених виборчого права у Мельничанській сільраді Медведівського району Черкаського округу за 1923р., доповідь про політичний стан Черкаського округу в 1926 р. з фондів “Виконавчого комітету Чигиринської повітової ради робітничих, селянських та червоноармійських депутатів” і “Шевченківського окружного виконавчого комітету ради робітничих, селянських та червоноармійських депутатів”, які були оприлюднені вперше. За допомогою цих документів відтворено подробиці подій і подано їх офіційне бачення.

Польське повстання 1863–1864 рр. на Правобережній Україні – в Уманському повіті було досліджено черкаськими краєзнавцями за фондами “Уманського повітового суду” і “Звенигородського повітового суду”, які дозволили в повній мірі з’ясувати розмах польського повстання 1863–1864 рр., встановити стану і національну належність його учасників, а також довідатись про заходи, вжиті до повстанців⁵.

Велику роботу проводять краєзнавці П. П. Соса, С. І. Кривенко, В. Б. Страшевич, О. А. Портянко, досліджуючи зміст і походження географічних назв періоду історичного минулого краю. До складу топонімічної комісії, яка успішно працює в Черкасах, входять відомі краєзнавці Черкащини. Результатом їхньої самовідданої роботи стали історичний нарис “Вулиці Черкас” і брошура “Назви вулиць, провулків і площ м.Черкас (1893–1992)”.

100-річний період, охоплений цими довідниками, свідчить, що перейменування вулиць міста Черкас було досить частим явищем і немає ніяких підстав сподіватись на його припинення. Автори довідників встановили старі назви нинішніх вулиць, площ та провулків за фондом “Черкаська міська дума” та довідниковими виданнями про місто Черкаси та його околиці, складених у 1893, 1908, 1911, 1914, 1916, 1923, 1942, 1956 рр.⁶. Розробляючи цю тему, краєзнавці мали на меті не тільки встановити історичні назви, але й ознайомитись з героїчною минулиною нашого стародавнього міста. За допомогою “Общего плана г. Черкасс Киевской губернии”, складеного в 1908р. Черкаським міським землеміром Петром Дмитровичем Деевим, було встановлено, що у верхній (центральної) частині міста в XIX ст. всі вулиці забудовувалися відповідно до плану архітектора Гесте. Ним передбачалась забудова Черкас рівними кварталами з прямими вулицями.

За архівними документами фонду “Черкаська міська дума” було відтворено історію виникнення вулиць стародавніх Черкас.

Одним із напрямів дослідницької діяльності черкаських істориків і краєзнавців є відтворення історії створення та функціонування церков і

монастирів на Черкащині в минулому. Активно використовуються фонди “Адміністративний відділ Черкаського Шевченківського окружного виконавчого комітету робітничих, селянських та червоноармійських депутатів”, “Черкаська повітова церковна рада Української автокефальної церкви”, “Виконавчий комітет Черкаської міської ради депутатів трудящих”, друковані видання “Сказание о населенных местностях Киевской губернии”, “Весь город Черкассы на 1911 год”, “Адрес-календарь г.Черкассы на 1913 год” та ін. За архівними джерелами було з’ясовано, що Черкаси станом на 1910 рік мали такі православні церкви: 3 православно-приходські, 2 домові, 2 кладовищенські. Центральною і найбагатшою була Соборно-Миколаївська, яка знаходилась на однойменній площі в центрі міста. Крім того, була одна католицька і одна старообрядова каплиці, 2 старообрядові монастирі (чоловічий і жіночий). Серед культових споруд – невеликі службові церкви та молитовні будинки. Діяло більше десяти єврейських молитовних будинків⁷.

Безсуперечне лідерство у вивченні цієї теми посідає відомий черкаський історик і краєзнавець Юрій Мариновський. Виявлення, опрацювання і публікування архівних першоджерел з їх обов’язковим науковим коментарем і поясненням заслуговує позитивної в науковому сенсі оцінки праць знавця історії рідного краю. Він вдало підбирає матеріали, які якісно археографічно опрацює. У збірнику документів “Православні монастирі та терені сучасної Черкаської області до 1917 року” і альманасі “Черкаська минувшина – 2001” вперше було введено в науковий обіг більшість документальних матеріалів.

Відомих діючих монастирів на території сучасної Черкащини у різних історичних періодах налічувалося більше трьох десятків, у тому числі католицьких і уніятських кляшторів. Так, ним були виявлені гетьманські універсали, магнатські фондуші на монастирське володіння, офіційне листування, купчі, дарчі й духовні заповіти тощо, тобто така інформація, яка ілюструє монастирське буття з різних боків. У фондах “Мошногорський чоловічий заштатний монастир”, “Жаботинський Онуфрієвський чоловічий монастир”, “Уманський повітовий суд”, “Чигиринський повітовий земський суд” увагу дослідника привернули універсали гетьманів П. Дорошенка та І. Мазепи Мошногорському і Корсунському монастирям, “права” кн.Я. Яблоновського Мотронинській обителі, “право” кн. Ксаверія Любомирського старообрядцям – “пилипонам” 1782 року. Певний інтерес мають документи про право на вихід казенного селянина із селянської громади і звільнення кріпака від його власника; кн. П. Лопухіна до монастирів в послушення. Виявлено багато подібних документів про звільнення кріпаків поміщиками Раєвським, Давидовим, Висоцьким та ін. Досліджено джерела, в яких мова йде про мошногірського ігумена – мученика Йасафата Раковича. Наведена в цих документах інформація поширює знання про конкретну ситуацію на Мошенщині і взаємовідносини місцевих настоятелів та

церковних ієрархів, власників земель, на території яких були розташовані монастирі. Документи не тільки наводять дані про кожну обитель, але й при цьому є змога порівняти різні аспекти монастирського життя, зробити певні узагальнення щодо власності і майна монастирів за конкретний період – про господарську діяльність, наявні земельні володіння і їх використання, кошти та їх витрати, прибутки, заощадження, кадрові питання, стосунки з населенням тощо⁸.

Іншим аспектом вивчення архівних джерел є розвиток науки, освіти та суспільно-політичної думки в краї від давніх-давен і до сучасності. Опрацьовані істориками, краєзнавцями, науковцями А. І. Кузьмінським, Л. І. Прокопенко, Г. В. Суховершко у хрестоматіях з історії культури Черкащини “Духовна спадщина Черкаського краю” архівні матеріали з фондів повітових земських управ, народних училищ, гімназій, семінарій, міських дум, волосних правлінь, повітових бюро професійних спілок, райвиконкомів рад робітничих, селянських та червоноармійських депутатів дали змогу громадськості повніше ознайомитися з історичними джерелами про суспільно-політичні події на Черкащині, дізнатися про історію розвитку науки і освіти, про життя визначних політичних і громадських діячів, вчених, письменників, митців, діяльність яких пов’язана з Черкащиною.

Не можна не зупинитись і на темі шевченкознавства. Готуючи матеріали історико-документального нарису в рік 185-річчя від дня народження Т. Г. Шевченка, відомі на Черкащині краєзнавці В. М. Мельниченко (голова Черкаської обласної організації Всеукраїнської спілки краєзнавців) і П. П. Соса збагатили загальнонародний літопис життя великого сина і духовного генія України: на основі залучення широкого кола джерел і літератури краєзнавці висвітлили перебування Т. Г. Шевченка у Черкасах. Зокрема, у фонді “Інспектура народної освіти Шевченківського (Черкаського) окружного виконавчого комітету рад робітничих, селянських та червоноармійських депутатів” знайдено відомості про друзів Шевченка, у будинку яких він неодноразово зупинявся. Подано цікавий матеріал з особового фонду “Нехорошев Степан Степанович” про народний вияв глибокої людської поваги до Шевченка і поклоніння жителів Черкас і навколишніх сіл його пам’яті – започаткований після його смерті обряд символічних запросин на весілля. За спогадами місцевих жителів, напередодні весілля молода зі старшою дружкою йшли на козацьку могилу за містом або до “Хреста Шевченка” на міському кладовищі, де клали шишку і запрошували Тараса Григоровича” на хліб, на сіль, на весілля”⁹.

Духовна спадщина, вшанування і увічнення пам’яті великого Кобзаря є постійною темою досліджень черкаських шевченкознавців, студентів, вчителів і краєзнавців.

Заслужують на увагу такі цікаві дослідження краєзнавців, як по-стать Б. Хмельницького, історія релігійних конфесій, археологічна те-матика, родоводи видатних діячів української держави, золотарство Лівобережної Черкащини, сукновальний промисел в с. Панському (Червоному) на Черкащині.

Аналіз матеріалів досліджень дозволяє констатувати, що форму-вання історичної свідомості громадськості неможливе без тісного і ор-ганічного зв'язку з глибоким вивченням нею історії свого краю. Неза-перечним є те, що засвоєння краєзнавчої інформації відбувається нині під впливом часом суперечливих соціально-економічних процесів, які відбуваються в суспільстві на сучасному етапі, що в свою чергу вима-гає підвищеної уваги до цієї важливої сфери діяльності. Зростає інте-рес до минулого, неоднозначні трактування багатьох його сторінок, в тому числі і місцевих, надають краєзнавчим дослідженням особливої актуальності.

¹ Краєзнавець Черкащини. – Ч., 1990. – С. 5.

² Там само. – С. 4.

³ *Лободаєв В. М.* Українське вільне козацтво (1917–1918 рр.). – К., 2001. – С. 9.

⁴ Героїзм і трагедія Холодного Яру. – К., 1996. – С. 1.

⁵ Яковлівські читання. – Ч., 2000. – С. 52.

⁶ *Кривенко С. І., Портянко О. А., Соса П. П.* Назви вулиць, провулків і площ м. Черкас (1893–1992). – Ч., 1992. – С. 3.

⁷ Пам'ятки Черкас. – Ч., 1998. – С. 99.

⁸ *Мариновський Ю.* Православні монастирі на терені сучасної Черкаської області до 1917 року. – Ч., 1997. – С. 14.

⁹ *Мельниченко В. М., Соса П. П.* Шевченко і Черкаси. – Ч., 1999. – С. 41.

Освещен широкий круг вопросов, связанных с ролью и значением исторического краеведения в изучении и пропаганде истории Черкасского края и реализации его важных научно-познавательных и воспитательных функций.

Ключевые слова: краеведение; история; архив; документ; исследования.

The author highlights the wide range of questions connected with the importance of the study of local lore, history and economy in the study end propaganda of history of Cherkasy Region and realization of its important scientific informational and educational functions.

Keywords: the study of local lore; history and economy; the history; the archives; the document; the research.

УДК 94(470+571+495)"1853/1854"

С. А. ПИНЧУК*

ТАЙНАЯ МИССИЯ КАПИТАНА ХРИСОВЕРИ
(к истории освободительного движения греков
в период Восточной войны 1853–1856 гг.)

В тексте “Восточной войны” А. М. Зайончковского мы находим мимолетное, но крайне любопытное упоминание о том, что “партия гетерии¹ хотела даже послать в Петербург особого делегата”². Фраза, на которую ссылался Зайончковский, содержалась в депеше русского поверенного в Афинах Персияни государственному канцлеру Нессельроде от 18 сентября 1853 г.³ В то же время в современной отечественной историографии превалирует точка зрения, что царское правительство предпочитало “уклоняться от прямых контактов с представителями освободительных организаций, которые “находили весьма холодный прием у царских генералов и дипломатов”⁴. Мы попытаемся разгадать эту научную и историческую загадку с элементами детектива, что позволит по-новому посмотреть на события Восточной войны, в том числе и на действия русского правительства по отношению к национально-освободительным движениям на Балканах.

Внешнеполитической разведкой и сбором информации о появлении подозрительных иностранцев в России занималась т. н. Первая экспедиция 3-го Отделения. Она фиксировала как донесения зарубежной агентуры, так и данные, поступающие от многочисленных карантинных постов и пограничной стражи. Именно в ГАРФ, в фонде III-го отделения собственной Его Императорского Величества канцелярии (1826–1880) было найдено довольно любопытное дело “О восстании греков против Турции и о приверженности их к России” с подзаголовком “О приезжающих в С.-Петербург греческих офицерах: Хрисовери, Цанис, Пасхали и Петропулос”. Пометки “секретно” и “секретно, весьма нужное”, пестревшие на документе, свидетельствовали о том, какую важность представляла эта информация для чиновников политического сыска и военного министерства.⁵

Дело открывала служебная записка военного министра В. А. Долгорукова на имя начальника III-го Отделения собственной Его Императорского Величества канцелярии графа А. Ф. Орлова. В ней шла речь о скорейшем “доставлении” в Санкт-Петербург прибывших в Одессу четырех греческих офицеров “с бумагами для представления его Ве-

* Пінчук Сергій Олександрович – історик.

личеству”. С “монаршим повелением” был ознакомлен и государственный канцлер К.В.Нессельроде. Выяснилось, что в самый канун нового 1854 г. русское судно под названием “Св.Дмитрий” пришвартовалось к Карантинному молу Одессы. Находившиеся на нем пассажиры, четыре грека, потребовали личной встречи с капитаном одесского порта. Через переводчика они объявили о том, что являются “офицерами греческой службы и депутатами греческого народа” и следуют в Санкт-Петербург для представления государю императору имеющихся у них бумаг. Исправлявший в то время должность Новороссийского и Бессарабского генерал-губернатора генерал от инфантерии П. И. Федоров предписал Одесскому карантину принять этих четырех офицеров “для выдержания установленного 14 дневного карантина и для очищения имеющихся у них бумаг и вещей” и не медля представил в Петербург на имя военного министра рапорт о прибывших в Россию греческих офицерах⁶. В рапорте были указаны имена этих офицеров: капитан Аристид Хрисовери, Яни Цанис, Лефторий Пасхали и Алако Петропулис. Причем первый из них, как особо было отмечено в рапорте, прибыл в Россию под чужим именем Анастасия Савы.⁷

Нарочный из Одессы настолько быстро доставил бумаги в Санкт-Петербург, что уже 9 января 1854 г. император Николай I приказал немедленно доставить “поименованных” греков в столицу, где “препроводить их в 3-ье отделение собственной Его Императорского Величества канцелярии”⁸. Судя по реакции начальника штаба корпуса жандармов Л. В. Дубельта, в частности, его письму от 2 февраля 1854 г., адресованному военному министру с пометкой “секретно”, царь явно проявил заинтересованность к визиту таинственной делегации и просил ускорить приезд греков в столицу империи. “Сегодня государь-император изволил спрашивать меня, почему сии офицеры по ныне не прибыли в Санкт-Петербург?” – сообщал Дубельт. На следующий день, 3 февраля, он снова побеспокоил министра, доложив, что “ожидаемых здесь греческих офицеров” в дороге видели “некоторые лица”, ранее приехавшие в Петербург⁹. Горячий интерес к появлению неофициальных греческих гостей со стороны царя и его ближайших подчиненных вполне объясним: еще с осени 1853 г. высшим политическим и военным руководством Российской империи прорабатывались различные сценарии вовлечения балканских христиан в военные действия на Дунайском театре. “Страшным оружием” для турок должно было стать влияние России “на христианские племена в Турции” и создание ополчения из балканских славян. Такая мера, по словам царского фаворита, главнокомандующего на юго-западных границах России генерала-фельдмаршала И.Ф.Паскевича, “могла бы сделаться началом распада Турецкой империи”. Пользуясь своим исключительным влиянием на императора, он, как “отец-командир”, подал в 1853 г. Ни-

колаю I ряд докладных записок. В одной из них Паскевич недвусмысленно поставил вопрос: “Если это правда (т. е. что греки готовят восстание), то в случае серьезной наступательной войны против Турции, почему бы нам сим не воспользоваться? Почему не пригласить греков действовать с нами заодно и даже почему не обещать им каких-либо округляющих Грецию провинций? Греция от того сильнее не будет, а нам сие может быть полезно тем, что отвлечет горных пашей, которые в случае похода к Адрианополю были бы у нас во фланге, а потом и в тылу...”¹⁰ На основе кадровых войск придунайских княжеств Паскевич предполагал вооружить ополчение из балканских и дунайских христиан, чтобы использовать его во время активной фазы войны с Османской империей. “Выбрав затем из них болгар, сербов и греков, составить из них отдельные роты или команды и распустить за Дунаем прокламации, приглашая всех христиан...присоединиться к составившимся уже ополчениям болгар или сербов, или греков; объявив притом, что каждому явившемуся воину дано будет оружие, порох, провиант и деньги, платимые помесечно”¹¹. Россия же, по мнению престарелого фельдмаршала, получала существенную экономию средств, “сберегая русскую кровь”¹². Рассматривался вопрос и о том, как спровоцировать южных славян и греков на вооруженные выступления, что неминуемо должно было вызвать жесткую реакцию со стороны турок и повлечь за собой массовую резню христиан. “К тому ныне присовокупить должно, – с прагматичным цинизмом рассуждал Паскевич во “всепопданнейшей” записке на имя царя, – что чем сильнее возбужден будет фанатизм мусульман, тем легче побудить и христиан к вооружению, хотя бы для их собственного сохранения”¹³.

В более робких и обтекаемых формулировках о необходимости “возбудить восстание православных племен” сигнализировал царю и военному министру командующий русскими войсками в Придунайских княжествах князь М. Д. Горчаков¹⁴. Прибывшие к нему в Бухарест представители греческой диаспоры просили помощи для организации восстания, но даже сама мысль о восстании без соизволения на то самодержца и вопреки заранее проработанному плану “трех эпох” вызывала трепет у чиновника Горчакова. “Кажется, что подобного восстания, – писал он царю, – теперь поощрять еще рано, потому что вы изволите полагать, что время для воззвания от России к единоверным племенам должно последовать только в исходе будущего года. Притом, в настоящее время восстание этерии на юге – и против воли греческого правительства – могло бы иметь последствием занятие Греции или турками, или англичанами, или французами”¹⁵. Единственным человеком в правительстве, кто последовательно противился прямому вмешательству в греческие дела, был К. В. Нессельроде. В докладной записке на имя царя, касаясь ситуации в Греции и возможного образа действий в

связи с Восточным кризисом, он предлагал поддерживать революционный порыв греков только “определенными денежными жертвами”, а также направлением на Балканы неофициального агента с секретными инструкциями¹⁶.

Анализ переписки Николая I и его ближайших сподвижников, относящейся к 1853 г., убеждает в том, что большая часть военно-тактических планов тесно увязывалась с возникновением массовых волнений христиан в Османской порте и превентивными действиями. На нижнем Дунае планировался вспомогательный удар. Под эту сурдинку, стратеги-“революционеры” из Зимнего дворца, Варшавы и Бухареста собирались осуществить “дерзкий десант” на берега Босфора силами 13-й и 14-й дивизий. А от дальнейшего похода за Балканы из-за намерений Франции и Англии вступить в войну решено было отказаться. Маленькая “победоносная” война должна была привести к капитуляции Турции на выгодных для России условиях, установлению российского протектората над Дунайскими княжествами, упрочением ее экономических позиций на Черном и Средиземном морях, ослаблению внешнего социокультурного доминирования османов на Балканах. Царь вообще не собирался окончательно “ниспровергать Турецкую империю” и способствовать освобождению ее христианских подданных – греков, сербов и болгар. В лучшем случае им была уготовано полуавтономное существование. “Намерения императора в плане поддержания мира на Востоке не изменились... он желает сохранения Османской империи, заботясь в то же время о поддержании прав христиан и привилегий церкви”, – сообщалось в письме российского МИДа афинскому двору¹⁷. В то же время с военно-политической точки зрения давнее стремление угнетенных народов Османской империи к независимости являлось на тот момент действенным инструментом в борьбе против турок, особенно с учетом этнического и религиозного факторов. “До сих пор сербы бывали в войнах поддерживаемы только незначительными частями наших войск, – аргументировал свою позицию Паскевич, – ныне же, когда флотилия, осадная артиллерия и целый корпус войск будут их поддерживать, то не только Видин, но может быть взят и Белград, – и тогда сербы почувствуют возможность быть независимыми от ига турецкого”¹⁸. Согласен с этим был и царь, собственноручно подготовивший в начале ноября 1853 г. записку о предстоящей войне с Турцией. “Расположение сербов к нам дает мне надежду, – полагал Николай I, – что наше появление в крае сем их побудит приняться за оружие и стать с нами и, чем можно действия наши облегчить”¹⁹. Если сербы, по мнению русского командования, могли стать союзниками России в военных действиях, то к болгарам, которые “как негры привыкли к рабству” и были к тому же плохо вооружены, относились крайне скептически. Поэтому в Санкт-Петербурге с особо пристальным вниманием

следили за развитием ситуацией в Греции. Эта маленькая страна, расположенная в южной части Балканского полуострова, занимала важное стратегическое положение как плацдарм на пути в Малую Азию и Средиземноморье, а внешняя политика Греческого королевства в последние годы уверенно дрейфовала в сторону России. Масло в огонь подливали и донесения российских дипломатов из Афин, уверявших, что общество в этой стране “совершенно подготовлено к сильному и общему восстанию” и все надежды “на улучшение своей участи связывает с Россией”²⁰. Соответственно появление таинственной греческой делегации во главе с неким А. Хрисовери воспринималось как очередное подтверждение правильности внешнеполитического курса на подрыв изнутри, силами “пятой колонны”, территориальной целостности Османской империи.

4 февраля 1854г. греков наконец-таки доставили в Санкт-Петербург, где их разместили в Доме корпуса жандармов на набережной реки Мойки. В этот же день их везут в знаменитый дом у Цепного моста, по адресу известному каждому петербуржцу, где располагалась канцелярия III отделения. Здесь с ними проводят первый подробный опрос. В качестве переводчика выступает коллежский секретарь Николай Ригана, также грек по происхождению, переводчик одесского таможенного портового карантин, приехавший вместе с греческими офицерами.²¹ К слову сказать, Ригана одновременно являлся давним штатным осведомителем III-го отделения и в дороге присматривал за греками. Общался с греками через переводчика сам Л. В. Дубельт. Часть беседы шла на французском, так как в конце опросного листа Дубельт сделал примечание от руки: “Хрисовери говорит немного по-французски”.²² В своем дневнике, в котором он фиксировал важнейшие, по его мнению, события, Дубельт также сделал следующую запись, коверкая на свой лад греческие фамилии: “Февраль 4... Приехали из Греции четыре греческие офицера Хрисоварни, Цамис, Пасхали и Петропуло предложить нашему Государю услуги их войск. Его Величество повелел поместить и прилично содержать их в 3-м отделении Собственной Его Величества канцелярии”.²³ В опросном листе Аристид Хрисовери обозначил цель своей поездки – передача “посылки к его величеству императору все-российскому” и получение, “буде возможность, высочайшие по этому повеление”. По его словам, он прибыл в Петербург не “по собственному желанию”, а “по назначению народного греческого общества, именуемого союз “Фрако-булгаро-сербов”. Хрисовери изложил краткие сведения о себе и своих спутниках: Яни Цани, Алеко Петропуло и Елефтерии Пасхали, представителях того же “тайного общества”. Двое из них, как указал Хрисовери, были родом из “Фрако-Болгарии”, а третий “из Румелии”. Всего же, как указывал Хрисовери, за ним последовало 8 офицеров. Все они, как и он, дезертировали из греческой армии и не

имели на руках надлежащих документов для выезда за границу. Повышенная секретность их миссии была обусловлена желанием избежать дипломатического скандала в наэлектризованной атмосфере Греции, которая, по словам Хрисовери, постоянно “колеблется иностранною политикой”. 7 февраля 1854г. в 10 часов утра уже сам Алексей Орлов, старый фаворит Николая I, шеф жандармов и родной брат декабриста, допрашивал Хрисовери. Видимо, Хрисовери понимал, что личной встречи с царем он может так и не дожидаться, поэтому передал через приближенного к царю графа Орлова прошение от “Булгаро-сербского братства”, а также знамя и кубок для сына императора великого Князя Константина Николаевича²⁴. Как явствует из бумаг, замысел греков заключался в том, чтобы восстановить Византийскую империю, возведя на престол сына российского императора, формального являющегося главой греко-российской церкви и признававшегося простыми греками в качестве духовного лидера. Кроме того, по мнению греческих “делегатов”, согласие Николая I, чтобы его сын, носящий имя последнего императора Византии, возглавил новое движение, придало бы мощный импульс предстоящему восстанию в оккупированных греческих и славянских провинциях, способствовало объединению балканских христиан под эгидой российской короны. Надо отметить, что в тот период идеи о воссоздании Византийской империи широко распространились в греческом обществе, особенно в преддверии 400-летней годовщины падения Константинополя: печатались многочисленные статьи и эссе, распространялись “пророческие” книги блаженного Агафангела и других православных святых, в которых предсказывалось якобы близящееся возрождение Византии с помощью русских.²⁵ Кстати говоря, такими же настроениями была проникнута и книга самого Хрисовери “Греческая революция”, опубликованная в 1853 г. Ее автор, находясь под сильным влиянием текущих политических событий, искренне верил, что “греческий народ просто обязан стать союзником для мира по всему миру, возрожденная Византийская империя – залог этого”²⁶. Да и большинство греков середины XIX столетия, “подобно их отцам в канун революции 1821 г., осуществление своего национального идеала связывало с политикой России. Мощный толчок этим надеждам дала начавшаяся в 1853 г. новая русско-турецкая война”²⁷.

Пришло время открыть тайну личности главы греческих “делегатов”, капитана Аристида Хрисовери, скрывавшегося под псевдонимом Анастасия Савы. Архивные документы и публикации того периода позволяют нам составить более или менее цельный портрет этого незаурядного и деятельного человека, отчасти авантюриста и романтика. Он родился в 1809 г. в старинном фракийском городе Месемврия, детство и юность провел в России, в Одессе, где обучался в знаменитом Греческом коммерческом училище. В 1826 г., получив документы о не-

завершеном образовании, Хрисовери выехал на Балканы и как частное лицо принял участие в борьбе греков против правления османов в партизанском отряде в провинции Этолия. После провозглашения независимости Греции был принят на военную службу. Известно, что в 1831 г. он числился старшиной в первом пехотном батальоне, расквартированном в Навплионе²⁸. В 1833 г., пройдя переаттестацию, он сдал экзамен и получил вакантную должность младшего офицера. В 1835 г. А. Хрисовери был осужден по обвинению в покушении на убийство своей невесты. В тюрьме он занимался переводами античных авторов и написал философское эссе о злочлечениях осужденных. В начале 40-х гг. в его биографии происходят кардинальные перемены. Благодаря протекции влиятельного греческого политика и главы так называемой “французской партии”, сторонником которой являлся и сам Хрисовери, Иоанниса Колеттисам, он был помилован королем. В течение непродолжительного времени, Хрисовери даже являлся личным адъютантом Колеттиса, ставшего к тому времени премьер-министром Греции²⁹. Из-за активного участия в общественной жизни и публикации статей в афинской прессе Хрисовери был переведен из 1 тетрархии Королевской фаланги в 3-й батальон пограничной стражи-орофилаков в южную Фессалию³⁰. В 1846 г. (по другим данным в 1843г.) вместе с известным греческим политиком, генералом Хаджи-Христо Даговичем учредил общественно-политическое движение “Фрако-Булгаро-Сербский союз” (в зарубежной историографии его называют “комитетом”). Эта организация, которую, используя современную терминологию, можно назвать “правозащитной”, отстаивала гражданские права иностранцев (“гетерохтонов”), рожденных за пределами Греции. “Фрако-болгаро-сербский союз” тесно координировал свою деятельность с повстанческими организациями болгар, сербов и других поработанных турками балканских народов. В 1849 г. Хрисовери уже самостоятельно основал еще одно тайное общество – “Братство благовещенных” (“Братство благих вестников”), структура которого напоминала одно из первых революционных обществ “Филики Этерио”. Целями “братства” было освобождение исконно греческих земель от турецкого правления, “почетное и славное возвращение” эллинизма, создание федералистского государства христиан на Балканах под эгидой греков. В рамках “Братства благовещенных” А. Хрисовери в феврале 1851 г. также учредил специальную военную организацию “Батальон бессмертных”, предназначенную для проведения диверсионных акций против турецких властей на оккупированных греческих территориях³¹.

Детальное изучение и анализ документов, связанных с переговорами А. Хрисовери в Санкт-Петербурге, оставляют двойственное ощущение – блефа, неоправданных надежд и несколько наивных представлений А. Хрисовери о природе петербургского двора. Ему приходилось

тщательно скрывать и ретушировать декларируемые им политические идеалы, выпячивая на первый план православие и верноподданные монархические чувства, что было востребовано текущей политической конъюнктурой. Хрисовери предпочел умолчать о существовании и целях “Братства благовещенных” и тем более “Батальона бессмертных”, заявив только о своей роли и принадлежности к официально одобренному “Фрако-болгаро-сербскому союзу”. Он ни словом не обмолвился об идеях полугодовой давности, изложенных в его книге “Греческая революция”, изданной за полгода до его появления в России: о “продолжении греческой революции”, особом, отличном от западного и российского, пути греческого народа, для которого территориальные посягательства российской империи на Константинополь представляли очевидную угрозу³². Грезивший о возрождении Византии, Хрисовери так и не понял византийский дух или, как его называл Константин Леонтьев, “византийский кесаризм” реалий царствования Николая I, лукавство его чиновников, относившихся с большим подозрением ко всему, что могло быть связано с революционной тематикой и, наконец, мучительных колебаний, которые испытывал сам царь относительно своего дальнейшего курса на обострение конфронтации с западными державами.³³ В случае прямой поддержки Россией балканских христиан ставилась под сомнение лояльность миллионов славянских подданных австрийской империи Габсбургов, что создавало определенный прецедент и для подданных Романовых. Тот же Зайончковский отмечал “двойственность” подобной политики Николая I, чья приверженность принципам легитимизма подверглась серьезному испытанию в годы Крымской войны. Прекрасно зная, что угодно услышать самодержцу, опытный царедворец граф Орлов по результатам беседы с Хрисовери в своем рапорте на имя Николая I заключил: “намерения их довольно чистосердечны, но едва ли удобоприменительны: противны Вашим правилам. ...Люди добрые и искренние, но недельные и нельзя им почасти в вину их чистосердечную доброжелательность”.³⁴ В итоге царь, взвесив все “за” и “против”, из-за опасений, что это “политические затеи, а может быть и революционные”, не рискнул лично встречаться с греками.

Решение Петербурга не цепляться за проект Хрисовери было сочетанием сугубой прагматики и идеологической догмы. Прагматики, потому что в Зимнем дворце и на Фонтанке верно оценили перспективы греческого восстания в текущей ситуации. С января 1854 г., то есть с момента появления Хрисовери в России, международные дела, по замечанию царя, “приняли весьма решительный оборот”. “Война с Англией и Францией почти что объявлена”, поэтому вопрос о поддержке греческого восстания сам по себе отошел на второй план, выпав из числа приоритетов³⁵. Догмы, потому что в противном случае русскому пра-

вительству открыто пришлось бы встать на сторону восставшего народа, что противоречило коренным принципам николаевской политики. Николай, несмотря на некоторые сомнения Орлова (“как общие сведения о будущих греческих делах находятся в Министерстве иностранных дел, то дальнейших допросов, не благоугодно ли будет поручить тому министерству?” или “...не угодно ли будет передать все военному министру?”), поручил именно ему провести дальнейший зондаж для выяснения позиций греков: “Полагаю вернее все дело вести у тебя”. Зондаж не дал обнадеживающих результатов, и Орлов также охладел к “греческому проекту”. На докладной записке шефа жандармов царь карандашом наложил следующую примечательную резолюцию: “Намерения их могут быть чисты, но неисполнимы; дети мои рождены для службы своего отечества, в подобные же замыслы ни я, никто из них вступать не будем. Иное дело, ежели восстав против Турок, ожидают нашей помощи и покровительства; в оном не откажу, ибо помощь эта будет бескорыстна. Объяви им это, прибавя, что не только от одних них поступали ко мне подобные сведения, что я их не принимаю, а отвечаю всем одинако. Что сведения имею, что восстание началось, и что от них зависит, или воротиться через княжества или на Триест, в чем даю им полную свободу”.³⁶ Военному министру князю В. Долгорукову, который, очевидно, был склонен в какой-то мере поддержать проект А. Хрисовери, царь рекомендовал “не выпускать вздор”. Интенсивные переговоры с греками длились практически две недели – с 5 по 19 февраля 1854 г. За это время Хрисовери близко познакомился с целым рядом влиятельных российских чиновников и был, по его словам, “обласкан лицами, служащими Его Императорскому Величеству и удостоенный притом монаршего человеколюбия и благоволения”. Среди собеседников Хрисовери были военный министр В. А. Долгоруков, шеф жандармов, граф А. Ф. Орлов, его заместитель, начальник III отделения Собственной Его Императорского Величества канцелярии Л. В. Дубельт, товарищ (заместитель) министра иностранных дел Л. Г. Сенявин³⁷, которому царь адресовал для проработки записку “Изложение Капитана Аристида Хрисовери о политическом состоянии свободной Греции” и т. д. Этот факт полностью опровергает тезис, что царское правительство “уклонялось” от прямых контактов с представителями национально-освободительного движения.

Также отметим, что ответ царя, которого так настойчиво добивались греки, просившие передать им “копию с отеческого решения”, подвергся политической цензуре со стороны графа Орлова. Выждав почти неделю, он 15 февраля 1854 г. вычеркнул из царского ответа рискованные, по его мнению, фразы о “восстании против Турции” и про поддержку царя подобных планов греков. Эта редакция не ускользнула от бдительного внимания Л. В. Дубельта, отметившего на полях, что

исключенные из царского ответа фразы, зачеркнуты “по приказанию графа Орлова”. Только после корректировки текст послания был сообщен Хрисовери при очередной встрече с графом Орловым. А. Хрисовери, по-видимому, не ожидал благоприятного исхода своего прошения. Об этом свидетельствует тот факт, что он озвучил Орлову свой новый план: сбора нескольких сотен заговорщиков в Бессарабии, откуда он намеревался вторгнуться во Фракию. Осуществлять координацию деятельности повстанческих отрядов он собирался из Валахии, поэтому просил “...повеления к Новороссийскому и Бессарабскому генерал-губернатору, равно как и к его сиятельству, князю Горчакову, чтобы я, действуя по священной моей миссии и избегая самого малейшего повода нарушения внутреннего порядка, не встречал в этом препятствия со стороны начальства”³⁸. Кроме того, Хрисовери выразил скромную надежду, чтобы от правительства было назначено “доверенное лицо”, с которым бы он “мог бы своевременно и в случае надобности относиться по сему предприятию, для предоставления вашему сиятельству некоторых сведений самых верных и точных о ходе в Греции иностранной политики и о предложениях оной, что мне будет сообщено членами эллинского народного союза”³⁹. Хрисовери также заранее и спланировал свой будущий маршрут. Не рискнув воспользоваться портами Рени и Измаилом, где он мог бы быть подвергнут таможенному или пограничному досмотру, а информация о его появлении тотчас бы стала достоянием турецких агентов, он предпочел воспользоваться более безопасным сухопутным путем через Скуляны в Валахию, распределив своих соратников – двух офицеров оставил в Одессе, а одного взял с собой. Продолжить свое путешествие Хрисовери решил инкогнито под вымышленным именем Анастасия Саввы, под которым он прибыл в Россию.

На новые просьбы Хрисовери Орлов отреагировал уже как опытный бюрократ, предписав дальнейшую судьбу греческого проекта “на соизволение кн. Горчакова служить в тех войсках, которые там формируют”⁴⁰. Когда к середине марта 1854 г. Хрисовери все же доехал до придунайских княжеств, восстание греков в турецких пашалыках было в самом разгаре. В Эпире и Фессалии шли ожесточенные бои и новости об “инсургентах” занимали первые полосы европейской и российской прессы. Даже находясь в Валахии, Хрисовери умудрялся поддерживать связь с заговорщиками из Афин. Вся корреспонденция, стекавшаяся к нему, поступала через греческий порт Сира. Это была самая разнообразная информация: о настроениях в греческом обществе, общей политической ситуации в стране, действиях восставших, передвижениях англо-французской эскадры в греческих водах. Хрисовери тщательно информировал о содержании этих писем Орлова, пересылая ему переводы своей корреспонденции вплоть до лета 1854 г. Сегодня, спустя

почти 170 лет, сложно делать выводы относительно побудительных мотивов, которыми руководствовался Хрисовери, начиная переписку с всесильным шефом тайной полиции. Вряд ли стоит записывать капитана в число банальных осведомителей или тайных агентов царской охранки. Более того, перед отъездом из Санкт-Петербурга он взбунтовался, узнав, что им назначен сопровождающий в лице жандармского офицера Ланга, который, будучи в изрядном подпитии, сам выболтал грекам цель своего назначения. Коммуникации в равной степени нужны были обоим: Хрисовери нуждался в поддержке и покровительстве Орлова, а последнему была нужна точная и проверенная информация. И Орлов, и Дубельт были прекрасно осведомлены, что главнокомандующий 3-го, 4-го и 5-го пехотных корпусов, действовавших на Дунае, М. Д. Горчаков не располагал надежными источниками информации, через “которых можно бы знать, что делается на правом берегу Дуная”, и не раз сетовали на “низкое” качество его агентов⁴¹. Знали об этом и турки, чья разведывательная сеть была более “эффективной благодаря сотрудничеству, как валахов, так и европейских купцов и дипломатических агентов в Дунайских княжествах”.⁴² Можно также предположить, что, поступая подобным образом, Хрисовери надеялся склонить графа Орлова и через него, возможно, и царя, к поддержке собственного плана греческого восстания в Восточной Фракии. “Греческое войско состоять будет из 20-ти тысяч человек... особенно по получению известий о проходе русских за Дунай порыв их усилился, и они даже не хотят допустить, чтобы их братья русские сражались за православие”, – писал анонимный корреспондент Хрисовери в письме из Сиры 25 марта 1854 г. В другом письме от 1 апреля 1854 г. он делал акцент на том, что успех восстания уже близок, оно приняло масштабный и неотвратимый характер: “...восставшие в Эпире и Фессалии христиане везде побеждают турков. До пяти тысяч греков из Мореи идут на помощь восставшим, и объявлено, что настоящее восстание продолжение 1821 г, и так: да здравствует Православие!”⁴³. Хрисовери, разумеется, не подозревал о наличии секретной переписки между Горчаковым и Орловым и о том, каким образом сановники интерпретировали решения царя. Свой визит в Санкт-Петербург и уклончивый ответ Николая I он воспринял как несомненное одобрение собственных замыслов, искренне поверив в особое отношение к себе со стороны высших российских вельмож. В своих мемуарах, написанных спустя почти четверть века, он без тени сомнения вспоминал, что прибыл в Галац “как командир”, назначенный “приказом” министра военных дел, в то время как на самом деле его судьба всецело зависела от “соизволения” князя Горчакова⁴⁴.

Подчеркнем, что в то самое время, когда Хрисовери и его товарищи появились в России, другие младшие офицеры греческой службы,

лейтенанты и капитаны, направлялись в качестве эмиссаров в хорошо знакомые им турецкие провинции. Так, в январе 1854 г. Спиридон Караискакис, сын героя войны за независимость Греции Георгиоса Караискакиса, служивший как и Хрисовери лейтенантом пограничной службы в 9 батальоне пограничной стражи, появляется в Эпире⁴⁵. 30 января 1854 г. Караискакис из “общего эллинского лагеря в Арте” распространил воззвание, в котором кроме общих фраз о начале “второй греко-турецкой войны”, направленной на полное освобождение “родины отцов”, он писал: “Эпир и Фессалия в бурном движении; Македония колеблется, Фракия выжидает; независимая Эллада пышет пламенем и шлет вам на помощь своих героев”⁴⁶. Обратим внимание на многозначительное упоминание в тексте Караискакиса о Фракии и Македонии. В январе и даже в начале февраля 1854 года ничто не предвещало начало восстания в этих провинциях, которые, в отличие от Эпира, не подвергались чрезмерному административному и экономическому гнету со стороны турецких властей. Восстание в западной Фессалии вспыхнуло к концу февраля, а Каратассос только 16 апреля 1854 г. вместе с 500 солдатами высадился в Халкидике⁴⁷.

Возникает вполне резонный вопрос, каким образом Караискакис мог заранее знать о событиях, которые через пару-тройку месяцев буквально взорвут ситуацию в этих относительно спокойных пашалыках Османской империи, если он действовал автономно, на свой страх и риск? Анализ вышеприведенных фактов, собственные исследования и рассуждения автора настоящей статьи позволяют выдвинуть рабочую гипотезу о подготовке тайными национально-освободительными организациями почвы для более масштабного восстания на Балканах. Их действия носили отнюдь не спонтанный характер, как нередко утверждается в исторической литературе, а были хорошо спланированы и синхронизированы по времени (например, в работе Барбары Елавич говорится о том, что восстание в Эпире, Фессалии и Македонии “было спонтанным”).⁴⁸ Обратим внимание на тот факт, что сбор денег через так называемые революционные комитеты начался заблаговременно – с лета 1853 г., с момента публикации манифеста о занятии Россией придунайских княжеств, то есть за полгода до предстоящего восстания⁴⁹. “Значительные суммы собраны богатыми греками в разных частях света, и замышленное восстание подготовлено людьми твердыми и искусными, решившимися посвятить свою жизнь народному делу”⁵⁰. Сбор средств осуществлялся не только в греческом королевстве, “но на Занте, Кефалонии, даже на Корфу, на Самосе – учреждены для каждой провинции в Эпире, в Фессалии, Македонии, даже Фракии комитеты, в которых сходятся опытнейшие полководцы, значительнейшие и богатейшие старшины для совещаний и распоряжений”, причем особо крупную помощь оказывали греческие торговые дома, расположенные

в Триесте и в Англии⁵¹. Греки, жившие в Лондоне собрали по подписке в один день 25,000 фунтов стерлингов, в Сире подписка позволила собрать 20,000 фунтов стерлингов, а сбор пожертвований в плодородной Пелопоннеской области принес до 40,000 драхм.⁵² К зиме 1853–1854 гг. в банк “для содействия восстанию” было внесено 2 миллиона драхм. Английское правительство через свои консульства на Балканах и агентурную сеть также располагало информацией о заговоре и готовящейся попытке мятежа в турецких провинциях.⁵³ Во время парламентских слушаний 6 апреля 1854 года глава Палаты общин лорд Джон Рассел подчеркнул, что “дипломатические документы, которые были получены нами, обстоятельны и имеют достаточно доказательств того, что восстание в турецкой провинции, граничащих с Грецией не было спонтанным взрывом”.⁵⁴ “Составлены комитеты из наших собратьев, из коих каждый собрал уже и отправил на поле сражений (людей)”, – сообщал весной 1854 году корреспондент из Афин, по видимому, член “Братства благовещенных” Аристиду Хрисовери⁵⁵.

Греческое восстание в 1854 году охватило три региона – Эпир, Фессалию и Македонию, отделенных друг от друга горными хребтами.⁵⁶ Это, на первый взгляд, не позволяет четко обрисовать общую для всех трех секторов схему организации и управления повстанческими отрядами. С другой стороны, в действиях греческих повстанцев прослеживалась определенная стратегия. На первом этапе в регион, в котором заговорщики намеревались поднять восстание, с деньгами и прокламациями направлялись эмиссары, члены тайных революционных организаций. Как правило, они являлись местными уроженцами: “...большинство предводителей, достигших освобождения одной части греков и учреждения нового королевства, эмигрировали в Афины, оставив родственников и друзей своих под турецким владычеством и, когда вспыхнула нынешняя война между Россией и Турцией, многие греческие офицеры, подданные короля Оттона, подали в отставку, и ушли поддерживать восставших братьев своих”.⁵⁷ Так, эпириот Каракисакис был направлен в Арту для организации там восстания. Сын арматола, предводителя греческого вооруженного отряда, подвластного туркам, из Южной Македонии Димитрис Каратассос, более известный под своим уменьшительным именем Цамис,⁵⁸ высадился на полуострове Халкидики, где попытался пройти с маршем по направлению к Фессалоникам. Уроженец Трикалы Хаджипетрос⁵⁹ открыл очередной фронт борьбы с турками в Фессалии, а фракиец Аристид Хрисовери планировал “вторгнуться чрез Фрако-Булгарию”, чтобы соединиться с другими отрядами восставших в южной Фракии для “первого шага”. Последующие шаги, как нам представляется, предполагали увязку партизанских действий с быстрым продвижением русской армии вглубь турецкой территории, как это произошло в предыдущую русско-турец-

кую войну в 1829 г. О правильности этой гипотезы свидетельствует и тот факт, что очаги восстания вспыхнули в регионах, где остались весьма малочисленные турецкие гарнизоны, в то время как основная и боеспособная часть турецких войск (Дунайская армия Омера-паши, насчитывающая 120–130 тыс. чел.) была стянута к Дунаю. Мы можем также предположить, что на начальном этапе действия повстанцев координировались греческим генералитетом из Афин, чей стратегический замысел заключался в том, чтобы заставить турок вести боевые действия сразу на двух фронтах: на Западе, в труднодоступных Артских горах и на Востоке, в горах Пинда, откуда открывался прямой проход к долинам Фессалии и Фракии, в надежде на поддержку русских пехотных корпусов, которые к этому времени вполне могли форсировать Дунай, как это произошло в ходе русско-турецкой войны 1828–1829 гг.⁶⁰ Кроме того, эти горные области служили оплотом антитурецких восстаний еще со времен греческой революции 1821 г., позволяя партизанским отрядам маневрировать, менять дислокацию, а проведение войсковых операций турками в подобных условиях чаще всего было неэффективным. На помощь русской армии рассчитывали и руководители революционных комитетов в Валахии и Молдавии, собиравшие отряды греческих добровольцев на Дунае, чтобы “...действовать в помощь Эпиру, Фессалии и Македонии – своим воюющим соплеменникам”.⁶¹ “Поймите всю величину сегодняшних политических событий, – убеждал еще в августе 1853 г. Иоаннис Влассопулос, один из руководителей “Центрального комитета” в Яссах, своего соратника из Бухареста Левендиса, – времени лучше, чем сейчас грекам никогда не представится, для того чтобы осуществить эту великую идею”.⁶² Влассопулос считал, что греки “не должны предавать святыне интересы нашей горячо любимой Родины, ожидая, что по окончании войны нам выдадут кусочек земли наших предков, а нужно обнажить меч нашей революции с пятнами крови и показать защитникам варваризма и абсолютизма, что вместе с нашими русскими братьями мы решим этот великий Восточный вопрос, возвысив флаг с крестом над минаретами Святой Софии”.⁶³

Во время нахождения Хрисовери в Санкт-Петербург его соратники по “Братству благовещенных” активизировали свою деятельность в Греции. Об этом мы можем судить лишь по косвенным признакам, прежде всего по публикациям в греческой и иностранной печати. В этом плане весьма примечательно донесение главы английского правительства Ионических островов, который получил от своих агентов, “обозревающих Эпир, Албанию, Фессалию и Македонию”, информацию о “весьма важном” заговоре греков. “Кроме обыкновенных гетерий составилось под названием Братства, тайное общество, цель которого не только восстановить Византийскую империю, но и возмутить Ионические острова для присоединения их к Греции”, – сообщалось в

корреспонденции бельгийской газеты L'Independance Belge от 8 марта 1854 г.⁶⁴ Среди членов “Братства благовещенных”, тайной организации, учрежденной А. Хрисовери, было трое уроженцев Ионических островов, в том числе один из видных организаторов восстания против англичан в 1848 г. – Георгиос Иоанну Метаксас из Кефалонии, а в греческом восстании 1854 г. приняли участие отряды, прибывшие с Ионических островов, под командованием В.Минотоса, Д.Драгонаса и Н.Доменегиниса.⁶⁵ Другой член “Братства”, профессор философии Афинского университета Неофит Вамвас, развернул агитационную работу среди греческой интеллигенции и студентов⁶⁶. 9 февраля в Афинах, в то время, когда А. Хрисовери был уже на переговорах в Петербурге, он распространил воззвание, в котором призывал всех молодых людей “взяться за оружие”. Его первая статья, опубликованная в газете “Эон” 27 января 1854 г., заканчивалась фразой: “Объедини, Господь, навсегда греков и укрепи Николая Великого, да прославится имя твое во всем мире”. Во второй, уже февральской, статье Вамваса говорилось следующее: “Разразилась вторая война за веру и свободу всей греческой нации, поднято знамя святого Креста, на котором начертано: “Свобода или Смерть”... Свобода и вера хотят обвенчать нашу борьбу с греческой империей. Господь справедлив!”⁶⁷ Из-за давления правительства, опасавшегося негативной реакции со стороны западных посольств, Н.Вамвас был вынужден подать в отставку, “которую он тотчас же и получил”.⁶⁸ Пропагандистская деятельность Вамваса и его коллег принесла свои плоды: 4 (16) февраля 1854 г. “...до 300 студентов Афинского университета, уроженцев турецко-христианских областей, уволились...и, получив благословение от афинского епископа, в полночь отправились из Афин, на судах в Воло и Фессалоники”⁶⁹.

В переломные для Греции 1853–1854 гг. Хрисовери и его соратники рассчитывали, что в противостоянии России и Западной Европы греки смогут реализовать свои планы по воссоединению под эгидой и военной поддержке царских войск. После того, как русская армия была вынуждена покинуть Дунайские княжества, балканский фронт России в этой войне перестал существовать. Как свидетельствует исторический опыт, именно этот театр военных действий “был всегда опорой освободительных выступлений балканских народов, да и важнейшим фактором осуществления их чаяний”⁷⁰. Греческие добровольцы, в рядах которых было много представителей революционных организаций, сражались на стороне России на Дунае и в Крыму во время героической осады Севастополя. В их числе был Аристид Хрисовери и его товарищи. Об этом прямо говорится в справке III отделения, подготовленной в ноябре 1865 г.: “... “известно, что он состоял в Греческом легионе и ознаменовал себя храбростью в военных действиях”⁷¹.

¹ Согласно энциклопедическому словарю Ф. Брокгауза и И. Ефрона, “гетерией” (от греч. *ἑταῖριαι* – союз, товарищество) в новейшей греческой истории назывались две политические организации, сыгравшие большую роль в борьбе греков за освобождение от турецкого ига // Энциклопедический словарь Брокгауза и Ефрона: Том VIII (16). Германия – Го, СПб., 1893, С. 598–599.

² *Зайончковский А. М.* Восточная война 1853–1856 гг.: Том II. Часть 1. – СПб., 1913. – С. 639–640.

³ Персиани – канцлеру 18 сентября 1853 г. Архив Мин. иностр. дел, 1853 г., карт. А. // Там же; Иван Эммануилович Персиани, русский посланник в Афинах с 11.11.1843 по 09.01.1857.

⁴ Международные отношения на Балканах. 1830–1856 гг. , Академия наук СССР. Институт славяноведения и балканистики. – М.: “Наука”, 1990. – С. 289.

⁵ “О восстании греков против Турции и о приверженности их к России” // ГАРФ, ф. 109, оп. 29, д. 21, ч. 1., л. 1–3.

⁶ Федоров П. И. (1791–1855) – генерал от инфантерии, Николаевский, Севастопольский и Бессарабский военный губернатор, сенатор. В отсутствие Новороссийского и Бессарабского генерал-губернатора четыре раза временно исправлял его должность, в том числе с 1845 по 1854 гг. // Макидонов А. В. К светской и церковной истории Новороссии (XVIII–XIX вв.). – Запорожье, 2008. – С. 13.

⁷ ГАРФ, ф. 109, оп. 29, д. 21, ч. 1. Там же.

⁸ ГАРФ, ф. 109, оп. 29, д. 21, ч. 1, л. 3–4.

⁹ Там же.

¹⁰ Глава XI. План кампании на 1854 год. Мысли об освобождении балканских христиан // *Зайончковский А. М.* Восточная война 1853–1856 гг. – Том II. – Ч. 1. – СПб., 1913. – С. 628–629.

¹¹ Всеподданейшая записка князя Варшавского, представленная государю императору в Варшаве 11 сентября 1853 года // А. М. *Зайончковский.* Восточная война 1853–1856 гг. – Т. II. – СПб., 1912. – Приложение № 40. – С. 102–103.

¹² Письмо кн. Паскевича – императору Николаю Павловичу. Варшава – 14 ноября 1853 // Война России с Турцией в 1838–1854 гг. планы и предначертания о войне; донесения и записки кн. Паскевича и кн. М. Д. Горчакова. Русская старина. – Том XVII. – 1876. – Выпуски 9–12. – С. 145–146.

¹³ Всеподданейшая записка князя Варшавского, представленная государю императору в Варшаве 11 сентября 1853 года // А. М. *Зайончковский.* Восточная война 1853–1856 гг. Т. II. – СПб., 1912. – Приложение № 40. – С. 103.

¹⁴ Предположение кн. М. Д. Горчакова о военных действиях в Европейской Турции в 1854 году // Война России с Турцией в 1838–1854 гг. планы и предначертания о войне; донесения и записки кн. Паскевича и кн. М. Д. Горчакова. Русская старина. Том XVII. 1876. Выпуски 9–12. – С. 151–154; *Петров А. Н.* Война России с Турцией. Дунайская кампания 1853 и 1854 гг. – Том II. – СПб., 1890. – С. 63.

¹⁵ Донесение кн. М. Д. Горчакова – императору Николаю Павловичу // Война России с Турцией в 1838–1854 гг. планы и предначертания о войне; донесения и записки кн. Паскевича и кн. М. Д. Горчакова. Русская старина. – Том XVII. – 1876. – Выпуски 9–12. – С. 162–163.

¹⁶ Докладная записка К. В. Нессельроде Николаю I от 10(22) ноябр. 1853 г. // АВПР, ф. Главный архив, д. 29, л. 69–70.

¹⁷ *Jomini A.* “Etude diplomatique sur la guerre de Crimée, 1852–1856, par un ancien diplomate”. – Paris, 1874. – 478 p.

¹⁸ Всеподданейшая записка князя Варшавского от 14 926) ноября 1853г. // *Зайончковский А. М.* Восточная война 1853–1856 гг. в связи с современной ей политической обстановкой. – Т. II. – СПб., 1912. – Приложение № 128. – С. 277–279.

¹⁹ Собственноручная записка Императора Николая I о войне с Турцией // *Зайончковский А. М.* Восточная война 1853–1856гг. – Т. II. – СПб., 1912. – Приложение № 127. – С. 275.

²⁰ И. Э. Персияни – К. В. Несесельроде 4(16) дек.1853 г. // АВПР, ф. Канцелярия. 1853, д. 1, л. 482; *Зайончковский А. М.* Восточная война 1853–1856 гг. – Том II. – Часть 2. – СПб., 1913. – С. 639.

²¹ Николай Антонович Ригана еще с середины 40-х гг. XIX века числился среди четырех штатных чиновников-переводчиков при Одесском карантинном порте. Отметим, что трое из них, включая сына первого настоятеля Греческого Свято-Троицкого собора колл.асс. Константина Родеуса, были греками;

²² “О восстании греков против Турции и о приверженности их к России”. Часть 1-я. “О приезжавших в С. Петербург греческих офицерах Хрисоверди, Цанис, Пасхали и Петропулос” // ГАРФ, ф. 109, оп. 29, д. 21, ч. 1, л. 9.

²³ *Дубельт Л. В.* Дневник 1851 г. // Российский Архив: История Отечества в свидетельствах и документах XVIII–XX вв.: Альманах. – М.: Студия ТРИТЭ: Рос. Архив, [Т.] VI., 1995. – С. 237.

²⁴ ГАРФ, ф. 109, оп. 29, д. 21, л. 10–11.

²⁵ Δημήτριος, Καραμπερόπουλος, “Ηταν τελικά ο Ρήγας εκδότης του “Αγαθάγγελου”. Εκδοση Επιστημονικής Εταιρείας Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα. Αθήνα 2009, σελ. 7–10.

²⁶ Χρυσοβέργης, Αριστείδης. Η Ελληνική Επανάσταση /Βιβλίο συνταχθέν υπό Αριστείδου Χρυσοβέργη υπολοχαγού. Εν Ερμούπολει Σύρου: Τύποις Γεωργίου Μελισταγούς Μακεδόνος, 1853, σελ 62–63.

²⁷ Международные отношения на Балканах. 1830–1856 гг. М.: “Наука”, 1990. – С. 284.

²⁸ Αριστείδης Χρυσοβέργης προς Ιωάννη Καποδίστρια, Ναύπλιο 18.5.1831 Πρωτότυπο Σχετ. 37; 241, 248, 257 ΓΑΚ 39.

²⁹ Αριστείδης Χρυσοβέργης προς Ιωάννη Κωλέττη. Ακαδημία Αθηνών~Αρχαιακή συλλογή ΚΕΙΝΕ~Αρχείο Κωλέττη~Αρχείο Ιωάννη Κωλέττη (Τμήμα Ιδρύματος Τοσίτσα)~079~0539.

³⁰ Βασίλειος Σφυρόερας. “Η “Αδελφότης των Ευαγγελιζομένων”, μυστική επαναστατική οργάνωση του 1849”, Επιστημονική Επετηρίδα Φιλοσοφικής Σχολής Πανεπιστημίου Αθηνών, 1972-1973, σελ. 215–216.

³¹ Βασίλειος Σφυρόερας. “Η “Αδελφότης των Ευαγγελιζομένων”, μυστική επαναστατική οργάνωση του 1849”, Επιστημονική Επετηρίδα Φιλοσοφικής Σχολής Πανεπιστημίου Αθηνών, 1972-1973, σελ. 211–213.

³² Χρυσοβέργης, Αριστείδης. Η Ελληνική Επανάσταση /Βιβλίο συνταχθέν υπό Αριστείδου Χρυσοβέργη υπολοχαγού. Εν Ερμούπολει Σύρου :Τύποις Γεωργίου Μελισταγούς Μακεδόνος, 1853, σ. 84.

³³ Согласно К. Леонтьеву, российскому византизму оказался присущ, во-первых, всеобъемлющий характер, позволивший ему проникнуть во все поры великорусского общественного организма, и, во-вторых, способность системы византийских идей упорядочить, организовать “славянский материал” и придать ему определенную цивилизованную оформленность. В своей работе “Византизм и славянство” (1875) он определил византизм как “прочный синтез монархизма с жесткой иерархией сословий, как сочетание православия с несокрушимой пре-

данностью традициям, как единство духа общинности с началами консервативной стабильности”// Леонтьев К.Н. Византизм и славянство. Великий спор. – М., 2001. – С. 27–45.

³⁴ ГАРФ, ф. 109, оп. 29, д. 21, ч. 1, л. 10.

³⁵ Император Николай князю Горчакову 1 февраля 1854 г. // *Зайончковский А. М.* Восточная война 1853–1856 гг. – Т. II. – СПб., 1912. – Приложение № 136. – С. 312.

³⁶ ГАРФ, ф. 109, оп. 29, д. 21, ч. 1, л. 14–15.

³⁷ Л. Г.Сенявин (1805–1862) – товарищ министра иностранных дел в 1850–1856 гг., сенатор, тайный советник. В 1841–48 гг. был директором Азиатского департамента *МИД*, в котором велась переписка по делам, “касающимся собственно до Азии, а также до областей турецких и Греции”. Сферой деятельности департамента являлись не только политические и торговые отношения с этими странами, но и вопросы, связанные с пребыванием в них российских подданных и пребыванием в России подданных азиатских стран, Турции и Греции, а также деятельность российских миссий и консульств в этих регионах.

³⁸ ГАРФ, ф. 109, оп. 29, д. 21, ч. 1, л. 29–30.

³⁹ Там же.

⁴⁰ Там же.

⁴¹ “ДЕКАБРЬ 18. У князя Горчакова нет хороших агентов, через которых можно бы знать, что делается на правом берегу Дуная. Для этого он употребляет жителя Бухареста коллежского советника Маврова, способного к делам политическим, а не полицейским, и сверх того, по нашим известиям, Мавров человек не верный и скорее готов помогать туркам, нежели нам. Говорят, что не он агент князя Горчакова, а князь Горчаков его агент в пользу Порты” // Дубельт Л. В. Дневник 1851 г. Российский Архив: История Отечества в свидетельствах и документах XVIII–XX вв.: Альманах. – М.: Студия ТРИТЭ: Рос. Архив, [Т.] VI., 1995. – С. 228.

⁴² *Тарле Е. В.* Крымская война. – М., 1950. – Т. 1. – С. 279–280; *Керемезли И.* Турецкая оборона на Дунайском театре военных действий (1853–1854) // Русский сборник. Исследования по истории России. – М.: Модест Колеров, 2009. – С. 275.

⁴³ ГАРФ, ф. 109, оп. 29, д. 21 ч.1, л. 84–84 об.

⁴⁴ Χρυσοβέργης, Αριστείδης. Ιστορία της ελληνικής λεγεώνος: ολίγα λέξεις περί του σώματος των εθελοντών Ελλήνων και μετά ταύτα ελληνική λεγεών αυτοκράτορος Νικολάου του Πρώτου, ιστορική διήγησις/ συνταχθείσα υπό του συνταγματάρχου του αυτοκρ. στρατού Αριστείδου Χρυσοβέργη. Εν Οδησσώ: 1882., σελ 1–2.

⁴⁵ Спиридон Караискакис (греч. Σπυρίδων Καραϊσκάκης, Каламос, Ионические острова 1826 – Афины 1899) – греческий генерал-майор и политик второй половины 19-го века. Родился в 1826 году на острове Каламос, бывшим тогда под британским контролем, где в целях безопасности находилась его семья. После воссоздания греческого государства, был послан в Мюнхен со стипендией короля Оттона и в 1842 году поступил в греческое офицерское училище. В своей военной карьере достиг звания генерал-майора. Во время Крымской войны принял участие в восстании 1854 года в Эпире.

⁴⁶ Русский инвалид. 1854, № 57.

⁴⁷ *James J. Reid.* Crisis of the Ottoman Empire: prelude to collapse 1839–1878, Franz Steiner Verlag, Stuttgart, 2000. P. 251–252.

⁴⁸ *Barbara Jelavich.* Russia’s Balkan Entanglements, 1806–1914. Cambridge University Press, 1991. – P. 137–138.

⁴⁹ Манифест от 14 июня 1853 г. *Зайончковский А. М.* Восточная война.. – СПб., 1912. – Т. II. – Приложение № 27. – С. 72.

⁵⁰ The Future of Turkey, The Times, February 18, 1854.

⁵¹ Северная Пчела, 1854г., № 56 и 57 и Сборник известий, относящихся до настоящей войны, издаваемый с высочайшего соизволения Н. Путиловым. – СПб., 1855. – Том I. – С. 371.

⁵² Одесский вестник, №30, 18 марта 1854.

⁵³ В этом плане весьма примечательно донесение главы английского правительства Ионических островов, который получил от своих агентов, “обозревающих Эпир, Албанию, Фессалию и Македонию”, информацию о “весьма важном” заговоре греков. “Кроме обыкновенных гетерий составилось под названием Братства, тайное общество, цель которого не только восстановить Византийскую империю, но и возмутить Ионические острова для присоединения их к Греции”, – сообщалось в корреспонденции бельгийской газеты L’Independance Belge, 8 mars 1854. Как мы помним, среди членов “Братства благовещенных”, учрежденным А. Хрисовери, было трое уроженцев Ионических островов, в том числе один из видных организаторов восстания против англичан в 1848 г. Георгиос Иоанну Метакас из Кефалонии. А идеи о воссоздании Византийской империи, как о цели новой греческой революции, были изложены в сочинении Хрисовери “Греческая революция”, опубликованном летом 1853г. Возможно информация о “Братстве” в бельгийском издании является косвенным указанием на активизацию деятельности “Братства благовещенных” в период 1853–1854 гг.

⁵⁴ “The diplomatic papers which had been received furnished ample proof that the insurrection in the Turkish provinces bordering on Greece was not a spontaneous outburst – that the part taken in it by Greek subjects was not taken by them spontaneously; that there was not in Greece any very strong sympathy upon the subject; but that the whole of the insurrection had been a contrivance of the Court of Greece – that it had been got up for the purpose of weakening the authority of the Sultan, then in alliance with the King of Greece; and that there was numerous proofs that the King and Queen of Greece had undisguised given the greatest encouragement to this insurrection in the Turkish provinces” // Relations of Turkey and Greece”. – Question. HC. Deb. 06 April 1854 vol. 132, cc522–5 522.

⁵⁵ ГАРФ, ф. 109, оп. 29, д. 21, ч. 1, л. 84.

⁵⁶ Δημήτρης Φωτιάδης, Η Έξωση του Όθωνα, Πολιτικές και Λογοτεχνικές Εκδόσεις 1965, σελ. 228–241.

⁵⁷ Политический отдел. О восстании христиан на Востоке. Сборник известий, относящихся до настоящей войны, издаваемый с высочайшего соизволения Н. Путиловым. – СПб., 1855. – Т. I. – С. 389–390.

⁵⁸ Димитриос Теамис Карата́ссос (греч. Δημήτρης Τεάμης Καρατάσος; 1798, Иматия – 1861, Белград) – участник греческого освободительного движения XIX века. Сын Анастасиоса Каратассоса. Во время Греческой войны за независимость участвовал во многих сражениях вместе со своим отцом. Затем был адъютантом короля Оттона, наместником Аргоса. Возглавлял антитурецкие восстания в Македонии в 1841 и 1854 гг.

⁵⁹ Христодулос Хадзипетрос или Хаджипетрос (греч. Χριστόδουλος Χατζηπέτρος (Нерайдохори Трикала (ном) 1794 – Афины 1863) – известный участник Греческой войны за независимость 1821–1829 гг., генерал-майор армии Греческого королевства. Во время Крымской войны 60-летний Хадзипетрос возглавил экспедицию и восстание против осман в Фессалии. После поражения

восстания в июне 1854 г. ушёл на территорию Греческого королевства, где был встречен как герой приграничным населением;

⁶⁰ Большая часть греческого генералитета – Т. Гривас, К. Цавеллос, Χ. Хаджипетрос, Л. Заикос, включая министра военных дел, эпириота Μ. Спиροмилиоса, – присоединились к восставшим;

⁶¹ Νικόλαος Α', Αυτοκράτορας της Ρωσίας, 1796-1855. Απομνημονεύματα της Ελληνικής Φάλαγγος / Νικολάου Α' (αυτοκράτορος πασσών των Ρωσσιών), εκδοθέντα υπό Τριανταφύλλου Ι. Γκαλιούρη (Λημνίου). Εν Αθήναις : Εκ του Τυπογραφείου Νικήτα Πάσσαρη, σελ. 13.

⁶² Ράμφος, Κωνσταντίνος. Τα την Ελληνικήν Λεγεώνα του αυτοκράτορος Νικολάου Α' την κατά το 1853, εν Μολδοβλαχία συστηθείσαν αφορώντα / υπό Κ. Ράμφου. Εν Αθήναις : Εκ του Τυπογραφείου Δημητρίου Συλλιβριώτου, 1867, σελ. 5–6.

⁶³ Там же.

⁶⁴ L'Independance Belge, 8 mars, 1854.

⁶⁵ Στέφανος Π. Παπαγεωργίου, Απο το Γένος στο Έθνος 1821–1862, Αθήνα, 2004, σελ. 469.

⁶⁶ Νεόφυτος Βάμβας // Αν. Γούδας, Βίοι Παράλληλοι. – Τ.1 Κλήρος, Εν Αθήναις, 1869, σελ. 311.

⁶⁷ Стефанос Папулидос. Отношение греков к России в период Крымской войны (1853–1856 гг.) // Политические и общественные связи народов СССР и Греции. Академия наук. Балканские исследования. – Вып. 11. – С. 92.

⁶⁸ Политический отдел. О восстании христиан на Востоке. Сборник известий, относящихся до настоящей войны, издаваемый с высочайшего соизволения Н. Путиловым. – СПб., 1855. – Т. 1. – С. 372.

⁶⁹ Одесский вестник. № 21, 25 марта 1854 г., также Β. Σφυρόερας, “Η “Αδελφότης των Ευαγγελιζομένων”, μυστική επαναστατική Οργάνωσις του 1849”, Επιστημονική Επετηρίς της Φιλοσοφικής Σχολής του Πανεπιστημίου Αθηνών, τ. ΚΓ', 1972–1973, σ. 218, 230–231.

⁷⁰ Международные отношения на Балканах. 1830–1856 гг. – М.: “Наука”, 1990. – С. 290–291.

⁷¹ ГАРФ, ф. 109, оп. 29, д. 21, ч. 1, л. 99–100.

УДК [94+930.253](477.65)

Л. М. ПАСІЧНИК*

КІРОВОГРАДЦІ У СКЛАДІ АНТИФАШИСТСЬКИХ ІНТЕРНАЦІОНАЛЬНИХ СИЛ

Висвітлено участь жителів та уродженців Кіровоградщини у Громадянській війні в Іспанії 1936–1939 рр. та Другій світовій війні 1939–1945 рр. з використанням документів особових фондів Державного архіву Кіровоградської області.

Ключові слова: інтернаціоналіст; Громадянська війна; антифашист; підпільник; партизан; французький рух Опору; особові фонди.

XX століття, наповнене епохальними подіями та віддалене від нас лише першим десятиріччям, дає безліч тем для дослідження. Обтяжена концентрацією людських втрат і матеріального руйнування світова історія періоду 1936–1945 рр. вивчається з використанням різноманітних джерел, насамперед архівних документів. Інформація про кіровоградців, які входили до складу антифашистських інтернаціональних об'єднань, міститься, зокрема, і в документах особових фондів Держархіву області, до яких належать: щоденники, біографії (автобіографії), творчі роботи, епістолярій фондоутворювачів. Цінність даного матеріалу – в його інформаційній потужі та оригінальності, адже викладення передається безпосередніми учасниками описаних подій.

Використання слова “кіровоградці” до певної міри умовне, оскільки серед особових фондів громадських діячів, учасників Великої Вітчизняної війни, краєзнавців та діячів культури і науки виділено документи як уродженців Кіровоградщини, так і тих осіб, чий життєвий шлях пройшов нашим краєм. Спільним для них є участь у боротьбі з фашизмом на території зарубіжних країн.

За даними видання “Військо України” за квітень 2004 р., під час Громадянської війни в Іспанії 1936–1939 років на боці республіканців, які вели запеклу боротьбу з режимом генерала Франко, воювали 5000 інтернаціоналістів з Радянського Союзу¹. Про уславлену антифашистку Фортус Марію Олександрівну (1890–1981), нагороджену двома орденами Леніна, орденом Червоного Прапора, в чий життєпис вписано події Громадянської війни 1918–1920 років з елисаветградськими (кірово-

* *Пасічник Лариса Миколаївна* – головний спеціаліст відділу інформації та використання документів Державного архіву Кіровоградської області.

градськими) сторінками, боротьба з франкістами на іспанській землі, навчання у Військовій академії ім. Фрунзе у Москві, командування військовою розвідкою партизанського загону ім. Медведєва в роки Великої Вітчизняної війни, інформують документи її особового фонду.

Іспанія в насиченому житті Марії Олександрівни залишила особливий слід, про що свідчать статті героїні “В борющейся Испании” (1968), “Моя Испания” (1969). Тричі вона побувала в цій країні. В один із приїздів Фортус, маючи паспорт на ім’я уругвайки Хулії Хіменос-Карденас, потрапила до Іспанії в дні гострої небезпеки, про що описано в статті “Моя Испания”: “150 тисяч регулярного війська заколотників, вишколені частини іноземного легіону, марокканська піхота й кінники, понад 100 танків і близько 250 літаків, велика кількість артилерії – ця люта й безжальна навала чотирма колонами сунула на столицю. Сили були нерівні. Більшість захисників республіки лише недавно уперше в житті взяли до рук зброю. Та ще й яку! Допотопну, старих зразків”.² Марія Фортус, яка добре знала країну, мову, радянським командуванням була направлена в розпорядження генерала Петрова (комдива Кирила Мерецкова, радника генерального штабу республіканської армії) у якості перекладача. На сторінках спогадів Марії Олександрівни постають відомі діячі, з якими вона була особисто знайома: угорський комуніст, командир 12-ї інтербригади Мате Залка, радянський воєначальник, двічі Герой Радянського Союзу Олександр Родимцев, секретар Центрального комітету комуністичної партії Іспанії Долорес Ібаррурі. Перебування в охопленій вогнем Іспанії не обмежувалося лише перекладацькою роботою. Мужність та відвагу, проявлені Фортус у боях з фалангістами (прибічниками генерала Франко) засвідчили у своїх мемуарах маршали К. Мерецков, Р. Малиновський. За свободу Іспанії загинули чоловік Марії Олександрівни – Рамон Касанеляс-Люк, генеральний секретар компартії Каталонії, а також єдиний син – молодий льотчик, збитий над Сарагосою.

Незабутні сторінки вписала Іспанія і в біографію Рижичкова Леоніда Федоровича, який після Великої Вітчизняної війни проживав у Новомиргородському районі Кіровоградщини. Розповідь про нього міститься у краєзнавчих дослідженнях особового фонду Бойка Івана Кіндратовича – громадського діяча, ветерана Великої Вітчизняної війни. Армійська служба Леоніда Рижичкова розпочалася 17 лютого 1937 р., коли він, стрілець-радист, після закінчення школи молодших авіаційних спеціалістів у Кронштадті отримав направлення до однієї з військових частин. У Радянському Союзі в кінці 1930-х років висвітленню подій Громадянської війни в Іспанії приділялася посилена увага. Леонід Федорович пригадував про газетну рубрику “На фронтах Іспанії”, радіо майже щоденно передавало новини з країни, розділеної протиборствувачими силами. Наприкінці 1937 р. Рижичков подав

командуванню рапорт з проханням направити його в Іспанію. Переліт очікувався ускладнений: без проміжної посадки, з загрозою бути збитим німецькими винищувачами.

Війна, побачена зблизька, інтернаціональний склад вояків, “В лави республіканців зібралися тисячі антифашистів з усієї Європи і навіть з Америки” (за словами добровольця)³ – все це вразило його на іспанській землі. Перше повернення на Батьківщину добре запам’яталося Леоніду Федоровичу. Тоді на борту санітарного літака розмістили 20 іспанських дітей-сиріт, серед яких виділявся хлопчик, років десяти, поранений у руку. Батьки маленького іспанця загинули в бою під Валенсією, а поранення він отримав, підносячи дорослим патрони та медикаменти.

11 ризикованих польотів здійснив до Іспанії Леонід Рижичков, добре освоївши цю небезпечну повітряну трасу.

З початком Другої світової війни у Європі почав формуватися рух Опору – організована протидія німецько-фашистській окупації. В Указі Президії Верховної Ради СРСР від 18 листопада 1965 р. “Про нагородження орденами та медалями СРСР групи співвітчизників, які проживали під час Великої Вітчизняної війни за кордоном та активно боролися проти гітлерівської Німеччини” значаться імена 6 осіб. Другий в списку нагороджених орденом Вітчизняної війни, після Оболенської Віри Аполлонівни – російської емігрантки князівського походження, гільотованої у віці 33 років, – житель Олександрійського району Кіровоградської області Шибанов Георгій Володимирович. Архівний матеріал про цю мужню людину зібрано в документах особового фонду уродженця Долинського району області, краєзнавця, учасника французького руху Опору Проценка Івана Сергійовича. Знайомство двох ветеранів, колишніх антифашистів, відбулося наприкінці 1960-х років, коли Іван Сергійович прочитав у обласній газеті статтю про Шибанова “Незримого фронту солдат”. Вони мали спільне минуле, сповнене ризиком та відвагою.

70 прожитих Георгієм Володимировичем років вмістили історичні події декількох європейських країн. Народився він у 1900 р. у місті Миколаєві. 1920 рік перервав його навчання у Севастопольському морському корпусі, і молодий чоловік потрапив до Франції, де, набувши кваліфікації водія, працював у Парижі. У 1936 р. Шибанов, активіст профспілкового руху, став членом французької компартії. Війна у сусідній Іспанії вплинула на його рішення підтримати республіканців: він добровільно став бійцем інтербригади. Довелося прикривати евакуацію госпіталю та мирних жителів із району ведення бойових дій, підвозити снаряди захисникам Арагону. Перебуваючи у концтаборі Сен-Сепрієн, Георгій Володимирович редагував газету для військовополонених. У

військовому квитку Шибанова іспанці вказали його партійну належність – антифашист.

З початком окупації Парижа Георгій Володимирович під псевдонімом Андре став активним учасником руху Опору. Розповсюдження листівок, виготовлення фальшивих документів для військовополонених, підтримка зв'язку з партизанським загonom ім. Чапаєва, командиром якого був уродженець Вінниччини, колишній військовополонений, Національний герой Франції, посмертно удостоєний звання Героя Радянського Союзу, Василь Порик – цим було наповнено життя антифашиста. В статті “Хто ви, месє Андре?”, вміщеній в одному з листопадових номерів газети “Радянська Україна” за 1965 рік описано зустріч Шибанова з Оболенською під час виконання чергового завдання. Виконуючи одне з доручень, Георгій Володимирович почав працювати на базі військово-морських сил вермахту. Це надало можливість отримання розвідданих та створення осередку Руху за участі іспанця А. Сілісто та чеха Й. Франка. Підпільники-антифашисти затримували вантажопотоки, псували зброю, приладдя. “Спілку російських патріотів” та Центральний комітет радянських полонених, які об'єднали не тільки радянських військовополонених у боротьбі з гітлерівцями, було створено за безпосередньої участі Шибанова.

Через рік після завершення Другої світової війни Георгій Володимирович повернувся на Батьківщину, працював герой-антифашист слюсарем на брикетній фабриці селища Димитрове в Олександрійському районі.

Доповнюють відомості про участь кіровоградців у французькому русі Опору документи особового фонду ветерана Другої світової війни, краєзнавця, уродженця Долинського району області Проценка Івана Сергійовича (1912–1995). Доля Проценка склалася так, що йому довелося бути вчителем і воїном. Іван Сергійович, вчитель початкової школи, був призваний в 1935 р. на військову службу, яку ніс до 1937 р. Демобілізувавшись, він повернувся до педагогічної діяльності, згодом, після закінчення Запорізького педінституту, став інспектором шкіл Долинського районного відділу освіти. 10 липня 1941 р. Проценко знову одягає військову форму – його призначено командиром мінометного взводу 2-го запасного стрілецького полку. Наш земляк брав участь у боях за Дніпропетровськ, Харків, воював на Донеччині; у квітні 1942 р. нагороджений орденом Червоного Прапора, йому присвоїли звання молодшого лейтенанта. Два місяці потому ворог прорвав оборону на Південно-Західному фронті, і 275 стрілецька дивізія 37 армії залишилася в оточенні. Після важкої контузії Проценко потрапляє у полон. Восени 1942 р. його перевозять на північ окупованої Франції, в департамент Па-де-Кале, на роботу в шахти компанії “Нор”, де на той час вже працювали 500 військовополонених.

За допомогою французьких шахтарів-підпільників (франтирерів) Івану Сергійовичу вдалося налагодити зв'язок зі “Спілкою російських патріотів”. Ризикована протидія ворогові в умовах фашистської неволі здійснювалася за продуманою схемою: було організовано ланцюг “Стріла”, об'єднаний 15-ма трійками підпільників. Через поляка-антифашиста Юзефа Тлочека надходили повідомлення радянського Інформбюро, у вигляді листівок їх розповсюджували у шахті. Проценко у своїх спогадах вказував на те, що агітаційна робота мала позитивний результат: були випадки, коли навіть солдати-власівці, задіяні в охороні шахт, зі зброєю в руках переходили до партизанів. Завдяки допомозі Центрального комітету радянських полонених, до складу якого входили Г. Шибанов, В. Галкін, М. Слободинський, В. Порик, у 1943–1944 роках вдалося організувати втечу в'язнів із підземелля. До того ж, використовуючи обмежену кількість вартових саме в штреках, підпільники виводили з ладу обладнання, пошкодили 20 повітряних моторів, спровокували 10 обвалів, “створили до 1000 людинопрогулів”⁴. Спільні дії військовополонених та партизанів призвели до знищення центральної електростанції та компресорної.

У квітні 1944 року 5 шахт, частково виведені з ладу антифашистами, були піддані бомбардуванню союзною авіацією. Полонених вивезли до Німеччини, призначили у робочу команду 504, яка працювала у шахті міста Альтенбоге (земля Рур-Вестфалія). Тут теж діяли військовополонені-підпільники (хоча перед прибуттям нового поповнення за доносом перекладача-провокатора були покарані члени руху Опору): агітація серед в'язнів, саботаж роботи, диверсії. А найголовніше – необхідно було врятувати життя полонених до підходу союзних військ.

У серпні 1945 р. Івана Сергійовича репатрійовано на Батьківщину, демобілізувався він через 3 місяці після повернення. У повоєнний час Проценко займався педагогічною діяльністю, був відзначений Грамотою Міністерства освіти УРСР, значком “Відмінник народної освіти”. Поновлення його членства у партії восени 1956 р. – відображення радянських реалій. Журналіст А. Яворський на сторінках газети “Кіровоградська правда” за 5 листопада 1964 р. у статті, присвяченій Проценку, дає пояснення перерві партійного стажу героя: “Але те, що робив Іван Сергійович у полоні, нелегко було встановити відразу після визволення. Потрібен був час, щоб розібратися в усьому. Ось чому, коли Іван Сергійович Проценко після війни повернувся у Долинську і зайшов у райком, його не поновили у членах партії”⁵. Підтвердження антифашистської діяльності Проценка під час полону у Франції та Німеччині надійшли від колишніх військовополонених – учасників руху Опору, жителів Воронежської, Курської, Калінінської областей⁶.

Про події підпільної боротьби з гітлеризмом на території іншої європейської країни – Польщі дізнаємося з документів особового фон-

ду Шаповалова Олексія Трохимовича (1921–1992) – заступника командира розвідувальної групи “Голос”, почесного громадянина міста Кракова. Легендарний розвідник Шаповалов удостоєний вітчизняних та польських нагород: орденів Червоного Прапора, Червоної Зірки, Вітчизняної війни II ступеня, Віртутті Мілітарі. Хреста Хоробрості. Народився герой у Олександрійському районі Кіровоградської області. У 1940 році закінчив військову школу, наступного року він – бойовий командир взводу 164 стрілецької дивізії Південного фронту – потрапляє у полон, звідки здійснює втечу. Згодом Шаповалов стає підпільником та партизаном загону ім. К. Ворошилова, який діяв на території Кіровоградщини. Після навчання у спецшколі Головного розвідувального управління Генерального штабу Радянської Армії, у 1944 р. у складі розвідгрупи потрапляє на територію Польщі для виконання завдання командування 1-го Українського фронту. Важливими на той час були дані про рубежі оборони, розміщені на берегах річки Вісли, а також інформація про дислокацію сил противника у районі міста Кракова – центра створеного німецькою окупаційною владою генерал-губернаторства. Для виконання завдання група залучала польських і німецьких антифашистів, підтримувала зв’язок з партизанами. Групу, що отримала назву “Голос”, очолював Євген Березняк, легендарний “майор Вихор”, удостоєний у 2001 році звання Героя України⁷, заступником його був Шаповалов. Командуванню 1-го Українського фронту розвідники надіслали понад 140 радіограм, які містили важливі дані. Олексієм Тихоновичем підготовлено й успішно проведено понад 10 диверсій. За допомогою завербованого співробітника гестапо Гартмана підпільники одержали необхідні посвідчення, з якими могли без перешкод рухатися містом та його околицями. Розвідувальній групі вдалося роздобути карту мінування Кракова, давньої столиці Польщі, ледь не висадженого в повітря гітлерівськими військами, що відступали. Зусиллями радянських та польських патріотів були врятовані життя краків’ян та місто, перші відомості про яке належать до X сторіччя. Блискуча краківська операція покладена відомим радянським письменником Юліаном Семеновим в основу роману, за яким у 1967 р. знято популярний художній фільм “Майор Вихор”.

І республіканські, і обласні періодичні видання описували краківський період життя та боротьби Олексія Шаповалова, він став прототипом героїв 8 художніх творів. Серед документів особового фонду нашого земляка – чимало листів, надісланих йому з Польщі від соратників по боротьбі з гітлерівським фашизмом. В одному з послань колишнього підпільника, автора книги “Шли бої” Юзефа Зайонца (листування з ним тривало не один рік) вказується на те, що немає такої сили, яка б могла з плином часу витерти з пам’яті згадку про людей, об’єднаних справедливою метою та небезпекою втрати власного життя⁸.

Які б корективи не вносив час у висвітлення подій Другої світової війни, свідчення її учасників, сформовані в архівні джерела, залишаються важливим фактором пізнання історії.

¹ Військо України. – 2004. – № 4. – С. 17.

² Держархів Кіровоградської обл., ф. Р-7176, оп. 1, спр. 5, арк. 80 зв.

³ Там само, ф. Р-7026, оп. 1, спр. 36, арк. 1.

⁴ Там само, ф. Р-257, оп. 1, спр. 2, арк. 5.

⁵ Там само, ф. Р-257, оп. 1, спр. 2, арк. 6.

⁶ Там само, ф. Р-257, оп. 1, спр. 3, арк. 4.

⁷ Там само. Енциклопедія історії України. – Т. 1. – К.: Наукова думка, 2003, інв. № 9288. – С. 230.

⁸ Там само, ф. Р-7178, оп. 1, спр. 7, арк. 27.

Освещено участие жителей та уроженцев Кировоградщины в Гражданской войне в Испании 1936–1939 гг. та Второй мировой войне 1939–1945 гг. с использованием документов личных фондов Государственного архива Кировоградской области.

Ключевые слова: интернационалист; Гражданская война; антифашист; подпольщик; партизан; французское движение Сопротивления; личные фонды.

The author highlights the participation of the citizens and the natives of Kirovohrad Region in the Civil War in Spain of 1936-1939 and in the Second World War of 1939-1945 using the documents of personal fonds of the State Archives of Kirovohrad Region.

Keywords: the internationalist; the civil war; the anti-fascist; the crypto; the partisan; the French Oppostion Movement; the personal fonds.

УДК 930.25:004.738.5

Т. Я. КУПРУНЕЦЬ*

**АРХІВНЕ КОПІЮВАННЯ ВЕБ-САЙТІВ: ПРОБЛЕМИ
ТА ШЛЯХИ ЇХ ВИРШЕННЯ**

Аналізується веб-сайт з точки зору архівознавства. Розглядається процес архівного копіювання веб-сайта. Визначаються деякі проблеми, що впливають на процес архівного копіювання веб-сайта та викликають невідповідності відтворення його архівної копії.

Ключові слова: веб-сайт; архівне копіювання веб-сайтів; проблеми копіювання веб-сайтів; гіперпосилання.

Виникнення мережі Інтернет у 90-х рр. ХХ ст., у тому вигляді, до якого ми звикли, відкрило суспільству новий простір створення, розповсюдження та обміну інформацією¹. Вперше за історію людства інформація була позбавлена жорсткого прив'язування до певного носія. Перебуваючи у вигляді струму в дротах каналів зв'язку, електромагнітних хвиль у бездротових мережах, магнітного поля на магнітних стрічках та жорстких дисках, або у всіх цих станах одночасно, інформація зазнала якісних змін деяких її властивостей. Основних змін зазнала така властивість, як доступність інформації. Насамперед на це вплинула швидкість розповсюдження інформації у новому інформаційному середовищі. Завдяки сучасним технологіям інформація у такому середовищі розповсюджується миттєво.

Революційним кроком у формалізації подачі інформації у мережі Інтернет стало розміщення першого веб-сайта в 1990 році². За своєю суттю веб-сайт – це сукупність сторінок, що містять текстову, графічну, аудіо-, відеоінформацію, яка структурована за допомогою стандартної мови гіпертекстової** розмітки веб-сторінок в Інтернеті HTML

* *Купрунець Тарас Ярославович* – головний спеціаліст відділу інформаційних технологій Центрального державного електронного архіву України.

** Гіпертекст – форма організації тексту, при якій його одиниці представлені не в лінійній послідовності, а як система явно вказаних можливих переходів (зв'язків) між ними. Користуючись цими зв'язками, можна читати матеріал в будь-якому порядку, утворюючи різні лінійні тексти. Найпростіший приклад гіпертексту “доінтернетовської епохи” – це якийсь словник чи енциклопедія, де кожна стаття має посилання до інших статей цього ж словника (енциклопедії). У результаті читати такий текст можна по-різному: від однієї статті до іншої, ігноруючи гіпертекстові посилання; читати статті одну за одною, користуючись посиланнями; переходити від одного посилання до іншого, обираючи матеріали за потребою. Загальновідомим і яскравим прикладом сучасного гіпертексту є сторінки веб-сайта. Відповідно гіпертекст містить у собі гіперпосилання. Гіперпосилання дозволяють переходити від одного (вихідного) тексту до безлічі інших текстів, розміщених у web-мережі.

(HyperText Markup Language). Тому такі сторінки ще називаються HTML-сторінками. Вони пов'язані між собою системою навігації, яка формується з унікальних адрес, що мають сторінки веб-сайта. Ці унікальні адреси називаються URL*, або, з позиції HTML, – гіперпосиланнями. Вони описуються у специфікації RFC 3986³. URL мають не тільки сторінки веб-сайта, але і окремі графічні, аудіо, відеоматеріали, що містяться на них. Беручи до уваги організаційну структуру веб-сайта та виходячи із визначення інформаційного ресурсу в законі України “Про Національну програму інформатизації” від 04.02.1998 № 74/98-ВР⁴, веб-сайти можна віднести до електронних інформаційних ресурсів.

Веб-сайти розміщуються в мережі Інтернет за допомогою хостингу** – послуги розміщення файлів веб-сайта на публічному, постійно доступному сервері***. Взаємодія користувача з веб-сайтом відбувається за допомогою спеціального програмного забезпечення – браузера****. При наборі у браузері адреси сторінки веб-сайта він під'єднується до сервера, де фізично розміщуються файли веб-сайта, отримує від нього дані, згідно введеного гіперпосилання, і форматує їх у вигляді HTML-сторінки для представлення користувачеві або намагається викликати зовнішню програму, яка це зробить, у залежності від формату отриманих даних. HTML-сторінки містять звичайний текст і посилання на інші типи даних (аудіовізуальних документів), що

* URL (англ. Uniform Resource Locator – єдиний вказівник на ресурс) – стандартизована адреса певного ресурсу (такого як документ, чи зображення) в інтернеті (чи деінде). Запропонований Т. Бернерс-Лі. URL складається з назви протоколу доступу (HTTP, FTP, telnet, gopher та ін.) та описання шляху до ресурсу, формат якого залежить від схеми доступу до цього ресурсу: [[<протокол>://<сервер>[:<порт>]]/<шлях>[/<файл>{#<розділ>}]. Квадратні дужки визначають, що елемент URL стає обов'язковим тільки за його наявностію.

** Хостинг (також інколи гостинг, англ. hosting) – послуга, що надає дискову пам'ять для розміщення інформації клієнта на сервері. Зазвичай, терміном хостинг визначають послугу розміщення файлів веб-сайта на сервері, на якому встановлене програмне забезпечення (веб-сервер), необхідне для обробки запитів до цих файлів.

*** Сервер (англ. server – «служба») – окремий комп'ютер чи програма, головною ознакою яких є здатність машини чи програми тривало (постійно) працювати автономно, без втручання людини, реагуючи на зовнішні події відповідно до функціонального призначення встановленого програмного забезпечення. Сервер як комп'ютер – це комп'ютер у мережі, який надає користувачам свої обчислювальні, дискові (для зберігання інформації) ресурси та доступ до послуг, що забезпечує встановлене програмне забезпечення.

**** Браузер (англ. browser – переглядач), також броузер, оглядач, (веб-)переглядач – програмне забезпечення для комп'ютера або іншого електронного пристрою, як правило, під'єданого до Інтернету, що дає можливість користувачеві взаємодіяти з текстом, малюнками або іншою інформацією на гіпертекстовій веб-сторінці, що зберігається у пам'яті пристрою, або на віддаленому сервері. Веб-переглядач за допомогою посилань дозволяє користувачеві швидко та просто отримувати інформацію, розміщену на багатьох веб-сторінках.

заклучні у конструкції мови HTML. Коли браузер опрацьовує таку послідовність, то він відтворює тільки текст та аудіовізуальну інформацію, пропускаючи код HTML, але опрацьовуючи його. За допомогою цього коду браузер форматує текст і розташовує аудіовізуальну інформацію на HTML-сторінці.

Форма подачі інформації в мережі Інтернет у вигляді веб-сайтів швидко набула популярності і, фактично, стала стандартом розміщення інформації для загального доступу. За час розвитку веб-сайтів постійно удосконалюється їх структура. Від статичного набору HTML-сторінок (статичних веб-сайтів⁵) вони еволюціонували до складних систем (динамічних веб-сайтів⁶), у яких інформація зберігається у базах даних, а сторінки формуються спеціальними програмними комплексами. Ці комплекси написані такими мовами програмування, як PHP*, ASP.NET**, JAVA*** тощо, що формують HTML-сторінки виключно за запитом користувача, взаємодіючи з системами керування базами даних**** (далі – СКБД), наприклад PostgreSQL*****, MySQL*****,

* PHP (англ. PHP: Hypertext Preprocessor – PHP: гіпертекстовий препроцесор, попередня назва: Personal Home Page Tools) – скриптова мова програмування, була створена для генерації HTML-сторінок на стороні веб-сервера. PHP є однією з найпоширеніших мов, що використовуються у сфері веб-розробок (разом із Java, ASP.NET). PHP підтримується переважно більшістю хостинг-провайдерів.

** ASP.NET – технологія створення веб-сайтів і веб-сервісів від компанії Майкрософт. Вона є складовою частиною платформи Microsoft .NET і розвитком старішої технології Microsoft ASP.

*** Java (вимовляється Джава; інколи – Ява) – об'єктно-орієнтована мова програмування, випущена компанією Sun Microsystems у 1995 році. Синтаксис мови багато в чому походить від мов програмування C та C++. У офіційній реалізації, Java програми компілюються у байткод, який при виконанні інтерпретується віртуальною машиною для конкретної платформи.

**** Система керування базами даних (СКБД) – комп'ютерна програма чи комплекс програм, що забезпечує користувачам можливість створення, збереження, оновлення, пошук інформації та контролю доступу в базах даних.

***** PostgreSQL (вимовляється «Пост-грес-Кью-ель», або «постгрес») – вільна об'єктно-реляційна СКБД. Є альтернативою як комерційним СКБД (Oracle Database, Microsoft SQL Server та інші), так і СКБД з відкритим кодом (MySQL, SQLite). Порівняно до інших проектів з відкритим кодом, такими як Apache, FreeBSD або MySQL, PostgreSQL не контролюється якоюсь однією компанією, її розробка можлива завдяки співпраці багатьох людей та компаній, які хочуть використовувати цю СКБД та впроваджувати у неї найновіші досягнення.

***** MySQL – вільна СКБД. Розробку й підтримку MySQL здійснює корпорація Oracle, що отримала права на торгіву марку разом з поглинутою Sun Microsystems, яка раніше придбала шведську компанію MySQL AB. Продукт розповсюджується як за відкритою ліцензійною угодою GNU (GNU

Microsoft SQL Server*, Oracle Database**. За визначенням ст. 1 Закону України “Про Національну програму інформатизації” база даних – це “іменована сукупність даних, що відображає стан об’єктів та їх відношень у визначеній предметній галузі”, а база знань – це “масив інформації у формі, придатній до логічної і смислової обробки відповідними програмними засобами”⁷.

Популярність електронного середовища як інформаційного майданчика призвела до того, що його користувачі почали створювати документи виключно в електронній формі. Кількість нових веб-сайтів постійно зростає, однак разом з цим відбувається зникнення вже існуючих⁸. Ігнорувати цю цифрову спадщину людства, зокрема України, не можна⁹, інакше вона буде втрачена. Тому в розвинених країнах були створені профільні організації, що відповідають за збереження Інтернет-ресурсів, що мають історичну, культурну та наукову цінність. У кожній країні обираються власні принципи відбору веб-сайтів для їх передачі на постійне зберігання. Ці принципи формують певні загальні підходи до збереження веб-сайтів. Серед них можна виділити два основних:

– копіювання всіх веб-сайтів у окремій доменній зоні***. Наприклад, таким шляхом пішла Нова Зеландія, де у 2003 р. на законодавчому рівні¹⁰ Національна бібліотека Нової Зеландії отримала право на копіювання та зберігання всіх електронних публікацій та Інтернет сайтів країни. Було створено Національний архів цифрової спадщини (National Digital Heritage Archive, NDHA);

– відбір тематичних колекцій. Цим шляхом йде Україна, зокрема Центральний державний електронний архів України, де створюються

General Public License), так і за власною комерційною ліцензією. Окрім цього розробники створюють функціональність на замовлення ліцензованих користувачів.

* Microsoft SQL Server – комерційна СКБД, що розповсюджується корпорацією Microsoft. Мова Transact-SQL, що використовується для запитів до даних у базах, створена спільно компаніями Microsoft та Sybase. Transact-SQL є реалізацією стандарту ANSI/ISO щодо структурованої мови запитів SQL (Structured Query Language) із розширеннями. Використовується як для невеликих і середніх за розміром баз даних, так і для великих баз даних масштабу підприємства. Багато років вдало конкурує з іншими СКБД.

** Oracle Database (часто просто Oracle) – об’єктно-реляційна СКБД від компанії Oracle Corporation. Випускається з 1977 року та є однією з лідерів комерційних СКБД.

*** Доменна зона – сукупність доменних імен певного рівня, що входять в конкретний домен. Наприклад, доменна зона com.ua включає всі доменні імена третього рівня в цьому піддоміні. Наприклад: домен d.com.ua, домен domain.com.ua або domainname.com.ua – це все домени піддоміну .com.ua, або домени, що належать доменній зоні .com.ua

колекції веб-сайтів, присвячені чорнобильській катастрофі, виборам у країні, проведенню чемпіонату Європи з футболу “Євро-2012” тощо.

Обрання одного з цих підходів для поповнення архівних фондів веб-сайтами напряму залежить від правового поля кожної конкретної держави. Адже простого бажання профільних організацій створювати копії окремих доменних зон або окремих веб-сайтів та об’єднувати їх у тематичні колекції не достатньо. Вони повинні мати право, закріплене на законодавчому рівні, проводити таку діяльність¹¹.

У випадку країн, де процес законодавчого закріплення права на копіювання окремих доменних зон профільними організаціями ще не завершився (наприклад, у Нідерландах, Чехії та Україні)¹², можливе використання лише другого методу. Відбір веб-сайтів для включення до тематичних колекцій, їх копіювання, подальшого зберігання та надання доступу до збережених копій користувачам проводиться на основі договорів, укладених з правовласниками веб-сайтів, зокрема в Україні у межах ініціативного документування. Це призводить до того, що існує ймовірність втрати унікальних веб-сайтів, з позиції їх історичної, культурної або наукової цінності. Причиною цього може стати відмова правовласника надати свій веб-сайт для передачі на постійне зберігання. Це проблема виключно правового характеру.

З позиції документознавства веб-сайт – це нове явище. Веб-сайт є постійно змінюваним інформаційним об’єктом. У звичному для архівістів сенсі, за аналогією зі звичайними документами, оригіналом веб-сайта вважається інформаційний об’єкт, що було отримано після завершення супроводу веб-сайта. Зважаючи на те, що зміни веб-сайтів відбуваються таким чином, що значна частина інформації за результатами цих змін може бути повністю оновлена, тобто втрачена, у світі існує практика копіювання веб-сайтів станом на певний проміжок часу. З певною ймовірністю такий підхід забезпечує збереження усього обсягу інформації, що містив веб-сайт. Головним чинником тут є визначення оптимальної періодичності копіювання веб-сайта. Результатом подібного періодичного копіювання є масив архівних копій веб-сайта, кожна з яких містить інформацію станом на момент її створення.

Проблеми архівного копіювання веб-сайтів не закінчуються сферою правового регулювання вищезазначеного процесу. На етапі копіювання можуть виникати обставини, які здатні призвести до невідповідності відтвореної архівної копії веб-сайта з веб-сайтом на сервері правовласника в Інтернеті. Повна відсутність деяких HTML-сторінок в архівній копії веб-сайта, або ж часткова відсутність елементів HTML-сторінок можуть бути наслідком наступних дій:

- розривами з’єднання з Інтернетом;
- недоступністю серверу, що надає хостинг для веб-сайта, що копіюється (далі – цільового веб-сайта);

- неправильне розгортання та налаштування програмного забезпечення копіювання веб-сайтів;
- особливості програмного коду сторінок веб-сайта, які відповідають за механізм формування гіперпосилань.

Якщо проблеми Інтернетз'єднання та доступності сервера – це зона відповідальності третіх сторін (Інтернет- та хостинг-провайдерів*), то програмне забезпечення для копіювання веб-сайтів та якість програмного коду веб-сайтів – це вже зона відповідальності профільної організації, що здійснює копіювання, та правовласника цільового веб-сайта відповідно. Останній фактор потребує окремої уваги, адже він не залежить від сторони, що здійснює копіювання веб-сайта, а тому його подолання може або викликати найбільше складнощів, або взагалі унеможливити повноцінне копіювання веб-сайта.

Для розуміння причин виникнення зазначеної проблеми потрібно детальніше розглянути сам процес архівного копіювання веб-сайтів. Зазвичай виокремлюють два способи здійснення цього процесу.

Перший спосіб полягає у копіюванні з серверу, що надає послуги хостингу, при підключенні безпосередньо до його файлової системи**. У випадку статичного веб-сайта, це копіювання його HTML-сторінок та супровідних файлів. Супровідними файлами веб-сайта виступають файли каскадних таблиць стилів***, що відповідають за візуальне оформлення, файли скриптів (наприклад мовою JavaScript****), що відповідають за розширення функціоналу веб-сайта та текстові й аудіовізуальні матеріали, що використовувались при створенні та необхідні

* Провайдер послуг Інтернету, також Інтернет-провайдер, (від Internet Service Provider – ISP; англ. to provide – забезпечувати, надавати доступ) – організація, яка надає послуги доступу та передачі (інформації) певними інформаційними каналами.

** Файлова система — спосіб організації даних, який використовується операційною системою для збереження інформації у формі файлів на носіях інформації. Також цим поняттям позначають сукупність файлів та директорій (каталогів, тек), які розміщуються на логічному або фізичному диску.

*** Каскадні таблиці стилів (англ. Cascading Style Sheets – CSS) – спеціальна мова, що використовується для відображення сторінок, написаних мовами розмітки даних. Найчастіше CSS використовують для відтворення інформації, що містять сторінки написані з використанням мов HTML та XHTML.

**** JavaScript – назва реалізації стандарту мови програмування ECMAScript компанії Netscape. Найпоширеніше і найвідоміше застосування мови – написання сценаріїв для веб-сторінок. На сьогоднішній день підтримується більшістю браузерів. Текст програми включається безпосередньо в HTML-документ і інтерпретується браузером (точніше, вбудованим у браузер рушієм JavaScript). Найчастіше застосовується для часткової автоматизації обробки і маніпуляції даними HTML-сторінки.

для повноцінного його функціонування. У випадку динамічного веб-сайта – це копіювання програмного комплексу і бази даних, що формують HTML-сторінки веб-сайта, а також супровідних файлів.

Вищезазначений метод, з огляду на те, що копіювання відбувається безпосередньо з файлової системи сервера, забезпечує 100% гарантію копіювання веб-сайта без помилок. Однак при розгортанні такої копії на власному сервері для надання до нього доступу користувачам необхідно врахувати, що сервер має відповідати умовам, за яких функціонував веб-сайт на сервері правовласника в Інтернеті. Для статичних веб-сайтів виконання цієї умови не викликає особливих складнощів, адже достатньо встановити веб-сервер* щоб архівна копія веб-сайта стала доступна в мережі. Проте у випадку динамічних веб-сайтів потрібно відповідне середовище виконання програм, яке б забезпечило правильне функціонування скопійованого програмного комплексу та СКБД для забезпечення доступу до копії бази даних, з якої будуть формуватись HTML-сторінки. Власниками веб-сайтів часто використовуються комерційні середовища та СКБД, що ускладнюють накопичення та розгортання копій веб-сайтів у такий спосіб.

Другий спосіб копіювання веб-сайтів – це копіювання безпосередньо з мережі Інтернет за допомогою спеціальних програмних засобів. Цей процес ще називають веб-харвестингом**, а програмні засоби, що використовуються для отримання копій веб-сайтів з мережі Інтернет, – веб-краулерами***. Краулер, імітуючи браузер, звертається за визначеним гіперпосиланням до відповідної HTML-сторінки веб-сайта, копіює її, сканує наявність гіперпосилань на складові її змісту, супровідні файли та наступні HTML-сторінки і переходить за цими гіперпосиланнями, повторюючи свої дії уже стосовно наступних складових веб-сайта. Так продовжується доти, доки не буде скопійовано HTML-сторінку за останнім гіперпосиланням¹³.

Слід зазначити різницю в отриманих результатах при копіюванні статичних та динамічних веб-сайтів цим способом. При копіюванні

* Веб-сервер (англ. Web Server) – це програмне забезпечення, що встановлюється на сервер та приймає запити від клієнтів, зазвичай браузерів, надсилає їм відповіді, зазвичай у формі HTML-сторінок, зображень, файлів різних форматів, медіа-потоків або інших даних.

** Веб-харвестинг (від англ. harvest «збирати врожай») – процес копіювання веб-сайта, або сайтів з мережі Інтернет, що здійснюється за допомогою спеціалізованого програмного забезпечення. Може бути ініційований як для одного веб-сайта, так і для множини, наприклад, цілої доменної зони.

*** Веб-краулер (англ. Web-crawler, «веб-паук», краулер) – програма, що призначена для перебору HTML-сторінок веб-сайта з метою їх подальшого копіювання. За принципом дії краулер імітує звичайний браузер. Він аналізує зміст HTML-сторінки, зберігає його і переходить по посиланням на наступні сторінки.

веб-сайтів, які мають статичну структуру, архівні копії будуть ідентичні джерелам. Однак у випадку з динамічними веб-сайтами архівні копії та джерела будуть відрізнятися. Це обумовлено тим, що краулер, імітуючи браузер, отримує за кожним гіперпосиланням, за яким звертається до веб-сайта, або вже готову HTML-сторінку, згенеровану програмним комплексом власника веб-сайта, або супровідні файли. Краулер не має прямого доступу до програмного забезпечення та бази даних динамічного веб-сайта, тому результатом його роботи буде статична копія динамічного веб-сайта.

Перевагами другого способу копіювання веб-сайтів є:

- відсутність необхідності прямого підключення до файлової системи серверу, що надає хостинг для цільового веб-сайта;
- результатом копіювання є статичний веб-сайт, для забезпечення доступу користувачів до якого не потрібно встановлювати та налаштовувати на власному сервері додаткове комерційне програмне забезпечення.

Виходячи із вищезазначених переваг, цей спосіб є основним, для копіювання веб-сайтів. Однак саме з ним пов'язані проблеми при копіюванні, що викликані особливостями програмного коду HTML-сторінок веб-сайта, що відповідають за формування гіперпосилань.

Як зазначалось вище, ключовим параметром роботи краулера є гіперпосилання. Переходячи по них він копіює відповідні HTML-сторінки та супровідні файли. Якщо гіперпосилання на веб-сайті будуть у формі, що опрацьовується краулером некоректно або не опрацьовується взагалі, інформація, що асоціюється з цими гіперпосиланнями, скопійована не буде. Саме тому механізм формування гіперпосилань є дуже важливим елементом у процесі копіювання веб-сайтів.

Гіперпосилання можуть формуватись декількома способами¹⁴:

- визначатися остаточно в HTML-сторінках на етапі створення веб-сайта – статичні гіперпосилання;
- генеруватися на стороні серверу разом з HTML-сторінкою у випадку динамічного веб-сайта;
- створюватися за допомогою веб-форм*;
- генеруватися на стороні користувача, наприклад, мовою програмування JavaScript.

Гіперпосилання, статично прописані в HTML-сторінці або згенеровані в ній з боку сервера, не викликають труднощів при роботі з ними краулера. Тоді як формування гіперпосилань за допомогою веб-форм та мови JavaScript взагалі виключає можливість повноцінного копіювання веб-сайта. Розглянемо детальніше зазначену проблему.

* Веб-форма (форма) – елемент веб-сторінки, що дає користувачам можливість вводити інформацію і відправляти її на сервер для подальшої обробки. В окремих випадках може використовуватись для побудови посилань.

Name	Value
Name	<input type="text"/>
Sex	☐ Male ☒ Female
Eye color	green ▾
Check all that apply	☐ Over 6 feet tall ☐ Over 200 pounds
Describe your athletic ability:	
<input type="text"/>	
<input type="button" value="Enter my information"/>	

Стосовно використання веб-форм при формуванні гіперпосилань на веб-сайтах та їх впливу на продуктивність роботи краулера потрібно звернути увагу на наступне. Зазвичай веб-форми використовують для інтерактивної взаємодії користувача з веб-сайтом¹⁵. Вони можуть мати текстові поля, які заповнюються користувачем, кнопки вибору та випадаючі списки, які дозволяють користувачу обрати один або декілька із запропонованих варіантів (див. малюнок).

Після натискання на кнопку підтвердження дані, що були внесені користувачем, передаються на сервер. Передача здійснюється за гіперпосиланням, вказаному в спеціальному параметрі веб-форми. Залежно від вказаних даних користувач отримує у свій браузер відповідь у формі нової HTML-сторінки. Дані, які були введені в текстові поля або обрані у вигляді варіантів, попередньо визначених розробником веб-сайта, наприклад, у вигляді випадаючого списку, виступають у ролі параметрів. На їх основі формується HTML-сторінка з відповіддю. Існує два способи передачі цих параметрів веб-формами – GET та POST. Їх відмінність полягає у тому, що метод GET додає введені дані безпосередньо в гіперпосилання, за яким іде звернення до програми на сервері, що опрацьовує таке гіперпосилання, а метод POST – у тіло звернення¹⁶. Параметри, що передаються методом GET, видно в адресному рядку браузера, параметри, що передаються методом POST, в адресному рядку браузера не видно. Завдяки цьому принципу, звертання до сторінок веб-сайта за допомогою веб-форм з передачею параметрів методом

POST використовується тоді, коли не бажано, щоб параметри були доступні користувачу, наприклад в цілях безпеки. У той же час, краулер, копіюючи веб-сайт, не буде емулювати натискання підтверджуючої кнопки. Як наслідок цього, HTML-сторінка з відповіддю не буде згенерована та скопійована. Це ж стосується веб-форм, що передають параметри за методом GET.

Аналізуючи вплив гіперпосилань, що генеруються мовою програмування JavaScript, на результат роботи краулера потрібно відзначити той факт, що використання при побудові веб-сайтів вищезазначеної технології вже набуло значної популярності і вона продовжує зростати¹⁷. Поясненням цьому є принцип її роботи. Програмний код, створений нею, на відміну від серверних мов програмування, виконується з боку користувача, а не сервера. Наслідком цього є розвантаження сервера, що обслуговує веб-сайт. Програмний код JavaScript виконується без перезавантаження HTML-сторінки, що забезпечує покращення показників швидкості роботи та динаміки веб-сайта. Однак переваги, які забезпечили популярність цієї мови програмування, є причинами, що перешкоджають автоматичному створенню повної архівної копії веб-сайта. Це пояснюється тим, що гіперпосилання, які формуються мовою JavaScript перебувають в “розібраному” стані, тобто сервер, передаючи HTML-сторінку користувачу, не формує з коду JavaScript готові гіперпосилання, а покладає цю роботу на браузер. Найчастіше поштовхом для формування браузером гіперпосилань є якась ситуація¹⁸, це може бути натискання кнопки, у вигляді якої реалізоване гіперпосилання, клік по зображенню тощо. Найчастіше такі прийоми реалізації гіперпосилань використовуються при створенні допоміжних навігаційних панелей, веб-галерей з різними зображеннями, слайдерів, що автоматично прокручують інформацію у певній області HTML-сторінки. У звичайному режимі роботи користувача з веб-сайтом такий принцип не викликає труднощів, адже веб-сайт в повному обсязі знаходиться на сервері та готовий видати інформацію з будь-якого, згенерованого JavaScript, гіперпосилання. Проте під час копіювання веб-сайта краулер не може імітувати дії користувача, що призводять до створення гіперпосилань. Внаслідок цього частина гіперпосилань, за генерацію яких відповідає JavaScript, не створюються. Якщо гіперпосилання не згенеровано, не відбудеться і копіювання інформації, що доступна за цим гіперпосиланням, а отже, веб-сайт буде скопійовано не повністю. Разом з процесом підвищення популярності мови програмування JavaScript проблеми, що вона створює при копіюванні веб-сайта, теж набувають все більшого поширення.

Розглянуті вище проблеми особливо гостро постають, коли потрібно працювати не з окремо обраними веб-сайтами під час формування нечисленних архівних колекцій, а при здійсненні автоматичного масового копіювання. Наприклад, створення копій веб-сайтів національного

домену країни, часових зрізів веб-сайтів державних установ тощо. Усунення проблем, викликаних особливостями програмного коду, потребує індивідуального аналізу та ручного втручання, що унеможливорює процес автоматичного копіювання веб-сайтів.

Вирішення проблем як правового, так і технічного характеру, описаних у цій статті, загалом, не досягається тільки силами профільних організацій, що здійснюють копіювання веб-сайтів.

Одним із варіантів вирішення цієї проблеми може бути включення веб-сайтів національного домену в закон про обов'язковий екземпляр таких інформаційних об'єктів, що можуть бути відібрані для постійного зберігання, залежно від свого статусу, передаватися або до бібліотек, або до архівів, за прикладом Данії, Литви, Нової Зеландії, Норвегії тощо. Надання профільним організаціям права проводити копіювання ресурсів національного домену дозволить уникнути небезпеки втрати для дослідників та науковців майбутнього веб-сайтів, як джерел, що містять цінну історичну, культурну та науково-технічну інформацію.

У випадку з проблемами технічного характеру, їх вирішення не можливе без взаємодії з правласниками веб-сайтів. На етапі створення веб-сайта необхідно знайти відповідь на питання, чи буде він передаватися архівному копіюванню. У випадку позитивної відповіді необхідно вже на етапі його розробки врахувати особливості взаємодії того чи іншого програмного рішення, що використовується для створення та подальшого функціонування веб-сайта. Для цього слід ініціювати на рівні Державної архівної служби України визначення переліку типових веб-сайтів, що створюються у процесі діяльності органів державної влади та місцевого самоврядування, підприємства, установи та організації будь-якої форми власності (далі – фондоутворювачі), із зазначенням строків їх зберігання, а також вимог до структури і змісту архівних копій веб-сайтів. Зазначені документи мають бути затверджені як нормативно-правові акти, дія яких поширюється на всіх фондоутворювачів.

Разом з тим потрібно продовжувати дослідження програмного забезпечення, що використовується для копіювання веб-сайтів, та у напрямі вдосконалення цього процесу в цілому.

¹ Кудрявцева С. П., Колос В. В. Міжнародна інформація. Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів. – К.: Видавничий Дім “Слово”, 2005. – 400 с.

² The website of the world's first-ever web server [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://info.cern.ch/>. – Назва з екрана.

³ Uniform Resource Identifier (URI): Generic Syntax [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ietf.org/rfc/rfc3986.txt> – Назва з екрана.

⁴ Про Національну програму інформатизації : Закон України від 04.02.1998 № 74/98-ВР // Відомості Верховної Ради України. – К., 1998 – № 27. – Ст. 181.

⁵ Static web page [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://en.wikipedia.org/wiki/Static_web_page – Назва з екрана.

⁶ Dynamic web page [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://en.wikipedia.org/wiki/Dynamic_web_page – Назва з екрана.

⁷ Про Національну програму інформатизації : Закон України від 04.02.1998 № 74/98-ВР // Відомості Верховної Ради України. – К., 1998 – № 27. – Ст. 181.

⁸ Peter Lyman. Archiving the World Wide Web // Building a National Strategy for Digital Preservation: Issues in Digital Media Archiving. – Washington, Council on Library and Information, Library of Congress, April 2002. – С. 38–52.

⁹ Хартия о сохранении цифрового наследия [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/digital_heritage_charter.shtml – Назва з екрана.

¹⁰ National Library of New Zealand (Te Puna Mātauranga o Aotearoa) Act 2003 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.legislation.govt.nz/act/public/2003/0019/latest/DLM191962.html> – Назва з екрана.

¹¹ Браккер Н. В., Куйбышев Л. А. Сбор и архивирование сетевых ресурсов. Опыт национальных библиотек зарубежных стран [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.minervaplus.ru/publish/Harvesting_Preservation_Net_Resources.doc – Назва з екрана.

¹² Там само.

¹³ Web crawler [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://en.wikipedia.org/wiki/Web_crawler – Назва з екрана.

¹⁴ Организация ссылок. Всевозможные оглавления. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://webdesign.site3k.net/?/conjuncture/append/d/menus.html> – Назва з екрана.

¹⁵ Молли Э. Хольцшлаг. Использование HTML 4, 6 изд. – Вильямс, 2000. – 1008 с.

¹⁶ GET и POST HTTP-запросы. Передача параметров в HTTP-запросах [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.myfirstsite.ru/articles/get-and-post> – Назва з екрана.

¹⁷ Douglas Crockford The World's Most Misunderstood Programming Language Has Become the World's Most Popular Programming Language [Електронний ресурс] // 2008. – Режим доступу: <http://javascript.crockford.com/popular.html> – Назва з екрана.

¹⁸ События [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://javascript.ru/tutorial/events> – Назва з екрана.

Анализируется веб-сайт с точки зрения архивоведения. Рассматривается процесс архивного копирования веб-сайта. Определяются некоторые проблемы, которые влияют на процесс архивного копирования веб-сайта и вызывают несоответствия воссоздания его архивной копии.

Ключевые слова: веб-сайт; архивное копирование веб-сайтов; проблемы копирования веб-сайтов; гиперссылка.

There is analyzed the web-site on the point of view of archival science in the article. The author considered the process of archival copying of web-site and indicates some problems that influence on the process of archival copying and cause the inconsistencies in the reproduction of the archival copy of the web-site.

Keywords: the web-site; the archival copying of web-sites; the problems of the copying process of web-sites; hyperlinks.

ОГЛЯДИ ДЖЕРЕЛ ТА ДОКУМЕНТАЛЬНІ НАРИСИ

УДК [930.253+94](477)

Ю. І. ГЛИЗЬ*

ДОКУМЕНТИ ЦЕНТРАЛЬНОГО ДЕРЖАВНОГО ІСТОРИЧНОГО АРХІВУ УКРАЇНИ, м. КИЇВ ПРО ДІЯЛЬНІСТЬ КИЇВСЬКОЇ МІСЬКОЇ ДУМИ

Здійснено огляд документів архіву, що висвітлюють діяльність Київської міської думи у справі розвитку та благоустрою міста з 1870-х рр. до початку ХХ ст.

Ключові слова: самоврядування; Київська дума та управа; гласний; благоустрій; генерал-губернатор.

Традиційно вважається, що для вивчення установ міського управління досліджують їх діловодні архіви. В нашому випадку ми також повинні звернутися до фондів міських думи та управи Києва у Державний архів м. Києва. Проте, не заперечуючи цього, дослідження з даної тематики можна проводити і в інших архівах, зокрема в Центральному державному історичному архіві України, м. Київ. Це мотивується тим, що фонд Київської міської думи повністю не зберігся, натомість фонди ЦДІАК України дозволяють компенсувати відсутність потрібної науковцям інформації. Переважна їх частина була створена тими державними інституціями, які регулювали, контролювали, а то й спрямовували діяльність органів міського самоврядування м. Києва.

Наш огляд базується на фонді Канцелярії київського, подільського і волинського генерал-губернатора (ф. 442). Це зумовлюється тим, що за Загальною інструкцією генерал-губернаторам від 29 травня 1853 р., основного законодавчого акту, згідно з яким відбувалася їх діяльність, генерал-губернатори перевіряли доцільність використання коштів та майна для благоустрою міста¹. Потрібно зауважити, що Міські положення ні 1870, ні 1892 рр. не скасовували повноваження генерал-губернатора краю.

* Глизь Юрій Іванович – провідний науковий співробітник відділу використання інформації документів Центрального державного історичного архіву України, м. Київ.

До основних завдань регіональної влади належав контроль за організацію виборів, що вже здійснювалися за новою прусською виборчою системою, в основу якої було покладено не становий, а майновий ценз. Тому на стіл генерал-губернатора лягали донесення київського губернатора про формування виборчих дільниць (оп. 549, спр. 83), списки гласних думи (оп. 659, спр. 134; оп. 655, спр. 32; оп. 662, спр. 63) та комісії управи (оп. 656, спр. 8). Особливої уваги генерал-губернатор надавав посаді міського голови, кандидатуру якого він попередньо схвалював (оп. 829, спр. 29; оп. 37, спр. 650; оп. 655, спр. 196). Аналіз даних про відбір та схвалення кандидатур на цю посаду дозволяє зробити висновок про поєднання виборчого та бюрократичного принципів при формуванні органів міського самоврядування.

Виборці за майновим цензом поділялися на три категорії, до третьої належали найменш заможні кияни. Оскільки їх чисельність постійно зростала, то виборча процедура затягувалася у часі. У цьому разі дума ініціювала запровадження дільниць на 500 виборців кожна. Як це, так й інші питання організації виборів узгоджувалися з генерал-губернатором та Міністерством внутрішніх справ (оп. 549, спр. 83, арк. 1–7). Отримання дозволу на зміну “технічних” питань від верховної влади йшло врозріз із принципом міського самоврядування. Про звернення найбільшої уваги на посаду міського голови свідчить не тільки буква закону, а й запровадження щотижневих записок, які надсилав київський губернатор генерал-губернаторові, й зокрема про новообраного міського голову (оп. 829, спр. 29, арк. 20). Для поліпшення з’ясування міських справ 1902 р. дума клопоталася перед губернатором про запровадження посади товариша київського міського голови. Упродовж трьох місяців тривало активне листування між генерал-губернатором та міністром внутрішніх справ, врешті було вирішено відмовитись від цієї пропозиції, хоча вона й полегшила б діловодство управи та звільнила б міського голову від зайвого паперового клопоту (оп. 655, спр. 196, арк. 1–7).

Поряд із звітністю управи губернатору окремо сповіщалося про схвалення списків її комісій та про призначення міського голови. Так, на затвердження списків комісій на нове чотирьохліття 1902 р. надійшла пропозиція ухвалити 21 комісію (оп. 656, спр. 8, арк. 4).

У полі зору генерал-губернатора перебувала також діяльність міської думи у сфері благоустрою міста, яка забезпечувалася, в основному, коштами платників податків, оскільки громадському самоврядуванню надавалося право оподаткування міського населення (розділ V, стаття 128–138 Положення)². Тому генерал-губернатор щорічно схвалював бюджет міста, оцінював його і погоджувався або не погоджувався на запровадження додаткових податків та зборів. Так, 1872 р. міська дума ініціювала запровадження будівельного збору аби утримувати при собі

техніків та будівельний “стіл” (оп. 105, спр. 15). Незабаром, 1874 р., у Києві вже було введено збір з квартир та інших житлових помешкань й торгівельних приміщень (оп. 107, спр. 3). 1904 р. міська влада змушена була ввести лікарняний збір, аби розпочати боротьбу з епідемією холери, яка набирала дедалі загрозливого характеру (оп. 657, спр. 100).

Дуже цікавою та важливою є конфіденційна справа за 1880–1881 рр. про з’ясування “рівня” благонадійності гласного Київської думи О. Я. Кониського для надання йому права видавати у м. Києві щотижневий “юмористический листок” з назвою “Юморист”. У результаті зібраної та проаналізованої інформації було вирішено, що “коллежский регистратор Александр Яковлевич Кониский вообще либерал и, состоя гласным Киевской городской думы, очень часто позволяет себе выражаться весьма резко против существующих порядков и распоряжений городского общественного управления, почему действительный статский советник Гюббинет находит, что нельзя ручаться за полную политическую благонадежность Кониского. На основании вышеизложенного ... ходатайство его о разрешении ему издавать в г. Киеве еженедельную газету под названием “Юморист” по прилагаемой при сем копии программе отклонить” (оп. 592, спр. 230, арк. 6–6 зв.).

Окремо слід виділити всепідданіші звіти київського губернатора, які той подавав не лише генерал-губернаторові, а й міністрові внутрішніх справ та імператорові. Уже у перших звітах йшлося про значні міські статки Києва, які щороку зростали внаслідок запровадження нового Міського положення 1870 р. Зокрема, 1870 р. вони становили 197 тис. руб., 1871 р. – 298 тис. руб., 1872 р. – 314 тис. руб., 1873 р. – 411, 8 тис. руб. (оп. 53, спр. 357, арк. 10). Тенденція до зростання свідчила про дієздатність та ефективність нового закону. У губернаторських звітах цей показник був одним із найголовніших. Крім цього, називалися також основні заходи, що їх вживала дума упродовж року для благоустрою міста.

Самоврядний принцип діяльності міської думи не виключав її звіту перед населенням Києва про те, як і куди витрачалися гроші платників податків. Для цього дума з 1 березня 1880 р. почала видання власної газети “Известия Киевской городской думы”. Відповідальною за друк та поширення газети була міська управа, а за її зміст – міський голова. Однак міська дума і в цьому разі все ж мала отримати дозвіл на видання газети від генерал-губернатора, який попередньо повинен був заручитися підтримкою міністра внутрішніх справ. Так, у 1904 р. міський голова подав клопотання генерал-губернатору щодо затвердження нової програми “Известий Киевской городской думы”. Згідно з буквою закону генерал-губернатор переслав дане прохання до міністра внутрішніх справ, аби той висловив ставлення до цього питання. І тільки після позитивного рішення на владному Олімпі в кінці 1905 р. міській

владі було дозволено розпочати випуск “Известий Киевской городской думы” відповідно до нової програми без права внесення змін (оп. 657, спр. 189, арк. 1–7).

Варто зазначити, що того ж 1904 р. відбувся ще один листовний обмін думками між міським головою та губернським відомством. Тоді справа стосувалася надання видавництвам права друкувати будь-який матеріал, щодо діяльності думи та управи. На таке зауваження Головне управління у справах друку послалося на 67 статтю Міського положення 1892 р.³, згідно з яким друкарні мали право видавати будь-які матеріали без згоди на те міського голови (ф. 295, оп. 1, спр. 9, арк. 11).

Привертає увагу також клопотання київського губернатора і Київської губернської будівельної комісії перед генерал-губернатором про з’єднання Печерська і Липок з Бессарабським ринком, університетською клінікою та лікарнею. Планувалося також прокласти вулицю Левашівську в Липській частині м. Києва (оп. 107, спр. 44). 1896 р. виникло питання будівництва нового театру, оскільки колишнє приміщення театру згоріло. Київський губернатор у поданні київському, подільському та волинському генерал-губернаторові, обґрунтовуючи необхідність будівництва, писав: “... город Киев быстро развивается, в нем насчитывается до 250 тис. жителей, он стал центром торгово-промышленной деятельности, осуществленные уже и предпринимаемые важные меры по городскому благоустройству служат надежным залогом дальнейшего роста города и увеличения его населения” (оп. 649, спр. 16)⁴.

Досить цікавою та важливою є справа про введення в дію міської електростанції та першої у Східній Європі та Російській імперії електричної конки. Відкриває справу документ від 30 червня 1890 р., який засвідчує, що заступник міністра внутрішніх справ надіслав лист до генерал-губернатора О. П. Ігнат’єва із проханням прийняти рішення щодо будівництва міської електростанції біля міського театру та облаштування конки у м. Києві, хоча остаточне рішення ще не було погоджено у міській думі. 4 серпня 1890 р. губернський інженер повідомляв, що проект електричної конки інженера А. Є. Струве схвалено думою та у двохсторонньому порядку 8 липня 1889 р. підписано контракт. 31 жовтня 1890 р. генерал-губернатору була надіслана телеграма такого змісту: “Имею честь довести до сведения вашего сиятельства, что проект электрического освещения в Киеве с 7 сентября находится в рассмотрении техническо-строительного комитета. Сегодня я поручил предьявить телеграмму вашу в комитет для ускорения дела. Вишняков” (оп. 576, спр. 65, арк. 45). 20 грудня 1891 р. віце-губернатор та губернський інженер наступним листом повідомили генерал-губернатора про остаточне затвердження місця біля міського театру для цен-

тральної електростанції та надіслали копію плану м. Києва із внесеними даними про її місце розташування. Також у цій справі (оп. 576, спр. 65, арк. 47–62) є повністю надрукована угода між Міською управою та Товариством “Савицький і Страус” від 23 травня 1890 р., укладена на 12 років, якою із уведенням в дію електростанції, передбачалося одночасно запустити в експлуатацію електричний трамвай (конку) (оп. 576, спр. 65).

Після п’ятирічної співпраці міста із Товариством “Савицький і Страус” 29 січня 1896 р. до Київської управи було надіслано лист, в якому йшлося про необхідність збільшення електроенергії у Києві через потребу в ній не тільки для освітлення вулиць, а і для дрібної і середньої промисловості. А це означало б встановлення ще однієї електростанції, збільшення напруги до 2500 вольт і відповідно значних капіталовкладень, а саме – 1 млн. руб. сріблом. Вирішення проблеми Товариство знайшло у підписанні нового контракту, який у фінансовому аспекті був би вигідний обом сторонам. Додатком до листа є копія нової угоди (оп. 576, спр. 65, арк. 65–71), яка відрізнялася від першої терміном дії, а саме 50 років, після яких міська влада повністю отримувала у власність все майно Товариства. Після розгляду проекту договору 27 липня того ж року київський, волинський і подільський генерал-губернатор М. І. Драгомиров у листі до Міністерства внутрішніх справ просить “разрешение употреблять в г. Киеве переменный ток с напряжением 2500 вольт по воздушным проводам, в виду обнаруженной опытом потребности в расширении дела и увеличении освещаемого района” (оп. 576, спр. 65, арк. 82). У листі від 8 грудня 1898 р. до генерал-губернатора міністерство дало згоду на збільшення напруги змінного струму і розширення мережі освітлення міста.

З генерал-губернатором постійно йшло листування про узгодження джерел поповнення міського бюджету, зокрема шляхом випуску облігацій міської позики, які зазвичай витрачалися на вирішення нагальних потреб міста: у звіті за 1873 р. сповіщалося, що відбувся випуск облігацій для позики, аби мати кошти на замощення бруківкою вулиць, а також для спорудження гавані та проведення каналізації у Києві (оп. 53, спр. 357, арк. 11); 150 тис. руб. на зведення будинку публічної бібліотеки (оп. 658, спр. 131); по 300 тис. руб. на реставрацію театру та на ремонт його допоміжних приміщень (оп. 649, спр. 54); 526 тис. руб. на зведення нового критого ринку (оп. 660, спр. 57); 300 тис. руб. на будівництво міського ломбарду (оп. 662, спр. 140); 550 тис. руб. на покриття перевитрат з благоустрою міста (оп. 660, спр. 229). Аналізуючи зазначені документи, можемо зробити висновок, що підтримання високого рівня благоустрою такого міста як Київ вимагало великих коштів; це змушувало Думу випускати значну кількість облігацій – на загальну суму в 2 млн. 126 тис. руб.

Розпорядження думи дозволяють вивчити питання про те, як міська влада турбувалася про стан київських вулиць, які на той час, крім центральних, були мало впорядкованими; зокрема планувалося покращити та розширити тротуари по вулиці Хрещатик (оп. 105, спр. 106). 1874 р. було заплановано впорядкування Левашівської вулиці на Липках (оп. 107, спр. 44). 1878 р. міський голова підписав наказ про ремонт Георгіївського провулку (оп. 111, спр. 69). Таке ж розпорядження було видано вже про перейменування Козеболотної вулиці на Хрещатицький провулок (оп. 647, спр. 105). 1909 р. Думою було прийнято рішення привести усі вулиці в належний стан (оп. 662, спр. 131). Крім цього, дума брала до уваги та обговорювала на засіданнях пропозиції генерал-губернатора щодо облаштування площ і вулиць Києва (оп. 104, спр. 23).

З великим інтересом сприймається справа про спорудження у Києві пам'ятника Т. Г. Шевченку. Вона цікава тим, що за документами, які містяться в ній, можна повністю відстежити хронологію розвитку цього, безсумнівно, резонансного питання. Вперше ідея спорудження пам'ятника Т. Г. Шевченку надійшла від Золотоніського земського зібрання Полтавської губернії у 1904 р., за рішенням якого було створено спеціальну комісію у складі трьох гласних та отримано дозвіл на збір коштів для спорудження пам'ятника. Спочатку місцевою губернською владою було дозволено проводити збір коштів у межах Полтавської губернії, але згодом за клопотанням Полтавського губернського земства було отримано дозвіл від Міністерства внутрішніх справ на всеросійський збір благодійних коштів. На черговому засіданні думи 15–25 вересня 1905 р. від імені 32 гласних було внесено пропозицію приєднатися до рішення Полтавського та Золотоніського земств, у результаті чого було вирішено розпочати пошук місця для пам'ятника. Уже на наступному засіданні Думи 27 вересня – 7 жовтня 1905 р. був створений комітет зі спорудження пам'ятника Т. Г. Шевченку, до якого увійшли гласні – Ф. С. Бурчак, М. Ф. Страдомський, М. В. Голубятников, В. І. Бражников, О. І. Левицький; комітет очолив міський голова В. М. Проценко.

У документі від 12 березня 1909 р. міститься інформація про те, що думою був унесений проект інструкції для об'єднаного комітету зі спорудження в м. Києві пам'ятника Т. Г. Шевченку. Вже 1 травня наступного року комітет оголосив перший міжнародний конкурс (усього їх відбулося чотири) на створення проекту пам'ятника. Від 1910 р. центральна влада та передусім осередки російських націоналістичних угруповань (клуб російських націоналістів, архімандрит Київської лаври Антоній та ін.) розпочали пропагандистську кампанію проти його спорудження. Безпосереднє втручання влади привело до зміни початкового рішення думи звести пам'ятник Т. Г. Шевченку на Михайлів-

ській площі. На засідання думи 17 березня 1911 р. на цій площі було вирішено спорудити пам'ятник княгині Ользі як “устроительницы земли русской” (оп. 662, спр. 501, арк. 5). Натомість дума запропонувала виділити Караваєвську площу під спорудження пам'ятника Т. Г. Шевченку.

Важливим у справі є лист київського, подільського і волинського генерал-губернатора Ф. Ф. Трепова від 26 червня 1911 р. до міністра внутрішніх справ П. А. Столипіна, в якому варто виділити наступне: “Население г. Киева насчитывает среди интеллигентных классов немало лиц малорусского происхождения, горячих сторонников малорусского направления, которые с нескрываемым удовольствием приветствуют мысль об увековечении Т. Г. Шевченко постановкой ему монумента, как и все то, что только так или иначе связано с прошлым Украины” (оп. 662, спр. 501, арк. 31). Станом на 19 липня 1911 р. під час всеросійської благодійної кампанії зі спорудження пам'ятника Т. Г. Шевченку було зібрано 92 тис. 569 руб. 87 коп. (оп. 662, спр. 501, арк. 27 зв.). 9 червня 1914 р. міський голова І. М. Дьяков виклопотав у губернатора дозвіл на встановлення майже готового пам'ятника Т. Г. Шевченку на Караваєвській площі.

У фонді зберігається чимала кількість справ про медико-санітарний стан міста. На той час міська дума та управа пильно стежили за санітарним станом ринків, що засвідчує справа за 1904 р. про антисанітарний стан базару на Бессарабській площі (оп. 657, спр. 137). Для поліпшення санітарного стану Софіївської та Бессарабської площі вирішено було поставити питання про будівництво там критого ринку. Для цього за клопотанням міської думи була випущена позика на суму 526 тис. руб. терміном на 66 років (оп. 576, спр. 13, 160; оп. 647, спр. 70; оп. 660, спр. 57).

Через тимчасові несправності каналізації Дума тримала під контролем користування нею мешканців міста, як це відбулося у тому ж 1904 р. (оп. 657, спр. 141). Того ж року через спалах чергової епідемії холери постійно контролювався стан води у міському водогоні (оп. 657, спр. 174).

У фонді зберігаються справи про важкий 1909 р., коли в Києві спалахнула епідемія холери та тифу. Документи інформують про заходи її попередження та боротьби із холерою, якою захворіла велика кількість населення міста. Зокрема, у справі містяться затверджені Думою положення про санітарно-виконавчі комісії у м. Києві, листи від 29 січня 1909 р. київському, подільському і волинському генерал-губернатору Ф. Ф. Трепову про виділення Києво-Печерською лаврою від 30 до 35 ліжок для прийняття хворих та додатково кам'яного бараку; також була домовленість з Київським благодійним товариством – щоденно готувати по 300 порцій на 150 важкохворих людей по ціні 10 коп.

кожна порція (оп. 662, спр. 9, арк. 29; спр. 245, спр. 299). Широкого розповсюдження набуло пожертвування коштів на боротьбу з епідемією (оп. 662, спр. 10). Через епідемію виникали проблеми і з міським водогоном, про що свідчить інформативна справа за 1909 р. (оп. 662, спр. 63).

Проаналізувавши виявлені документи фонду Канцелярії київського, подільського і волинського генерал-губернатора, можемо констатувати, що у ньому міститься певна кількість справ, аби охарактеризувати діяльність Київської міської думи, спрямовану на розвиток міста та надання його жителям соціальних послуг. Документи переконливо свідчать, що діяльність думи сприяла модернізації міста, а також формуванню його національно-культурного обличчя.

¹ Полное собрание законов Российской империи (далі ПСЗ). – Собрание 2-е. – СПб., 1854. – Т. 28. – Отд. I: 1853. – № 27293. – § 16.

² Мається на увазі Міське Положення 1870 р. – див: Історія державної служби в Україні. – К., 2009. – Т. 4. – Документи і матеріали – С. 752–755.

³ ПСЗ. – Собрание 3-е. – Том XII. – № 8708. – С. 445.

⁴ *Івахова О. М.* Документи ЦДІА УРСР у м. Києві про економічний розвиток і благоустрій міст у ХІХ – на початку ХХ ст. // *Архіви України.* – 1981. – № 3. – С. 65–70.

Проведен обзор главных документов архива, которые отображают деятельность Киевской городской думы по развитию и благоустройству города с 1870-х гг. – начало ХХ ст.

Ключевые слова: самоуправление; Киевская дума и управа; гласный; благоустройство; генерал-губернатор.

The author makes the review of the main documents of the collection, dedicated to the activity of the Kyiv City Council in the sphere of development of the city from the 1870 – the beginning of 20 century.

Keywords: the self-government; the Kyiv City Council; vowel; the provision of urban amenities; the Governor-general.

УДК [930.253+929Сковорода](477)

А. А. ГАЙВОРОНСЬКА*

**СКОВОРОДАНА В АРХІВНИХ ЗІБРАННЯХ
ЦДАМЛМ УКРАЇНИ****(до 290-річчя від дня народження
видатного просвітника, філософа, поета)**

Г. Сковорода
(худ. С. Васильківський).
ЦДАМЛМ України, ф. 1156,
оп. 1, спр. 9.

На основі використаних архівних джерел розкрито життєвий і творчий шлях видатного українського просвітника, філософа, поета Григорія Сковороди.

Ключові слова: Сковорода; філософія; архівний фонд; поет; письменник.

Віком геніїв називали XVIII століття історики філософії. При цьому вони мали на увазі численну кількість блискучих мислителів, які працювали тоді на теренах науки, заклавши фундамент сучасного природознавства, і в порівнянні з попереднім сторіччям далеко просунули суспільні науки, особливо філософію. У сузір'ї цих імен першорядне місце посідає Григорій Савич Сковорода – одна з найяскравіших постатей на Україні. Його оригінальна і багатогранна творчість стала ґрунтом для розвитку української філософії і літератури XIX століття. Адже

магія філософської думки вписує людські діяння в контекст вічності, і вони стають власністю історії.

Філософська спадщина минулого відіграє велику роль в сучасній літературі. Слово Григорія Сковороди стало життєдайним джерелом для багатьох літературознавців, мистецтвознавців, поетів та письменників. Воно знайшло своє відображення у творчості П. Тичини, І. Піль-

* Гайворонська Алла Андріївна – головний спеціаліст відділу використання інформації документів ЦДАМЛМ України.

Г. Сковорода серед народу (худ. К. Трохименко).
ЦДАМЛМ України, ф. 61, оп 2, стр. 1.

гука, В. Шевчука, Д. Косарика, П. Шабатина, А. Ковалівського, І. Кавалерідзе та ін. Про це свідчать документальні матеріали, які відклалися в особових фондах Центрального державного архіву-музею літератури і мистецтва України, що містять дослідження, статті, підбірки документів, газетні публікації, спогади, наукові розвідки.

Українські літературознавці плідно попрацювали над дослідженням творчої спадщини Григорія Сковороди, але вона невід’ємна від його життя, яке не менш цікаве, ніж творчість. Це була людина, життя якої є найсильнішим виявом її індивідуальності, бо він жив так, як учив, і учив так, як жив.

Життя і діяльність Сковороди зумовлювалися історичними обставинами того часу, загальним характером і особливостями суспільної думки і духовної культури XVIII століття. Суперечливість розвитку епохи своєрідно позначилася на його житті та творчості.

Матеріали про життя Григорія Сковороди ми знаходимо у фонді українського поета Полікарпа Шабатина, у збірнику “Поборник добра і розуму”, де описується нелегкий шлях відомого філософа: “Біографи розповідають, що мудрець ніде не сидів довго на одному місці, а переходив від міста до міста, від села до села. Скрізь його радо вітали, скрізь він був бажаним гостем”.

Народився Григорій Савич Сковорода 3 грудня 1722 року в містечку Чорнухи Лубенського повіту на Полтавщині в родині малоземельного козака. Спочатку він навчався в місцевій школі. Мав чудовий голос – до 16 років співав у церковному сільському хорі. Він добре грав

на сопілці, а пізніше й на інших інструментах, знав нотну грамоту, писав музику до своїх пісень. 1738 року юнак став студентом Київської академії, де пройшов спочатку 4 нижчих класи (фару, інфіму, граматику та синтаксис), а після перерви (близько трьох років він співав у придворній капелі в Петербурзі) навчався ще 6 років у вищих класах.

Улюбленим учителем Сковороди був Г.Кониський, у якого він слухав курс поетики, філософії та етики. Тут же Григорій оволодів латинською, грецькою, старосврейською, польською та німецькою. 1750 року, не закінчивши курсу богослов'я, виїхав до Угорщини, де обійняв посаду дяка православної церкви при місії. Побував також у Чехії, Австрії, Німеччині, Польщі, Італії та інших країнах, де знайомився з відомими вченими того часу і поповнював свої знання. Повернувшись на Україну, працює вчителем у Переяславському колегіумі. Тут він склав власний оригінальний підручник з поетики, за яким навчав своїх учнів. Духовні власті не стерпіли таких "вільностей" і позбавили Сковороду місця в колегіумі.

Чотири роки поет прожив у с. Коврай на Переяславщині. Тут він написав більшість віршів до збірки "Сад божественных песен".

У 1759 р. Сковорода переселився на Харківщину, де понад 10 років, з перервами, працював у колегіумі – спочатку викладачем поетики, а згодом і етики. Він жив просто й скромно.

Церковники і пани, яких ігнорував і таврував філософ, зводили на нього наклепи, піддавали гонінню, заперечували його вчення, яке руйнувало релігійні та громадські підвалини. І в 1769 р. Сковорода змушений був остаточно залишити педагогічну діяльність.

Помер Г.С. Сковорода 9 листопада 1794 р. в с. Іванівці на Харківщині (нині село Сковородинівка). Поховано його серед вільної природи на високому заповідному місці. Смерті він не боявся, відчувши її наближення, сам собі викопав могилу в садку, переодягнувся в чисту білизну, поклав під голову свої твори, накрився свитою і спочив навіки¹.

Велика низка підбірок публікацій у фонді письменника, громадсько-політичного діяча Івана Багряного ще глибше розкриває суперечливість сприйняття філософії Сковороди, шанування його творчої натури на Україні і за кордоном. Чи не найповніше образ великого філософа у художній прозі відтворив письменник Василь Шевчук, який у 1969 році видав роман "Григорій Сковорода". Більшість критиків і літературознавців позитивно оцінили твір письменника. Про це свідчать рецензії та відгуки діячів української діаспори.²

Устами письменника до нас промовляє з далекого минулого сам Сковорода: "Минуле – скарб наш, коріння, жили, що напувають нас земним соком і без яких ми не розів'ємося і повсихаємо. Минуле нас згуртовує, дає снагу здолати труднощі, а ще надію, і, мабуть, це найголовніше і найпрекрасніше. Не сподіватися, що завтра зійде сонце,

не вірити, що день розвіє темряву, що зло впаде й на його місце прийде добро...це не життя, це животіння!”³.

У фонді поета Андрія Малишка знаходимо цікавий лист Василя Стуса від 12.12.1962 р. з його філософським поглядом на ті події, які відбувалися в українському суспільстві і, зокрема, в тогочасному літературному житті, де він зазначає: “...а наш Сковорода відбив геніально душу нації, зрефлексованої мораллю, фанатичною вірою і прагненням абсолютної загальнолюдської справедливості, кришталевої Правди”⁴.

Павло Тичина, очолюючи ювілейні комітети, сам активно працював як дослідник життя і творчості філософа, відтворюючи монументальний класичний образ Григорія Сковороди. Тому в архівному фонді Павла Тичини зберігається чимало окремих тек із виписками про життя Сковороди “Чи був глухий Сковорода до політики?”⁵, “Який був Сковорода у житті”⁶, “Творчий темперамент Сковороди”⁷ та ін. Серед документів важливе і справді вагоме місце посідає велика збірка матеріалів, присвячених поету-мислителю Г. С. Сковороді. Це дослідницькі міркування, спостереження, відкриття, оцінки, пошуки, проблеми в процесі свого багаторічного заглиблення в океан внутрішнього світу велетня думки і мудрого слова. “Гуманіст і просвітитель, який виріс на ґрунті передової культури українського народу. Він цікаво і пристрасно виставив у своїй творчості багато животрепетних соціальних питань”⁸.

З промови представника Генерального директора ЮНЕСКО В. Тюріна до 250-річчя від дня народження Г. Сковороди постає великомасштабна постать філософа, який досяг вершин світового рівня: “Особисте життя Сковороди, його живе слово зробили великий вплив не тільки на його сучасників, але і на наступні покоління. Від Сковороди бере свій початок нова українська література, нові філософські традиції. Своєю творчістю Сковорода дав напрям розвитку філософської думки та звільненню філософії від теорії. Як мислитель, він продовжував думки, які розвивав Галілей, Спіноза та інші філософи-просвітителі”.

Зібрання творів Г. Сковороди.
С-Пб., 1912.
ЦДАМЛМ України, ф. 464, оп. 1,
спр. 1273.

Член-кореспондент АН України В. І. Шинкарук висловив таку думку про філософа: “Творчий доробок Григорія Сковороди увійшов до скарбниці, яка зберігалась і розвивалась передовими, прогресивними діячами культури. Продовжувачами прогресивних традицій Сковороди були І. Котляревський, Т. Шевченко, І. Франко, що глибоко вивчали його твори. Велику увагу Сковороді приділяли визначні діячі російської культури В. Капніст, К. Рилєєв, М. Лесков, Л. Толстой”⁹.

Серед інших джерел літературно-мистецької спадщини, присвячених життю і творчості Г.Сковороди, виділяється архівний фонд скульптора, драматурга, кінорежисера І.Кавалерідзе, якому належить перша спроба в кіномистецтві створення художнього фільму про Г.Сковороду. Він був автором сценарію фільму “Григорій Сковорода”, а також п’єси “Вчитель з Чернух”, пам’ятників Сковороді в м. Лохвиці Полтавської обл., у Києві, на Контрактовій площі. Про це свідчать фотографії скульптурних робіт, фото кадрів з фільму, статті, присвячені творчості Григорія Сковороди, які збереглися у фонді І. Кавалерідзе.

¹ ЦДАМЛМ України, ф.1084, оп. 1, спр. 23, арк. 15.

² ЦДАМЛМ України, ф. 1186, оп. 2, спр. 409, арк. 25.

³ ЦДАМЛМ України, ф. 212, оп. 1, спр. 1976, арк. 156.

⁴ ЦДАМЛМ України, ф. 22, оп. 1, спр. 419, арк. 3.

⁵ ЦДАМЛМ України, ф. 464, оп. 1, спр. 1312, арк. 12.

⁶ ЦДАМЛМ України, ф. 464, оп. 1, спр. 1317, арк. 56.

⁷ ЦДАМЛМ України, ф. 464, оп. 1, спр. 1334, арк. 98.

⁸ ЦДАМЛМ України, ф. 464, оп. 1, спр. 14508, арк. 102.

⁹ ЦДАМЛМ України, ф. 1084, оп. 1, спр. 23, арк. 96.

На основе использованных архивных источников раскрыт жизненный и творческий путь выдающегося украинского просветителя, философа, поэта Григория Сковороды.

Ключевые слова: Сковорода; философия; архивный фонд; поэт; писатель.

The author describes the life and work activity of Hryhoriy Skovoroda, the famous Ukrainian educator, philosopher and poet, on the bases of used archival sources.

Keywords: Skovoroda; the philosophy; the archival fond; the poet; the writer.

УДК 930.253:78(477) “19”

Л. Г. ТУПЧІЄНКО-КАДИРОВА*

ФОРМУВАННЯ ОСОБОВОГО АРХІВНОГО ФОНДУ ЮЛІЯ МЕЙТУСА

(на прикладі листів та листівок спадщини композитора)

Розглянуто цілеспрямоване комплектування особового фонду Ю. С. Мейтуса у Всеросійському музейному об'єднанні музичної культури імені М. І. Глінки.

Ключові слова: формування комплексів архівних документів; особовий архівний фонд Мейтуса Юлія Сергійовича; Всеросійське музейне об'єднання музичної культури імені М. І. Глінки.

Зберігання та дослідження документів, що виникли у результаті діяльності видатних діячів мистецтва та інших сфер, є актуальним завданням, оскільки це дає можливість з'ясувати історичні, психологічні, професійні чинники творчості, взаємини особистості з іншими людьми, із суспільством у цілому. Для історії важливо також з'ясувати, яким чином виникають, формуються і використовуються зібрання документів в архівах, музеях. В цьому нерідко певну позитивну роль грають особисті стосунки з майбутнім фондоутворювачем.

У центрі уваги нашого дослідження – процес формування особового фонду, відображений у листуванні, та співвіднесення структури творчої спадщини композитора і утвореного фонду.

Нами досліджено та опубліковано певну кількість документів спадщини, наприклад, творчі рукописи, листи¹, з'ясовано основні місця зберігання документів². Але історія формування документних комплексів в цих закладах нами ще не досліджувалась.

Шляхи їх формування досить різноманітні – від цілеспрямованого комплектування до одноразового, одномоментного.

Прикладом передання композитором на зберігання частини спадщини, яку він відібрав на свій власний розсуд, є передання документів у Центральний державний архів-музей літератури і мистецтв (ЦДАМЛМ України), м. Київ: “документальні матеріали фонду Ю. С. Мейтуса були передані архіву-музею у 1968 та 1970 роках самим фондоутворювачем в стані розсіпу обсягом 12 кг” та у 1983 р. також “особисто композитором, Мейтусом Ю. С.”³. В архіві-музеї було утворено фонд

* *Тупчієнко-Кадирова Люція Георгіївна* – кандидат історичних наук, старший викладач кафедри документознавства ВП “Кіровоградський факультет КНУКіМ” Київського Національного університету культури і мистецтв.

182 Мейтус Ю. С. Після смерті вдови композитора – О. І. Васильєвої у 2005 р. утворений раніше фонд був суттєво поповнений чималою кількістю документів.

Прикладом цілеспрямованого комплектування-формування особистого фонду Ю. С. Мейтуса можна вважати передання у 1982–1983 рр. композитором частини документальної рукописної та друкованої спадщини до Державного центрального музею музичної культури імені М. І. Глінки (нині Всеросійське музейне об'єднання музичної культури імені М. І. Глінки – далі ВМОМКГ), м. Москва. В цьому музеї було також утворено окремий фонд Мейтуса Ю. С. № 362. Передавання було здійснене на прохання дирекції цього закладу. Про це свідчить наступна цитата з листа директора дитячої музичної школи (ДМШ) м. Кіровограда, де утворювався меморіальний музей композитора, уродженця м. Єлисаветграда (нині – Кіровоград): “Что же касается памятных материалов, фото, нот, то я надеюсь оказать Вам всемерную помощь и предоставить их Вашей школе. Пару лет тому назад я передал по просьбе музея имени Глинки в Москве много материалов и с некоторых, возможно, придется снять копии”⁴.

Про процес формування, а не передавання, свідчить листування Ю. С. Мейтуса та Ю. О. Александрова – працівника ВМОМКГ, музикознавця, котрий безпосередньо займався утворенням та опрацюванням даного фонду. Александров Юрій Олександрович (1939–1993) – молодший син О. В. Александрова (про нього див. нижче) від другого шлюбу, в 1962 р. закінчив історико-теоретичний факультет Московської консерваторії, з цього часу працював у ВМОМКГ, з 1972 р. – старший науковий співробітник. Опублікував статті, праці, зокрема, нотобібліографічні довідники, присвячені О. В. Александрову (1980 р.) та О. Т. Гречанінову (інформацію надав Володимир Іванович Сорокін, професор Російської Академії музики ім. Гнесіних).

Листи Ю. С. Мейтуса до Ю. О. Александрова зберігаються у ВМОМКГ⁵. Листи та листівки Ю. О. Александрова до Ю. С. Мейтуса зберігаються в Кіровоградському музеї музичної культури ім. К. Шимановського (далі – КММКШ). Розглянемо їх детальніше.

№ 1

Александров Ю. О. Поштова листівка Мейтусу Ю. С.

29 квітня 1983 р.⁶

Текст

“Юлий Сергеевич! Пишу вдогонку за первой еще открытку. Я тут перечитывал Ваши материалы и меня очень заинтересовал факт Вашей переписки с Б. Бартоком. Потом я вспомнил, что Вы мне лично говорили, что его письма к Вам не сохранились. Было бы очень интересно узнать, о чем он писал Вам (речь, кажется, шла об открытках). М. б. Вы вкратце, обобщен-

но вспомните и напишете мне. Ведь это очень важно для будущего. Также интересно узнать, опубликованы ли Ваши письма к нему. Я занимался обработками отца, а здесь важны сравнение и любые детали. Как дела с Иваном Грозным? Какова дальнейшая судьба оперы?”

“Иван Грозный” – опера, яку композитор завершив у 1982 р.⁷

№ 2

Александров Ю. О. Лист до Мейтуса Ю. С.

10 травня 1983 р.⁸

Лист написаний російською мовою на чотирьох сторінках подвійного аркушу пожовклого паперу. Текст написано кульковою ручкою з пастою синього кольору.

На конверті рукою Мейтуса проставлена дата і підпис “25.V.83 ЮлМ” простим олівцем, на якому потім наведено кульковою ручкою з пастою синього кольору; перед датою – коло розміром з літеру червоним олівцем. На штемпелі: “Москва 14 05 83”, “Київ 16 05 83”. Конверт білого кольору, край потерті.

Текст

“Москва. 10/V-1983 г. Дорогой Юлий Сергеевич!

Послал Вам две открытки, и на следующий же день обнаружил в почтовом ящике Ваше письмо с поздравлением. Спасибо! Теперь о деле. Как я Вам уже сказал, отложив на время архив Ю. С. Милютин (он у меня был запланирован ранее, т. к. большой объём), я стал обрабатывать Ваш архив. Сейчас систематизирую письма. До фото доберусь позже. О Вашей заявке с резолюцией Екатерины Николаевны я еще раз напомнил зав.[едующей] изоотделом Ветлицыной И. М. (в ее ведении находится фотолаборатория), она переговорила с фотографом, но все дело в том, что он сможет сделать копии, когда я полностью обработаю фонд и его примут в наш арх[ивно]-рук[описный] отдел. Так что дело только во времени. Ждать не так уж долго. М.[ожет] б.[ыть] мне удастся договориться сделать копии в процессе отработки, то есть до приемки архива, я думаю это вполне реально. Юлий Сергеевич! Разбирая ваш архив, систематизируя материалы, у меня возник ряд вопросов. Не могли бы Вы сообщить мне вкратце биографические и др.[угие] данные о Карлиеве и Тер-Гевондяне? Кроме того в письме Ярустовского Б. к Вам я не совсем разобрал фамилию пианистки – аккомпаниатора (по-моему Пиразова или нет?). Внесите, пожалуйста, уточнение. И еще: в ряде писем (Паторжинского, Благовидовой и др.) упоминается ряд Ваших камерных сочинений, которых (я проверил) у нас в музее нет. А ведь Вы написали более 200 романсов. Конечно, хотелось бы иметь их в Музее. Ну, вот пока и все До свидания. Наилучшие пожелания Вам и Вашей супруге Александре Ивановне Александров Ю. А. И еще возник один вопрос: Почему вы посвятили вок.[альный] цикл “Мать” Д. Д. Шостаковичу, именно ему? С чем это связано? Или, может, здесь нет никакой связи, а только чувство уважения к выдающемуся художнику современности. Напишите, пожалуйста. М.[ожет] б.[ыть] у Вас были с ним какие-то беседы. Все это очень интересно. Ведь время может стереть все эти важные исторические факты”.

Піаністка-акомпаніатор, про яку йдеться – це Елеонора Пірадова, заслужена артистка УРСР, котра брала участь в концертах⁹.

№ 3

Александров Ю. О. Лист до Мейтуса Ю. С.

8 червня 1983 р.¹⁰

На конверті рукою Ю. С. Мейтуса зазначена дата: “2.07.83 ЮМ”. Текст на конверті: “Москва 090683 Киев 120683”

Лист написано на папері, з одного боку аркуша у верхній частині типографський малюнок зеленого кольору, на обох аркушах. На аркуші 1/1 нижче місця та дати написання на малюнку, з лівого боку, наклеєна марка, присвячена “А. В. Александрову” (рос.) з його портретом, до 100-річчя дня його народження. На кожній сторінці проставлені номери сторінок.

Дати проставлені Ю. С. Мейтусом на багатьох листах, висловимо припущення, що таким чином Ю. С. Мейтус позначав дату відправлення відповіді. Наприклад, дата на цьому листі збігається із датою написання одного з листів до Ю. О. Александрова¹¹.

Стосовно комплектування фонду в ньому містяться наступні рядки.

“Москва, 8 июня 1983 года. Дорогой Юлий Сергеевич! Большое Вам спасибо за такое интересное и обстоятельное письмо. Материалы о Б. Бартоке и “Избранные романсы” обязательно вложу в Ваш фонд. Пожалуйста, напишите дарственную бумагу, что Вы передаете ГЦММК [Государственному центральному музею музыкальной культуры] им. Глинки эти материалы. Этого требует, так сказать, официальный статус. А потом перешлите мне.” <> “Выставка к 100-летию А. В. Александрова имеет успех. На одном из стендов Ваша фотография (помните, с харьковскими композиторами). Я не знаю, как Вы относитесь к филателии, но посылаю Вам марку с изображением отца. Юлий Сергеевич! Я неплохо понимаю по-украински, но все же хочу у вас спросить: что такое Сяну (имею в виду романс “От Сяну до Дону”)? Что это? Географическое место или что-то иное? Теперь о текущих делах. Обработка Вашего фонда идет по плану, так что скоро я смогу передать фотографу Ваш заказ. <...> Что касается камерных Ваших сочинений, то в следующем письме я сообщу Вам, какие сочинения хотел бы иметь Музей. (Этого требует более тщательный анализ). Юлий Сергеевич! Почитайте “Советскую музыку” № 5, 1983 год. Там моя публикация об отце (и кстати Ваше письмо ко мне). Это письмо – своего рода – прекрасная реприза. Юлий Сергеевич! Еще к Вам у меня одна просьба: не могли бы Вы сказать (хотя это очень трудно), какую из своих опер Вы считаете лучшей, какая Вам особенно дорога и почему? А также, какой цикл романсов, или романс, Вы считаете особенно удачным, выстраданным? Ваше мнение, как автора, очень интересно и ценно, ибо одно дело – музыковедческий анализ, разбор, другое – “кредо” самого автора. Ну, вот, пока и все. Желаю Вам всего хорошего, главное, здоровья. Поклон Александр Ивановиче. До свидания. Александр[ов Подпись]”.

Особа, про яку йдеться у листі – Олександр Васильович Александров (1883–1946), радянський композитор і хоровий диригент, народний артист СРСР (1937 р.), професор Московської консерваторії ім. П. І. Чайковського, організатор (1928 р.) і перший художній керівник Ансамблю пісні й танцю (рос. “пляски”) Радянської Армії¹².

№ 4**Александров Ю. О. Поштова листівка Мейтусу Ю. С.***10 червня 1983 р.¹³*

Текст

“Юлий Сергеевич! Кажется, забыл Вам написать адрес музея (новый). Вот он 125047 ул. Фадеева. д. 4[.] Не символично ли? Сразу вспоминается Ваша “Молодая гвардия”. И еще: как часто исполняются Ваши камерные сочинения (имеется в виду не только Украина), чье исполнение наиболее удачно?”

№ 5**Александров Ю. О. Лист до Мейтуса Ю. С.***23 червня 1983 р.¹⁴*

Лист написано на папері, з одного боку аркуша вгорі типографський малюнок зеленого кольору. Лист містить список творів, яких на той момент ще не було у фонді. Звіримо його із записами у каталозі ВМОМКГ, у квадратних дужках зазначимо їх наявність, отже, Ю. С. Мейтус виконав прохання.

Текст

“Г. Москва, 23 июня 1983 года. Дорогой Юлий Сергеевич! Высылаю Вам список (далеко не полный) тех сочинений, которые были упомянуты в письмах к Вам плюс тех, которые я дополнил в список по другим источникам, и которых у нас нет. Это: “Від Сяну до Дону”¹⁵, “На краю скалы крутой”, “Любовь большую мы несём”, “Любисток”, “В тумане морском”, “Безмятежная ночь”¹⁶, “Спомин”, “Твої очі”, “Про зайчика”, “Три поезії (Л. Первомайский)”, “Набат (сл. О. Гмирьова[?])”, “Две оды партии (А. Досталь)”¹⁷, “Баллада о матросе”¹⁸ и “Сильнее смерти” (Л. Забашта)¹⁹, “Кохай мене” (М. Упеник)²⁰, “Аврора на вечной стоянке” (А. Прокофьев), “Новоселье” (его же), “Комсомолец” (В. Сосюра)²¹ [л. 1/2] “Не льда[?]”, “Куперен?”, “Вы [слово не прочитано]”. Конечно, это малая часть. Извините, если не точно указал названия, – в некоторых письмах названия неразборчивы. Я понимаю, что слишком много, но что-то, что Вы считаете наиболее удачным, хотелось бы иметь в Музее. Недавно прочёл книжечку Е. С. Зинькевича о Г. Майбороде. Оказывается он тоже написал оперу “Ярослав Мудрый” (в 1973 году). Я этого не знал. Как поживаете, как здоровье? <...> Да, как на Украине, в частности, в Киеве был отмечен Ваш юбилей? У меня нет сведений об этом. До свидания. Наилучшие пожелания вам и Ал.[ександре] Ив.[ановне]”.

Ювілей Ю. С. Мейтуса – 80-річчя – був відзначений, зокрема, авторським концертом у Колонному залі ім. М. В. Лисенка Київської державної філармонії, саме в день народження композитора – 28 січня 1983 р.²²

№ 6**Александров Ю. О. Поштова листівка Мейтусу Ю. С.***19 липня 1983 р.²³*

Текст

“Москва, 18 июля 1983 года

Дорогой Юлий Сергеевич! Посылку получил. Большое Вам спасибо. Спасибо также за исчерпывающие ответы на мои вопросы. 6 стихотворений Эд.

Межелайтиса у нас есть, но год издания у нас 1966. М. б. здесь ошибка? “Кобзареві” на слова А. Малышко у нас нет. Желая Вам и Александре Ивановне всего хорошего До свидания!”

Цикл – “Шесть стихотворений Э. Межелайтиса для среднего голоса и фортепиано” – створений композитором у 1964 р. і мав три видання: 1966, 1976, 1982 р.²⁴. Цикл “Кобзареві” створений у 1962 р., виданий у 1963 р.²⁵.

№ 7

Александров Ю. О. Лист до Мейтуса Ю. С.

30 грудня 1984 р.²⁶

Лист написаний російською мовою на подвійному аркуші паперу. Текст написано кульковою ручкою з пастою синього кольору. Текст прочитаний повністю.

Анотація. Текст документа містить вірш-привітання з Новим роком та прохання висловитися щодо сучасного стану воєнно-патриотичної пісні.

На штемпелі конверта: “2185 [2 января 1985 г.] Москва”, “050185 [5 января 1985 г.] Киев”. Конверт білого кольору, краї потерті. На конверті рукою Мейтуса проставлена дата и підпис “24.01.[19]85 Ю[лий]М[ейтус]” блакитним чорнилом.

Можливо, всі нагальні питання з комплектування були вирішені, ділові відносини переросли в більш дружні, тому лист містить поздоровлення у вигляді вірша та деякі інші питання. “<...> Юлий Сергеевич! Будучи в Сочи, в книжном магазине я видел проспект издательства “Мистецтво” (там сказано, что в 1985 году выходят Ваши романы). Соответствует ли это действительности? Напишите, пожалуйста. Что Вы сейчас пишете? (точнее творите). И еще один вопрос. Не было ли у Вас когда-либо контактов с Краснознаменным Ансамблем, или м[ожет] б[ыть] с Б. А. Александровым, нынешним руководителем Ансамбля. Очень интересно было бы узнать Ваше мнение о нынешнем творчестве Ансамбля, о творчестве Бориса Александровича Александрова. Возможно, что Вы об этом никогда не думали, это даже наверняка, и все же, если Вы черкнете мне об этом несколько слов, повторяю, это было бы интересно в аспекте значения армейской песни, воєнно-патриотической музыки и т. д. и т. п. Мне важно знать Ваше мнение, как автора “Молодой гвардии”, – есть ли у нас действительно художественные успехи в жанре воєнно-патриотической музыки (имеется в виду время, в которое мы с Вами живем). Впрочем, это большая тема. И все-же я жду от Вас высказывания (конечно ввиду Вашей занятости – короткого). Еще раз – горячие поздравления Вам и Александре Ивановне (третий раз – не миновать!) До свидания! [Подпись] Александров Ю. А. 30/ХІІ–1984 г. г. Москва”.

У 1885 р. дійсно були видані “Три романси Ю. С. Мейтуса на слова П. Усенка” у видавництві “Музична Україна”²⁷.

Ансамбль, про який згадується у листі – це знаменитий Двічі Червонопрапорний Академічний ансамбль пісні і танцю Російської Армії імені О. В. Александрова. О. В. Александров очолював ансамбль упродовж 18 років. Потім до 1987 р. (41 рік) керівником був його син – Герой Соціалістичної праці, народний артист СРСР, лауреат Ленінської і Державних премій СРСР, генерал-майор Борис Олександрович Александров (1905–1994)²⁸. Це – брат автора листа.

Отже, з цих листів випливає, що формувався фонд цілеспрямовано, докомплектовувався, виходячи з наявності у музеї тих чи інших творчих документів (№ 2, 5, 6) і з врахуванням їх оцінки автором-композитором (№ 3). Здійснював це працівник музею – висококваліфікований фахівець у галузі музики – музикознавець, котрий, крім того, здійснював також музикознавчі розвідки-опитування (№ 1–4, 7).

Тепер розглянемо структуру фонду (за каталогом) та порівняємо жанри музики, в яких працював Ю. С. Мейтус (за списком творів²⁹) та представлені у фонді жанри. У фонді № 362 виділені наступні групи: 1. Музичні рукописи; 2. Листи; 3. Друковані матеріали; 4. Зображувальні матеріали.

У першій групі представлені такі групи творів (виділені жирним шрифтом) та жанри. **Опери**: опери; **Твори для симфонічного оркестру**: симфонія, симфонічна поема; **Камерно-інструментальні твори**: твори для фортепіано; **Вокальні твори (романси і пісні)**: балади, романси, вокальний цикл, твори для хору з оркестром, обробки народних пісень для голосу і оркестру, обробки народних пісень для голосу і фортепіано, твори для голосу з камерним оркестром, твори для голосу з фортепіано.

Виділимо жанри, зазначені у списку творів, але яких немає у ВМОМКГ (також за групами). **Твори для симфонічного оркестру**: сюїта (для симфонічного оркестру), увертюра; **Камерно-інструментальні твори**: варіації та п'єси для скрипки і фортепіано; **Вокальні твори (романси і пісні)**: ритмодекламація; естрадні пісні, твори для хору з фортепіано, кантата; **Музика для театру та кіно**.

Отже, основні види та жанри, в яких працював Ю. С. Мейтус, представлені у фонді, створеному у ВМОМКГ. Із 17 опер, написаних композитором, 12 не представлені у фонді. Це “Перекоп”, “Гайдамаки” “Абадан” “Лейлі і Меджнун”, “Заря над Двіною” (або “Північні зорі”), “Махтумкулі”, “Вітрова донька”, “Анна Кареніна”, “Марьяна Пінеда”, “Іван Грозний”, “Марія Волконська”, “Антоній і Клеопатра”. Цьому є кілька причин: дві останні опери написані після утворення фонду. Кілька опер композитор вже передав до ЦДАМЛМ. Хоча більшість опер композитора не представлені у фонді, але представлені ті, що мали (крім “Махтумкулі” та “Украденого щастя”, переданих в ЦДАМЛМ) яскраве сценічне життя: “Молода гвардія”, “Брати Ульянови”, “Ярослав Мудрий”, “Ріхард Зорге”.

Не представлено у фонді й музики для театру та кіно, але можна висловити припущення про відсутність у композитора цих творів (рукописів, видань тощо).

У другій групі представлено листування з особами, а також з установою³⁰.

У третій групі представлені різні види друкованих документів. **Видання:** монографії про життя і творчість композитора, газети й журнали із статтями про Ю. С. Мейтуса, вирізки з газет, списки статей та рецензій; **Афіші:** оперних вистав, авторських концертів, концертів виконавців; **Програми:** опер, авторських концертів, концертів; **Запрошення:** білет-запрошення; **Проспект** клавіру опери.

У групі зображувальних матеріалів представлені фотографії наступних груп. **Особи:** портрет однієї особи, портрет особи в ролі персонажа опери, груповий портрет, фото з учасниками оперної вистави; **Події:** сцени з оперних вистав. Сюди ж належать і декілька особистих речей.

На наш погляд, склад фонду досить повно відображає основні жанрові напрями творчості композитора.

Отже, утворення особового фонду Ю. С. Мейтуса у ВМОМКГ є прикладом цілеспрямованого формування з подальшим докомплектуванням особового фонду композитора за ініціативою музею. У фонді представлені майже всі основні жанри творів Ю. С. Мейтуса, котрий брав активну участь у формуванні фонду.

У подальшому планується узагальнити дані про різні шляхи утворення комплексів документів творчої спадщини Ю. С. Мейтуса в музеях та архівах.

¹ Тупчієнко-Кадирова Л. Г. Описання музичних та інших документів на основі інтегрованого формату описування / Л. Г. Тупчієнко-Кадирова // Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія. – 2009. – № 2. – С. 14–23; Тупчієнко-Кадирова Л. Г. Структурний аналіз інформаційної складової офіційних листів / Л. Г. Тупчієнко-Кадирова // Рукописна та книжкова спадщина України : археогр. дослідження унікальних арх. та бібл. фондів. – К., 2010. – Вип. 14. – С. 358–376; Тупчієнко-Кадирова Л. Г. Листи та телеграма Д. Б. Кабалевського до Ю. С. Мейтуса: аналіз професійних відносин // Архіви України. – 2012. – № 3.

² Тупчієнко-Кадирова Л. Г. Архивное творческое наследие композитора Ю. С. Мейтуса: места хранения // Архивоведение и источниковедение отечественной истории: проблемы взаимодействия на современном этапе : материалы VII Всерос. науч. конф., 5–6 июня 2012 г., Москва. – В печати.

³ Опис 1 фонду № 182 : передмова, 2 серпня 1974 р. / склала Г. Загірна // ЦДАМЛМ, ф. № 182, оп. 1, 12 арк; опис 1 (продовження) фонду № 182 з додатком, 15 квітня 1986 р. / склала С. В. Журавицька // ЦДАМЛМ, ф. № 182, оп. 1 (продовж.). – 12 арк.

⁴ Мейтус Ю. С. Письмо Макиевскому З. Б., директору ДМШ № 2 (ныне – имени Ю. С. Мейтуса), от 4 мая 1985 г., из Киева в Кировоград с организационными условиями передачи материалов для комнаты-музея композитора // Кировоградский народный мемориальный музей Ю. С. Мейтуса (далее – КНМММ). – Ф. Мейтус Ю. С. – Ед. хр. 203. – 1 л.

⁵ Мейтус Ю. С. Письма к Александрову Ю. А., от 29 августа 1982 г., от 1 июля 1983 г. Автограф черновика // ВМОМКГ. – Ф. 362. – Док. № 248–

249. – 1 л. + конверт + 6 л. – Приложено: дарственная для музея им. Глинки на переданные ноты, пластинки, материалы о Бартоке.

⁶ Александров Ю. А. Почтовая открытка Мейтусу Ю. С. от 29 апреля 1983 г., из Москвы в Киев. 14,9 x 10,6 см // КММКШ. – Ф. Мейтус Ю. С. – Ед. хр. 707 б. – 1 л.

⁷ Мейтус Ю. Список сочинений. Ксерокопия рукописи. 29,7 x 21,1 см // Личный архив автора (далее – ЛАА). – Ед. хр. 4. – Л. 14/1.

⁸ Александров Ю. А. Письмо к Мейтусу Ю. С., от 10 мая 1983 г, из Москвы в Киев, в конверте. Рукопись. 20,8 x 14,9; конверт: 11,4 x 15,7 см // КММКШ. – Ф. Мейтус Ю. С. – Ед. хр. 754 б. – 1 л., 1 к.

⁹ Афіша авторського концерту Мейтуса Ю. С. [до 70-річчя з дня народження] 3 лютого 1974 р. в Колонному залі ім. М. Лисенка, Київ. // КНМММ. – Ф. Мейтус Ю. С. – Ед. хр. 164. – 1 арк.

¹⁰ Александров Ю. А. Письмо к Мейтусу Ю. С., от 8 июня 1983 г, из Москвы в Киев, в конверте. Рукопись. 20,5 x 14,6 см // КММКШ. – Ф. Мейтус Ю. С. – Ед. хр. 755. – 2 л., 1 к.

¹¹ Мейтус Ю. С. Письма к Александрову Ю. А., от 29 августа 1982 г., от 1 июля 1983 г. Автограф черновика // ВМОМКГ. – Ф. 362. – Ед. хр. 248–249. – 1 л. + конверт + 6 л.

¹² Александров Александр Васильевич : [статья] // Сов. энциклопедический словарь. – 3-е изд. – М. : Сов. энциклопедия, 1985. – С. 37; Академический ансамбль песни и пляски Российской Армии имени А.В. Александрова : история – Режим доступа: <http://www.ensemble-aleksandrova.ru/glavnoe-meniū/istoriya>. – Заглавие с экрана.

¹³ Александров Ю. А. Почтовая открытка Мейтусу Ю. С. от 10 июня 1983 г. из Москвы в Киев, 15 x 10,6 см // КММКШ. – Ф. Мейтус Ю. С. – Ед. хр. 707 в. – 1 л.

¹⁴ Александров Ю. А. Письмо к Мейтусу Ю. С., от 23 июня 1983 г, из Москвы в Киев, из списком романсов композитора, которые автор просит прислать в Государственный центральный музей музыкальной культуры им. М. И. Глинки. В конверте. Рукопись. 20,5 x 14,6 см // КММКШ. – Ф. Мейтуса Ю. С. – Б. н. – 1 л., 1 к.

¹⁵ Мейтус Ю. С. Від Сяну до Дону : для голоса и фортепиано / сл. Л. Первомайского, 1961 г. Печатный // ВМОМКГ. – Ф. 362. – Ед. хр. 240.

¹⁶ Мейтус Ю. С. Три романса на слова А. Исаакяна: 1. Безмятежная ночь. Для голоса с фортепиано. Largo, h-moll, $\frac{3}{4}$, 1956 г. Копия // ВМОМКГ. – Ф. 362, Мейтуса Ю. С. – Ед. хр. 11. – 4 л.

¹⁷ Мейтус Ю. С. Две оды Партии : для голоса и фортепиано / сл. А. Досталя. – К., 1960. – Печатный // ВМОМКГ. – Ф. 362, Мейтус Ю. С. – Ед. хр. 229.

¹⁸ Мейтус Ю. С. Баллада о матросе: Для голоса и фортепиано / сл. Л. Забашты. – 1962. – Печатный // ВМОМКГ. – Ф. 362, Мейтуса Ю. С. – Ед. хр. 231.

¹⁹ Мейтус Ю. С. Сильнее смерти : романс для голоса и фортепиано / сл. Л. Забашты. – К., 1962. – Печатный. // ВМОМКГ. – Ф. 362, Мейтуса Ю. С. – Ед. хр. 232.

²⁰ Мейтус Ю. С. Кохай мене : романсы на слова М. Упеника : для голоса и фортепиано (вставка). – 1960. – Автограф. // ВМОМКГ. – Ф. 362, Мейтуса Ю. С. – Ед. хр. 77. – 1 л.

²¹ Мейтус Ю. С. Комсомолец (баллада) : для голоса и фортепиано / сл. В. Сосюры. – К., 1967. – Печатный (на правах рукописи) // ВМОМКГ. – Ф. 362, Мейтуса Ю. С. – Ед. хр. 233.

²² Афіша авторського концерту Ю. С. Мейтуса з нагоди 80 річчя від дня народження 28 січня 1983 р. в Колонному залі ім. М. Лисенка, Київ. Укр. мовою. Друк. Розміри: 78,5 x 58,5 см // КНМММ. – Фонд Мейтуса Ю. С. – Ед. хр. 162. – 1 арк.; // КММКШ. – Ф. Мейтуса Ю. С. – Ед. хр. 765. – 1 арк.

²³ *Александров Ю. А.* Почтовая открытка Мейтусу Ю. С. от 19 июля 1983 г., из Москвы в Киев. 10,6 x 15 см // КММКШ. – Ф. Мейтуса Ю. С. – Ед. хр. 707 г. – 1 л.

²⁴ *Мейтус Ю.* Список сочинений. – Ксерокопия рукописи. – На рус. языке. Размеры: 29,7 x 21,1 см // ЛАА. – Ед. хр. 4. – Л. 12/1.

²⁵ *Мейтус Ю.* Список сочинений. Ксерокопия рукописи. 29,7 x 21,1 см // ЛАА. – Док. № 4. – Л. 10/2.

²⁶ *Александров Ю. А.* Письмо к Мейтусу Ю. С., от 30 декабря 1984 г, из Москвы [в Киев?], в конверте, с поздравлением с Новым годом и просьбой высказаться о состоянии военно-патриотической музыки. Рукопись. 20,8x14,5 (28,9 в развороте); конверт: 11,3 x 15,5–15,7 см // КММКШ. – Ф. Мейтуса Ю. С. – Ед. хр. 754 а. – 1 л., 1 к.

²⁷ *Мейтус Ю.* Список сочинений. Ксерокопия рукописи. 29,7 x 21,1 см // ЛАА. – Ед. хр. 4. – Л. 14/1.

²⁸ Академический ансамбль песни и пляски Российской Армии имени А. В. Александрова : история – Режим доступа: <http://www.ensemble-alexandrova.ru/glavnoe-meniu/istoriya>. – Заглавие с экрана.

²⁹ *Мейтус Ю.* Список сочинений. Ксерокопия рукописи. 29,7 x 21,1 см // ЛАА. – Док. № 4. – 15 л. (21 с.).

³⁰ Переписка МК СССР с Ю. С. Мейтусом о написании оперы “Владимир Ульянов”, 16/VII – 1964 г. по 16/VI – 1967 г. // ВМОМКГ. – Ф. 362, Мейтус Ю. С. – Ед. хр. 246.

Рассмотрено целевое комплектование личного фонда Ю. С. Мейтуса во Всероссийском музейном объединении музыкальной культуры имени М. И. Глинки.

Ключевые слова: формирование комплексов архивных документов; личный архивный фонд Мейтуса Юлиа Сергеевича; Всероссийское музейное объединение музыкальной культуры имени М. И. Глинки.

The author considers the focused arrangement of the personal fond of Y. S. Meytus in the All-Russian Museum Association of Musical Culture named after M.I. Hlinka.

Keywords: the arrangement of complexes of archival documents; the personal archival fond of Meytus Yuliy Serhiyovych; the All-Russian Museum Association of Musical Culture named after M. I. Hlinka.

УДК [355.083:930.253](47+57)

А. І. ЖУКОВСЬКА*

ДОКУМЕНТИ ДВІЧІ ГЕРОЯ РАДЯНСЬКОГО СОЮЗУ ВАСИЛЯ ПЕТРОВА ЯК ІСТОРИЧНЕ ДЖЕРЕЛО

Двічі Герой Радянського Союзу
В. С. Петров.
Із фондової колекції НМІВВВ.

До 90-річчя від дня народження двічі Героя Радянського Союзу Василя Степановича Петрова на основі історичних джерел (особисті спогади, документи з особової справи, фронтові листи від однополчан тощо), які зберігаються у Меморіальному комплексі “Національний музей історії Великої Вітчизняної війни 1941–1945 років”, висвітлено головні віхи його життя та бойового шляху.

Ключові слова: Герой Радянського Союзу; В. С. Петров; Велика Вітчизняна війна.

Життя двічі Героя Радянського Союзу Василя Степановича Петрова було пов’язане з Україною. Тут він народився, навчався, воював, служив...

Втративши у двадцять один рік обидві руки, після тривалого лікування повернувся на фронт. Без рук, з важким пораненням ніг він продовжував громити ворога. Залишився у строю і після Перемоги – дослужився до генерал-полковника, заступника командувача ракетними військами і артилерією. Із здобуттям Україною незалежності Указом Президента України двічі Герой Радянського Союзу Василь Степанович Петров був залишений на військовій службі у Збройних Силах України довічно.

Василь Степанович народився 22 червня 1922 року в с. Дмитрівка Приазовського р-ну Запорізької обл. у бідній селянській родині. Коли

* Жуковська Анна Іванівна – старший науковий співробітник Меморіального комплексу “Національний музей історії Великої Вітчизняної війни 1941–1945 років”.

Василію виповнилося три роки, померла мати. Батько залишився із чотирма малими дітьми. Згодом одружився вдруге.

На початку 30-х років батько за доносом був заарештований і відбував покарання на будівництві Біломорканалу. Мачуха залишилася одна із п'ятьма дітьми. Прогодуватися було важко, і, забравши рідну дитину, вона перебралася до іншого села, кинувши напризволяще прийомних дітей. У голодному 1933 р. Василь із молодшим братом пішли на пошуки рідних. Біля м. Бердянська (Запорізька обл.) неприємного Василя знайшли рибалки і здали до дитячого будинку. Брата врятувати не вдалося, він помер.

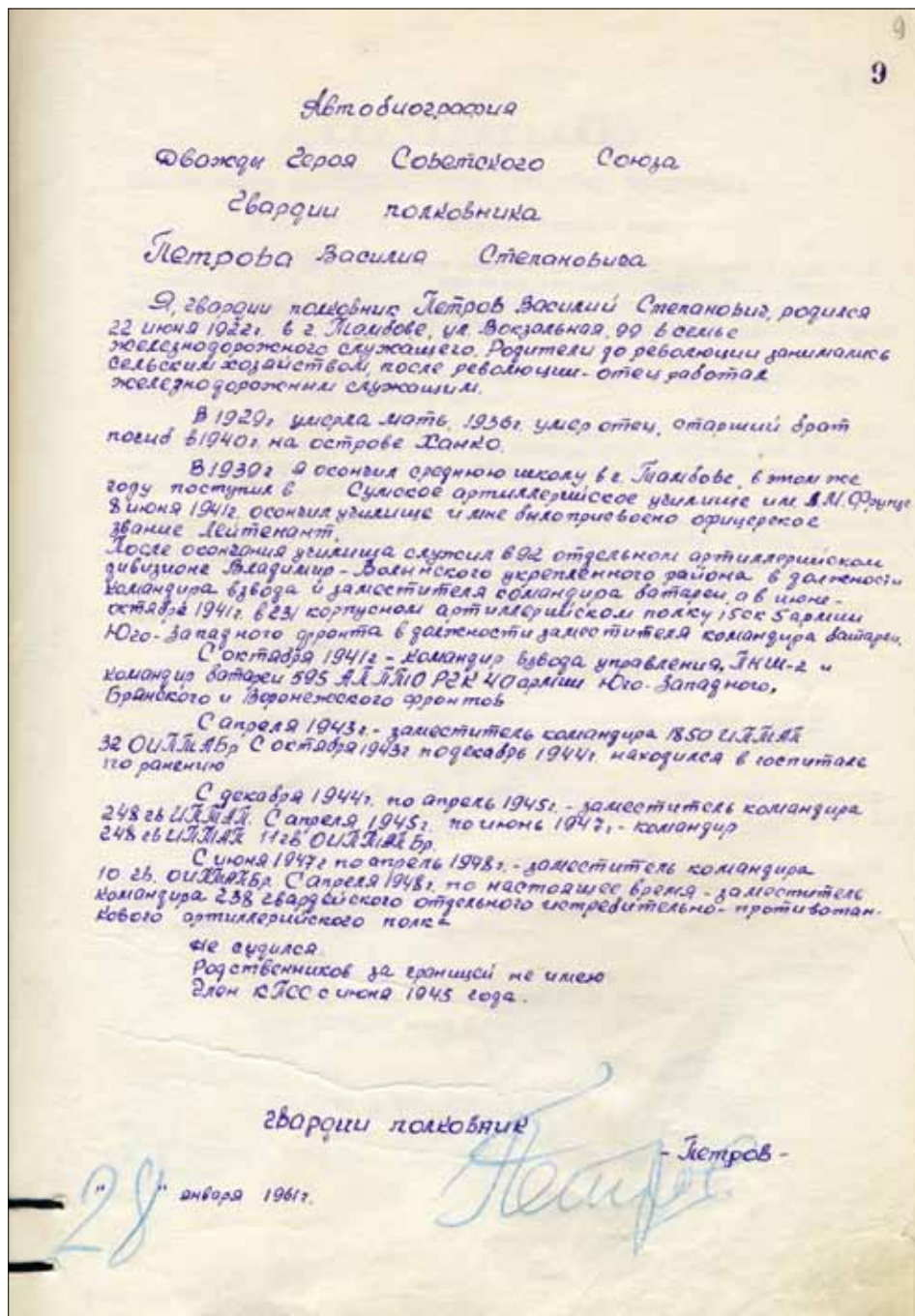
У 1939 р. після закінчення Нововасилівської середньої школи Запорізької області Василь вступив до Сумського артилерійського училища. У листопаді 1939 р. прийняв військову присягу¹.

У червні 1941 р. у званні лейтенанта В.С.Петров прибув до місця служби – у 92-й окремих артдивізіон Володимир-Волинського укріпрайону Київського особливого військового округу, який дислокувався неподалік від західного кордону. Його було призначено командиром взводу, заступником командира батареї².

Командир артилерійського підрозділу повинен уміти орієнтуватися на місцевості, знати карту, мати достатньо високий рівень тактичної підготовки. З першого дня перебування на службі лейтенант Петров виявив неабиякий інтерес до бойових навчань та учбових занять, адже цього вимагали не лише військові статuti та інструкції, а й обстановка на кордоні. “В атмосфері життя нашого дивізіону відчувалася тривога, напруженість, невизначеність. Це була особлива передвоєнна фаза війни, оскільки у прикордонній зоні мирний час спливав ще задовго до першого пострілу. Противник форсував підготовку до нападу. Невблаганно наближався вирішальний час. Війна, що насувалася, вже виявлялася у багатьох прикметах. Ми, командири, відчували ті ж сумніви, що й інші військовослужбовці, але повинні були роз'яснювати рядовому складу питання, про які самі не мали уявлення”, – згадував генерал Петров³.

22 червня 1941 р. в день свого народження (йому виповнилося 19 років), він прокинувся від неймовірного гуркоту. Не міг збагнути, що відбувається: у кімнаті стояв сморід, за стіною гриміли розриви: “Війна! Я глянув на годинник. Стрілки показували 3 години 02 хв.”⁴

Оскільки інших офіцерів у розташуванні не було, лейтенант Петров, який прослужив лише два тижні, підняв бійців по бойовій тривозі і під гарматним обстрілом вивів бойову техніку з палаючого артилерійського парку, встановив гармати на вогневі позиції. “З моменту, коли я зіскочив з дивану і побіг до вікна, я був переконаний, що це війна. Але у казармі серед криків людей ця думка розсіялася. Знову вона повернулася вже на вулиці, коли побачив солдата, який упав. Війна. Ніяких сумнівів вже не було”⁵.

Автобіографія Двічі Героя Радянського Союзу В. С. Петрова.
Із фондової колекції НМІВВ, КН-247044.

Неясність обстановки, непередбачуваний відхід дивізіону у бік Володимира-Волинського – усе це сіяло паніку. Лише опівдні батарея відкрила вогонь по противнику, хоча сама зазнала значних втрат. Надвечір довелося вступити у бій з шістьма ворожими танками, два з них були знищені, про що лейтенант Петров доповів командирі батареї.

Так для Василя Степановича почалася Велика Вітчизняна війна, яка фактично збіглася у часі з початком його офіцерської служби.

У липні 1941 р. 92-й окремих артдивізіон увійшов до складу 231-го корпусного артилерійського полку 15-го стрілецького корпусу 5-ї армії Південно-Західного фронту. Лейтенанта Петрова було призначено заступником командира 6-ї батареї⁶.

Бойовий шлях проліг через Полісся: Коростень, Житомир, Ємільчине, Малин... У вересні 1941 р. лейтенант Петров вивів війська з київського оточення.

Згодом частини 231-го корпусного артполку переправилися через річку Прип'ять, продовжили шлях по Дніпру, а потім повернули на Чернігів і брали участь у боях на північних та східних підступах до міста.

З жовтня 1941 р. по квітень 1943 р. старший лейтенант Петров ніс службу у 595-ому винищувально-протитанковому артполку 40-ї армії Південно-Західного, Брянського, Воронезького фронтів на посадах командира взводу, командира батареї, першого помічника начальника штабу⁷.

Протитанкісти завжди зустрічали ворога першими.

1942-й рік. На Дону склалася надзвичайна обстановка. Радянські війська підійшли до переправи. Літаки противника почали бомбити міст. В цей момент на палаючому мосту з'явилися гармати. За командою Петрова гармати були розгорнуті у бойовому порядку і стали розстрілювати ворожу піхоту і танки. У цьому бою група на чолі зі старшим лейтенантом Петровим взяла у полон 187 чоловік і 40 машин бойової техніки⁸.

Під його командуванням артилеристи до останнього снаряда трималися під Харковом. Під Воронежем не покинули бойових позицій, навіть коли відступила піхота. Біля Старого Осколу командир батареї переправив гармати через річку на тросах, а сам за екстремальних умов проскочив на машині через палаючий міст⁹.

Далі була участь у Курській битві і вихід до Дніпра у р-ні Києва. На цей час Василь Петров був капітаном, заступником командира 1850-го винищувального протитанкового артполку 32-ї окремої винищувальної протитанкової артбригади Воронезького фронту¹⁰.

Восени 1943 р. полк, в якому служив Петров, форсував Дніпро неподалік Великого Букрина на Київщині. Відкрити шлях було доручено ударній групі, яку очолив капітан Петров.

Ділянка, на якій були зосереджені для форсування передові підрозділи, обстрілювалася з високого берега ворожою артилерією. На світанку 23 вересня, відпливши від лівого берега, радянські солдати були обстріляні гітлерівцями, гармати і боеприпаси пішли під воду. Дочекавшись підмоги і зайнявши кругову оборону, артилеристи Петрова відкрили вогонь. “Замінивши... командира полку, тов. Петров... вміло і швидко форсував річку Дніпро..., зайняв бойову позицію і міцно утримував плацдарм, відбиваючи контратаки противника”¹¹.

Вночі командир бригади скликав нараду. Зібралися всі, крім капітана Григорія Болелого. Петров занепокоївся відсутністю свого друга і пішов розшукувати його. Капітан Болелый лежав мертвий. “Я підняв його, направився до телефонної лінії... Прогриміла серія розривів. На мене обрушився удар страшної сили. Здається, я встояв, намагався іти, але щось невпинно тягнуло до землі, я провалився кудись”¹².

Не дочекавшись повернення капітана Петрова, командир бригади наказав розшукати його. Лише наступного дня Василя Петрова знайшли серед мертвих, у сараї біля медсанбату, капітан ще був живий. Його поклали на операційний стіл, ампутували обидві руки.

Після операції Василя Степановича евакуювали у фронтовий шпиталь, потім у Москву. Час від часу він приходив до тями і не міг збагнути, що з ним відбувається. Зрозумів, коли медсестра годувала його з ложечки: своїх рук у нього немає. Він був упевнений, що життя закінчилося. Йому йшов лише 21 рік.

Мабуть, саме в цей час, на його прохання в особисті документи були внесені зміни. Так, у біографії Василь Петров зазначав, що народився у російському місті Тамбові і рідних у нього немає¹³.

Капітану не хотілося, аби близькі люди дізналися, що він став немічним інвалідом, який потребував допомоги у найпростіших людських справах.

Але природна вдача брала своє. Воля до життя не залишила його. Почалася боротьба за майбутнє, і головною підтримкою у цій боротьбі були листи від фронтових друзів.

“Дорогий Вася! Бажаю тобі усього найкращого у твоєму лікуванні, а головне не засмучуватися і не втрачати надію на краще майбутнє. Приїду і поїдемо у бригаду. Тебе не покинемо – свого... солдата і улюбленого командира”¹⁴.

“Дорогий друже! Досить тобі відсиджуватися у Москві. Я чекаю на тебе без усіляких зволікань. Скоріше у Львів. Чекаю тебе до дня артилерії. Отже, до зустрічі”¹⁵.

“Дорогий Вася! Я вважаю, як тільки закінчатся всі операції – ти повинен приїхати у бригаду (незалежно від результатів операції). Будь здоровий. Міцно цілую тебе”¹⁶.

У той день, коли Петрову у шпиталі вручили Золоту Зірку і орден Леніна за мужність, виявлену при форсуванні Дніпра (Указ Президії

Верховної Ради СРСР про присвоєння звання Героя Радянського Союзу від 24 грудня 1943 р.), у Василя Степановича остаточно визріло рішення повернутися на фронт до своїх однополчан. У лютому 1944 р. йому присвоїли військове звання майора¹⁷.

З московського шпиталю Василь Степанович приїхав до Львова, куди за ним прибули полкові друзі.

3 грудня 1944 р. майор Петров на фронті, обіймає посаду заступника командира 248-го гвардійського винищувального протитанкового артполку 11-ї гвардійської винищувальної протитанкової артбригади 1-го Українського фронту¹⁸.

У 1945 р. майора Петрова В. С. було представлено до присвоєння чергового військового звання – “підполковник”¹⁹. У поданні зазначалося: “Працюючи на посаді командира, показав себе як один із кращих офіцерів Червоної армії. Винахідливий при виконанні бойових завдань... Вимогливий до себе та своїх підлеглих, уміє правильно націлити маси на виконання поставлених задач, піклується про бійців”²⁰.

Підтвердив свою характеристику майор Петров у боях на території Німеччини. Із нагородного листа на присвоєння звання Героя Радянського Союзу: “У жорстоких боях в р-ні Ниски (Німеччина) тов. Петров знову проявив мужність, героїзм і вміння керувати підрозділом за будь-яких обставин. Противник, зосередивши значні сили піхоти та танків, перейшов у наступ... Гвардії майор Петров... повів дві штурмові батареї в атаку на населений пункт, який був зайнятий ворогом. Було знищено 8 танків та 200 чоловік піхоти”. Рідкісний випадок: у графі “Висновок старших начальників” опис подвигу продовжено: “В останньому бою... особисто підняв в атаку 1-й батальйон 780-го стрілецького полку і в цей час був важко поранений в обидві ноги”²¹.

Указом Президії Верховної Ради СРСР від 27 червня 1945 р. Василю Степановичу Петрову було присвоєно звання Героя Радянського Союзу з врученням другої медалі “Золота Зірка”.

Після закінчення Великої Вітчизняної війни залишився на службі. У лютому 1946 р. йому було присвоєно військове звання “підполковник”. Він продовжував командувати 248-м гвардійським винищувальним протитанковим Львівським артполком 11-ї окремої гвардійської винищувально-протитанкової Проскурівської артбригади Центральної групи військ. В одній із перших повоєнних характеристик відзначилися його особисті якості: “Не дивлячись на молоді роки, досвідчений, розважливий, ініціативний і великої волі командир”²².

Поки йшла війна, все було зрозуміло: треба бити ворога. А до мирного життя підполковник Петров був не готовий. Він продовжував “воювати”. Так у його особовій справі з’явилася перша негативна характеристика: “З роботою командира полку у війну справлявся... У мирних умовах... не міг дати повноцінного керівництва полком... Його непостійність у характері, що переходила від надмірної вимоги до випадків

особистої недисциплінованості, виявлялася у порушенні військових і громадських порядків. Фізична вада... наклала відбиток на його психологію, що привело до різних пригод. Доцільно звільнити з Червоної армії...²³.

У травні 1946 р. Василь Степанович подав рапорт: “Прошу демобілізувати мене в запас, оскільки за станом здоров’я обов’язки командира полку виконувати не можу”²⁴.

Проте командир бригади, бойовий побратим, Герой Радянського Союзу І. В. Купін розумів, що не зможе Петров прожити без армії, адже в її лавах минуло все його свідоме життя. Та й сім’ї у Василя Степановича не було, тому і не дав рапорту подальшого ходу.

У 1947 р. підполковника Петрова було переведено до Прикарпатського військового округу. До 1964 р. він був на посадах заступника командира полку, бригади. У 1953 р. йому присвоїли військове звання “полковник”. В атестації на присвоєння звання зазначалося: “Незважаючи на фізичні вади (відсутність обох рук) багато допомагає командуванню полку у наведенні уставного порядку, у зміцненні військової дисципліни”²⁵.

У 1952 р. Василь Петров екстерном закінчив історичний факультет Львівського державного університету, а у 1959 р. захистив кандидатську дисертацію. Рішенням Вищої атестаційної комісії та Ради Військової артилерійської командної академії Петрову Василю Степановичу присуджено вчену ступінь кандидата військових наук²⁶.

Цього ж року полковника Петрова було нагороджено медаллю “За бездоганну службу” 1-го ступеня. Із подання до нагородження медаллю: “Вимогливий і рішучий офіцер. Свої знання і практичні навички уміло... передає підлеглим. Систематично передає офіцерському складу досвід дії винищувально-протитанкового артополку у складних умовах сучасного бою. Багато уваги приділяє дослідницькій роботі, сміливо і переконливо висуває нові прийоми і форми ведення бою у складних умовах”²⁷.

У 1962 р. йому присвоєно військове звання генерал-майора артилерії²⁸.

У 1964 р. Василя Степановича було призначено на посаду помічника командувача ракетними військами і артилерією Прикарпатського військового округу. Йому рекомендували “продовжувати активно працювати над упровадженням досвіду Великої Вітчизняної війни у практику навчання і виховання воїнів збройних сил СРСР”²⁹.

Результатом його багаторічних творчих зусиль став тритомник “Минуле з нами”, рукописні сторінки якого зберігаються у фондовій колекції Національного музею історії Великої Вітчизняної війни 1941–1945 років³⁰. З 1977 р. В. С. Петров – генерал-лейтенант артилерії³¹.

Після розпаду СРСР і здобуття Україною незалежності двічі Герой Радянського Союзу В. С. Петров відповідно до Указу Президента

України від 11 вересня 1994 р. був залишений на військовій службі у Збройних Силах України довічно. 16 липня 1999 р. було ухвалено Постанову Верховної Ради України “Про заходи державної підтримки двічі Героя Радянського Союзу Петрова В. С.”, відповідно до якої генерал-лейтенанту Петрову рекомендувалося “створити умови для плідної роботи та використання його професійного і бойового досвіду у справі розбудови Збройних Сил України”³². Україна високо оцінила діяльність Василя Степановича. За особливі заслуги у захисті державного суверенітету і зміцнення обороноздатності та безпеки України він був нагороджений орденами Богдана Хмельницького трьох ступенів та медаллю “Ветеран військової служби”³³.

Указом Президента України від 22 серпня 1999 р. у зв’язку з 60-річчям перебування генерал-лейтенанта В.С.Петрова на військовій службі йому присвоєно військове звання генерал-полковника³⁴. Останні роки життя В. С. Петров займав пост заступника командувача ракетними військами і артилерією Головного командування Сухопутних військ Збройних Сил України.

Помер Василь Степанович Петров 15 квітня 2003 р. Похований на Байковому кладовищі у м. Києві. Відповідно до наказу №73 від 16 квітня 2003 р. Головнокомандувача Сухопутних Військ Збройних Сил України (по стройовій частині) генерал-полковника Петрова Василя Степановича виключено зі списків офіцерського складу у зв’язку зі смертю³⁵.

Все життя Василь Степанович Петров був переконаний, що “військова служба є єдиним заняттям, яке гідне порядної людини”³⁶.

¹ Національний музей історії Великої Вітчизняної війни 1941–1945 років. (далі НМІВВВ) КН-247063 Д-55354.

² НМІВВВ КН-222442 Д-38118.

³ В. С. Петров. Прошлое с нами. – К.: Політвидав України, 1977. – С. 66–67.

⁴ В. С. Петров. Вказана праця. – С. 80.

⁵ В. С.Петров. Вказана праця. – С. 88 .

⁶ НМІВВВ КН-247063 Д-55354.

⁷ НМІВВВ КН-222442 Д-38118.

⁸ НМІВВВ Науково-дослідний відділ з вивчення бойових шляхів частин і з’єднань і подвигів Героїв Радянського Союзу (далі НДВ). Справа В. С. Петрова №238/86.

⁹ Там само.

¹⁰ НМІВВВ КН-247063 Д-55354.

¹¹ НМІВВВ. НДВ. Справа В. С. Петрова №238/86.

¹² В. С. Петров. Вказана праця. – С. 572.

¹³ НМІВВВ КН-247044 Д-55395.

¹⁴ НМІВВВ КН-223159 Д-38439.

¹⁵ НМІВВВ КН-223158 Д-38438.

- ¹⁶ НМІВВВ КН-223157 Д-38437.
- ¹⁷ НМІВВВ КН-222442 Д-38118.
- ¹⁸ НМІВВВ КН-222442 Д-38118.
- ¹⁹ НМІВВВ КН-222447 Д-38123.
- ²⁰ НМІВВВ КН-222446 Д-38122.
- ²¹ НМІВВВ. НДВ. Справа В. С. Петрова №238/86.
- ²² НМІВВВ КН-222450 Д-38126.
- ²³ НМІВВВ КН-247045 Д-55336.
- ²⁴ НМІВВВ КН-247055 Д-55346.
- ²⁵ НМІВВВ КН-222456 Д-38132.
- ²⁶ НМІВВВ КН-247065 Д-55356.
- ²⁷ НМІВВВ КН-247051 Д-55342.
- ²⁸ НМІВВВ КН-222442 Д-38118.
- ²⁹ НМІВВВ КН-247053 Д-55344.
- ³⁰ НМІВВВ КН-223162/3 Д-38442/3.
- ³¹ НМІВВВ КН-222442 Д-38118.
- ³² НМІВВВ. НДВ. Справа В. С. Петрова № 238/86.
- ³³ НМІВВВ КН-222442 Д-38118.
- ³⁴ НМІВВВ КН-222442 Д-38118.
- ³⁵ НМІВВВ КН-247066 Д-55357.
- ³⁶ В. С. Петров. Вказана праця. – С. 88.

К 90-летию со дня рождения дважды Героя Советского Союза Василия Степановича Петрова на основе исторических источников (личные воспоминания, документы из личного дела, фронтовые письма однополчан и т.п.), которые хранятся в Мемориальном комплексе “Национальный музей истории Великой Отечественной войны 1941–1945 годов”, раскрыты основные вехи его жизни и боевого пути.

Ключевые слова: Герой Советского Союза; В. С. Петров; Великая Отечественная война.

The author highlights the main milestones of life and fighting way of Vasyl Stepanovych Petrov, the Twice Hero of Soviet Union, on the bases of historical sources, namely memories, documents of personal fond, the letters from the front of comrades-in arms that stored in the Memorial Complex “National Museum of History of Great Patriotic War of 1941–1945”. The article is dedicated to the 90-Anniversary of Petrov.

Keywords: the Hero of Soviet Union; V.S. Petrov; the Great Patriotic War of 1941–1945.

УДК [94:323.282](477.51)

О. В. НОСЕНКО*

УКРАЇНСЬКА ХАТИНЬ

На підставі архівних документів, свідчень очевидців розповідається про один із методів нацистської окупаційної влади – боротьби з партизанами під час Другої світової війни – спалення населених пунктів разом з мирним населенням на прикладі трагедії селища Корюківка Корюківського району Чернігівської області.

Ключові слова: Друга світова війна; Корюківська трагедія; злочин проти мирного населення; окупаційна влада; партизани; Хатинь.

Неймовірно велика кількість загиблого мирного населення стала найтрагічнішою ознакою Другої світової війни. Це були не лише супутні втрати воюючих сторін під час бойових дій, а головним чином результати свідомої і послідовної політики нацистських окупантів стосовно цивільного населення окупованих країн, особливо тих, де чинився опір завойовникам. Нацисти запровадили механізм кругової відповідальності мирного населення за акції партизанів. Так, у розпорядженні військового коменданта міста Чернігова від 6 листопада 1941 р. говорилося: “<...> Хто підтримує зв’язок з партизанами, надає їм продукти харчування або приміщення, буде розстріляний<...>”.

Проти населення сіл, що не підкоряється цьому розпорядженню, будуть вжиті найбільш суворі заходи з колективною відповідальністю¹.

Окремим видом злочинів проти мирного населення є знищення населених пунктів разом із його мешканцями.

Ці жорстокі дії окупантів відображені у видрукуваному наказі командування 489-го піхотного полку під назвою “Пам’ятка німецької перемоги”, що була знайдена у вбитих гітлерівських офіцерів. У ній зазначалося: “Пам’ятай: для величі і перемоги Німеччини, для своєї особистої слави ти повинен убити рівно 100 росіян. У тебе немає серця і нервів, на війні вони не потрібні. Знищ у собі жалість і співчутливість – вбивай кожного росіянина, радянського, не зупиняйся, якщо перед тобою старий чи жінка, дівчинка чи хлопчик, вбивай – цим ти врятуєш себе від загибелі, забезпечиш майбутнє своїй сім’ї і прославишся на віки²”.

* Носенко Олена Володимирівна – начальник відділу забезпечення збереженості документів, обліку та довідкового апарату Державного архіву Чернігівської області.

І гітлерівці виконували ці нелюдські вказівки свого командування. Дії цих *вояків* вражають нас своєю жорстокістю і через 70 років.

Символом нацистського терору на окупованих територіях колишнього СРСР стала білоруська Хатинь. Всесвітньовідома трагедія села Хатинь, спаленого разом з усіма його мешканцями в ході каральної операції, цинічно названої фашистами “Зимнее волшебство”, є одним із жахливих прикладів політики окупаційної влади.

Це сталося 22 березня 1943 р. Окупанти увірвалися до села, оточили його. Мешканці Хатині нічого не знали про те, що вранці за 6 км від їхнього села партизанами була обстріляна автоколона нацистів, у результаті чого був вбитий німецький офіцер. Усіх мешканців села – жінок, дітей, літніх людей вигнали з будинків і зачинили в колгоспному хліві, який обклали соломною, облили бензином та підпалили. Тих, хто виривався з вогню, розстрілювали з кулемета. Село було повністю спалене.

Знищення майже 7 тисяч мирних жителів українського містечка Корюківка, що на Чернігівщині, донедавна було маловідомим фактом.

Корюківка – місто, районний центр на півночі Чернігівської області, що розкинулося на обох берегах річки Бреч, за 100 км від Чернігова. До Другої світової війни Корюківка була селищем міського типу, в якому за переписом населення 1939 р. мешкало 9 838 осіб³.

У роки війни корюківські ліси стали центром партизанського руху на Чернігівщині. Тут діяло декілька партизанських загонів, які в липні 1942 р. були об’єднані в партизанське з’єднання під командуванням Олексія Федорова.

Уже в грудні 1941 р. нацистами було розстріляно 7 партизанських розвідників, у січні 1942 р. знищено до 300 осіб єврейської національності, у лютому того ж року розстріляно 131 особу з партизанських сімей і сімей районних партійних працівників. З лютого до листопада мали місце поодинокі страти, а у листопаді 1942 р. були вбиті всі цигани – 12 осіб.

Повне знищення мирного населення було проведено 1–2 березня 1943 р.⁴

Починалося все у лютому 1943 р., коли партизани повернулися на Чернігівщину з Брянщини й розташувалися в лісах на Каменському хуторі. Вони розпочали збір продуктів у селах, що викликало лютість німців – окупанти відразу спалили низку населених пунктів Чернігівщини: Гуту Студинецьку, Тихоновичі, частину Перелюбу, заарештували членів сімей партизанів. Десятки жінок і дітей чекали страти в корюківській в’язниці.

Командир взводу Феодосій Ступак (його дружину розстріляли німці, смерті у в’язниці чекали сини 12 та 13 років) запропонував відбити заручників. Заступник командира Микола Попудренко, який на час від-

сутності Федорова (був у Москві) виконував обов'язки командира, дав команду здійснити напад на містечко⁵.

У ніч на 27 лютого 1943 р. партизани розгромили фашистський гарнізон Корюківки. Окупантів партизани знищили в бою, вціліла лише група, яка засіла в цегляному будинку лікарні. З полону партизани звільнили 97 арештантів. Одночасно влаштували диверсії на залізничній станції, підірвали майстерні, склад пального, ешелон і міст.

Уже вранці 1 березня 1943 р. з Щорса в Корюківку за наказом генерала Адольфа Хойзінгера прибув каральний загін гітлерівців. Населений пункт було оточено. Усіх мешканців групами по 50–100 чоловік зганяли у великі будинки і розстрілювали.

В акті Корюківської районної комісії з встановлення і розслідування злочинів, скоєних німецько-фашистськими загарбниками, від 2 вересня 1944 р. зазначено: “<...> каральний загін гестапо під виглядом боротьби з партизанами провів дику розправу над мирним населенням у селищі Корюківка. Гестапівці загнали мирне населення до приміщень громадських установ (ресторан, земельний відділ, театр, робітничий клуб та ін.) нібито для перевірки документів. Коли довірливі громадяни прийшли на вказане місце, гестапівці почали поголовне знищення присутніх шляхом розстрілу. Після цього примусово заганяли населення до вказаних приміщень і там розстрілювали. Так заганяли людей для розстрілу декілька разів. Окрім цього загони жандармерії на околицях міста обходили будинки і на місці розстрілювали усіх присутніх (чоловіків, жінок, дітей).

2 березня 1943 р. будівлі громадських установ і будинки громадян були підпалені, і селище Корюківка, разом з трупами розстріляних мешканців, було спалено, за винятком окремих будинків. Усього за ці дні було по-звірячому замучено 7 тисяч чоловік.

Персональним обліком, проведеним в селищі Корюківка, вдалося встановити 1 388 осіб, інші – 5 612 жертв – їх стать і вік невідомі”⁶.

Внаслідок цієї каральної акції з 1 300 дворів спалено 1 290⁷.

Ось як про ці жахливі події згадував Всеволод Дагаєв: “<...> приблизно годині о десятій ранку 1 березня 1943 р. машини з німцями почали під'їздити до контори рафінадного заводу, неподалік я жив на квартирі. Напередодні ми з дружиною вирішили переїхати на квартиру в Олексіївку. Я пішов, щоб знайти підводу і перевезти речі. Коли повернувся, мене не пропустили, почали в мене стріляти. Я сховався в будинку метрів за десять від ресторану <...>.

Коли зрозумів, що прокляті фашистські кати виїхали, зайшов до ресторану і побачив там гори вбитих людей і калюжі крові. В Олексіївці, куди я відразу пішов після цього, було те саме: в будинках і просто на подвір'ї лежало по 20–30 трупів. Частина будинків із трупами гітлерівці спалили першого дня. На другий день тривало те саме. Були випадки, коли людей живими кидали у вогонь”⁸.

У доповіді Чернігівської обласної комісії з встановлення і розслідування злочинів, скоєних німецько-фашистськими загарбниками на території області з вересня 1941 по вересень 1943 рр., від 16 березня 1945 р. зазначено: “<...> Одночасно з містом Корюківка повністю спалене робітниче селище поблизу Корюківки – Олексіївка, де у вогні згоріло 304 людини різного віку та статі”⁹.

Зі свідчень корюківчан, які вижили, випливає, що мешканці, які нібито повинні були передбачити злочинні дії окупаційної влади, зовсім не очікували тотального винищення населення досить великого містечка. Розповіла Лідія Нікитенко: “<...> ми до останнього сподівалися, що все закінчиться тільки перевіркою документів. Навіть коли то там, то там чулися постріли, не тікали. Вже, коли майже навіжені люди бігли нашою вулицею голі і босі, розказуючи, що в центрі стріляють людей, ми і вирішили сховатися в погребі. Там разом з нами сиділо 18 чоловік...”¹⁰.

Кати не жаліли нікого, вбивали всіх підряд: “...моя маленька донька лежала в мене на грудях, коли в нас почали стріляти в ресторані. Заганяли туди нас, як худобу на бойню... Фашист поціливі мені в око... і я більше нічого не пам’ятаю. Трьох моїх діточок було вбито. Навіть поховати їх не довелося... спалили їх клятві кати”, – згадував Євген Римар¹¹.

Карателі прочісували село, хапали людей і живцем кидали в палаючі хати. Віра Сильченко, яка сховалася в копиці сіна, бачила, як нелюди кинули у вогонь її матір, сестру й невістку¹².

Вцілілі корюківчани сховалися або втекли в ліс; частина з них через кілька днів повернулася, здебільшого – це люди похилого віку. Але 9 березня 1943 р. карателі повернулися, щоб добити вцілілих. Ось як про продовження цієї трагедії згадує Лідія Скрипка: “[9 березня] <...> наумівською дорогою <...> просувалися підводи корюківчан з пожитками. Люди забирали й вивозили все, що залишилося після погрому. Я бігла і хотіла потрапити на якусь з підвод. Аж тут – кулеметна черга. Дівча впало в бур’яни і притихло. А фашисти автомобілем заїхали наперед підводам і зупинили їх. Майже всіх людей вивезли до колишньої цегельні, заштовхавши в піч для вижарювання цегли, облили їх гасом і підпалили. Того ж дня нелюди на Камишанці [район Корюківки – упорядн.] повитягували з підпіч спалених хат стареньких бабусь, які повернулися додому, завели їх до сараю, облили гасом і підпалили. Звірствували як хотіли”¹³.

У білоруській Хатині у вогні згоріло 149 мешканців села, з них 75 дітей віком до 16 років. У Корюківці – понад 7 000 ні в чому не винних людей, ось імена деяких з них:

Горова Олександра Іванівна – 78 років,
Мурачова Олександра Яківна – 75 років,

Мойсеєнко Софія Харламівна – 65 років,
 Мойсеєнко Микола В. – 42 роки,
 Мойсеєнко Горпина Василівна – 43 роки,
 Мойсеєнко Олександр Миколайович – 7 років,
 Мойсеєнко Василь Миколайович – 4 роки,
 Мойсеєнко Ганна Миколаївна – 2 роки,
 Мойсеєнко Микола Миколайович – 3 місяці ¹⁴.

Підрозділи Червоної армії вступили в Корюківку за два тижні, 19 березня 1943 р., однак зустрічати визволителів із квітами вже було нікому.

Сповна відчули на собі всю лють і людиноненависницьку політику Третього Рейху прості люди. За роки Другої світової війни нацисти закатували мільйони громадян різних держав, не роблячи розподілу між жертвами за національністю, статтю, віком, знищили тисячі міст і сіл.

За період окупації Чернігівської області у 1941–1943 рр. гітлерівці спалили, повісили, розстріляли, закатували 127 778 мирних жителів¹⁵.

Таких звірств, які були вчинені в Корюківці, історія ще не знала. Корюківська трагедія дійсно сприймається як вияв політики тотального винищення, у даному випадку – українського народу.

¹ Державний архів Чернігівської області (далі – Держархів Чернігівської обл.), ф. Р-1376, оп. 8, спр. 6, арк. 3.

² *Наріжний Б. М.* Горобинова заграва. – К., 1988. – С. 150.

³ Держархів Чернігівської обл., ф. Р-5226, оп. 5, спр. 1-а, арк. 66.

⁴ Там само, ф. П-470, оп. 5, спр. 283, арк. 20–21.

⁵ *Павленко С.* Чорний понеділок Корюківки. – Чернігів, 2008. – С. 109.

⁶ Держархів Чернігівської обл., ф. Р-3013, оп. 1, спр. 26, арк. 22–22 зв.

⁷ Там само, ф. П-470, оп. 5, спр. 283, арк. 20.

⁸ Там само, ф. П-470, оп. 5, спр. 516, арк. 58.

⁹ Там само, ф. Р-3013, оп. 1, спр. 101, арк. 13.

¹⁰ *Нікитенко Л. В.* Свідчення очевидця корюківської трагедії 1 березня 1943 року. [Текст]: Матеріали зібрані О. Толкачовою / Л. В. Нікитенко. – Архів Корюківського історичного музею, 2011.

¹¹ Вінок безсмертя: Книга-меморіал. – К., 1988. – С. 50.

¹² Держархів Чернігівської обл., ф. П-470, оп. 5, спр. 516, арк. 53.

¹³ *Бутко С. В., Макаренко Т. В.* Корюківка, 1943: злочин проти людяності. – Чернігів, 2010. – С. 55.

¹⁴ Держархів Чернігівської обл., ф. Р-3013, оп. 1, спр. 26, арк. 23–24, 33 зв.

¹⁵ Там само, ф. Р-3013, оп. 1, спр. 101, арк. 11.

На основании архивных документов, воспоминаний очевидцев рассказывается об одном из методов нацистской оккупационной власти – борьбы с партизанами в период Второй мировой войны – сожжение населенных

пунктов вместе с мирными жителями на примере трагедии поселка Корюковка Корюковского района Черниговской области.

Ключевые слова: Вторая мировая война; Корюковская трагедия; преступление против мирного населения; оккупационная власть; партизаны; Хатынь.

On the basis of archival documents, the information of eye-witnesses the author tells about the one of the methods of the Nazi occupation power – the fight against the partisans during the Second World War – the burning of the inhabited localities with the inhabitants on the example of the tragedy of the Kryukivka village of Kryukivka District of Chernihiv oblast.

Keywords: The Second World War; the Kryukivka village; the crime against the peaceful population; the occupational power; the partisans; Khatyn.

УДК 930.253 (477)Крейн

Ю. В. БУЛГАКОВ*

**ОСОБИСТЕ ЛИСТУВАННЯ М. КРЕЙНА:
ЗАГАЛЬНИЙ ОГЛЯД
ТА ІНФОРМАТИВНИЙ ПОТЕНЦІАЛ**

Підсумки роботи з упорядкування документів фонду № 346 “Крейн Марк Григорович (03.04.1907–17.10.1989) – вчений у галузі математики, член-кореспондент АН УРСР (1939)”, який зберігається в Інституті архівознавства Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського, зокрема представленого в ньому особистого листування вченого.

Ключові слова: М. Крейн; особовий архівний фонд; архівні документи; листування; адресант; епістолярна спадщина.

У процесі становлення України як незалежної держави відбувається критичне переосмислення багатьох сторінок її історії, в тому числі й історії української науки радянської доби. Одним із актуальних завдань стає всебічне вивчення відповідних джерельних комплексів, зокрема документів Архівного фонду Національної академії наук України (далі – НАН України), що стає можливим лише за умови їх якісного науково-технічного опрацювання. Головним архівним підрозділом у системі НАН України є Інститут архівознавства Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського (далі – ІА НБУВ). Одним із основних видів діяльності цієї установи, серед іншого, є формування особових архівних фондів видатних учених.

У червні 2012 р. в інституті було завершено формування особового фонду відомого українського математика, засновника одеської математичної школи, вченого зі світовим ім'ям, члена-кореспондента АН УРСР Марка Григоровича Крейна (1907–1989). У фонді представлено численні групи документів, які доповнюють висвітлення життя та діяльності вченого. Зокрема, значним за обсягом є особисте листування М. Крейна, з якого зформовано 319 справ із 1118 документів за 1943–1989 рр. Мета даної статті полягає у тому, щоб на основі загального огляду особистого листування М. Крейна встановити його походження, склад та інформативний потенціал.

Формування особового фонду М. Крейна припало на 105-у річницю від дня народження вченого. У попередньому ювілейному 2007 році опубліковано статтю колективу авторів, учнів Марка Григоровича, під

* *Булгаков Юрій Володимирович* – кандидат історичних наук, науковий співробітник Інституту архівознавства НБУВ.

назвою “Марко Григорович Крейн: (до сторіччя від дня народження)”¹. У статті викладено біографію Марка Григоровича, охарактеризовано кожен період життя та діяльності вченого, перераховано осіб, які мали вплив на формування його особистості, названо колег та учнів. Зокрема, автори статті з’ясували, що М. Крейн народився 3 квітня 1907 р. у м. Києві у багатодітній сім’ї лісозаготівельника. Основними шаблями наукової кар’єри вченого були: захист кандидатської дисертації у 1929 р. (науковий керівник – М. Чеботарьов, Одеський університет), здобуття наукового ступеня доктора фізико-математичних наук без захисту дисертації в 1938 р. (Московський державний університет) та обрання членом-кореспондентом АН УРСР у 1939 р.

Із 1934 р. вчений почав працювати в українських науково-дослідних установах – НДІ математики при Харківському університеті, пізніше у м. Києві очолював відділ алгебри і функціонального аналізу в Інституті математики АН УРСР (до січня 1952 р.). В останні роки життя був консультантом в Інституті фізичної хімії АН УРСР.

Викладацьку діяльність М. Крейн розпочав із 1929 р. у Донецькому гірничому інституті, згодом став професором Одеського університету (посаду отримав у 1931 р., звання – у 1934 р.). Під час Другої світової війни (1941–1944) він завідував кафедрою теоретичної механіки у Куйбишевському індустріальному інституті (нині – Самарський державний технічний університет), за сумісництвом обіймав посади професора та завідувача кафедри авіаційного інституту. У грудні 1944 р. вчений переїхав до м. Одеса, де викладав на кафедрі теоретичної механіки Одеського інституту інженерів Морського флоту. З 1954 р. і до виходу на пенсію вчений завідував кафедрою теоретичної механіки в Одеському інженерно-будівельному інституті (з 1957 р. – Одеський гідротехнічний інститут).

Наукові здобутки Марка Григоровича отримали визнання в СРСР і за кордоном, його було обрано членом-кореспондентом АН УРСР (1939), членом Національного комітету СРСР з теоретичної і прикладної механіки (1952), Асоціації математиків СРСР (входив до складу президії), Московського, Ленінградського, Харківського математичних товариств, Американського математичного товариства та Американської академії мистецтв і наук.

На думку авторів статті, саме авторитет М. Крейна послугував стимулом для науково-викладацької діяльності його близьких – брата Селіма Григоровича Крейна, доктора технічних наук, професора Воронежського державного університету, одного із засновників воронезької школи функціонального аналізу; дружини вченого, Рахіль Львівни Ромен, яка понад 25 років викладала в Одеському інституті інженерів Морського флоту; дочки Марка Григоровича Ірми Марківни, яка працює старшим науковим співробітником Інституту кібернетики

ім. В. М. Глушкова НАН України, онука Олексія та правнука Марка, теж математиків. Помер учений 17 жовтня 1989 р. у м. Одесі.

На жаль, відсутність на момент написання статті упорядкованого архівного фонду вченого, змусила її авторів спиратися переважно на власні спогади та відомості, отримані від його близьких та друзів. Безперечно, поява особового фонду М. Крейна посприяє поглибленому вивченню його життя та діяльності.

Особливе значення для дослідження приватного життя вченого має блок особистого листування, який розподілено у його фонді на дві групи. З листів вченого сформовано 125 справ за 1952–1989 рр. Це переважно автографічні та машинописні тексти листів, іноді чернетки телеграм. Друга група, у якій зібрані листи до М. Крейна, нараховує 194 справи за 1943–1989 рр. Тут поряд із рукописними та машинописними епістолами представлені комп'ютерні роздруківки, поштові листівки та телеграми.

Марк Григорович був всесвітньо відомим ученим, створив власну школу, яка виховала 20 докторів і близько півсотні кандидатів наук, підтримував постійні зв'язки з колегами та учнями, вченими – математиками та фізиками. Географічні межі його листування охоплювали територію колишнього Радянського Союзу, а також країни Європи, Азії та Північної Америки.

Особливе джерельне значення мають листи, що свідчать про контакти М. Крейна з представниками наукової спільноти України. Зокрема, вчений листувався з директором Інституту математики АН УРСР, академіком АН УРСР та академіком АН СРСР Ю. Митропольським, академіком АН УРСР О. Парасюком, членом-кореспондентом АН УРСР В. Дзядиком, професором Ю. Далецьким, учнями Марка Григоровича Б. Коренблюмом, В. Кошманенком, З. Лейбензоном, А. Мазком, М. Пустовойтовим, Г. Саковичем. Більш жваво листувався з Марком Григоровичем його учень Г. Кац. Збереглося 6 листів від цього кореспондента за 1961–1965 рр.² Усі вищезгадані адресанти проживали на той час у м. Києві.

Більш повно у листуванні відбито стосунки М. Крейна з харківськими математиками – академіком АН УРСР та АН СРСР О. Погореловим, членами-кореспондентами АН УРСР Н. Ахієзером та Й. Островським (2 листи Марка Григоровича та 12 листів кореспондента за 1971–1984 рр.)³. До найближчого кола спілкування вченого належали його харківські колеги: І. Овчаренко, від листування з яким збереглося 28 листів за 1970–1984 рр., Б. Левін – відповідно, 17 листів від нього та 1 лист-відповідь за 1959–1986 рр., Ю. Любич (за 1959–1984 рр.) та Є. Русаковський (за 1979–1981 рр.) – по 5 листів⁴. Дуже скромно у фонді представлено листування між Марком Григоровичем та М. Марчевським і Ф. Рофе-Бекетовим.

У відносинах з професорами вищих навчальних закладів Одеси М. Крейн не обмежувався живим спілкуванням, а досить часто вдавався до епістолярного жанру. Збереглися його листи до Б. Ботука, В. Потапова, І. Прокоповича, М. Рутмана, Л. Сахновича, М. Бродського, Ю. Гінсбурга. З інших українських міст вченому писали професор В. Лянце, О. Панков, М. Маламуд, Г. Губреєв.

У листуванні відображено контакти Марка Григоровича з тогочасними російськими вченими, зокрема, московськими математиками – академіками та членами-кореспондентами АН СРСР П. Александровим, В. Векслером, Л. Канторовичем, А. Колмогоровим, Ю. Лінником, Л. Седовим, Б. Делоне, Л. Люстерником, А. Марковим, Д. Меньшовим, професорами Б. Левітаном, В. Немицьким, М. Фрейдліним, Г. Шиловим, А. Юшкевичем, а також М. Аграновичем, Л. Грибовим, Р. Ісмагіловим, Я. Казавчинським, М. Красносельським, М. Масленниковим, М. Наймарком, Ю. Розановим, Я. Шором, Ф. Франклем, 16 листів професора А. Яглома за 1965–1986 рр., 13 – професора В. Лідського за 1958–1984 рр., 9 – Ф. Широкова за 1959–1966 рр.⁵

Серед адресантів та кореспондентів вченого фігурують імена математиків Ленінграда – академіків та членів-кореспондентів АН СРСР В. Смірнова, Л. Фаддєєва, О. Александрова, О. Ладиженської, президента Ленінградського математичного товариства С. Лозинського, професорів В. Буслаєва, Б. Вулиха, А. Зільберглейта, І. Ібрагімова, Л. Лойцяньського, С. Міхліна, а також В. Залгаллера, Ю. Копилевича, Л. Коплієнка, Н. Нікольського, Ю. Фарфоровської. Листування з професором М. Бірманом представлено 26 листами за 1961–1984 рр., з професором В. Якубовичем – 21 за 1955–1981 рр., з Л. Коплієнком – 6 за 1980–1984 рр.⁶

З М. Крейном підтримували зв'язок вчені з інших міст Росії: академік АН СРСР І. Векуа, професори В. Іврій, Й. Іохвідов, П. Соболевський, Ю. Неймарк, а також Т. Азізов, Г. Вайникко, Л. Зеленко, П. Кучмент, А. Левін, Р. Романовський, Г. Рубінштейн, Б. Трахтенброт, М. Хайкін, В. Хацкевич. Збереглось 10 листів професора А. Штрауса за 1958–1977 рр.⁷

Серед адресантів та кореспондентів вченого – визначні математики інших союзних республік: академік АН Азербайджанської РСР З. Халілов, академіки АН Вірменської РСР Н. Арутюнян (6 листів Марка Григоровича за 1962 р.), М. Джрбашян та А. Шагінян, президент АН Грузинської РСР М. Мухелішвілі, академік АН Грузинської РСР В. Купрадзе, академік АН БРСР Ф. Гахов, академік АН Узбецької РСР Х. Рахматулін, член-кореспондент АН МРСР І. Гохберг (6 листів від кореспондента за 1957–1969 рр.) професори Д. Аллахвердієв та Е. Цитланадзе, М. Гамкрелідзе, І. Фельдман. В описі представлено 16 листів вченого з Молдови А. Маркуса за 1976–1984 рр. та 12 листів вірменського математика А. Нерсесяна за 1981–1985 рр.⁸

Значний документальний масив становлять листи колег та учнів Марка Григоровича. З Єревана вченому писали В. Яврян (19 листів за 1971–1986 рр.) та Ф. Меліка-Адамян (9 листів за 1968–1986 рр.), з Куйбишева – Г. Любарський (7 за 1945–1963 рр.), з Житомира та Немирова – М. Шмульян (6 за 1953–1965 рр.), з Баку та Берліна – П. Джонас (5 за 1981–1986 рр.), з Криму – А. Кужель (5 за 1958–1980 рр.), з Ленінграда – Є. Поліщук (5 за 1978–1986 рр.), з невстановленого місця – В. Старжинський (5 за 1956–1961 рр.)⁹ та ще 43 кореспонденти.

Також у фонді представлено листування М. Крейна з зарубіжними математиками, зокрема з угорськими – Т. Андо, Я. Богнармом та академіком АН Угорщини, іноземним членом АН СРСР Б. Секефальві-Надем (17 листів кореспондента за 1960–1983 рр. та 14 відповідей Марка Григоровича за 1963–1979 рр.)¹⁰.

З М. Крейном листувались математики НДР Г. Баумгертель, Р. Кюхне, Г. Хейніг, У. Кюхлер. Перспективним предметом дослідження є листування М. Крейна з Г. Лангером, що складається з 230 листів Ганса Куртовича за 1960–1988 рр. та 23 листів Марка Григоровича за 1960–1977 рр., яке відображає еволюцію взаємин між ними від формату “учень-учитель” до щирої дружби, що додатково підкреслюється листом Ельтке Лангер, дружини Ганса Куртовича¹¹.

Марк Григорович намагався налагодити контакти з вченими інших європейських країн: Д. Митриновичем (Сербія), професором З. Чаушеску (Румунія), П. Девайлдом (Бельгія), Х. Сноо (Нідерланди), професором М.-Л. Мазуре (Франція).

Досить широко представлені епістолярні контакти М. Крейна з математиками північноамериканського континенту. Серед адресатів і кореспондентів Марка Григоровича із США були: Г. Вайдом, Г. Каліш, Дж. Гарнет, Д. Кларк, П. Кусіс із Університету Каліфорнії; П. Лакс, Г. Маккін, Л. Ніренберг з Нью-Йоркського університету; Дж. Ровняк та М. Розенблум з Університету Вірджинії; Л. де Бранж з Університету Пердью; Р. Дуглас з Університету Нью-Йорка; П. Дюррен з Університету Мічигана; Г. Ландау з Гарвардського університету; Л. Маркус з Університету Міннесоти; Дж. Стемплі з Університету Індіани; Е. Хюїтт з Університету штату Вашингтон, А. Мелкман з “IBM”. Збереглося незначне за обсягом листування між М. Крейном та професором Університету Рокфелера М. Кацом (4 листа М. Кацу та 3 – від нього за 1975–1979 рр.), професором Стенфордського університету Р. Філіпсом (відповідно 4 листи за 1972–1979 рр. та 5 листів за 1973–1987 рр.), професором Вісконсінського університету І. Шенбергом (3 листи за 1972–1974 рр. та 5 листів за 1958–1979 рр.), співробітником “Bell Laboratories” Д. Слепяном (6 та 8 листів за 1975–1981 рр.)¹². 3 листів канадських вчених, серед яких З. Коварік з Університету Макмастера, І. Гальперін, Б. Херві Ч. Дейвіс з Університету Торонто, порівняно більше представлені в описі документи останнього – 5 листів за 1969–1984 рр.¹³

Результатом контактів М. Крейна з вченими країн Азії є поодинокі листи Ся До Шина, Юань-Юнг Тзенга, Кван Чао-Чі, Тієн Фанг-Тзенга (КНР), професора К. Ісекі (Японія), Хоанг Хиу Дионга (В'єтнам) та лист М. Крейна П. Вонгу (КНР).

У цілому, листування із видатними вченими, колегами та друзями є цінним джерелом з історії формування наукових інтересів М. Крейна, вказує на його ставлення до наукової та викладацької діяльності, професійних обов'язків, а також його особисті взаємини із окремими представниками тогочасної наукової спільноти.

Особливу інформативно цінну групу складає сімейне листування Марка Григоровича. Воно представлене листами до нього батька Г. Крейна, інших родичів – А. Крейн, М. та С. Фельдблум, друзів сім'ї М. Інгельського, І. Шкурович, а також відповідями вченого. Збереглися листи до М. Крейна від його братів: 13 – від Селіма Григоровича, а також 5 листів і 2 телеграми від Михайла Григоровича¹⁴.

Персональні дані деяких адресантів та кореспондентів М. Крейна не вдалося встановити у повному обсязі. Серед них: Б. Сільвер, до якого збереглося 28 листів за 1972–1984 рр., та Гулд, листування з яким представлено 6 листами вченого за 1967–1972 рр.¹⁵

На основі стислого огляду блоку листування особистого характеру архівного фонду М. Крейна можна стверджувати, що в цілому воно дає уявлення про приватне коло спілкування Марка Григоровича, до якого належали його колеги по роботі, односторонці в площині наукових інтересів, учні, друзі сім'ї, родичі. Географічні межі цього кола охоплювали СРСР, країни соціалістичного табору та північноамериканського континенту, меншою мірою – Західної Європи та Азії.

В епістолярній спадщині М. Крейна існують певні лакуни. Так, сімейне листування вченого представлено фрагментарно, не повністю вдалося встановити його датування, що не дозволяє сповна простежити життя Марка Григоровича в родинному колі на основі наявних в описі матеріалів. Така ж проблема існує щодо листування з колегами-науковцями, де відсутні листи Марка Григоровича періоду 1943–1951 рр.

У кількісному співвідношенні в загальному масиві документів переважають листи, адресовані М. Крейну, що також простежується у листуванні з окремими особами. Зокрема, по десять та більше листів до вченого збереглося від І. Овчаренка, М. Бірмана, В. Якубовича, В. Явряна, Б. Левіна, А. Маркуса, А. Яглома, С. Крейна, В. Лідського, А. Нерсесяна, І. Островського, А. Штрауса. Винятком є лише листування з Б. Сільвером, представлене 28 листами Марка Григоровича за 1972–1984 рр.

Найповніше у фонді представлено інформацію про двосторонні взаємини М. Крейна з Г. Лангером та Б. Секефальві-Надем. Листування з першим нараховує 253 документи. Не зважаючи на те, що листів Марка Григоровича вдсятеро менше, ніж Г. Лангера, і вони не репрезентують

період 1978–1988 рр., наявне листування є перспективним у плані дослідження еволюції взаємин між вченими. Листування з другим представлено 31 документом. Хронологічна прогалина у відповідях Марка Григоровича охоплює 1960–1962 рр. та 1980–1983 рр.

Таким чином, можна стверджувати, що особовий архівний фонд М. Крейна, який зберігається у ІА НБУВ, містить цінну документну інформацію з різноманітних аспектів його життя та діяльності. Незважаючи на згадані вище інформативні лакуни, особисте листування вченого разом з іншими цінними документами, представленими у фонді, є в цілому репрезентативним джерельним комплексом для подальшого ґрунтовного вивчення професійних інтересів та приватного життя фондоутворювача.

¹ *Адамян В. М.* Марко Григорович Крейн: (до сторіччя від дня народження) / В. М. Адамян [та ін.] // Український математичний журнал. – 2007. – № 5. – С. 579–587.

² Інститут архівознавства Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського, ф. 346, оп. 3, спр. 174.

³ Там само, спр. 65, 243.

⁴ Там само, спр. 212, 242, 257.

⁵ Там само, спр. 207, 287, 295.

⁶ Там само, спр. 138, 182, 296.

⁷ Там само, спр. 290.

⁸ Там само, спр. 4, 151, 219, 239.

⁹ Там само, спр. 158, 192, 211, 225, 247, 265, 289, 294.

¹⁰ Там само, спр. 80, 260.

¹¹ Там само, спр. 46, 197–199.

¹² Там само, спр. 35, 83, 87, 94, 175, 261, 272, 285.

¹³ Там само, спр. 156.

¹⁴ Там само, спр. 190, 191.

¹⁵ Там само, спр. 19, 82.

Итоги работы по упорядочению документов фонда № 346 “Крейн Марк Григорьевич (03.04.1907–17.10.1989) – ученый в области математики, член-корреспондент АН УССР (1939)”, который хранится в Институте архивоведения Национальной библиотеки Украины имени В. И. Вернадского, в частности представленной в нём личной переписки учёного.

Ключевые слова: М. Крейн; личный архивный фонд; архивные документы; переписка; адресант; эпистолярное наследие.

There are published the results of the arrangement of the documents of fond № 346 “Krein Mark Hryhorovych (03.04.1907–17.10.1989) – the scientist in the mathematics; the correspondent-member of Academy of Sciences of USSR (1939), that stored in the Institute of Archival Science of National Library named after V.I. Vernadskyi, namely his personal correspondence.

Keywords: M. Krein; the personal archival fond; the archival documents; the correspondence; the addressee; the epistolary.

УДК 930.2:[94:352/353](477.4)"1918"

В. В. ГАЛАТИР*

**ДІЯЛЬНІСТЬ МІСЦЕВИХ АДМІНІСТРАЦІЙ ПРАВОБЕРЕЖНОЇ
УКРАЇНИ В ПЕРІОД ГЕТЬМАНАТУ П. СКОРОПАДСЬКОГО:
ОГЛЯД ДЖЕРЕЛЬНОЇ БАЗИ**

Зроблено спробу показати спектр наявних архівних документів, опублікованих документів і матеріалів, документів особового походження (мемуари, спогади, щоденники, автобіографії, епістолярні документи), періодичну пресу з проблеми становлення місцевих адміністрацій в Правобережній Україні у період гетьманування П. Скоропадського.

Ключові слова: джерела; Правобережна Україна; гетьманат; місцева адміністрація; староста; архівні фонди; мемуари; періодична преса.

Неодмінною запорукою об'єктивного дослідження будь-якої історичної проблеми та здійснення відповідних висновків є детальне вивчення її джерельної бази. Наукове узагальнення та переосмислення практичного досвіду роботи адміністративних посад у період гетьманату П. Скоропадського дозволить уникнути помилок та прорахунків у подальшому державотворенні, організації та функціонування адміністративних органів влади України на сучасному етапі.

Дослідженням із вказаної проблематики присвячені окремі праці Р. Пирога¹, А. Малика², Г. Рудого³ та ін. Тому мета нашого дослідження полягає у безпосередньому огляді джерельної бази з висвітлення діяльності місцевих адміністрацій на Правобережжі у період гетьманату П. Скоропадського.

Насамперед нас цікавить процес становлення та діяльність видатних постатей дореволюційного імперського істеблішменту: Д. Андро, С. Кисельова, І. Чарторижського, П. Андріанова, В. Федоренка, О. Ханукова. А також повітових старост: М. Григор'єва, М. Кузнецова, І. Машира, І. Солтика, І. Недашківського, П. Корольова, С. Оніщенко, В. Дубиненка, В. Бялоцького, Д. Носенка, М. Яблонського, І. Волошинова, Є. Бразуль-Брешковського, П. Рененкампа, В. Столярова, С. Бодиська, С. Васильєва, О. Липкіна, Соловйова, Кириченка, В. Леонтіїва, І. Бордюжевича, І. Сінокосіва, Є. Крижанівського, О. Сугаренка, В. Пушина, Д. Прибильського, І. Арндта, М. Шабельського, М. Шмідта, О. Нікітіна, Ф. Шлеммера, Л. Бродського, О. Лалевича, К. Курзеньківа, Й. Максимовича, Р. Ржевського.

* *Галатир Віталій Вікторович* – науковий співробітник Державного архіву Хмельницької області.

Загалом джерельну базу з даної проблематики складають: а) архівні документи; б) опубліковані документи і матеріали; в) документи особового походження (мемуари, спогади, щоденники, автобіографії, епістолярії), періодична преса.

Оскільки група опублікованих джерел підпорядкована певним завданням та науковим інтересам авторів, повне дослідження поставленої проблеми не можливе без залучення архівних матеріалів.

У фондах центральних та обласних державних архівів України широко представлені документальні свідчення діяльності місцевих адміністрацій на Правобережжі в 1918 році. Найбільший інтерес у цьому сенсі становлять фонди губернських та повітових старост. У справах фондів “Подільський губернський староста” (ф. 1793), “Волинський губернський староста” (ф. 3616), “Київський губернський староста” (ф. 3598), “Проскурівський повітовий староста” (ф. 3625), “Новоград-Волинський повітовий староста” (ф. 1512), “Дубнівський повітовий староста” (ф. 1852), “Тайсинський повітовий староста” (ф. 2026) Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України (ЦДАВО України) містяться документи про призначення губернських старост та їх помічників, призначення повітових старост, списки повітових старост на Правобережжі, листування з начальниками Державної варти і повітовими старостами про проведення обшуків і арештів осіб, підозрюваних в агітації проти гетьманської влади, циркуляри і розпорядження гетьманського департаменту державної варти та повітових старост про боротьбу з більшовиками⁴.

У справі фонду “Подільський губернський староста” (ф. Р-1543) Державного архіву Вінницької області зберігаються документи про арешти селян за участь в розгромі поміщицьких маєтків і за агітацію проти державного ладу, розпорядження старост з цього приводу⁵.

Справи фонду “Волинський губернський староста” (ф. Р-1644) Державного архіву Житомирської області містять документи про повідомлення Волинського губернського старости до МВС, листування з Ковельським, Володимир-Волинським та іншими повітовими старостами про їхню роботу⁶.

У справах фондів “Канцелярія Київського губернського старости Української Держави” (ф. Р-2797), “Управління Київського повітового старости” (ф. Р-2794) Державного архіву Київської області відклалися документація про запит губернського старости до Міністерства внутрішніх справ щодо окремих адміністративних справ, листування з Міністерством про виконання його розпоряджень, постанови Київського повітового старости; заяви та листування з громадянами про призначення їх на посади в канцелярію повітового старости, список персонального складу управління Київського повітового старости⁷.

Справи фонду “Подільський губернський староста” (ф. Р-270) Державного архіву Хмельницької області містять донесення повітово-

го старости про з'їзди релігійних служителів з метою залучення їх на бік Української Держави, листування з повітовими старостами щодо громадян, які обвинувачувалися в агітації проти гетьманської влади, листування з повітовими старостами щодо виявлення військової організації “добровільних дружин”⁸.

Загалом у справах названих фондів відклалися накази про призначення й звільнення старост та службовців їх управлінь, асигнування державних коштів, звіти, доповіді, повідомлення, оголошення, розпорядження старост про становище і організацію роботи у повітах і губерніях, особові справи старост та їх заступників, документи про грабунки поміщицьких угідь, ротацію верхівки місцевого керівництва. В них нараховуються сотні постанов, розпоряджень, наказів, циркулярів, інструкцій центральних відомств щодо діяльності своїх представників у губерніях. Часто окремі матеріали дублюються в різних справах фондів обласних архівів у вигляді копій розпоряджень, надісланих керівниками губерній до повітів.

Хоча у справах фондів “Комісії з історії громадянської війни при ЦК КП(б)У” (ф. 5), “Комісії з історії Комуністичної партії і Жовтневої революції на Україні при ЦК КП(б)У” (ф. 17) Центрального державного архіву громадських об'єднань України (ЦДАГО України) немає суто тематичних документів, проте тут подано опис суспільно-політичної ситуації губерньськими та деякими повітовими старостами Київської губернії і плани заходів, необхідних для її покращення⁹.

У справі фонду “Прокурор Одесской судовой палаты” (ф. 419) Центрального державного історичного архіву України, м. Київ (ЦДАК України) містяться документи з інформацією про попередження австрійським військовим командуванням в Подільській губернії українських діячів УНР щодо неприпустимості будь-яких антиурядових виступів та перешкоджанні становленню на місцях адміністративної влади П. Скоропадського¹⁰.

У справах фонду “Київський столичний отаман Української Держави” (ф. 2619) ЦДАВО України знаходяться документи про становлення та функції окремої адміністративної посади – столичного отамана¹¹.

Справи фонду “Рада Міністрів Української Держави” (ф. 1064) ЦДАВО України містять документи про порядок створення комісій під головуванням волосного старшини для визначення відшкодувань землевласникам та розмірів штрафів, про завдання, поставлене урядом перед місцевими адміністраціями щодо розширення посівних площ, законопроекти МВС з питань адміністративної влади¹².

У справах фонду “Міністерство внутрішніх справ Української Держави” (ф. 1216) ЦДАВО України відклалися документи щодо змісту діяльності старост з відновлення порядку та спокою в країні, організаційної і законотворчої роботи, звіти губерньських старост про ситуацію

в губерніях, листування департаментів МВС з губернськими старостами та столичним отаманом у різних місцевих справах, надання губернським старостам права розпуску волосних земських зборів і управ. Невелика кількість справ фонду містить документи про персональний склад і діяльність управлінь старост, організацію старостами інформаційного відділу тощо¹³.

Відносини, непорозуміння і сутички з місцевою австро-угорською військовою владою, скарги та заяви про арешти, обшуки, побиття та образи з боку австро-угорських військ, документи про координацію роботи адміністративної влади з австро-угорським командуванням щодо забезпечення громадського порядку відображені в справах фонду “Представник Голови Ради Міністрів Східної армії УД при Австро-Угорському вищому командуванні” (ф. 2311) ЦДАВО України¹⁴.

Наступну групу джерел складають опубліковані документи та матеріали: закони та постанови щодо запровадження інституту старост і міського отамана, обсягу їх повноважень, штатів управлінь, адміністративно-територіального упорядкування Української Держави, наказів про призначення та звільнення старост і їх помічників, збірники постанов і розпоряджень, які видавали окремі українські міністерства та інші відомства. Оприлюднення цих документів відбувалося шляхом їх публікації в українських офіційних виданнях, у періодичній пресі, а також у збірниках законів та розпорядженнях уряду. Деякі з них опубліковані й зберігаються у фондах бібліотек: “Законодательные акты 1918 года. Законы Украинской державы (Законы, постановления, инструкции, циркуляры)”, “Вісник Міністерства земельних справ”, “Вісти краюї преси” та ін. Вони містять циркулярні листи міністерств підлеглим установам, розпорядження міністрів, відомості статистичного характеру тощо.

У радянську добу вийшла низка збірників документів, які здебільшого стосувалися повстанського руху проти австро-німецьких військ¹⁵. У них є інформація про діяльність представника українського уряду при австро-угорському командуванні та доповіді повітових і губернських старост про ситуацію на місцях. Наприкінці 50-х – початку 60-х вийшли збірники архівних документів і матеріалів, що стосуються Волині, Поділля, Київщини в 1917–1920 роки¹⁶. В них – розпорядження губернських старост, події партизансько-повстанської війни, протистояння селян і польських легіонів, контрибуції, накладені владою на населення. Загалом публікації цього періоду здійснювалися згідно з ідеологічними настановами, проте подальша дослідницька робота з того часу, на жаль, не була активізована.

Науковцями української діаспори був зроблений певний внесок у публікацію документів гетьманської доби¹⁷. Проливають світло на процес становлення адміністративної влади деякі документи Всеукраїн-

ської спілки земств, видані у 1956 р. збіркою матеріалів про громадсько-політичну діяльність С. Петлюри¹⁸.

У період незалежності головну увагу вітчизняні науковці приділяють публікуванню матеріалів урядових структур УНР. Потрібно відзначити збірник документів і матеріалів К. Завальнюка та Т. Стецюка¹⁹. Книга містить документи із фондів Державного архіву Вінницької області, в яких аналізується соціально-політичне та економічне становище Східного Поділля від березня 1917 р. до грудня 1918 р. (доба Центральної Ради та Гетьманату П. Скоропадського). Проте дотепер не видано жодного збірника з нормативною та діловодною документацією конкретно з проблеми місцевих органів державної влади доби Української Держави П. Скоропадського. Більшість документів Гетьманату, які увійшли до тематичних збірок, виданих у сучасний період, раніше вже публікувалась радянськими науковцями або дослідниками діаспори²⁰.

Важливими у джерельній базі є матеріали особового походження. Спогади та щоденники державних та громадських діячів гетьманату містять здебільшого інформацію про діяльність столичної влади. Мемуари надають змогу глибше з'ясувати зміст урядової політики щодо розбудови місцевого апарату та комплексно реконструювати суспільно-політичні та соціально-економічні умови її реалізації.

Серед них чи не найціннішим джерелом інформації про період Української Держави є “Спогади” П. Скоропадського²¹. Написані в першій половині 1919 р. центральною постаттю тогочасного державотворчого процесу вони містять мало матеріалів стосовно процесу становлення місцевих органів влади та самоврядування. Здебільшого вони допомагають зрозуміти мотивацію вчинків і дійсних намірів влади, сприяють вивченню різних аспектів політичного процесу в Українській Державі, його впливу на характер і зміст державотворення.

“Мої спомини про недавнє минуле” Д. Дорошенко готував, спираючись не лише на власні спогади, але й на документальний матеріал, який склав підґрунтя його фундаментальної “Історії України. 1917–1923 рр.”. Спогини відображають діяльність центральних органів української влади, працю провінційних адміністрацій, у них подано портрети тогочасних державних діячів. Велику увагу Д. Дорошенко приділяє викладу своїх спостережень стосовно внутрішньої політики гетьманського уряду та ситуації, що склалася в деяких регіонах України, зокрема й на Правобережжі, у квітні-грудні 1918 року. Основною проблемою місцевого розвитку автор визначає непорозуміння старост, більшість з яких були землевласниками, з українськими громадсько – політичними угрупованнями лівого напрямку, які склали основу національного руху²².

О. Войнарченко в спогадах пише, що в період Гетьманату на місцях панувало безладдя, стосунки центру з периферією були практично від-

сутніми, адміністративного апарату на місцях ніби й не було²³. На нашу думку, автор об'єктивно зобразив картину важкого періоду суспільно-політичних перемін, які мали місце упродовж усього періоду існування Української Держави, а саме: матеріальне забезпечення адміністративного апарату, кадрова проблема, зловживання влади старостами (зокрема, щодо самоврядувань).

К. Левицький у провину урядові П Скоропадського ставить прихід до влади російської адміністрації та розпуск демократичних самоврядувань²⁴.

Корисну інформацію містять спогади українських громадсько-політичних діячів, які обіймали відповідальні посади у центральних органах виконавчої влади. Заступник державного секретаря Української Держави М. Могілянський вважав, що намагання МВС залучити до праці місцевих українських діячів зазнали повного провалу. І тому нова влада “з фатальною неминучістю вербувала людей досвіду старого часу”²⁵. Політичний супротивник гетьманського режиму М. Галаган (обіймав відповідальні посади у Міністерстві охорони здоров'я) в спогадах відзначає, що у період Гетьманату фактично відбувалось відновлення адміністративного апарату царської доби, національні ознаки якого носили лише бутафорський характер²⁶.

Незважаючи на те, що спогади очевидців залишаються особистими враженнями авторів, вони, насичені цікавими роздумами, аналітичними розвідками, є джерелом досліджуваної проблеми.

Ще однією важливою групою джерел досліджуваної проблеми є періодичні видання 1918 р. Преса характеризується оперативністю подання інформації про події, безпосередністю їх відображення, що підвищує її джерельну цінність. Практика публікації на сторінках газет і журналів офіційних матеріалів – постанов органів державної влади, документів політичних партій та громадських організацій – перетворює пресу на своєрідну скарбницю джерел даної епохи. Проте фактична інформація, яка подавалася у статтях, здебільшого добиралася автором для підтвердження своєї думки. Тому використання фактичного матеріалу статей вимагає особливої обережності, додаткової перевірки, урахування тих мотивів, з яких написана стаття в газеті.

Загалом серед преси Правобережної України можна виділити декілька груп часописів, що розрізняються за спрямуванням вміщених у них матеріалів. Першу групу становлять офіційні видання, в яких переважно публікувались закони, розпорядження, циркуляри та інші документи. До таких належить “Державний Вістник” – урядове видання Української Держави. У ньому містились тексти всіх затверджених П. Скоропадським законів, постанов Ради Міністрів, наказів по міністерствах. Тому він був обов'язковим для передплати в усіх державних і громадських установах країни. Безпосереднє відношення до проблеми

діяльності місцевих адміністрацій в Правобережній Україні мають розміщені в ньому пакети законів і постанов про запровадження інституту старост і міських отаманів, обсягу їх повноважень, їх оклади, накази про призначення і звільнення старост та їх помічників, штати управлінь, адміністративно-територіального упорядкування Української Держави.

Цінними за змістом інформації є друковані органи адміністративної влади: “Київські губерніяльні вісти”, “Подільські губерніяльні відомости”, “Вісник Волинського губерніяльного старости”.

Вони подавали місцевий фактичний матеріал щодо процесу формування влади в губерніях та участь у ньому старост. Тут вміщувалися прийняті законодавчі акти Української Держави, оголошення та звернення старост до місцевого населення, розпорядження і постанови про порядок роботи управлінь, накази про звільнення та призначення урядовців.

Важливу інформацію з досліджуваної проблеми можна знайти в різноманітних громадських виданнях, у друкованих органах земських установ та політичних партій, губернських, повітових та місцевих виданнях Правобережної України. Сюди належать: “Голос Києва”, “Киевская Мысль”, “Відродження”, “Нова Рада”, “Волинська газета”, “Волинська народна газета”, “Волинь”, “Понедельник”, “Громадянин”, “Слово Подолі”, “Жизнь Подолі”, “Поділля”, “Село”, “Подольская мысль”, “Подольский край”, “Союз”, “Уманское слово” та ін. Вони подавали огляд подій в Україні, жваво реагували на останні новини у житті держави. Особливий інтерес становлять коментарі авторів статей у виданнях, які допомагають зрозуміти ставлення до нової влади. У рубриках про місцеві події висвітлювалось щоденне життя населення Правобережної України, кримінальна ситуація, взаємовідносини органів самоврядування із місцевою владою, цікава хроніка місцевого життя, участь у ньому старост. Зокрема, із публікацій дізнаємося про зміни персонального складу органів влади.

Інформацію про сутички з владними військами, залізничний страйк, заходи влади щодо їх припинення, кількість безробітних в Українській Державі 1918 року опублікувала на своїх сторінках преса діаспори – газета “Свобода”, яка видавалася “Українським Національним Союзом” у США²⁷.

Загалом, періодична преса 1918 р. дозволяє простежити становлення та основні напрями діяльності місцевих органів державної влади в Правобережній Україні. Незважаючи на складні умови праці, більшість авторів намагалися донести до читачів об’єктивну інформацію, тому преса є одним із основних комплексних джерел досліджуваної проблеми. Однак, аналізуючи періодичну пресу як джерело, слід мати на увазі, що на зміст газет, рівень повноти й об’єктивності поданої в них інформації впливали не лише кваліфікація авторів та редакційних пра-

цівників, а й умови, в яких видавалися друковані органи. Усі ці та інші подібні обставини переважно впливали не лише на саме існування, вихід чи закриття газет, а й на зміст інформації, що містилася в них.

Отже, огляд джерел проблеми діяльності місцевих адміністрацій в Правобережній Україні у період гетьманату П. Скоропадського дозволяє зробити наступні висновки:

1. У справах фондів центральних та обласних Державних архівів знаходиться достатньо документів, у яких міститься інформація про події 1918 р., діяльність губернських і повітових старост, столичного отамана. Виявлена в них інформація дозволяє розкрити зміст досліджуваної проблематики. Дана група джерел є основною при дослідженні, та дозволяє об'єктивно побачити процес державотворення на місцях у вказаний період.

2. Опубліковані документи спрощують досліднику доступ до конкретно сформованих тематичних матеріалів. Проте із 50-х – 60-х рр. мало що зроблено для видання збірників документів з цієї тематики.

3. Документи особового походження наповнені цікавими роздумами очевидців, аналітичними розвідками. Для них характерна протилежність думок у висвітленні досліджуваної проблематики, що спонукає до застосування власного аналізу.

4. Періодична преса характеризується оперативністю подання інформації про події та безпосередністю їх відображення (через що неодноразово окремі видання підлягали санкціям), що підвищує її джерельну цінність. Вона поділяється на офіційні видання, друковані органи адміністративної влади та різноманітні громадські видання, видання друкованих органів земських установ та політичних партій Правобережної України.

5. Загалом джерельна база є прямим віддзеркаленням діяльності місцевих адміністрацій у 1918 р. на Правобережжі, наявний спектр опублікованих та неопублікованих джерел дозволяє зробити висновок про її репрезентативність.

¹ *Пиріг Р. Я.* Спогади гетьмана Павла Скоропадського як історичне джерело / Руслан Якович Пиріг // Студії з архів. справи і документознавства. – 2008. – Т. 16. – С. 57 – 72; *Пиріг Р. Я.* Джерела з історії Української революції 1917–1921 років: сучасний археографічний сегмент / Руслан Якович Пиріг // Матеріали Всеукр. наук. конф. “Кам’янець-Подільський – остання столиця Української Народної Республіки”, 6–7 жовт. 2009 р. – Кам’янець-Подільський: Оіюм, 2009. – С. 21–26; *Пиріг Р. Я.* Українська гетьманська держава 1918 року. Історичні нариси / Руслан Якович Пиріг / НАН України. Інститут історії України. – К. : Інститут історії України, 2011. – 336 с.

² *Малик А.* Мемуари як джерело з історії Української революції (березень 1917 – квітень 1918 рр.) [Текст] : автореф. дис. канд. іст. наук : 07.00.06 / А. Малик; Львів. Нац. ун-т. ім. І. Франка. – Львів, 1999. – 20 с.

³ Рудий Г. Я. Періодична преса – джерело вивчення національно-культурної політики Української Держави (1918 р.) [Текст] : дис. канд. іст. наук : 07.00.06 / Рудий Григорій Якович ; НАН України, Інститут історії України. – К., 1995. – 199 с.

⁴ ЦДАВО України, ф. 1793, оп. 1, спр. 93, арк. 10; Там само, спр. 94, арк. 1–15; Там само, ф. 3616, оп. 1, спр. 1, арк. 1–45; Там само, ф. 2026, оп. 1, спр. 5, арк. 1–25

⁵ Держархів Вінницької обл., ф. Р-1543, оп. 1, спр. 4, арк. 89–108.

⁶ Держархів Житомирської обл., ф. Р-1644, оп. 1, спр. 22, арк. 1–60; Там само, спр. 5, арк. 8, 14, 47, 59, 73 зв.

⁷ Держархів Київської обл., ф. Р-2797, оп. 1, спр. 6, арк. 1–64; Там само, ф. Р-2794, оп. 1, спр. 4, арк. 1–41.

⁸ Держархів Хмельницької обл., ф. Р-270, оп. 1, спр. 2, арк. 1; Там само, спр. 4, арк. 1, 18, 7, 39; Там само, спр. 5, арк. 4, 7, 9–20.

⁹ ЦДАГО України, ф. 5, оп. 1, спр. 83, арк. 214; Там само, спр. 82, арк. 218–222; Там само, спр. 81, арк. 77; Там само, ф. 17, оп. 1, спр. 23, арк. 150–158.

¹⁰ ЦДІАК України, ф. 419, оп. 1, спр. 7361, арк. 1.

¹¹ ЦДАВО України, ф. 2619, оп. 1, спр. 1, арк. 1–8.

¹² ЦДАВО України, ф. 1064, оп. 1, спр. 6, арк. 85; Там само, спр. 8, арк. 1–2.

¹³ ЦДАВО України, ф. 1216, оп. 1, спр. 17, арк. 3–12 зв; Там само, спр. 23, арк. 1–9; Там само, спр. 58, арк. 1, 3, 6–19.

¹⁴ ЦДАВО України, ф. 2311, оп. 1, спр. 10, арк. 3, 8, 118, 224, 367; Там само, спр. 90, арк. 1–73; Там само, спр. 16, арк. 8, 16, 26–70.

¹⁵ Разгром немецких захватчиков в 1918 г. Сборник материалов и документов. – М. : ОГИЗ, Государственное издат. политической литературы, 1943. – 336 с; Освободительная война украинского народа против немецких оккупантов. Документы и материалы / Под ред. Н. Н. Попова. – Б. м. : Партиздат, ЦК КП(б)У, 1937. – 660 с.; Документы по истории гражданской войны в СССР. – М. : Политиздат при ЦКВКП(б), 1941. – 544 с.; Документы о разгроме германских оккупантов на Украине в 1918 году / Под ред. И. Минца и Е. Городецкого. – М. : Госполитиздат, 1942. – 240 с.; Крах немецкой оккупации на Украине (по документам оккупантов) / Под ред. М. Горького и др. – М. : Государственное изд-во “Истории гражданской войны”, 1936. – 207 с.

¹⁶ Киевщина в годы гражданской войны и иностранной военной интервенции (1918–1920 г.г.). Сборник документов и материалов / Под ред. П. Т. Тронько. – К. : Госиздат, 1962. – 537 с.; Поділля в роки громадянської війни (лютий 1918 р. – грудень 1920 р.): Документи і матеріали. – Вінниця : Вінницьке книжково – газетне видавництво, 1959. – 488 с.; Борьба трудящихся Волини за власть Советов (март 1917 – декабрь 1920 г.). Сборник документов и материалов. – Житомир : Облиздат, 1957. – 480 с.

¹⁷ Конституційні акти відновленої Української Держави 1917–1919 рр. і їхня політично-державна якість / К. Костів. – Торонто : Українська друкарня, 1964. – 186 с.

¹⁸ Петлюра С. Статті, листи, документи / С. Петлюра. – Нью-Йорк : Українська вільна академія наук у США, 1956. – 480 с.

¹⁹ Східне Поділля в добу Центральної Ради та Гетьманату П. Скоропадського (березень 1917 р. – грудень 1918 р.): зб. док. і матеріалів / Краєзн. т-во “Поділля”; упоряд. : К. В. Завальнюк, Т. В. Стецюк. – Вінниця : О. Власюк, 2008. – 208 с.

²⁰ Конституційні акти України 1917–1920 : Невідомі українські конституції. – К. : Філософська і соціологічна думка, 1992. – 272 с.; Петлюра С. Народе українській: Вибрані статті, листи, документи / С. Петлюра. – Х. : Лівий берег, 1992. – 148 с.; Україна в ХХ столітті (1900–2000). : зб. документів і матеріалів. / Упор. : А. Г. Слюсаренко. – К. : Вища школа, 2000. – 351 с.

²¹ *Скоропадський П.* Спогади. Кінець 1917 – грудень 1918 / Ред. колегія : Пеленський Я. (гол. ред.), Білас Л., Боряк Г. та ін. НАН України. Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського; Інститут східноєвропейських досліджень; Східноєвропейський дослідний інститут ім. В. К. Липинського. – Київ ; Філадельфія, 1995. – 492 с.

²² *Дорошенко Д. І.* Мої спомини про недавнє минуле (1914–1920) / Д. І. Дорошенко. – Мюнхен : Українське видавництво, 1969. – 543 с.

²³ *Войнаренко О.* З гетьманських часів (спогади самовидця з року 1918) / О. Войнаренко. – Детройт : “Америка”, Філадельфія, 1950. – 30 с.

²⁴ *Левицький К.* Великий зрив (До історії Української державності від березня до листопада 1918 р. На підставі споминів та документів) / К. Левицький. – Львів : Червона калина, 1931. – 49 с.

²⁵ *Могілянський Н. М.* Трагедия Украины / Н. М. Могілянський // Революция на Украине : По мемуарам белых. – М.–Л. : Госиздат, 1930. – С. 130.

²⁶ *Галаган М.* З моїх споминів / М. Галаган – К. : Темпора, 2005. – 655 с.

²⁷ Велика ексклюзія в околицях Києва // Свобода. – 1918 – Ч. 112. – 19 вересня. – С. 1; Залізничний страйк захопив цілу Україну // Свобода. – 1918. – Ч. 90. – 30 липня. – С. 1; Масове арештоване залізничних робітників // Свобода. – 1918. – Ч. 90. – 20 серпня. – С. 1; 200.000 безробітних в головних містах на Україні // Свобода. – 1918 – № 73. – 20 червня. – С. 1. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу до вид. : www.svoboda-news.com/arxiv/pdf/1918/Svoboda-1918-090.pdf. – Назва з екрану.

Сделана попытка показать спектр имеющихся архивных документов, опубликованных документов и материалов, документов личного происхождения (мемуары, воспоминания, дневники, автобиографии, эпистолярные документы), периодическую прессу по проблеме становления местных администраций в Правобережной Украине в период егетманом П. Скоропадского.

Ключевые слова: источники; Правобережная Украина; гетманат; местная администрация; староста; архивные фонды; мемуары; периодическая пресса.

The author tries to show the range of existing archival documents, published documents, the documents of personal origin (the memoirs, diaries, autobiographies, epistolary) and periodicals on the question of establishment of local governments in the right bank Ukraine during the P.Skoropads'kyi Hetmanate

Keywords: the sources; the right bank Ukraine; the Hetmanate; the local government; the headman; the archival fonds; the memoirs; the periodicals.

УДК [930.253+94](477.51)

Н. М. ЛОБАНОВА*

ЧЕРНІГІВСЬКІ ОРГАНІЗАЦІЇ ДОПОМОГИ БОРЦЯМ РЕВОЛЮЦІЇ

Розглянуто діяльність Чернігівського губернського та обласного комітетів Міжнародної організації допомоги борцям революції. Охарактеризовано склад документів основних фондів.

Ключові слова: Міжнародна організація допомоги борцям революції; інтернаціонально-виховна робота; шефська робота.

Міжнародна організація допомоги борцям революції (далі – МОДР) – комуністична благодійна організація, була створена за рішенням Комінтерну у 1922 році. До 1932 року вона об'єднала 70 національних секцій, до складу яких входило близько 14 мільйонів осіб. У міжнародному масштабі діяла до Другої світової війни. Секція в колишньому Радянському Союзі – наймасовіша, існувала до 1947 року. Основним завданням організації було надання юридичної, моральної і матеріальної допомоги засудженим борцям революції, їх сім'ям та сім'ям загиблих.

На Чернігівщині діяли спочатку Чернігівський губернський, а після ліквідації губернії – обласний комітет МОДР.

Чернігівський губернський комітет МОДР, створений у 1923 році, надавав матеріальну та моральну допомогу революціонерам¹.

Найпершими документами щодо створення губернської організації МОДР були бюлетені і циркуляри Центрального Комітету міжнародної організації, датовані травнем 1923 року, до Чернігівського губкому КП(б)У з проханням призначити уповноважену особу у справах МОДР; нею може стати особа із складу парткому, яка має систематично опікуватися справою організації допомоги борцям революції². До циркулярів додавалися журнали та плакати для розповсюдження у губернії. Станом на 21 серпня 1923 року в Чернігівській губернії така особа вже працювала³.

З листування ЦК МОДР та уповноваженою особою Чернігівської губернії видно, що робота від уповноваженого вимагала пропагандистська. ЦК ставило завдання утворити правління МОДР у складі 7 осіб з метою агітації у членство МОДР, а робітники і селяни мали перейнятися ідеологією цієї організації⁴. Новоутвореним Чернігівським правлінням було взято шефство над Бранденбургською тюрмою (зна-

* Лобанова Наталія Михайлівна – заступник директора Державного архіву Чернігівської області.

ходила близько Берліна в Німеччині)⁵. Кошти на потреби засуджених із губернії надходили регулярно. І вже напередодні відзначення 6-ї річниці Жовтневої революції надійшло 60 червінців, зібраних членами МОДР⁶. На початку 1924 року на рахунок ЦК для підшефної тюрми було направлено усю готівку, золото, срібло й інші дорогоцінні речі⁷.

Осередки МОДР діяли на заводах, підприємствах, у закладах освіти, партійних школах, судових органах тощо. Станом на 1 серпня 1924 року на Чернігівщині налічувалося 3 775 членів МОДР⁸, але агітаційна робота була недостатня. Тому на засіданнях правління МОДР обговорювалися питання щодо проведення тижня міжнародної організації на Чернігівщині у грудні 1924 року, членам правління рекомендувалося підготувати статті до періодичної преси, продовжувати розповсюдження та популяризацію журналу “Путь МОПР” з метою агітації до вступу до МОДР⁹. Основними завданнями було залучення жінок-селянок до організації, створення в сільбудах куточків МОДР, активна пропаганда революційної боротьби в капіталістичних країнах¹⁰.

Відповідно до “Положення про членство та членські внески” членом МОДР могла бути особа, яка досягла 16-ти років. Сума членських внесків залежала від статусу особи (селянин, робітник, учень, військово-вслужбовець тощо). Членські внески сплачувалися у місті 1 раз на 3 місяці, в селі – 1 раз на півроку¹¹. Із списків осіб, охочих стати членом міжнародної організації, видно, що здебільшого це були особи віком від 19 до 35 років, робітники та селяни, більшість з яких – члени КП(б) У. Сума членських внесків становила від 2 до 10 коп.¹²

Чернігівський губком діяв до ліквідації губернії (1925 рік). Вперше питання про його ліквідацію обговорювалося на засіданні пленуму 24 квітня 1925 року, де було вирішено детальний план ліквідації направити в ЦК МОДР¹³.

Чернігівський обласний комітет МОДР був створений 25 листопада 1932 року відповідно до постанови ЦК МОДР УСРР від 17 жовтня 1932 року. Обласний комітет здійснював керівництво організаціями МОДР в області, проводив інтернаціонально-виховну роботу серед населення, надавав допомогу політемігрантам, сім'ям загиблих революціонерів, укладав міжнародні угоди про змагання з закордонними організаціями МОДР.

Уже в 1932 році комітет активно працював згідно з вимогою Й. Сталіна “Зробити всіх колгоспників заможними”. Склалися доповіді для інформування населення про перший світовий конгрес МОДР, надавалися інструкції до впровадження статистичних звітів¹⁴. У цей період були проведені урочисті збори до 10-річчя утворення МОДР. За активну участь у роботі організації активісти Чернігівщини нагороджувалися іменним жетоном МОДР¹⁵.

Діяльність Чернігівського обласного комітету не відрізнялася від діяльності інших обласних організацій. У протоколах засідань Секре-

таріату ЦК МОДР УРСР за 1933 рік відзначається, що всі члени МОДР налагоджують зв'язки з політвідділами, проводять інтернаціонально-виховну роботу, збирають членські внески, ведуть листування з підшефними в'язницями¹⁶.

4 березня 1934 року виповнилося 15 років із часу створення Комінтерну. ЦК МОДР закликав країну підтримати боротьбу Комінтерну за визволення пригнічених народів, навів приклад Комінтерну щодо практичної роботи з трудящими капіталістичних країн. МОДР популяризував героїчну боротьбу борців за комунізм¹⁷.

У зв'язку з відзначенням такої дати ЦК пропонував на кожному заводі, фабриці утворювати нові виробничі бригади з числа МОДРців і присвоювати їм імена Карла Лібкнехта, Рози Люксембург, Євгенія Левіна, Сян-Чу-Фа та інших. Робота таких бригад мала бути взірцем для інших¹⁸.

У справах комітету зберігається інформація про героїнь революційної боротьби: фрау Томас (Берлін), колишнього депутата муніципалітету, Анну Крейцер (Гамбург), редактора соцдемократичного органу "Фольксцейтун", яких жорстоко побили штурмовики; Анну Мюллер (Саксонія), яка була закатована фашистами¹⁹. В документах також значиться, що в іспанських тюрмах станом на 1933 рік перебувало 300 жінок-політв'язнів, яких заарештували за участь у мітингах, рухах квартирнаймачів проти господарів, комуністичних рухах, підозрах у вбивстві поліцейських²⁰.

До вступу в організацію МОДР на Чернігівщині молодь залучалася шляхом створення інтернаціональних гуртків, проведення семінарів та лекцій, підготовки дошки показників виконання завдання реалізації позики осередкам МОДР та окремим активістам, заочного навчання, проведення інтернаціонального суботника на користь політв'язнів²¹.

На засіданнях оргбюро Чернігівського обкому МОДР обговорювався розподіл обов'язків між членами організації, утворювалися комісії: агітаційно-масова, фінансова, організаційна, з розподілу речей, шефська²². Оргбюро обкому затверджувало плани роботи комітету, розглядало стан роботи обласної організації²³.

На обласній нараді районних комітетів МОДР у грудні 1944 року обговорювалася проведена у період Великої Вітчизняної війни робота з надання харчування дітям-сиротам, дітям фронтовиків, але виявилось, що ця робота була недостатньою. Тому з метою активізації роботи комітетів проектом постанови наради було передбачено створення груп активістів, інструкторів, доповідачів з числа лікарів, вчителів, партійних працівників для організації концертів, масових вечорів, збирання продуктів сім'ям фронтовиків та інвалідів, проведення шефської роботи у госпіталях, дитячих будинках, соцмагань між райкомами МОДР. Комітетам встановлювалися фінансові плани²⁴.

До кінця 1944 року в області працювало 32 райкоми, 3 міськкоми МОДР, в яких нараховувалося 312 осіб, членами МОДР було 20 018 осіб²⁵. У 1944 році Чернігівський обком МОДР взяв шефство над евакошпиталем, де було прочитано 5 лекцій, проведено концерт, закуплено музичні інструменти, доміно, шашки, шахи, папір, тютюн та подарунки, влаштовано бібліотеку.

Упродовж 1945 року членами організації стали 50 000 осіб. За фінансовим планом Чернігівського обкому на кінець 1945 року на потреби постраждалих від фашистського терору було витрачено 134 579 крб., з них на оздоровлення дітей – 64 185 крб., одноразову допомогу – 11 689 крб., на харчування дітей-сиріт – 44 000 крб.; 249 дітей за рахунок МОДР відпочивало у піонертаборах. Багатьом сім'ям була надана матеріальна допомога²⁶. Основна допомога дітям у 1945 році була спрямована на організацію їхнього харчування у шкільних їдальнях та дитсадках, оздоровлення у піонертаборах²⁷. Контингент дітей і сімей, які потребували допомоги, визначався спільно з органами народної освіти з подальшою вибірковою перевіркою з боку МОДР²⁸. Окремі райкоми МОДР займалися підготовкою доповідей та звернень до населення про завдання організації, завдяки цьому на допомогу дітям-сиротам надійшло 1 570 крб.²⁹.

За виконання фінансових планів члени МОДР преміювалися, їм та їхнім дітям надавалися путівки на відпочинок³⁰.

Якщо за станом на 1 січня 1945 року низових ланок МОДР на Чернігівщині було 329, то на цю дату 1946 року – 772³¹. У 1945 році передбачалося засіяти 20 га зернових, було засіяно 36 га, випущено 30 стінних газет і листівок замість 25, проведено 12 замість 10 антифашистських вечорів, організовано 275 активів районних МОДР замість 200³².

Така ж робота велась фактично й у 1946 році. Додатковим завданням була участь членів МОДР у підготовці до виборів до Верховної Ради СРСР, пропаганді п'ятирічного плану відбудови народного господарства³³. 1 563 члени МОДР стали агітаторами виборчих кампаній, більше 120 активістів стали членами виборчих комісій³⁴.

Цього ж року активісти МОДР читали лекції про Нюрнберзький процес, стан справ в Іспанії та Китаї, про атомну зброю³⁵.

За 1946 рік активістами МОДР було проведено 2 400 бесід, 25 лекцій і доповідей, організовано 12 виступів по радіо, проведено 10 антифашистських вечорів, обладнано 46 куточків МОДР у школах та установах, 20 районних газет періодично висвітлювали роботу МОДР, випускались стінні газети³⁶. Для оздоровлення дітей було придбано 58 путівок у табори на суму 18 697 крб. та 84 – на дитячі майданчики на суму 21 302 крб.

Усю роботу у цьому році обласна МОДР проводила, змагаючись із Сумським обласним оргбюро МОДР. У цих змаганнях брали участь

22 райони та 56 осередків. Попередньо був складений договір на проведення соцзмагання, який передбачав питання організаційної, агітаційної, шефської та фінансової роботи.

1947 року відзначалося 25-річчя МОДР. За станом на 1 січня 1947 року обласна організація МОДР збільшилась до 71 452 осіб. Вона була спроможною виділити 121 000 крб. на харчування і проживання 1 013 дітей-сиріт³⁷. Оргбюро Чернігівського обкому МОДР на 1947 рік основними завданнями вважало: посилення агітаційно-масової роботи, збільшення кількості членів МОДР до 100 000 осіб, забезпечення харчування дітей-сиріт у кількості 100 осіб і оздоровлення 300 дітей, проведення соцзмагання в області, виконання фінансового плану на суму 400 000 крб., визначення осіб для нагородження “Значком активіста”³⁸. Але, на жаль, у протоколах засідань оргбюро обкому за підсумками роботи за 1 півріччя 1947 року вказано, що фінансовий план не виконується, в деяких районах робота МОДР була вкрай слабкою³⁹. Робота оргбюро МОДР у цей період полягала у перевірці результатів проведених соцзмагань, планів роботи на відповідний період, заслуховуванні звітів райкомів й інструкторів комітетів, підготовці до заготівлі палива на зимовий період⁴⁰.

У 1947 році Чернігівська МОДР працювала значно гірше, ніж у 1946 році. Станом на 23 січня 1948 року не у всіх районах області були створені організації МОДР. Незадовільно працювали осередки міст Ніжина, Прилук, Чернігова, у зв'язку з чим фінансовий план був виконаний на 45 %. Через те, що не були виплачені вчасно внески, було “зірвано” допомогу учасникам Великої Вітчизняної війни⁴¹. Станом на 1 січня 1948 року вступний внесок у члени МОДР становив 50 коп., членські внески – 2 крб. на рік і добровільні внески – за бажанням⁴².

В останній рік роботи МОДР Чернігівським обласним оргбюро проведено 3 засідання, на одному із засідань було вирішено відзначити грамотою ЦК МОДР кращих голів⁴³, на останньому – 25 лютого 1948 року – прийнято рішення про ліквідацію Чернігівського обласного комітету МОДР, затвердження складу ліквідаційної комісії, яка складалась із 7 осіб, та нагородження грамотою ЦК МОДР СРСР голів Бобровицького, Комарівського, Сосницького, Лосинівського, Батуринського, Дмитрівського, Ніжинського, Щорського райкомів МОДР Чернігівської області⁴⁴.

¹ Державний архів Чернігівської області, ф. Р- 3766, історична довідка.

² Там само, оп. 1, спр. 1, арк. 5.

³ Там само, спр. 1, арк. 7.

⁴ Там само, спр. 1, арк. 8.

⁵ Там само, спр. 1, арк. 10, 151.

⁶ Там само, спр. 3, арк. 1.

- ⁷ Там само, спр. 3, арк. 4.
- ⁸ Там само, спр. 1, арк. 68.
- ⁹ Там само, спр. 3, арк. 15–16.
- ¹⁰ Там само, спр. 28, арк. 6–7.
- ¹¹ Там само, спр. 5, арк. 35.
- ¹² Там само, спр. 5, арк. 1–3.
- ¹³ Там само, спр. 3, арк. 21.
- ¹⁴ Там само, ф. Р-2530, оп. 1. спр. 8, арк. 10–13.
- ¹⁵ Там само, спр. 8, арк. 3.
- ¹⁶ Там само, спр. 1. арк. 1–6.
- ¹⁷ Там само, спр. 26, арк. 9.
- ¹⁸ Там само, спр. 26, арк. 10.
- ¹⁹ Там само, спр. 25, арк. 18–22.
- ²⁰ Там само, спр. 25, арк. 22–24.
- ²¹ Там само, спр. 7, арк. 5.
- ²² Там само, оп. 3, спр. 2, арк. 1.
- ²³ Там само, спр. 2, арк. 2.
- ²⁴ Там само, спр. 2, арк. 3–4.
- ²⁵ Там само, спр. 4, арк. 1.
- ²⁶ Там само, спр. 2, арк. 19.
- ²⁷ Там само, спр. 4, арк. 12.
- ²⁸ Там само, спр. 4, арк. 13.
- ²⁹ Там само, спр. 4, арк. 1.
- ³⁰ Там само, спр. 2, арк. 32.
- ³¹ Там само, спр. 4, арк. 10.
- ³² Там само, спр. 4, арк. 11.
- ³³ Там само, спр. 4, арк. 14.
- ³⁴ Там само, спр. 4, арк. 15 зв.
- ³⁵ Там само, спр. 4, арк. 16.
- ³⁶ Там само, спр. 4, арк. 19.
- ³⁷ Там само, спр. 2, арк. 39.
- ³⁸ Там само, спр. 2, арк. 41.
- ³⁹ Там само, спр. 2, арк. 43.
- ⁴⁰ Там само, спр. 2, арк. 44.
- ⁴¹ Там само, спр. 12, арк. 1.
- ⁴² Там само, спр. 12, арк. 8–9.
- ⁴³ Там само, спр. 12, арк. 47.
- ⁴⁴ Там само, спр. 12, арк. 48.

Рассмотрена деятельность Черниговского губернского и областного комитетов Международной организации помощи борцам революции. Охарактеризован состав документов основных фондов.

Ключевые слова: Международная организация помощи борцам революции; интернационально-воспитательная работа; шефская работа.

There is considered the activity of the Chernihiv county and regional Committees of International Organization of Aid to the Revolution Fighters in the article. Also the author characterizes the composition of documents of personal fonds.

Keywords: The International Organization of Aid to the Revolution Fighters; the international and educational work; pedagogical work.

УДК [94:378](477)"16"

Б. І. ПЕТРИШАК*

ДЕЩО ПРО ЖИТТЯ, ПОБУТ ТА УМОВИ НАВЧАННЯ ЛЬВІВСЬКИХ СТУДЕНТІВ ЗА КОРДОНОМ У XVII СТ.

У публікації проаналізовано кілька листів львівських студентів XVII ст., написаних до їхніх родичів чи опікунів з метою отримання матеріальної допомоги. На підставі цього епістолярію з'ясовано маловивчені питання про джерела фінансування навчання, умови проживання і побут студентів.

Ключові слова: студент; університет; джерела фінансування; умови навчання.

Середовище людей інтелектуальної праці, тобто тих, хто, за Жакком Ле Гофом, професійно займався ремеслом вчителя і вченого, був ремісником пера і паперу¹, творилось передовсім у середньовічних містах. Воно складалось з високоосвічених людей, які виконували функції нотаріїв при світських і церковних судах, копіїстів книг, вчителів, судових захисників, лікарів, аптекарів та представників розумових професій. Особливу групу, хоча й пов'язану з цим колом, становили студенти, учні катедральних і парафіяльних шкіл². Інтелектуали залишались осторонь від більшості міського поспільства, вони становили своєрідну касту "*homines litterati*" пізньосередньовічного та ранньомодерного міста. Актуальними нині стають дослідження структури цього середовища, шляхів його поповнення, міграцій людей у ньому та перебігу їх кар'єри³.

Напевно, найбільш мобільною та численною групою серед майбутніх "майстрів пера" були саме студенти. Вони утворювали, разом з іншими учасниками навчального процесу, своєрідну суспільну громаду в місті, яка мала своє самоврядування, правну та територіальну незалежність від міської влади. Це була досить численна група, наприклад, у Кракові (єдиному міському осередку Польського Королівства з вищим навчальним закладом) в другій половині XV ст. – на початку XVI ст. проживало щорічно не менш 2 тис. студентів, що становило 10 % жи-

* Петришак Богдана Ігорівна – кандидат історичних наук, науковий співробітник відділу використання інформації Центрального державного історичного архіву України, м. Львів.

телів міста⁴. Потенційними студентами була міщанська молодь, яка відчувала потребу університетської освіти, здобуття титулу бакалавра і магістра. Кількість цих осіб свідчить одночасно і про рівень освіти в середніх міських школах, інтелектуальні потреби абсолювентів, їх батьків чи опікунів. Зі Львова у XV ст. в Краківській академії студіювало 76 студентів, з них 26 здобуло титул бакалавра і 9 – магістра (за цим показником місто було на 8-му місці після Кракова, Познані, Гданська, Косцяна, Каліша, Торуня і Кросна)⁵. Студентська молодь активно впливала на культурне життя міського осередку, впроваджуючи нові звичаї, утверджуючи мистецькі уподобання, актуалізувала нагальні потреби міщан; разом з тим вона ставала постійним джерелом проблем з підтриманням спокою та ладу в місті⁶.

Переважно в усіх статтях і більших працях в українській історіографії на тему студентства йшлося про певні кількісні показники, соціальний портрет студентської молоді, ареали походження⁷. Менше уваги натомість приділялося джерелам фінансування, освітнім моделям міщанського соціуму, значенню освіти для формування кола міських інтелектуалів.

Члени магістрату дбали про високий рівень освіченості міського суспільства у двоякий спосіб. По-перше, вони особисто відсилали своїх дітей до університетів, прагнучи забезпечити їм отримання належної освіти. Провести кілька років, подорожуючи університетами Італії, Німеччини, Іспанії вважалось модним і популярним серед патриціанської молоді⁸. Ось якою була приблизна характеристика студій освіченого міщанина Львова XVII ст. на прикладі Бенедикта Адама Томіцького, лавника, райці і бурмістра, дана ним самим: “Ego Benedictus Adamus Tomiecki, Philosophiae in Cracoviensi, Medicinae in universitate Patavina, Juris utriusque in Sapientia Romana Creatus Doctor”⁹. По-друге, усвідомлюючи потребу у високоосвічених людях на урядах ректора катедральної школи, міського писаря, синдика чи лікаря, райці ставали меценатами бідних, але здібних студентів з рідного міста, допомагаючи їм матеріально. Явище культурного меценатства багатих райців щодо бідної талановитої молоді було поширеним у той час¹⁰. Так, Станіслав Ансерін, міський писар (1572–1585) і райця (1586–1620)¹¹, на початку своєї студентської кар’єри отримував допомогу від свого опікуна Героніма Запали, відомого представника краківсько-львівського кола гуманістів, а сам згодом протегував у такий спосіб молодого шотландця Вільгельма Аланда¹². У Торуні та Гданську подібно міська рада виділяла стипендії студентам університетів з можливим їх подальшим влаштуванням у канцелярії¹³. Поряд з пожертвами на храми, шпиталі, заклади для убогих тощо, багаті міщани робили записи на навчальні заклади чи для певних осіб¹⁴. Львівський міський писар (1583, 1591–1598) та райця (1603–1614)¹⁵ Анджей Мондрович неодноразово висту-

пав меценатом міської катедральної школи, жертвуючи чималі суми до стипендійного фонду¹⁶.

Отже, зазвичай для студента джерелом матеріального забезпечення ставала або сім'я, або якийсь меценат-добродійник¹⁷. Навчання потребувало значних витрат на проїзд, проживання, харчування, одяг, забезпечення навчальною літературою. Також студентське життя містило в собі багато інших спокус і можливостей – численні розваги, пригоди втягували в свою орбіту недосвідчених вчорашніх школярів, змушуючи їх витратити гроші не на необхідні для навчання речі (що, звичайно, оплачувалося також із батьківського гаманця).

Досить нечисленними є свідчення самих студентів про їхнє життя – це, як правило, особисті документи, листи або щоденникові записи¹⁸. Під час пошуків серед матеріалів Центрального державного історичного архіву України, м. Львів (далі – ЦДАЛ) автором знайдено 4 листи, що є цікавим джерелом до даної теми. Усі вони написані студентами або їхніми опікунами та адресовані батькам чи іншим родичам з єдиною метою – забезпечення їхнього матеріального становища на чужині. Щоб краще проілюструвати свою злиденність, спудеї, зазвичай, дуже детально та дещо драматизовано описували життя та побут поза межами рідного міста, вказували на нестачу життєво важливих речей (грошей, їжі, одягу тощо), прохали сприяння та підтримки тощо. Цей епістолярій є частковою реконструкцією тих умов, в яких опинилися студенти у різних містах – Замості, Кракові, Неаполі, він дозволяє встановити джерела їхнього фінансування.

Фігурант першого листа, Міхал Вісьньовський (1621 р.), походив, очевидно, з відомої львівської родини Абреків-Вісьньовських, що осіли у Львові ще в другій половині XIV ст.¹⁹ Первісне звучання прізвища цієї родини було Смедгауз (Smedhaus, Smithus, Smethus), яке згодом від імені одного з найперших членів родини Ебергарда (Еберка, Аберка) перейшло в Абрек, у XVI ст. вони також називали себе Вісьньовськими – трансформація прізвищ у гуманістичному дусі на той час була у моді. Багато представників роду були освіченими людьми, працювали лікарями, синдиками, писарями, ректорами тощо. Враховуючи те, що лист Міхала написано з Кракова, цілком ймовірно, що його родичем був Анджей Абрек, доктор філософії та обох прав, викладач Краківської академії, який згодом переїхав до Замойської академії²⁰. Лист адресовано натомість швагрові Миколаєві Лелітовичу (ймовірно, львів'янинові) і написано в завуальованому дусі докору за моральне та матеріальне ігнорування потреб студента. Так, на початку послання йдеться про смертельну (sic!) небезпеку, яку пережив автор під час конфліктної ситуації між представниками ордену єзуїтів та Краківською Академією у 1620-х рр. Після жалісної тиради Міхал одразу ж вказує на певного безіменного добродійника, який позичив йому 10 злотих, і просить Миколая повернути ці витрати. Далі у листі йдеться про службу у чужо-

земця, бажання приїхати на батьківщину та пов'язану з цим потребу в одязі, що знову ж таки супроводжується проханням прислати необхідні речі зі Львова. Характерно, що саме прохання прислати гроші та одяг підкреслено автором листа, що свідчить про першорядність цих потреб.

Автор другого листа, Войцех Носовський, залишається для нас особою невідомою. Можливо, це ткач Войцех Носовський, якому 13 березня 1645 р. разом з іншими 33-ма ткачами надали міське право Львова²¹, або, ймовірно, якийсь його родич. Саме цей лист демонструє стилістичну патетику і позбавлений яскравих рис індивідуальності. Це низка хвалебних речень, сповнених вдячності райцям Львова як за моральну, так і за матеріальну (думається, більш важливішу) підтримку. Про якісь конкретні речі чи грошові суми у листі не йдеться, однак сам факт подяки засвідчує існування певної традиції регулярної допомоги членами магістрату, причому не одному лише Войцехові. Прикметно, що студент ставить своїх меценатів вище за батьків, бо ті змогли дати йому лише життя, а благодійники – можливість досягнути чогось у майбутньому. Очевидно автор листа розраховував на подальше працевлаштування у Львові.

Наступні два листи стосуються львівської міщанської сім'ї Зимницьких, а саме двох синів (прийомного і рідного) міського писаря Войцеха Зимницького (1616–1639)²². Перший з листів написаний опікуном рідного сина Яна Августина Миколаєм Чарношем із Замостя. Молодик справді навчався тут у 1633–1634 рр., про що свідчить запис у альбомі студентів Замойської академії: “Augustinus Alberti Zimniczki, distr[ictus] Leop[oliensis] Religiosus Zam[oscensis]”²³. Миколай Чарнош скрупульозно виконував свої обов'язки опікуна і наглядача – лист нагадує детальний звіт про життя студента, включно з характеристикою моральних якостей, успішності навчання, рис характеру тощо. Так, на початку Миколай описував Зимницькому-батькові поведінку його сина після повернення з різдвяних канікул зі Львова, наголошуючи на змінах у настрої, зниженні мотивації та успіхів у навчанні. Показовими також є спроба втечі Августина додому та його небажання залишатися в Замості, зайве витрачання грошей в дорозі та ін. Наглядач з тривогою повідомляв писаря, що юнак хоче повернутися до рідного міста та піти на службу до архієпископа. Потім Чарнош звертався і до більш прозаїчних речей – видатків на папір, одяг, взуття, цирульника, оплату навчання, додаткових уроків письма (названо суму 3 злотих на рік). Невідомо, чи вплинула поведінка сина на рішення батька, але його плани таки змінилися – він забрав сина із Замостя і відправив до Кракова продовжувати студії там²⁴. З 1637 р. маємо документ, яким Войцех уповноважував випускника Замойської академії та свого друга Павла Скробішовського вести справи Августина у Кракові²⁵. Батько навіть виділив міські кошти на харчування сина²⁶. Де саме навчався Августин у

Кракові – невідомо. У списку студентів Краківського університету його прізвища не виявлено²⁷.

Найдраматичнішою виглядає історія з Раймундом Кртаном. Цей юнак був сином самбірського райці Яна Кртана і міщанки Анни Вольської. Після смерті батька сім'я переїхала до Львова (крім Раймунда, було ще двоє дітей – Станіслав і Анна), де Анна вдруге вийшла заміж власне за Войцеха Зимницького²⁸. 1636 року, вже у зрілому віці, Раймунд вирушив до Італії для подальшого навчання²⁹. Про своє перебування там він пише у листі з Неаполя до матері. З цієї розповіді зрозуміло, що орден не дуже допомагав Кртанікові матеріально, і той скаржився на тяжке становище, в якому перебував, просячи переслати гроші на побутові та навчальні потреби. Показово, що лист був адресований тільки Анні Зимницькій, хоча про кошти Раймунд просив обох: “наперед дати 5 червоних за постіль і книги на три роки, страви службами заробляти мушу [...] в ноги вам обом кланяючись, не якоїсь повинності прошу, але особливої ласки потребую, на ту мою промоцію, і на навчання, і на дорогу назад прошу, прошу з сльозами кривавими”³⁰. Найімовірніше, важкість становища була істотно перебільшена і навмисне змальована в чорних кольорах для розжалоблення матері, бо вітчим, мабуть, не поспішав допомагати пасинкові. Не встановлено, чим завершилося навчання Раймунда, проте знаємо, що у 1643 р. він був уже не просто братом, а отцем і лектором теології київського домініканського монастиря св. Миколая³¹.

Отже, такий несхожий між собою за стилем і проблематикою епістолярій вказує на кілька схожих тенденцій у студентському тогочасному побуті. По-перше, виїжджаючи на навчання з рідного міста, студент завжди залишав там тих, хто міг фінансувати йому студії: батьків, родичів, опікунів, представників міської влади, окремих меценатів. По-друге, цих грошей не завжди вистачало, і студенти повинні були заробляти власною працею на проживання. Вирішивши пов'язати своє професійне майбутнє з інтелектуальною працею, студенти прагнули здобути уряд у рідному місті, щоб, повернувшись сюди, виконувати обов'язки нотарія, писаря, підписка, синдика, вчителя тощо, віддаючи батьківщині свої набуті знання та уміння.

* * *

При публікації документів дотримуємося таких археографічних принципів. Тексти листів передано максимально наближено до мови оригіналу. Згідно з правилами латинської мови, уніфікується написання літер *ÿ* та *ii*, *u* та *v*; впорядковується написання великої літери. Натомість збережено оригінальну пунктуацію. Усі скорочення та лігатури розкрито у квадратних дужках, також у них позначено трьома крапками нерозбірливі місця та пошкоджені фрагменти тексту. Лист, написаний латинською мовою, перекладено, в інших листах переклад латинського тексту, виділений курсивом, подано у квадратних дужках.

¹ *Ле Гофф Ж.* Интеллектуалы в средние века. – С.-Петербург, 2003. – С. 7.

² Про сітку латинських парафіяльних шкіл на терені львівської митрополії див.: *Chachaj J.* Łacińskie szkoły parafialne na terenie metropolii lwowskiej w erze nowożytnej. – Lublin, 2005.

³ Напр., з найновіших досліджень польської історіографії див. монографію Агнешки Бартошевіч: *Bartoszewicz A.* Piśmienność mieszczańska w późnośredniowiecznej Polsce. – Warszawa, 2012. Там же історіографія проблеми.

⁴ *Noga Z.* Społeczeństwo miasta Krakowa w XVI–XVIII wieku – stan i perspektywy badawcze // Львів: місто, суспільство, культура. – Львів, 2007. – Т. 6. – С. 59.

⁵ *Gąsiorowski A.* O mieszczańach studiujących na Uniwersytecie Krakowskim w XV wieku // Aetas media aetas moderna. Studia ofiarowane pr. H. Samsonowiczowi w siedemdziesiątą rocznicę urodzin. – Warszawa, 2000. – С. 653, 660

⁶ *Kiryk F.* Społeczeństwo Krakowa średniowiecznego // Львів: місто, суспільство, культура. – Львів, 2007. – Т. 6. – С. 43.

⁷ *Гмітерець Г.* Молодь з українських земель в Замоїській академії в XVI–XVII століттях // СОЦІУМ. Альманах соціальної історії. – К., 2003. – Вип. 2. – С. 11–21; *Шевченко Т.* Єзуїтське шкільництво на українських землях останньої чверти XVI – середини XVII ст. – Львів, 2005 (там же детальна історіографія проблеми); *Яковенко Н.* Учні Луцького й Острозького єзуїтських колегіумів у першій половині XVII століття (спроба “колективного портрета”) // Записки НТШ. – Львів, 2008. – Т. CCLVI: Праці історично-філософської секції. – С. 163–190; *Яременко М.* Антропонімія вихованців Києво-Могилянської академії XVIII ст. (про інформативні можливості студентських реєстрів) // Наукові записки. Зб. пр. молодих вчених та аспірантів. – К., 2009. – Т. 19. – Кн. 1. – С. 308–322; *Його ж.* Джерельний потенціал “відомостей” про студентів Києво-Могилянської академії // Записки НТШ. – Львів, 2010. – Т. CCLX: Праці Комісії спеціальних (допоміжних) історичних дисциплін. – Кн. 1. – С. 57–73; *Його ж.* Київські студенти 1738 року: спроба колективної фотографії // Записки НТШ. – Львів, 2008. – Т. CCLVI: Праці історично-філософської секції. – С. 191–215; *Його ж.* Навчатися чи не навчатись? До питання про освітні стратегії посполитих Гетьманщини у XVIII ст. та пов’язану з ними соціальну мобільність // СОЦІУМ. Альманах соціальної історії. – К., 2008. – Вип. 8. – С. 218–236. Натомість див. монографію польського дослідника: *Boroda K.* Studenci Uniwersytetu Krakowskiego w późnym średniowieczu. – Kraków, 2010, де автор намагався висвітлити усі сторони життя студентів.

⁸ Про “академічні подорожі” польських студентів німецькими освітніми закладами див.: *Żołądź-Strelczyk D.* Peregrinatio academica. Studia młodzieży polskiej z Korony i Litwy na akademiach i uniwersytetach niemieckich w XVI i pierwszej połowie XVII wieku. – Poznań, 1996.

⁹ *Łoziński W.* Patrycyat i mieszczaństwo lwowskie w XVI i XVII wieku. – Lwów, 1902. – С. 3, 5.

¹⁰ *Nadolski B.* Problemy kultury umysłowej odrodzenia mieszczaństwa Prus Królewskich // Zapiski Historyczne: kwartalnik poświęcony historii Pomorza. – Poznań; Toruń, 1966. – Т. 31. – З. 3. – С. 182.

¹¹ *Urzednicy miasta Lwowa w XIII–XVIII wieku /* Wyd. M. Kapral. – Toruń, 2008. – С. 373.

¹² *Gębarowicz M.* Stanisław Anserinus – zapomniany archiwista XVI stulecia // *Studia źródłoznawcze. Commentationes.* – Warszawa; Poznań, 1968. – Т. 13. – S. 106.

¹³ *Korta W.* Rola kulturalna średniowiecznej kancelarii // *Studia z dziejów kultury i ideologii, ofiarowane E. Maleczyńskiej w 50-ą rocznicę pracy dydaktycznej i naukowej.* – Wrocław; Warszawa; Kraków, 1968. – S. 71.

¹⁴ Пор. з подібною ситуацією в інших містах: *Яременко М.* Ціна “міщанської любові” або скільки коштувала прихильність обивателів Києво-Подолу до могилянських студентів // *СОЦІУМ. Альманах соціальної історії.* – К., 2005. – Вип. 5. – С. 95–104.

¹⁵ *Urzędnicy...* – S. 399.

¹⁶ ЦДІАЛ України, ф. 52, оп. 1, спр. 163, арк. 406, 410 зв., 415; оп. 2, спр. 227, арк. 1124–1128.

¹⁷ Детальніше про цю “делікатну” проблему див.: *Ле Гофф Ж.* *Интеллектуалы...* – С. 87–89.

¹⁸ Напр., див. опубліковані записи фінансових розрахунків студента у Кракові середини XVI ст.: *Budkowa Z., Wolff A.* *Rachunki studenta z czasów Odrodzenia* // *Rocznik Krakowski.* – Kraków, 1978. – Т. XLIX. – S. 37–58.

¹⁹ *Łoziński W.* *Patrycyat...* – S. 15; *Skoczek J.* *Stosunki kulturalne Śląska ze Lwowem w wiekach średnich.* – Lwów, 1937. – S. 26; *Ejusd.* *Studia nad patrycjatem lwowskim wieków średnich* // *Pamiętnik Historyczno-Prawny.* – Lwów, 1928. – Т. VII. – Z. 5. – S. 275–277.

²⁰ *Петришак Б.* *Абреки* // *Енциклопедія Львова.* – Львів, 2007. – Т. 1. – С. 12–13.

²¹ *Album civium Leopoliensium: rejestry przyjęć do prawa miejskiego we Lwowie 1388–1783* / Wyd. A. Janeczek. – Poznań; Warszawa, 2005. – Т. I. – S. 289; Т. II. – S. 152.

²² *Urzędnicy...* – S. 418. Детальніше про життя і діяльність В. Зимницького див.: *Петришак Б.* “Лицар пера і каламаря” – писар міста Львова Войцех Зимницький (1583–1639 рр.). – Львів, 2011, там же ці листи опубліковано: Там само. – С. 133–135, 144–145.

²³ *Album studentów Akademii Zamojskiej 1595–1781* / Opr. H. Gmiterek. – Warszawa, 1994. – S. 141, 143.

²⁴ ЦДІАЛ України, ф. 52, оп. 2, спр. 52, с. 1498–1500.

²⁵ Там само. – С. 1498–1499.

²⁶ Там само. – Спр. 738, с. 424.

²⁷ *Album studiosorum Universitatis Cracoviensis continens nomina studiosorum ab anno 1607 ad annum 1642* / Ed. G. Zathy. – Cracoviae, 1950. – Т. 4.

²⁸ *Петришак Б.* “Лицар пера і каламаря”... – С. 25.

²⁹ ЦДІАЛ України, ф. 52, оп. 2, спр. 51, с. 1798.

³⁰ Там само, ф. 132, оп. 1, спр. 570, арк. 2.

³¹ Там само, ф. 52, оп. 2, спр. 56, с. 1292.

№ 1

1621 р., 13 січня, Краків. –

Лист студента Міхала Вісьньовського з Кракова до свого швагра
Миколая Лелітовича у Львові з проханням про матеріальну допомогу
[с. 855]

†

M[osciwy] p[anie] szwagrę z d[omem] w[szystkim] zycząc od P[ana] B[oga] Wm.

O swoym rzem zdrow z łasky mił[ego] Boga wm oznaymuję, z waszm[os]cy tesz wespoł z p[anem] sęstrzynim niepomalu się cięsze, iakom skoro od p[ana] Kaspra usłyszał że mię tam iusz było umorzono, to ięst yz tam udano iako by mię miano zabyc w tey burdzię ktura¹ była między Academią a iesuitami² i iest ieszcze, wm ni mam za złę że wm do mnie y iednego listku nie posłał [na]³ onych tak wiele kturę abo wm m[ego] ł[askawego] p[ana] y przyiaciela dobre[go] nie dohodzyli abo tez wm sam na nie nic nie dbał⁴, iakoz tak iest, bo *exitus acta probat* [виявлені справи свідчать], co wm nie iest w podzywieniu gdziem na to nie zarabiał y nie zarabiam aby miał w niełascę s kym zyc. Dlatego krutko pisząc wm m[ego] o ł[askawego] p[ana] pokornię prosze przez te[go] dobre[go] poslanca, kturi my w przygodzie mey przyiacielem został, pozyczył abowym mi złotych dziesięć wydząc mi defect iako baczny człowiek, y powtorę prosze przez niegoz⁵ samego y kartkę moią aby mu ich wm sam raczył moy łaskawy p[an] y przyiaciel dobry wnieyc a kwyttek abo karteczke com na się dał⁶ od nie[go] wziąć bez długiego zatrzymania pięniadzę mu oddawszy przynamni temu gwoly zeby ludzi o wm ynaczye nie rozumieli iest abowiem to w podzywieni nie w[ielmoznego] p[ana] Kaspra tilo kturi wm obiczaiuw wiadom abo y słuw kturę wm przy nim o mnie przed ludzmi zwykł mawiac ze mu iestem promotorem y chęc byc byle sam był dobry człowiek z nie[go] o; ale tez y w[ielmoznego] p[ana] wuia kturi się temu bardzo dzywuję zes wm na mię tak niełaskaw, lecz to precz, iako słyse, y na sobie doznawam tego wm moy łaskawy pan *verbis quantum vis, opere nihil* [слів багато, допомоги ніякої] soby miało opak się dziac [...] *opere no[n] verbis* [вчинками, а не словами] co ia o wm dzierzę ze tak⁷ będzię wm czynił iako wm obiecuie ale przydzię mnie samemu się do ludzy puscyc a na to nyc nie dbac o to tylko wm me[go] ł[askawego] p[ana] prosze kazmy wm to co ięst na tey⁸ kartecę przysłać⁹; obiecał się w to p[an] Kasper włożyc że on wm w tym po-**c. 856]** słuzy y mnie tilko niehay w tę zkrzynkę wozowom co wny za mnie swyce byli włożom abo tesz w co skromniejszego a w ta dawszy furmanowy a hoc tez y więcy to wszytko w Krakowie moze byc co prosze racz wm tak łaskawię rozymic a yz nięnawysc zwykła szkodzyc racz wm ze mną po przyiacielsku zyc nięwęcym rozumkum nie ufaiąc. Oznaymuję tez wm yz mi się sam darzy occasia byle pokuy stroni powiętrza chciał byc, że bende służbę miał u takie[go] co do cudzey ziemię bedię co mnie iako wm rozumisz na ręke hacia ięmci ubogi człowiek otoly mi Pan Bog ukaziue druge iako człowiekiem moge byc, iakoz na wiosnę by mię to było potkalo kiębym był¹⁰ muk obieduszkę swoje mięc prosze tedi sukienky te przysley mi wm¹¹ tez iezeli by mozna przy nich [...]ię [...]ędzy¹² cokolwiek wszag ze iako wm moge tez odwdzięcyc bo chce bym ia mukł dodom przyiachac co hcięc na wm probem wymuc, nięmisle o tym az my P[an] B[og] da człowiekiem zostac a tak prosze wespoł z panią siostrum racz wm na

Chanusię byc łaskaw y na mnie a to wszystko o co prosze przysłać. Zaczyn P[anu] B[ogu] w m o d a i e dan z Krakowa trzennaste[g]o dnia lipca a[nn]o 1621.

Waszmoscy wsze[g]o dobrego zyczlywy szwagier Mikołay Wysniowsky.

[с. 857] *Адреса:* Memu łaskawemu p[anu] i[eg]o m[os]c p[anu] p[anu] Mikołaiowy Lelitowyczowy medicinae doctorowy p[anu] szwagrowy mnie miłemu ma byc oddan.

ЦДІАЛ України, ф. 52, оп. 2, спр. 317, с. 855–857. Оригінал. Автограф.

¹ Наступне слово закреслено.

² Йдеться, очевидно, про один з численних конфліктів між орденом єзуїтів та Краківською Академією у 1620-х рр., коли перші хотіли відкрити при костелі св. Петра і Павла у Кракові колегіум, об'єднаний з Академією, однак вчені мужі не погоджувалися на цю унію.

³ У цьому місці папір частково пошкоджено.

⁴ Наступне слово закреслено.

⁵ На полях зазначено: zł 10.

⁶ Підкреслено автором.

⁷ Наступне слово закреслено.

⁸ Збоку на полях закреслено слово: NB.

⁹ Підкреслено автором.

¹⁰ Збоку на полях нерозбірливе слово.

¹¹ Наступне слово закреслено, підкреслення автора.

¹² Текст пошкоджено, підкреслення автора.

№ 2

1630 р., 16 січня, Краків.–

Лист студента Краківського університету Носовського Войцеха з Кракова до магістрату м. Львова з подякою за можливість навчання

[арк. 1]

†

Amplissimi ac consultissimi senatores, d[omi]ni et patroni mei benignissimi.

Perpetuam salutem nec non Reipub[licae] vestrae faelicem successum in novi Anni faelix auspiciis, ab eo qui est vera salus summo opere precor.

Cum partium cuiusvis clientis intersit, iis quorum beneficio in dies magis ac magis accumulatur, gratissimum se praestare; ne in novercam omnium virtutum, ingratitude scilicet, qua[m] terra nihil peius habet, incidat; idem mihi existimo faciendum patroni amplissimi: qui cum beneficia vestra munificentissima singulis fere momenti experiar; eorundem me omnibus locis memorem et gratum ut praestem, laudabile est et salutare: licet enim pro iis tantas non possum agere gratias, quantas volo et debeo. Nec mirum sane, quanto etenim magis cogito amplitudinem vestri beneficii, quo me in dies augetis, tanto me vobis plus debere video: id[que] perfacile: enimvero cum in beneficio accipiendo, agros fertiles (ut Tullius docet) imitari debemus, qui multi plus afferunt quam acceperunt: ego autem cu[m] mihi conscries sim, me non modo nulli parti vestrae liberalitatis posse respondere, verum etiam modum iustum agendi gratias, pro ea haud queo invenire; cum adhuc plura expetam, atq[ue] expectem. Tamen ne in cassum, tam egregia vestra voluntas

erga me profecta esse videatur: quod consequi possum, vobis patroni liberalissimi offero, meam videlicet animi gratitudinem, quam sapientissimi viri apud genus humanum excellentissimum bonum existere putaverunt. Hac ego ductus patroni mei amplissimi, vos ipsos in tenis praecipua[m] fide, et cultu perpetuo observabo, quo officio quem, melius prosequar invenio neminem. Et si enim multa debeam parentibus; plura tamen vobis; cum illi tantummodo, ut essem, vos autem, ut bene institutus essem; authores estis: illi vitam mihidem et agrestem dederunt, vos civilem bonisq[ue] literis ac morib[us] [арк. 1 зв.] excultam datis. Qua[m] pietate patroni amplissimi, ne me complecti et promovere desistatis, quo ad Deus Optimus, Maximus, meis rebus prospexerit, maiorem in modum, oro atq[ue] rogo. Non dubito itaq[ue] de vestra[m] in me benevolentia[m] patroni amplissimi, quinque ornare caepistis et ornatis etiam amplius ornando progredi velitis. Quam quidem ego benevolentia[m] mihi praestitam, non modo non aspernor, sed etiam summa[m] gratiarum actione complector, eandemq[ue] memoria[m] colam sempiterna[m], non solum dum anima[m] mea[m] spirato, sed etiam cum mortuo monumenta beneficii vestri permanebunt. Quod reliquum est, finem scribendi iam facio, hoc sallum addito; quicquid in me contulistis et conferetis patroni liberalissimi eorum me gratum futuru[m] optima[m] fide recipio, quod ut ex animi sententia[m] eveniat, votis omnibus opto. Perpetuo vos valere quam faelicissime cupio patroni amplissimi. Dat[um] Cracovia[m] 16 januarii anno D[omi]ni 1630.

Amplitudini vestrae obsequentissimus cliens et servus Albertus Nosowski studio[sus] Alm[ae] Acad[emiae] Crac[oviensis] m[anu] pr[opria].

[арк. 2] Адреса: Amplissimis consultissimis ac doctissimis senatoribus metropolitanae civitatis Leop[oldi]nsis et ac meis benignissimis patronis ac promotoribus aeternum observandiss[imis] pateant.

ЦДАЛ України, ф. 132, оп. 1, спр. 799, арк. 1–2. Оригінал. Рукопис.

* * *

Ясновельможні та досвідчені панове райці, мої панове та опікуни найласкавіші.

Завше здоров'я, а також місту вашому постійного успіху, в новому році щасливого початку, від цього який є вже дуже щасливим зичу.

З частиною тих клієнтів знаходячись, яких добродійство з дня на день все більше і більше примножується, якнайвдячніше готовий служити; (бути) в неприянні до всіх чеснот невдячність не личить, як земля нічого гіршого не має, як позбавитись соків; так само мені, ясновельможні опікуни, який з щедрою добродійністю вашою немало самотніх хвилин переніс; вам в усіх місцях пам'ять і подяку, як зазначено, гідну похвали і вітання, годиться (скласти), навіть за вашу так велику незмірну ласку бажаю і повинен. Не дивно насправді, наскільки ж більше усвідомлюю величину вашого добродійства, що з кожним днем множитья, настільки бачу краще свій борг перед вами, для цього дуже охоче, без сумніву, добродійність прийнявши, землю урожайну (як Туллій каже) застосувати ми повинні, яка більше віддасть, ніж візьме, я ж на мені записану кожну частину щедрості вашої буду в стані відповісти, а навіть справедливо є за цю подяку не тільки багато просити, але й очікувати у відповідь. Однак недаремно така висока ваша гідність щодо мене показана, що

зміг отримати від вас, опікуни великодушні, обіцяю віддати, мені видається, що душі великодушність – коли наймудріші мужі з людським родом існувати за найвище добро вважають. Так я проваджений, опікуни мої ясновельможні, до вас особливе довір'я і пошану на завше матиму, і цього обов'язку як ніхто краще дотримуватимусь. І якщо навіть багато заборгував батькам, більше однак вам; з ними завше буду, як був, з вами ж краще стану; ці життя мені і ріст дали, ви ж – публічне добро, і привілеї та звичаї шляхетні. Щоб добродчинність ваших милостей, не відступивши від мене, огорнула і возносила до Бога Найвищого Всемогутнього мої вчинки, які є передбачені, в кращий спосіб, молюсь і прошу. Не сумніваючись, отже, у вашій до мене добродчинності, опікуни ясновельможні, кілька похвал додаю, і похвалами навіть кращими прикрасити поступ захочете. Що власне я прихильність мені показану, жодним способом не відкину, але навіть велику вдячність виказую, і про цю пам'ять вічно дбатиму, не лише коли дух мій житиме, але й зі смертю згадки про вашу милість залишаться. Що залишається, закінчую писати, оце побажання додаю: коли-небудь мені дане і дароване довір'я моїх опікунів великодушних у майбутньому підтверджу, щоб згідно з моїм переконанням вийшло, всіма силами прагну. Завше вам бути в здоров'ї якнайщасливо зичу, опікуни ясновельможні. Дано в Кракові 16 січня року Божого 1630.

Ваших достоїностей найслухняніший клієнт і слуга Войцех Носовський студент Краківської Академії власною рукою.

Адреса: Ясновельможним, досвідченим та наймудрішим райцям столичного міста Львова та моїм найласкавішим опікунам і захисникам постійним найповажнішим належить [до рук].

№ 3

1636 р., січень, Замостя. –

**Лист Миколи Чарноша до львівського міського писаря
Войцеха Зимницького з розповіддю про подорож до Замостя сина
писаря Яна Августина та його навчання в Замойській академії**

[арк. 1]

†

Mnie wielce m[o]sciwy panie Zimnicki moy m[o]sciwy panie y dobrodzieiu.

*Pridie natu[m]*¹ [перед Різдом] Ian Augustinus domową drogę odprawieł, z którey przy liscie własną ręką wm mm pana pisanym, przywiozł mi stoczek² w kołędzie³, na zelezie pieknie barzo robiony. Za ktory vnizenie wm mm panu dziękuie, obowiazek na sie kładac, isz będą vsilowal, tak znakomitym dobrodzieystwom wm mm pana, podlug zdolnoscі sieł swoich, w pracach raz na sie przyiętych, iezeli nie wyrównac, tedy przynaymniey w zaczętym biegu nigdy nie ustawać. Lubo to uporu takiego rad sie zawsze trzymam, ze na com sie obligowal, bez wszelkich vpominków, y bez zwykłego nawet iurgieltu, chcę wiary dotrzymać wm mm panu, *et fidelem operam in erudiendo hoc pignore* [і вірну службу в навчанні цією обіцянкою] wm oswiadczyć. Iakosz y za pomocą Bożą, czyni sie według przemoznosci, y było by z pożytkiem znakomitym, byle to co sie z czułą pracą zklii, beda iako sie rozkliiac nie chciało. A tak sie rozkliia. Ilekroć tylko na *tale solum* [так рідко] baczy, iakoby nie ten z tamtąd sie wraca, *extinctum* [зане-

пад] na ten czas każdy w niem *in literas* [у науці] widzieć może *ardorem, mores mutatos* [запал, настрої міняються], y zgoła inszego. Co choc z tego wm mm pan zrozumiey. Trzy talery w drodze co wiedzieć iako, y kędy, y na co zgubił: udaieć on isz mu ukradziono, ale gdym inquisitią w tym z tymi którzy z niem iechali czynieł, nie mogło sie to szydło z wora wykłóć. *Item* [далі] chustkę turecką (którą mu ktos darował we Lwowie) na stanowisku przedał tylko za kopę kaczmazowi, lubo (iako mi udano) mogła czterech talerow stać, które pieniądze cowiedziec iako obrociel, gdym sie mu kazal rachować, snadno mie wykwitował, isz oprócz złotego, ieszcze mu to na strawę wyszło. Malo ieszcze na tym, nazaiutrz zaraz czy z boiazni, czyli tesz na iaką sztukę, przed wieczorem, gdym sie najmniey, dla czasu samego iusz na ten czas poznego najmniey nie spodziewal, uszedł, ktoregom ia rozumiejąc isz by z miasta tak prętko nie miał wynisć, niemal do pulnocy w rosole y frasunku wielkim, prawie po wszystkim miescie, szukał, y szukacem roskażal. Potym gdy *[арк. 1 зв.]* ledwie trochę oswitlo, wysłałem za nim (nie bez dobrej nagrody) kilkunastu, którzy go w pultoru mili za Zamosciem w Gruszowie⁴ znaleźli y do rąk mi oddali. Co dla tegom wm mm panu do wiadomosci podał, zebyś znal naturę iego, y wiedzial, iak mu siłę może dom zaszkodzić, do ktorego ilekroć tylko zayrzy, wielką odmianę po sobie vkazuje, przykrzy mu sie barzo Zamoscie, rad to przed wieloma powtarza, isz nie długo mie tu, p[an] ocieć⁵ ztąd wezmie, y odda mie ie[g]o m[o]sci x[iędzu] arcybiskupowi na służbę. Gdyby mi z kiem prostym rzecz była, y z takim, ktory by affectów swoich nie umiał hamować, albo by tesz w frasunku sie nie mógł moderować: pisałbym to z ogrodką; ale gdy z wm mm panem człowiekiem tak wielkim, muszę to co w rzeczy samey było pisac: inaczej miałbym w tym skrupul, y wm sam dowiedziawszy sie o tym z kogo inszego, miałbys mi podobno nie za dobre. *In summa* [Заралом] mowiąc, Augustinus z sobą nie przywiozł trzech talerów, z ktorych *es* [ти] wm był parę x[iędzowi] canonicowi przysłał: a iż tego mniey bylo potrzeba: gdysz tu choć panięta, nie czynią pod czas tego. Pracce tesz suchedni nie zaplacone, ktorey za trzy cwierci, przychodzi złotych trzy. Iam tesz sam złotych trzy (o czym on sam wie) wydal, przez rok, na potrzeby iego: iako na oprawki sukien, bocikow, balwierza⁶ etc. *Pro finali* [Насамкінець], miey przecię wm mm pan, choćci teraz tak wykroczył, o niem dobrą nadzieję: ze który twarzą niemal wyraża wm, ten ze obyczaie y zacne postęпки wm mm pana, pociechę pożądaną przymo[ssy]⁷, y to co wm mm pan sam sobie po niem zyczy pokazawszy, wyrazi, y co wm w podobnych zamysłach sobie obiemie, rzeczą samą vkażes. Ia sie w to sam serio włożę, y *omni ratione* [в кожний спосіб] kolo tego, iak naupilnieyszy zachód czynić będę, zeby onemu iak naylepsze *praesidia* [допомога] iak *in pietate* [побожності], tak *in literis bonis[que] moribus* [у науках та добрих звичаях] suppeditował. I on sam *solenniter* [урочисто] mi obietnicę (wziąwszy wprzod oycowskie szkolne karanie) vczynieł, ze iusz nigdy *similes ausus* [подібні зухвалі вчинки], wazyć sie nie będzie, ale sie takim stani, iakby *iudicia* [приклад] z niego kazdy mógł brać, ze godnym w doyzralym⁸ wieku swoim będzie. Nusz zas co wm mm pan z strony Rykalca⁹ mowi, iszby nam trzeba iakich *[арк. 2]* munimentów: te trudno tak daleko moze y chce posyłać p[an] stryi moy, któremu ten dług nalezy: ale naylepsza rzecz będzie (trafieli by sie do Lwowa) gdy będzie incarcerationowany, a naiąc do Crosna¹⁰ prosto, daiąc o niem znać. Nagrodzi sie to wszystko od niego. Nusz ieszcze¹¹ co wm mm pan pisze, żeby w characterze Augustinus miał *exercitia* [вправи], to trudno mieć od pisarza pańskiego, gdysz *in docendo negligens est* [у навчанні є недбалим], y co sie u niego niekórtzy

vczyli, *parum vel nihil profecerunt* [мало або й нічого не навчилися]: są jednak u nas studenci, którzy pięknie piszą, tych się pod czas zazywać będzie. Pan Durecki gospodarz nasz służby swoje w m m panu oddaie: dał tam x[iaǳu] Scrobiszowskiemu¹² kilkadziesiąt złotych na ryby słone, przeto wniżenie w m prosi, żeby tam miało kupno wygodę, w używaniu tego będziem wszyscy dziękować w m. O papier Augustinus prosi. Przytym się łasce w m m panu z unizonymi służbami swoimi, iako naupilniey oddaie. *Dat[um] men[sis] ian[uarii] anno D[omi]ni* [Дано місяця січня року Божого] 1636 Zam[o]sc.

W m m panu vprzeymie wszego zyczliwy dobra sluga wmcowym Nicolaus Czarnosz m[a]n[u] p[ropria].

Адреса: [арк. 2 зв.] Ie[lg]o m[o]sci panu Woyciechowi Zimnickiemu pisarzowi lwowskiemu memu m[o]sciwemu panu y dobrodzieiowi.

ЦДДАЛ України, ф. 132, оп. 1, спр. 1114, арк. 1–2 зв. Опубл.: Петришак Б. “Лицар пера і каламаря”... – С. 133–135.

¹ Переправлено.

² Тонка воскова свічка, скручена у формі кола чи спіралі.

³ Коленда – податок, який сплачувався парафіянами священикові на Різдво; тут – подарунок.

⁴ Тепер Грушів – село в Холмському повіті Любелського воєводства (Польща).

⁵ Закреслено наступне слово.

⁶ Цирульник, лікар.

⁷ Наступне слово переправлене.

⁸ Так у тексті.

⁹ Тепер Рикалець – місто в Цешинському повіті Шльонського воєводства (Польща).

¹⁰ Тепер Кросно – місто на правах повіту в Гродзькому повіті Підкарпатського воєводства (Польща).

¹¹ Переправлено.

¹² Невідомо, кого з двох осіб мав на увазі автор листа: Якуба Скробішевського (Скробішовського) (?–1635 р.), професора Краківського університету, львівського архідіякона, правника, історика, чи його сина – Валенти, доктора філософії, львівського катедрального каноніка (PSB. – 1997–1998. – Т. 38. – S. 386–389).

№ 4

1636 р., 11 листопада, Неаполь. –

**Лист монаха-домініканця Раймунда Крганіка до матері
Анни Зимницької з проханням про матеріальну допомогу
[арк. 2]**

Mnie wielce łaskawa panimatejko y dobrodziejko moia.

Modlitwy me niegodne do łaski w m oddawszy powodzenia szczęśliwego wespul y z panem dobrodzieiem moim uprzejmie zycze.

Nie tylko na kozdy dzin ale y na kozdą godzinę uwazaiąc sobie dobroczynności tak w m, iako y dobrodzieia mego y w tych tak dalekich y odległych kraiach będąc łzami zaledwie nie krwawymi oblewać się musze. Lecz przedsięwziecie me dla miłego zakonu podejmowania (na potym uczczyli P[an] Bog zdrowia) prace

wszystko mi miło nietylko te ale y ynne ktoreby sie iedno zdarzyły z ochotą podejmowac sie ofiaruie. Pisałem listy niedawnymi czasy przez oica Damasiena oica y dobrodzieia mego (obyc nie ten musiał bym był podobno ozebrany a mizernym kalickim chlebe y to niewim iako do Włoch zaiachac) w ktorych nieporzadnym podobno affektem od nędzy y bida uzroszonym mogłem obrazic albo abrazilem wm dla Boga przebaczcie mi wm a to z tej miary ze bida z nędzą mocowawszy sie, te lekkomyslne affekty na ten czas pisania natrąciła mi. Lecz ia rodzicielski miłości y affektowi dufaiąc mniemam ze te lekkomyslności ogarnanszy wszystko mimo sie pusci a o mnie iako o niegodniku swym zapomniec nieraczy. Z łaskim Boży zdrow lubo na sałacie włoski ktorej nieiodam aby mi snac pamieci do nauk niezatępila, ale zas ynny niedostatek wielce mi doczuka naprzod 5 czerwonych dac od poscieli y xiąg na trzy lata, strawe te mszami zarabiac musze o inne potrzebki iezeli są chwała Bogu, animaszli tysz bezpiecznieiszy zostawam nie okradnie mie nikt, iednak ze pod nogi wm oboigom porzuciwszy sie, y nie z iaki powinności domagam sie ale szczegulny łaski zebrze dobrowolnego opatrzenia na te promocyą me y na to *studium* [навчання] y zwrocenia sie na droge prosze prosze łzami krwawymi miejcie wm na mnie wzgład bo gdy mnie wm zapomnicie wszystko o ziemie upadszy zniszcyc musze y gdzie, niewim sam zostane obidaszku spiwaiąc. Przez kogo li wm maią przeslac lubo sie wm okazy pewny do Neapolim przez kupce pytajcie, bo tak bezpiecni, lubo tysz to przez tego ktorego ociec Damasien z prowincye wysylaiąc z summą pieniedzy do Rzymu na te fundacyą mniemam przeslawszy snadnie mnie dusc moze. Zatym wm P[anu] B[ogu] oddaie oraz z panem y dobrodzieiem moim y miłym Augustynem mym y ynnymi. Dan[o] w Neapolim¹ w konwencie S[więtego] Dominika 1636 *die 11 nouem[bris]* [дня 11 листопада] na S[więty] Marcin w pirwszą kolędę.

F[rate]r Raj[mundus] [брат Раймунд] syn y naszy² bogomodla wm.

[арк. 3] Mnie wielce łaskawej pani matce y dobrodzieice mej pani Hannie Zymnickie pisarzowej lwowskiej we Lwowie oddac.

ЦДІАЛ України, ф. 132, оп. 1, спр. 570, арк. 2–3. Опубл.: Петришак Б. “Лицар пера і каламаря”... – С. 144–145.

¹ Тепер Неаполь – місто в Італії, центр регіону Кампанія.

² Нерозбірливо.

В публикации проанализированы несколько писем львовских студентов XVII в., адресованных их родственникам или опекунам с целью получения материальной помощи. На основании этого эпистолярия выяснено такие малоизученные вопросы, как источники финансирования учебы, условия проживания и быт студентов.

Ключевые слова: студент; университет; источники финансирования; условия учебы.

The article analyses several letters of Lviv students of 17 century, sent to their relatives or foster parents with the aim to obtain the material aid. On the basis of this epistolary the author considered the sources of education financing, the conditions of living and life of students.

Keywords: the student; the university; the sources of financing; the education conditions.

УДК [930.253:929Чорновіл](477)

Н. М. КЛИМОВИЧ*

**ДО 75-РІЧЧЯ УКРАЇНСЬКОГО ПОЛІТИЧНОГО ДІЯЧА,
ГЕРОЯ УКРАЇНИ В'ЯЧЕСЛАВА ЧОРНОВОЛА**

Подано добірку фотодокументів ЦДКФФА України ім. Г. С. Пшеничного, які висвітлюють окремі віхи політичної діяльності В. М. Чорновола.

Ключові слова: Центральний державний кінофотофоноархів України ім. Г. С. Пшеничного; аудіовізуальні документи; В. М. Чорновіл.

24 грудня 2012 р. виповнюється 75 років від дня народження українського політика, державного діяча, голови Народного Руху України В'ячеслава Максимовича Чорновола. В архівному зібранні Центрального державного кінофотофоноархіву України ім. Г. С. Пшеничного відклався значний масив аудіовізуальних документів, пов'язаних із діяльністю цієї непересічної особистості.

Так, зокрема, значна кількість фотодокументів висвітлює політичну і громадську діяльність В. М. Чорновола, вшанування його пам'яті. Понад п'ятдесят кінодокументів (з кінця 1980–1996 рр.) фіксують політика під час нарад, пленарних засідань, з'їздів Народного Руху України, мітингів, зустрічей із виборцями, урочистих заходів, виступів на українському телебаченні тощо. Серед відеодокументів, присвячених діяльності В. М. Чорновола (їх у архіві зберігається близько ста двадцяти), більшість складають інформаційні телевізійні програми. На кадрах відеодокументів, датованих 1991–1999 р., політик ділиться спогадами про участь у дисидентському русі, серед учасників студентського голодування, на пленарних засіданнях, під час виборчих кампаній, відзначення пам'ятних дат і святкувань, інтерв'ю тощо.

Представлені світлини стосуються окремих віх політичної діяльності В'ячеслава Максимовича Чорновола. Аудіовізуальні документи ЦДКФФА України ім. Г. С. Пшеничного стануть у пригоді дослідникам діяльності видатного українського політика, можуть бути використані при підготовці теле- і радіопередач, документальних фільмів, виставок тощо.

* *Климович Наталія Миколаївна* – завідувач сектору публікації документів Центрального державного кінофотофоноархіву України ім. Г. С. Пшеничного.

Народні депутати України В. М. Чорновіл (ліворуч) і О. Є. Шевченко (праворуч)
з пікетувальниками біля будинку Верховної Ради УРСР.
м. Київ, червень-липень 1990 р.

Фото Ю. П. Мосенжника.

ЦДКФФА України ім. Г. С. Пшеничного, од. обл. 0-220463.

Голова Львівської обласної ради В. М. Чорновіл у залі засідань Верховної Ради
УРСР. м. Київ, лютий 1991 р. Фото Я. Б. Давидзона.

ЦДКФФА України ім. Г. С. Пшеничного, од. обл. 0-196172.

Кандидат у президенти України, голова Львівської облради В. М. Чорновіл з дружиною А. В. Пашко на виборчій дільниці під час Всенародного референдуму і виборів Президента України.

м. Львів, 1 грудня 1991 р. Фото В. І. Песляка.

ЦДКФФА України ім. Г. С. Пшеничного, од. обл. 0-219098.

Народний депутат України В. М. Чорновіл (2-й ліворуч) у залі засідань Верховної Ради України. м. Київ, 7 липня 1992 р. Фото А. Б. Піддубного.

ЦДКФФА України ім. Г. С. Пшеничного, 0-217629.

Голова Народного Руху України В. М. Чорновіл після вручення йому свідоцтва про перереєстрацію партії. Праворуч – міністр юстиції України В. В. Онопенко.
м. Київ, 7 лютого 1993 р.
Фото В. О. Самохоцького.

ЦДКФФА України ім. Г. С. Пшеничного, 0-217264.

Подборка фотодокументов ЦДКФФА Украины им. Г. С. Пшеничного, которые освещают отдельные вехи политической деятельности В. М. Чорновола.

Ключевые слова: Центральный государственный кинофотофоноархив Украины им. Г. С. Пшеничного; аудиовизуальные документы; В. М. Чорновол.

The collection of pictures of the fonds of the Central State Archives of Film, Audio and Visual Documents named after H.S. Pshenychnyi, lighting the some milestones of political activity of V.M. Chornovil.

Keywords: Central State Archives of Film; Audio and Visual Documents named after H. S. Pshenychnyi; the audio and visual documents; V. M. Chornovil.

УДК 930.25(73):070.486

Л. Л. ЛЕВЧЕНКО*

АРХІВНА ПЕРІОДИКА США: “ГОЛОС ПРОФЕСІЇ”**

Здійснено огляд архівних періодичних видань США: національних, регіональних і місцевих. Увагу акцентовано на журналі “Американський архівіст”, його історії, змінах у політиці редакційної колегії, тематиці публікацій, авторському складі, переведенні журналу в on-line формат. Зроблено висновки про загальну концепцію архівних періодичних видань у США.

Ключові слова: архівна періодика США; журнал “Американський архівіст”; Товариство американських архівістів; Теодор Піз; Маргарет Кросс Нортон; Карл Тревер; Річард Кокс; Едвард Уелдон; Девід Клаассен; Харольд Пінкетт; Філіп Еппард; Мері Джо Пагх.

Актуальність аналізу архівної періодики США зумовлена декількома причинами: необхідністю вивчення досвіду зарубіжних колег у галузі видавничої діяльності, використання наукових статей вчених та архівістів-практиків у дослідженнях історії, теорії і практики архівної справи за кордоном. Крім того, навіть побіжний аналіз рідного усім українським архівістам журналу “Архіви України” свідчить, що він є, швидше за все, джерелознавчим виданням, аніж трибуною для обговорення проблем архівної галузі, шпальтами для оприлюднення статей з теорії і практики архівної справи. Використання досвіду американських архівістів з видання найстарішого у світі архівного журналу “American Archivist”*** (“Американський архівіст”) та інших періодичних видань може слугувати поштовхом для зміни концепції українського архівного журналу та в цілому позитивно вплинути на розвиток архівної галузі України.

Оскільки зазначена тема не знайшла достатнього висвітлення у науковій літературі¹, автор вбачає мету своєї роботи в ознайомленні укра-

* *Левченко Лариса Леонідівна* – кандидат історичних наук, директор Державного архіву Миколаївської області.

** Ідея назви запозичена зі статті Карла Тревера “Американський архівіст: голос професії” (Trevor L. Karl. The American Archivist: The Voice of a Profession // American Archivist. – 1952, April. – Vol. 15, № 2. – P. 147–155).

*** Далі усі назви журналів подані лише в англomовному варіанті. Це зроблено навмисно, оскільки автор не подає усі джерела даних видань (це неможливо здійснити через обсяг статті), але зацікавлені дослідники, скориставшись наведеною англomовною назвою, зможуть через будь-яку пошукову систему в Інтернеті знайти потрібне їм видання.

їнського читача з періодичними виданнями американських архівістів та їх базовою концепцією.

Обізнані з історією архівної галузі США знають, що журнал “American Archivist” побачив світ 1938 р. До цієї щасливої для американських архівістів події публікації про діяльність архівів і архівістів подавались у журналі Американської історичної асоціації (створена 1884 р.) “American Historical Review” (виходив з 1895 р.). На його сторінках знайшли висвітлення важливі для того періоду історії американських архівів події: створення Комісії історичних манускриптів (1895), Комісії публічних архівів (1899), Конференції американських архівістів (1909), звіт делегації американських архівістів про роботу 1-го Міжнародного Конгресу архівістів і бібліотекарів у Брюсселі (1910), створення Департаментів архівів і історії в штатах Алабама (1901) та Міссісіпі (1902)². Журнал публікував звіти про виявлення документів з американської історії в архівах Великобританії, Франції, Іспанії³ тощо.

29 грудня 1936 р. на організаційній зустрічі у Провіденсі було створено Товариство американських архівістів (Society of American Archivist, SAA). У першій Конституції SAA, написаній С. Дж. Бакком та У. Г. Ліландом⁴, зазначалось, що Товариство засноване з метою “просування принципів архівної організації і забезпечення співробітництва серед архівістів і архівних інституцій” (to promote sound principles of archival economy and to facilitate cooperation among archivists and archival agencies)⁵. У цьому контексті варто згадати про започаткування власного друкованого органу Товариства. Проте перша спроба здійснити фахове видання виявилася невдалою: влітку 1937 р. професор Теодор К. Піз* підготував до публікації перше число “Proceedings” (Наукові праці), але єдиний том на 103 сторінки вийшов обмеженим накладом⁶.

Ідею журналу “American Archivist” Т. К. Піз репрезентував у січні 1938 р. У першому номері журналу було зазначено, що він має на меті бути корисним членам професії наскільки це можливо “to be as useful as possible to the members of the profession”⁷. Т. К. Піз запропонував створити у журналі чотири рубрики за такими напрямками: (1) статті, що висвітлюють різні аспекти організації і діяльності архівів, або статті про зміст документальних колекцій архівів; (2) реферати статей із зарубіжних журналів; (3) новини; (4) анотації книг⁸. Це був стандартний формат для американських історичних журналів, але деякі члени SAA вважали, що журналу слід бути більш професійним, ніж історичним⁹. Піз спрямовував свої зусилля на висвітлення європейських архівних

* **Теодор К. Піз** (Theodore Calvin Pease), 1887–1948 рр. – редактор журналів “Proceedings” (1936–1937) та “American Archivist” (1938–1946). Професор історії (1926–1948) та голова Департаменту історії (1942–1948) в Університеті штату Іллінойс. Автор численних праць з історії США та Іллінойсу. 1987 р. SAA встановило нагороду для студентів архівної спеціальності за кращу статтю на знак поваги до Теодора К. Піза.

традицій, але поряд із цим надавав перевагу статтям про методи використання архівних документів в історичних дослідженнях перед публікаціями про експертизу цінності, систематизацію і описування, через що серед членів SAA запанувала творча напруга¹⁰. Проте Ф. Брукс зазначив, що Товариству вдалося упродовж усієї Другої світової війни видавати “American Archivist”, хоча й існували побоювання, що його можуть закрити, але провід SAA і редакція вірили, що «журнал був нічим іншим ніж архівним фаховим виданням»¹¹.

У липні 1946 р. редакцію журналу очолила видатний американський архівіст Маргарет Кросс Нортон*. Відразу змінилась політика редакції. Нортон наполягала на публікації матеріалів більш практичного значення, але й архівній теорії приділяла належну увагу. У той час розгорнулася палка дискусія, навіть конфлікт, між представниками нової для Сполучених Штатів професії “архівіста”, яку представляли Нортон, її колеги (архівісти штатів) і Національний архів США, та зберігачами манускриптів (документів особового походження, що зберігаються у відділах манускриптів бібліотек), які традиційно сповідували бібліотечні принципи роботи з документами. Нортон відстоювала погляд на архівні документи як на юридичні докази, першочергове використання документів для адміністративних потреб та принципи управління документацією. На противагу цьому, зберігачі манускриптів та частина архівістів захищали традиційний погляд на архівні документи як на історичні цінності і використання їх, насамперед, в історичних дослідженнях. Як зазначає у своїй праці Люк Джілліленд-Світленд, під час редакторства М. К. Нортон “журнал був звільнений від впливу історичної школи, надалі не публікував статті, які деталізували наукове використання архівних матеріалів” (the journal was purged of the influence of historical scholarship, no longer publishing articles that detailed the scholarly use of archival materials)¹².

Наступним редактором журналу “American Archivist” став Карл Л. Тревер**. Враховуючи те, що засновники SAA визначили широке

* **Маргарет Кросс Нортон** (Margaret Cross Norton), 1891–1984 рр. – редактор журналу “The American Archivist” (1946–1949). Завідуюча архіву штату Іллінойс (1922–1957), 1-й віце-президент (1936–1937), член Ради (1937–1942), Президент (1943–1945) Товариства американських архівістів. Автор статей “The Archives Department as an Administrative Unit in Government” (1930), “The Illinois State Archives Building” (1938), “Establishing Priorities for State Records: Illinois Experience” (1942), “Some Legal Aspects of Archives” (1945), та цілої низки праць з експертизи цінності документів, які були узагальнені Торнтолом Мітчеллом 1975 р. (Norton Margaret Cross. Norton on Archives: The Writings of Margaret Cross Norton on Archival and Records Management / Ed. Thornton W. Mitchell. – Carbondale, Illinois: Southern Illinois University Press, 1975. – 288 p.).

** **Карл Л. Тревер** (Karl L. Trever), 1903–1984 рр. – редактор журналу “The American Archivist” (1949–1956). Один із засновників Товариства амери-

коло членства в організації, до початку 1950-х рр. Товариство поповнилось працівниками Національного архіву США і архівів штатів, архівних відділів різних інституцій, зберігачами манускриптів, менеджерами з управління документацією, експертами зі зберігання, копіювання і використання документів, К. Л. Тревер вважав, що й друкований орган SAA, журнал “American Archivist”, повинен відбивати інтереси усіх категорій членів і разом з тим сприяти єдності професії. Тревер скаржився, що втримати такий баланс було дуже важко, і вибір статей редакцією для публікації в журналі не залежав лише від політики редакції, а частіше від кількості і тематики представлених пропозицій¹³. Він зазначав, що найбільше критикують журнал ті, хто найменше зробив для його розвитку. Тревер визначив цілі, досягненню яких мав би служити журнал: підвищення статусу архівної професії, архівів і архівістів у суспільстві, розвиток співробітництва архівістів і спеціалістів суміжних галузей, інформування американських архівістів, які у свій час запозичили європейську теорію і практику архівної роботи, а згодом не лише розвинули власні методики, а й виступили з ініціативою створення міжнародної організації архівістів*, про стан, діяльність та перспективи розвитку архівів, архівної теорії і практики закордоном; прищеплення професійної культури кожному архівісту і виховання його як особистості в професії; ознайомлення архівіста з філософією його професії, новими досягненнями і кращими вітчизняними і закордонними практиками роботи; цінність документів, які знаходяться у розпорядженні архіву; надання архівісту можливості висловлювати свої думки, ідеї, пропозиції, обговорювати їх із колегами¹⁴.

Разом з тим К. Л. Тревер розумів, що журнал ще не відповідав визначеним ним вимогам. Основні перешкоди на шляху удосконалення

канських архівістів, активний учасник створення архіву Організації Об'єднаних Націй та Міжнародної Ради Архівів. Викладач історії і політичних наук в університетах Іллінойса (1926–1930) та Бостона (1930–1933, у цей період отримав докторський ступінь у Гарварді). Асистент у читальній залі Бібліотеки Конгресу США (1933–1936). Архівіст (1936–1938), бібліотекар (1938–1944), організатор тренувальних курсів для іноземних архівістів (1944–1947), завідувач секції у Відділі документів природничих ресурсів (1947–1951), завідувач Відділу виставок і публікацій (1951–1957), спеціальний помічник Архівіста США з управління президентськими бібліотеками (1957–1964) Національного архіву США. Автор статей “Administrative History in Federal Archives” (1941), “The Organization and Status of Archival Training in the United States” (1948), “The American Archivist: The Voice of a Profession” (1952) та інших. (Leisinger Albert H. Karl L. Trever // American Archivist. – 1984, Summer. – Vol. 47, № 3. – Summer 1984. – P. 337–340).

* Міжнародну Раду Архівів було засновано на установчій конференції 9 червня 1948 р. у Парижі. Одним із ініціаторів її створення виступив 2-й Архівіст США Солон Дж. Бакк. Його було обрано одним із двох перших віцепрезидентів МРА.

редакторської політики він вбачав у відсутності достатньої кількості і тематичної різноплановості науково-теоретичних праць; невідповідній кількості статей, які б висвітлювали практику роботи архівістів (заходи М. К. Нортон щодо збільшення кількості публікацій практичного характеру не мали великого успіху; причина цього, як вважав К. Л. Тревер, полягала у недовірі архівістів-практиків до редакції та впевненості у тому, що колеги з інших архівних інституцій не зацікавлені у їх досвіді); високій собівартості друкування журналу (К. Л. Тревер намагався знизити собівартість, розміщуючи на сторінках журналу рекламні оголошення, корисні для архівістів)¹⁵. Репрезентативне видання, зазначав К. Л. Тревер, з успіхом може служити головної меті – популяризації архівів і архівної професії у суспільстві, наслідком якої стане збереженість документального історичного надбання американського народу.

1950–1960-ті рр. були періодом напруги у середовищі членів SAA, пошуку нового змісту, перегляду формату діяльності Товариства. Між проводом SAA і регіональними архівістами посилювалась розбіжність у цілях, які вони ставили перед собою, регіонали були невдоволені ігноруванням їх проблем керівництвом Товариства. Фундатор журналу “Journal of Western Archives” Гордон Дейнес зауважив, що значна кількість архівістів не долучилась до SAA, не брала участі у конференціях, семінарах і тренувальних програмах Товариства через високу вартість членства та доправлення до місця проведення заходів. Регіональні архівісти також критикували журнал “American Archivist”, бо вважали, що він не публікує статті, які відповідають їх специфічним потребам. Ці архівісти більше схилилися до регіональних організацій, членство в яких, на їх думку, давало кращий результат, не вимагало сплати великих членських внесків, дозволяло регулярно відвідувати конференції, зустрічатись із колегами, обговорювати спільні проблеми, обмінюватись досвідом їх вирішення, отримувати можливості післядипломної архівної освіти, підвищення кваліфікації, професійної соціалізації та юридичного захисту. Важливу роль відігравав також той факт, що регіональні архівісти більше стикались із проблемами, пов’язаними із визнанням статусу архівної професії на місцях, ніж співробітники Національного архіву¹⁶. Тож на теренах США розпочався процес утворення незалежних від SAA професійних об’єднань архівістів у містах, штатах, регіонах¹⁷.

Майже кожне професійне об’єднання архівістів засновувало свій власний друкований орган. *Архівна асоціація штату Мічиган*, утворена 1958 р., розпочала публікацію вісника “Open Entry”. *Товариство архівістів штату Північна Кароліна* (1968 р.), започаткувало два видання: вісник “The North Carolina Archivist” та журнал “The Journal for the Society of North Carolina Archivists”. Того ж року було створене *Товариство архівістів штату Огайо*, яке розпочало видання вісника “The Ohio Archivist”. 1969 р. було утворене *Товариство архівістів штату*

Джорджія, але його щорічник “Georgia Archive” (зараз “Provenance”) почав виходити тільки через три роки.

1970-ті рр. характеризуються виникненням регіональних професійних об’єднань архівістів, які з часом стали авторитетними інституціями, що й нині впливають на формування політики у галузі архівної справи і управління документацією.

Архівісти, бібліотекарі, зберігачі, реставратори, менеджери з управління документацією штатів Арізона, Арканзас, Луїзіана, Оклахома, Нью-Мексико і Техас 1972 р. об’єдналися у *Товариство Південно-Західних архівістів* (Society of Southwest Archivists, SSA, 1972 р.). Його офіційним виданням став журнал “The Southwestern Archivist”. Члени Товариства одержали можливість публікувати статті, оприлюднювати результати своїх теоретичних і практичних розвідок, звіти про діяльність архівів та повідомлення про поповнення їх колекцій. На сторінках видання вміщуються публікації про масштабні проекти, що реалізуються архівами і науковими інституціями Південного Заходу США у рамках міжнародного співробітництва (наприклад, проект створення БД документів з історії війни у В’єтнамі, 1959–1975 рр.).

На теренах штатів Нью-Йорк, Нью-Джерсі, Пенсільванія, Меріленд, Делавер, Вірджинія, Західна Вірджинія і округу Колумбія 1972 р. створено *Середньо-Атлантичну регіональну архівну конференцію* (Mid-Atlantic Regional Archives Conference, MARAC). Її друкованим органом став вісник “Mid-Atlantic Archivist”.

Конференція архівів Середнього Заходу (Midwest Archives Conference, MAC), створена 1972 р., є найбільшою у США професійною асоціацією архівістів. Вона включає 13 регіонів країни (штати Іллінойс, Індіана, Айова, Канзас, Кентуккі, Мічиган, Міннесота, Міссурі, Небраска, Північна Дакота, Південна Дакота, Огайо і Вісконсин), 117 інституцій (урядових, релігійних, університетських, корпоративних архівів, історичних товариств, репозиторіїв манускриптів і спеціальних колекцій) та близько однієї тисячі індивідуальних членів. Крім того, до її складу входять архівісти ще 30 штатів і п’яти зарубіжних країн. З 1976 р. MAC видає журнал “Archival Issues” (до 1992 р. відомий як “The Midwestern Archivist”). На сторінках цього видання публікували свої статті відомі американські вчені-архівісти* Джеймс О’Тул (James M. O’Toole), Марк Грін (Mark A. Greene), Річард Кокс (Richard J. Cox), Джеральд Хем (Gerald F. Ham), Френк Боулс (Frank Boles), Рендалл Джімерсон (Randall C. Jimerson), Роберт Ворнер (Robert M. Warner), Тімоті Еріксон (Timothy L. Ericson), Ларрі Хакман (Larry J. Hackman), Лючіана Дюранті (Luciana Duranti) та інші. MAC також публікує ві-

* Англійські варіанти прізвищ авторів подаються лише там, де не вказуються їх праці у списку використаної літератури.

сник “MAC Newsletter*” та інформаційні бюлетені “Midwest Archives Conference Advertising” і “Annual Meeting Program”.

До *Конференції архівістів Міжгірського регіону* (Conference of Inter-Mountain Archivists (CIMA)) входять архівісти штатів Юта, Невада, Арізона, Айдахо та Нью-Мексико. Організація була заснована у Солт Лейк Сіті 7 вересня 1973 р. Вона видає “CIMA Newsletter”, а також є спонсором видання “Journal of Western Archives”. Архівісти штатів Мен, Нью-Гемпшир, Вермонт, Массачусетс, Род-Айленд і Коннектикут об’єднані у регіональну асоціацію “*Архівісти Нової Англії*” (New England Archivists, NEA), її друкованим органом з 1973 р. є вісник “NEA Newsletter”. Товариство архівістів штатів Аляска, Айдахо, Монтана, Орегон, Вашингтон “Northwest Archivists” (засноване 11 жовтня 1977 р.) у 1978 р. започаткувало видання щоквартального вісника “Easy Access”.

Товариство архівістів Скелястих гір (Society of Rocky Mountain Archivists (SRMA)), що виникло як професійна архівна асоціація штату Колорадо 1979 р. (до нього входять архіви і архівісти штатів Колорадо і Вайомінг, еволюціонувало у регіональне об’єднання архівістів 1992 р.), здійснює щоквартальний випуск видання “The Rocky Mountain Archivist”, на сторінках якого оприлюднюються новини галузі, національних, регіональних і місцевих архівних інституцій, інформація про вакансії, повідомлення про різнопланові архівні заходи, оголошення про гранти, розгортаються дискусії на професійні теми.

Поряд із регіональними професійними об’єднаннями архівістів упродовж 1970-х рр. утворювались місцеві організації та започатковувались їх періодичні видання. *Товариство архівістів штату Каліфорнія*, засноване 1971 р., розпочало випуск щоквартального вісника “Society of California Archivists Newsletter”, а 2002 р. долучилось до тих професійних об’єднань, які започаткували журнал “Journal of Western Archives”. Видання вісників розпочали також *Асоціація архівістів штату Гавайї* (“Association of Hawai’i Archivists Newsletter”) та *Асоціація архівістів району м. Сент Луїс*, заснована 1972 р., (“Acid Free Press”).

Конференція архівістів Лонг-Айленду (1974 р.) започаткувала вісник “**Long Island Archives**. Newsletter of the Documentary Heritage Program Long Island Library Resources Council”, *Рада архівів штату Кентуккі* (1976 р.) – вісник “Newsletter of the Kentucky Council on Archives”. 1977 р. були засновані товариства архівістів штату *Теннессі* (вісник “Tennessee Archivist”), *Алабама* (“The Alabama Archivist”), *Міссісіпі* (online журнал “The Primary Source”). Заснована 3 листопада 1978 р. професійна організація архівістів *м. Канзас Сіті* з 1981 р. публікує вісник “Extra Format”, з серпня 1982 р. видає щоквартальник “The Dusty Shelf”.

* “Newsletter” може бути перекладено як “вісник” або “інформаційний бюлетень”.

Вісник “Metropolitan Archivists” є друкованим органом міської організації “Круглий стіл архівістів метрополії Нью-Йорк”, заснованої 1979 р.

Поява регіональних організацій, які, як вважали деякі члени SAA, стали конкурентами і навіть загрозою для Товариства американських архівістів¹⁸, спричинила утворення у складі SAA так званих Комітетів 1970-х рр. Вони здійснили аналіз політики, структури і діяльності SAA за попередній період. Разом із рекомендаціями щодо удосконалення самого Товариства американських архівістів, Комітети вказали на зміни, яких потребувала політика редакції журналу “American Archivist”. Журнал повинен був відповідати професійним інтересам і потребам усіх членів Товариства, постійно змінювати стиль і бути суголосним до змін професійних орієнтирів, сприяти висвітленню методів роботи спеціалістів, суміжних із архівною галуззю. До змісту журналу пропонувалось включати знакові для галузі матеріали симпозіумів, анотації та переклади статей з іноземної періодики, коментарі, інші матеріали, необхідні для подальшого розвитку архівіста як спеціаліста. На журнал покладалась публікація статей, які б висвітлювали практику і методи роботи архівних установ регіонального рівня (при чому вони не мали конкурувати зі схожими публікаціями, розміщеними у виданнях регіональних товариств архівістів). У цих статтях слід було уникати довгих розповідей про саме дослідження, а подавати лише його результати, ясне і практичне рішення зазначеної спільної проблеми. Час від часу журнал публікував підручники і посібники, корисні для студентів. Комітету з публікацій (Publications Committee) надавалось право аналізувати видавничу діяльність Товариства, визначати зміни мети цієї роботи, формат видань (у тому числі й “Вісника SAA”, який з цього часу мав виходити шість разів на рік), фінансових джерел, наймати редактора (ним міг бути один із колишніх членів редакційної колегії) на постійній основі. Редакційна колегія (Editorial Board) була розширена до семи членів, на яких покладался перегляд усіх публікацій Товариства¹⁹.

З оприлюдненням фінального звіту Комітетів 1970-х рр. (1972 р.) завершився черговий період розвитку архівної літератури (почався 1936 р. з утворення Товариства американських архівістів)*. Не зважа-

* Періодизацію розвитку архівної літератури розробив Річард Кокс. Перший період Кокс називає “gestation” (вагітності), його початок він пов’язує з утворенням департаментів архівів і історії у штатах Алабама (1901) і Міссісіпі (1902), які були першими самостійними архівними установами на теренах США, а кінець із заснуванням SAA (1936). Кокс вказує що, у цей період не існувало видання, яке б репрезентувало статті архівістів, крім обмеженого простору в “American Historical Review”, розвиток архівної літератури відбувався під егідою історичних товариств, формуванню архівної теорії не приділялося належної уваги через постійну боротьбу за створення архівних установ, насамперед, Національного архіву США (National Archives and Records Administration, NARA, 1934).

1936–1972 рр. Кокс називає періодом “Formation of an Archival Literature” (формування архівної літератури) і цілком коректно пов’язує з історією SAA

ючи на зазначені проблеми минулого періоду, Річард Кокс*, характеризує 1936-1970-і рр., прийшов до висновку, що “журнал [“American Archivist”] революціонував архівні твори і архівну професію, забезпечуючи форум для архівних статей, які до 1938 року не мали жодного шансу на публікацію”, став “головним професійним ланцюжком між архівістами”, “голосом професії” (фраза запозичена у Карла Тревера). Разом із виданнями Національного архіву тих часів “Bulletins” та “Staff Information Papers” журнал “American Archivist” робив свій внесок у розвиток методів експертизи цінності, систематизації, класифікації, консервації, мікрофільмування, зберігання та розміщення (розпорядження (disposal) – передбачає знищення нецінних документів або передачу їх на зберігання зацікавленим архівним інституціям) архівних документів, управління документацією та архівну професію у цілому. Важливе значення мали публікації, присвячені створенню архівних довідників, описуванню архівних документів, історії архівів, професійній освіті архівістів, звіти архівних установ²⁰. На сторінках журналу у 1936-1970 рр. побачили світ статті видатних американських вчених і архівістів тих часів: Філіпа Брукса (Philip C. Brooks), Роберта Коннора (R. D. W. Connor), Ернста Познера (Ernst Posner), Маргарет Кросс Нортон (Margaret Cross Norton), Філіпа Хамера (Philip M. Hamer), Уалдо Ліланда (Waldo Gifford Leland), Солона Бака (Solon J. Buck), Хермана Кахна (Herman Kahn), Еммета Ліхі (Emmett J. Leahy), Карла Тревера (Karl L. Trever), Крістофера Кріттендена (Christopher Crittenden), Лес-

і NARA, які змагалися за домінування у галузі. (Richard J. Cox. *American Archival Literature: Expanding Horizons and Continuing Need, 1901–1987 // American Archivist*. – 1987, Summer. – Vol. 50, № 3. – P. 306–323).

* **Річард Кокс** (Richard J. Cox) – редактор “American Archivist” у 1991–1995 рр. Професійну кар’єру розпочав 1972 р. у Архіві штату Нью-Йорк, потім працював у Департаменті архівів і історії штату Алабама, історичних товариствах Балтімору і Меріленду. Викладач (1988), асистент професора (1992), асоційований професор (1996), професор (з 2000 р.) у Школі інформаційних наук Університету Пітсбурга. Член Ради (1986–1989), голова та член Комітету з освіти і професійного розвитку (1986–1989), почесний член (з 1989 р.) Товариства американських архівістів. Редактор журналу “Records & Information Management Journal” (2001–2007). Автор численних статей і монографій, серед яких “American Archival Analysis: The Recent Development of the Archival Profession in the United States” (1990), “Managing Institutional Archives: Foundational Principles and Practices” (1992), “The First Generation of Electronic Records Archivists in the United States: A Study in Professionalization” (1994), “Closing an Era: Historical Perspectives on Modern Archives and Records Management” (2000), “Managing Records as Evidence and Information” (2001), “No Innocent Deposits: Forming Archives by Rethinking Appraisal” (2004), “Lester J. Cappon and Historical Scholarship in the Golden Age of Archival Theory” (2004), “Archives and Archivists in the Information Age” (2005), “Archival Anxiety and the Vocational Calling” (2011) та інших. Веде свою персональну веб-сторінку: <http://www.sis.pitt.edu/~rcox/publications/index.html>.

тера Каппона (Lester J. Carpon), Олівера Холмса (Oliver W. Holmes), Теодора Шелленберга (T. R. Schellenberg), Поля Левінсона (Paul Lewinson), Уейна Гровера (Wayne C. Grover), Мейєра Фішбейна (Meyer H. Fishbein), Торнтона Мітчелла (Thornton W. Mitchell), Віктора Гондоса (Victor Gondos), Джеральда Хема (F. Gerald Ham), Френка Еванса (Frank B. Evans), Філіпа Мейсона (Philip P. Mason), Альберта Ньюсома (Albert R. Newsome), Роберта Бахмера (Robert H. Bahmer) та інших. Разом з тим Р. Кокс висловив сумнів, що ці публікації привели до створення солідного фундаменту архівної професії, стандартів і теорії²¹.

Комітети 1970-х рр. попри все визнали наявність архівної школи у США та винесли на розгляд нові завдання, що постали перед американськими архівістами. Товариство американських архівістів отримало грант від Національної комісії з публікації історичних джерел і документів (the National Historical Publications and Records Commission, NHPRS) і фінансово підтримало видання серії публікацій, що стали фундаментом для подальшого розвитку професійної теорії і практики²². Ці публікації були викликані насамперед необхідністю реалізації широкомасштабної освітньої програми для молодшої “третьої генерації” американських архівістів²³. З’явилась значна кількість підручників, монографій, статей, але головною ареною для публікацій залишався журнал “American Archivist”. З 1971 р. він поділявся на п’ять рубрик: рецензії книг, реферати зарубіжної періодики, спеціальні коментарі, новини галузі, статті²⁴. До 1990-х рр. кількість рубрик журналу значно збільшилась. У заяві Редакційної колегії журналу за 1994 р. було зазначено, що журнал відображає тенденції теоретичного і практичного розвитку архівної професії в Північній Америці; висвітлює взаємовідносини між архівістами, утворювачами і користувачами архівів, а також культурні, соціальні, юридичні, технологічні аспекти, що впливають на природу документованої інформації, необхідність її створення і зберігання. 1994 р. журнал мав вже вісім рубрик: оригінальні дослідження (Research Articles), аналітичні звіти з досвіду роботи архівів і архівістів (Case Studies), коментарі (Perspectives), статті про розвиток архівної справи за кордоном (International Scene), анотовану бібліографію професійної літератури (Professional Resources), звіти за проектами (Project Reports), огляди архівної літератури, довідників, аудіовізуальних матеріалів, виставок, програмного забезпечення (Reviews), листи до редакції з коментарями та відгуками до нещодавно надрукованих статей (Forum)²⁵.

М. С. Стефенсон з університету Британської Колумбії (Канада) стверджувала, що у 1972-1990-х рр. редакторська політика “American Archivist”, не дивлячись на гучні заяви редакторів журналу Едварда Уелдона* та Девіда

* **Едвард Уелдон** (Edward Weldon) – редактор “The American Archivist” ((1971)1972–1975). Працював на посадах директора філії Національного архіву США в Атланті, старшого архівіста з питань експертизи цінності, голови Редакційної колегії Національного архіву США, Архівіста штату Нью-Йорк,

Клаассена*, залишалась доволі сталою, але це все-таки дозволило журналу бути джерелом інформації про діяльність архівних установ, забезпечувати публікацію статей з усього світу, форумом, на якому архівісти обмінювались ідеями та інформацією, що мали спільний інтерес. У цей період змінився фізичний вигляд статей, модифікувалась їх внутрішня структура і зміст²⁶. Важливим фактом, відзначеним М. С. Стефенсон, була значна перевага кількості публікацій авторів, які не працювали і не проживали у Вашингтоні²⁷. Так, у період 1971–1980 рр. з 201 автора тільки 64 (31,8 %) представляли Вашингтон, інші – регіональні архівні та інші інституції; у 1981–1990 рр. – з 194 авторів 38 (19,6 %) були з Вашингтону, інші були з регіонів**.

Стефенсон відзначила зміщення акцентів з публікацій про систематизацію і описування документів у бік теорії експертизи цінності²⁸. Слід зауважити, що 1970-1990-ті рр. були періодом палкої дискусії між прибічниками теорії експертизи цінності видатного американського вченого-архівіста Т. Р. Шелленберга (Theodore Roosevelt Schellenberg)

заступника Архівіста США, директора Департаменту архівів і історії штату Джорджія (1982–2000). Один із засновників та перший Президент Товариства архівістів штату Джорджія, один із засновників Середньо-Атлантичної регіональної архівної конференції. Почесний член (з 1974 р.), Президент Товариства американських архівістів (1981-1982). Член Ради директорів Національної асоціації урядових архівів і адміністраторів документації (National Association of Government Archives and Records Administrators, NAGARA) та Національної комісії з публікації історичних джерел і документів (National Historical Publications and Records Commission, NHPRC). Автор статей “Lest We Forget: Setting Priorities for the Preservation and Use of Historical Records” (1977), “Archives and the Challenges of Change” (1983). (Edward Weldon. Archives and the Challenges of Change // American Archivist. – 1983, Spring. – Vol. 46, № 2. – P. 125). Товариством архівістів штату Джорджія 2000 р. засновано стипендію на честь Е. Уелдона для покриття витрат на участь у щорічних зустрічах членів Товариства.

* **Девід Клаассен** (David Klaassen) – редактор “The American Archivist” у 1989–1991 рр. Архівіст Архіву історії соціального забезпечення (Social Welfare History Archives) при Університеті штату Міннесота (1975–2011). Автор статей “Achieving Balanced Documentation: Social Services from a Consumer Perspective” (1986), “The Archival Intersection: Cooperation Between Collecting Repositories and Nonprofit Organizations” (1990). (David J. Klaassen. Achieving Balanced Documentation: Social Services from a Consumer Perspective // The Midwestern archivist. – 1986. – Vol. XI, № 2. – P. 111–124).

** Поль Конвей та Уільям Лендіс продовжили аналіз авторів за місцем проживання та роботи і дійшли висновку, що активізація регіональних архівістів у написанні статей до “The American Archivist” посилилась після 1990 р. Так, у 1991–2000 рр. з 269 авторів тільки 11,9 % представляли Вашингтон, і ще менше столичних авторів, тільки 2,7 % з 188 осіб, було опубліковано протягом 2000–2010 рр. (Conway Paul, Landis William E. Open-Access Publishing and the Transformation of the American Archivist Online // American Archivist. – 2011, Fall-Winter. – Vol. 74, № 2. – P. 491–492).

і його критиками. З питань експертизи цінності у 1970-ті рр. опублікували свої праці Торнтон Мітчелл, Мейєр Фішбейн, Джеральд Хем, Елеанор МакКей, Чарльз Доллар. У 1980–1990-ті рр. нова генерація американських архівістів поставила під сумнів наявність теорії експертизи цінності у США. Про її відсутність заявляли Френк Бурк, Грегг Кімболл, проти них виступив Лестер Каппон. До ревізії теорії долучилась Лючіана Дюранті, яка критикувала Т. Р. Шелленберга за прагматизм і фактично заявила про нежиттєздатність американської архівної теорії та її відхилення від Західного світу. Френк Боулс та Марк Грін звинувачували Л. Дюранті у тому, що вона побудувала свої висновки на застарілих первинних принципах римського права і вони є рецептом катастрофи. Леонард Раппорт поставив питання про проведення повторної експертизи цінності вже прийнятих на зберігання до архівів документів (re-appraisal), що категорично заперечила Карен Бенедікт. Джеральд Хем дійшов висновку про необхідність створення національної стратегії експертизи цінності на підставі розробки критеріїв оцінки документів²⁹.

Інша американська вчена Труді Петерсон (46-й президент SAA у 1990–1991 рр.) вважала фактично той же самий період 1966–1984 рр. (а йдеться про 1972–1992 рр.) часом формування теорії доступу до архівних документів і відповідно публікацій на цю тему. Думка Петерсон була не безпідставна: у 1966 р. у США прийнято Закон про свободу інформації (Freedom of Information Act (FOIA)), 1974 р. – Закон про захист конфіденційної інформації про особу (Privacy Act), 1976 р. – Закон про відкритість і прозорість діяльності уряду (Government in the Sunshine Act), дослідники вимагали перегляду архівних документів на предмет їх розсекречування, 1979 р. Товариство американських архівістів та Американська бібліотечна асоціація оприлюднили принципи рівного доступу всіх дослідників до архівних документів та ідею, що інформація про документи обмеженого доступу має бути доступна користувачам³⁰.

У зазначений період в “American Archivist” опубліковані статті французького архівіста Іва Перотіна про забезпечення доступу до архіву Ліги Націй; Вірджинії Стьюарт – про захист конфіденційної інформації про особу, що міститься у судових справах; директора Американського Союзу цивільних свобод Алана Рейтмана – про етичні проблеми балансування архівістів між конституційними правами громадян на свободу інформації та захистом конфіденційної інформації про особу; редактора “American Archivist” у 1968–1971 рр. Харольда Пінкетта* про англо-

* **Харольд Пінкетт** (Harold T. Pinkett), 1914–2001 рр. – редактор “The American archivist” (1968–1971). Розпочав кар’єру у Національному архіві США у 1930-ті рр. з описування документів Департаменту сільського господарства. Перший працівник архіву афро-американського походження. Очолював Відділ документів галузі природничих ресурсів. Президент Товариства

американську політику доступу громадськості до публічних документів уряду; Девіда Бірмана – про очікування результатів впровадження автоматизованих систем пошуку архівної інформації; Річарда Х. Літла – про результати його докторської дисертації з методів індексування архівних документів для створення пошукових систем в архівах; Мері Джо Пагх – про створення пошукових систем для організації доступу до архівних документів; Енн Ван Кемп – про адаптацію принципів доступу, задекларованих SAA 1978 р., у бізнес-архівах; виконавчого секретаря Організації американських істориків Джоан Хофф-Уілсон – про принципи етики доступу і використання конфіденційних матеріалів; Реймонда Х. Геселбракта – про аналіз політики доступу до манускриптів у Бібліотеці Конгресу США та до документів особового походження у системі президентських бібліотек NARA; Елени Деніелсон про принципи забезпечення рівного доступу до відкритих архівних ресурсів³¹.

Детальний аналіз журналу “American Archivist” (з урахуванням журналів “Archivaria”, “Midwestern Archivist” (“Archival Issues”), “Provenance”) на предмет оприлюднення результатів архівних наукових досліджень упродовж 1970-1992 рр. провів Р.Кокс (праця за 1994 р.)³². У його попередній роботі (за 1987 р.), вже згадуваній нами вище, з аналізу архівознавчої літератури за 1901–1987 рр. Р.Кокс виокремив ще два періоди: 1972–1987 рр. “Maturation” (дорослішання), та з 1987 р. і далі – “Age of Archival analysis” (вік архівного аналізу)³³. Р. Кокс зазначив, що у 1980-ті рр. “American Archivist” вже співіснував із архівною періодикою (з нашого аналізу випливає, що ще з кінця 1950-х рр. існували місцеві і регіональні архівні журнали), що видавалась регіональними та місцевими товариствами архівістів, Національним архівом США, бібліотеками й університетами³⁴.

Поряд із вже існуючими організаціями архівістів у 80-х рр. ХХ ст. формувались професійні об’єднання та відбувалось започаткування їх

історії лісового господарства (1976–1978) та Товариства історії сільського господарства (1982–1983). Член редколегії журналу “Journal of Negro History” (1971–1979). Професор історії (1970–1977) Університету Говарда та Американського університету. Консультант з питань архівів ряду університетів і коледжів, Національної Ліги урбанізації, Національної асоціації розвитку кольорових людей. Автор архівних програм адміністрації округу Колумбія. Автор праць “Investigations of Federal Record-keeping, 1887–1906” (1958), “The Forest Service, Trail Blazer in Recordkeeping Methods” (1959), “Early Records of the U. S. Department of Agriculture” (1962), “Selective Preservation of General Correspondence” (1967), “The Archival Product of a Century of Federal Assistance to Agriculture” (1969), “A Glossary of Records Terminology: Scope and Definitions” (1970), “Accessioning Public Records: Anglo-American Practices and Possible Improvements” (1978), “American Archival Theory: The State of the Art” (1981) / Helms Douglas, Harold T. Pinkett // Офіційний веб-сайт Американської історичної асоціації: <http://www.historians.org/perspectives/issues/2001/0111/0111mem1.cfm>.

друкованих органів. Виникли: “Група архівістів долини річки Делавер”, яка з 1980 р. розпочала видання вісника “The Archival Arranger Newsletter”; “Група архівістів Південно-Східного Вісконсину” започаткувала “SWAG News”. Організація архівів міст-побратимів “Круглий стіл архівів міст-побратимів” (twin cities), до якої увійшли архівісти 186 міст і населених пунктів мегаполісу Міннеаполіс – Сент Поль, Міннесоти та Західного Вісконсину, у рік свого заснування (1982 р.) розпочала публікацію вісника “The Twin Cities Archives Round Table Newsletter”. Товариство архівістів штату Флорида з 1983 р. розпочало видання щоквартального журналу “The Florida Archivist”. Організація “Архівісти району м. Сіетл” з 1985 р. заснувала вісник “Newsletter”, “Архівісти штату Нью-Йорк” – вісник “Capital Area Archivists of New York”. “Група архівів штату Нью-Гемпшир”, що об’єдналась на установчих зборах 7 травня 1988 р., започаткувала вісник “Inventory Newsletter”. Організація “Архівісти Центрального Техасу” (заснована 1988 р.) з 1989 р. друкує “Newsletter Austin Archivists Associated”, а професійне об’єднання “Архіви і музеї штату Мен” з 1997 р. видає “Maine Archives and Museums Newsletter”.

Серйозним конкурентом “American Archivist” став журнал Асоціації канадських архівістів (Association of Canadian Archivists) – “Archivaria”, започаткований 1975 р., на шпальтах якого знайшли своє місце публікації американських авторів та статті канадських дослідників з історії архівів, теорії та практики архівної справи у США³⁵. Перший редактор “Archivaria” Петер Бове (Peter Bower) мав на меті висвітлення теоретичних проблем, практичних рішень, юридичних і етичних аспектів, технологічних нововведень, історії архівів, біографій архівістів, аналізу зберігання документів у часі і просторі, стосунків архівістів, користувачів та спеціалістів суміжних галузей незалежно від географічних й інтелектуальних кордонів³⁶. Перший огляд “Archivaria” за 18 років випуску журналу здійснив Джей Етертон (на той час – редактор, Президент Асоціації канадських архівістів у 1989–1990 рр.) у 1994 р., оприлюднивши його на сторінках “American Archivist”³⁷. Він зазначив, що журнал “Archivaria” розвинувся у бік теоретичного і філософського видання, а найбільший внесок здійснили такі автори як Лючіана Дюранті (Luciana Duranti, 54-й Президент Товариства американських архівістів (1998–1999), підкреслено заслугу вченої у застосування дипломатики у практику роботи сучасних архівів), Террі Кук (Terry Cook), Хьюг А. Тейлор (Hugh A. Taylor), Девід Бірмен (David Bearman), Террі Іствуд (Terry Eastwood), Барбара Грейг (Barbara Craig). Працями цих же авторів може пишатися й “American Archivist”.

З 1982 р. Національний архів США започаткував щоквартальне видання журналу “Prologue”, основна мета якого полягає у публікації статей з американської історії, написаних на основі архівних документів, та висвітленні роботи архіву³⁸. Архівні публікації з’явилися на сторін-

ках журналів: “Journal of the American Society for Information Science and Technology” (перше число вийшло у січні 1950 р. під назвою “Annual Review of Information Science and Technology” (у цифровій бібліотеці WILEY за період 1950-1969 рр. назва журналу зазначена як “American Documentation”) і включало ряд статей з технологій мікрофільмування архівних документів)³⁹; “Public Historian” (видається Каліфорнійським університетом з 1978 р.)⁴⁰, редактором якого певний час був відомий американський учений у галузі управління документацією Брюс У. Дірстайн (Bruce W. Dearstyne); “Journal of Library Administration” (видається з 1980 р.)⁴¹; а також видання, орієнтовані на висвітлення галузі управління документацією “Records Management Journal” (видається з 1989 р.)⁴² та “Records and Information Management Journal” (журнал Міжнародної Асоціації менеджерів по управлінню документацією “ARMA International”, заснованої 1955 р.)⁴³. З 1979 р. Асоціація документального редагування (Association for Documentary Editing, заснована 1978 р.) видає журнал для редакторів збірників архівних документів “Documentary Editing” (з 2012 р. журнал перейменовано на “Scholarly Editing: The Annual of the Association for Documentary Editing”)⁴⁴. Найбільша у світі Асоціація архівістів кіновідеоархівів (Association of Moving Image Archivists, AMIA)⁴⁵, заснована наприкінці 1960-х рр. як Дорадчий комітет кіно і телевізійних архівів США, з 2000 р. розпочала видання журналу “The Moving Image”⁴⁶, публікації якого присвячені технологіям збереження, реставрації, описування, експертизи цінності, доступу і використання кіновідеодокументів на плівкових та цифрових носіях.

2002 р. вийшло друком перше число журналу “Journal of Archival Organization”⁴⁷, який має характер міжнародного архівного видання. Журнал публікує статті з усіх аспектів управління архівами і кадрової політики в них, техніки і процедур упорядкування документів для подальшого зберігання, систематизації, описування (у тому числі з укладання довідників, створення каталогів колекцій архівних документів і манускриптів на базі MARC та AACR2) і забезпечення інтелектуального і фізичного доступу до усіх типів архівних документів, у тому числі електронних; пошуку історичних документів в інформаційних системах, стандартизації, насамперед стандартів групи “Encoded Archival Description (EAD)”, проектів архівних установ у галузі створення архівних колекцій, їх зберігання, оцифрування та представлення на веб-сайтах у мережі Інтернет. Електронна версія журналу розміщена на платформі цифрової бібліотеки “Taylor & Francis, Inc”, журнал виходить чотири рази на рік⁴⁸. Редакторська політика зосереджена насамперед на публікації оригінальних наукових досліджень і статей.

Регіональні професійні організації архівістів Заходу Сполучених Штатів (Конференція архівістів Міжгірського регіону, Товариство архівістів штату Каліфорнія, організація “Архівісти Північного Заходу”,

Товариство архівістів Скелястих гір) 2002 р. об'єднались з метою створити регіональний архівний журнал західних архівістів. 2003 р. ініціативною групою було розроблене технічне завдання і бізнес-план “The Journal of Western Archives and Curatorial Studies: A Proposal” для створення журналу, проте собівартість його видання була зависока для членів цих товариств. 2008 р. виникла ідея заснувати журнал на принципах “open access” (відкритого доступу), архівні організації надали фінансову підтримку, а Університет штату Юта – хостінг для фізичного розміщення веб-сайту журналу. Перше число журналу “Journal of Western Archives” вийшло у світ 6 листопада 2010 р.⁴⁹ Заслуга створення цього видання належить Гордону Дейнесу, який вбачав у заснуванні журналу архівістів Заходу США важливий момент самоствердження професії архівіста на регіональному рівні, потенціал для розвитку співробітництва, післядипломної освіти, соціалізації і захисту архівіста.

Співіснуючи з іншими виданнями, журнал “American Archivist” повинен був боротися як за свого автора, так і за читача. Р. Кокс як редактор журналу вважав пріоритетними публікації результатів архівних наукових досліджень. Вчений зазначав, що оскільки професія архівіста базується на теорії, методології і практиці, наукові дослідження в архівній галузі мають бути направлені на пошук та обґрунтування правильності рішень для архівних інституцій та оцінювання архівної діяльності⁵⁰. Тож редакційна колегія журналу “American Archivist” під керівництвом Р.Кокса спрямувала свої зусилля на публікацію корисних для архівістів і розвитку архівної галузі наукових досліджень.

У аналізі, представленому у праці за 1994 р., Р.Кокс виявив 88 наукових праць, опублікованих у зазначених чотирьох архівних журналах упродовж 22 років (з 1970 р. по 1992 р.): з них 54 побачили світ в “American Archivist”, 24 – в “Archivaria”, 9 – у “Midwestern Archivist” (“Archival Issues”) і 1 – у “Provenance”⁵¹. Вчений визначив, що за 22 роки було три пікових підйоми у архівних дослідженнях: 1988 р. вони вилились у публікацію в “American Archivist” матеріалів наукової конференції 1987 р. по архівному менеджменту, експертизі цінності, науково-довідковому апарату і використанню архівних документів; 1991 р. – матеріалів конференції по дослідженню електронних документів; упродовж 1989–1992 рр. – наукову дискусію з архівної теорії, історії, консервації і зберігання, науково-довідкового апарату і використання документів, фінансового аналізу архівних функцій⁵².

Хоча тематика наукових досліджень була різноплановою, Кокс згрупував їх у декілька напрямів: менеджмент архівних програм, експертиза цінності, технології зберігання архівних документів, використання та створення науково-довідкового апарату, стандартизація в систематизації та описуванні документів, програми популяризації архівів (виставки, семінари, публікації та освітні програми). Найбільша кількість публікацій була виявлена Коксом з напрямку “менеджмент

архівних програм”, до якого вчений відніс статті з історії архівних інституцій та програм, архівного законодавства, статусу професійних груп, архівної освіти, автоматизації, біографії архівістів. Серед відзначених Р.Коксом вчених, які працювали у цьому напрямі архівної науки у 1970–1992 рр.: Честер Бові, Френк Кук, Жаклін Гоггін, Дональд Мак-Кой, Труді Петерсон, Морріс Редофф, Поль Сіфтон, Керолін Меттерн, Родні Росс, Джейн Сміт, Уільям Бердселл, Мішель Пасіфіко, Роберт Сімпсон, Поль Конвей, Майбл Дітріх, Френк Еванс, Роберт Уорнер, Джорж Бейн та інші⁵³.

Поль Конвей та Уільям Лендіс зазначили, що фокусування редакторської політики на архівних наукових дослідженнях, започатковане за часів Р.Кокса, знайшло своє продовження за часів перебування на посту редактора “American Archivist” Філіпа Еппарда* та Мері Джо Пагх**. На сторінках журналу з’явилися публікації провідних амери-

* **Філіп Еппард** (Philip V. Eppard) – редактор “The American Archivist” (1996-2005). Працював в Університеті штату Нью-Йорк (Олбані) у 1988–2010 рр.: декан Школи інформаційних і політичних наук (1995–2003), професор і голова Департаменту інформаційних студій (2003–2010). Учасник проекту з дослідження електронних документів “InterPARES”, один із організаторів 1-ої Міжнародної конференції з історії документів і архівів (International Conference on the History of Records and Archives, CHORA, 2003, Торонто (Канада)). Член Комітету з освіти і професійного розвитку Товариства американських архівістів, Дорадчого комітету Архіву штату Нью-Йорк, Середньо-Атлантичної регіональної архівної конференції. Автор праць: “Critical Essays on John O’Hara (Critical Essays on American Literature)” (редактор, 1994), Preserving the Authenticity of Contingent Digital Objects (у співавторстві з Anne J. Gilliland-Swetland), (2000) та інших // Офіційний веб-сайт Товариства американських архівістів: <http://www.archivists.org/recognition/dc2006-fellows.asp>.

** **Мері Джо Пагх** (Mary Jo Pugh) – редактор “The American Archivist” (2006–2011). Розпочала кар’єру архівіста в Історичній бібліотеці Бентлі Університету штату Мічиган, працювала як архівіст-консультант Смітсонівського інституту у штаті Каліфорнія, старший архівіст Департаменту історичних документів Морського Національного Історичного парку у Сан-Франциско (2006) та в інших установах. Почесний член Товариства американських архівістів з 1992 р. Член Ради Академії сертифікованих архівістів, Товариства архівістів штату Каліфорнія, Президент та редактор вісника “Open Entry” Архівної асоціації штату Мічиган, рецензент Національного фонду розвитку гуманітарних наук (National Endowment for the Humanities) та Національної комісії з публікації історичних джерел і документів (National Historical Publications and Records Commission). Автор статті “The Illusion of Omniscience: Subject Access and the Reference Archivist” (1983). Редактор 1-ї серії Архівних фундаментальних праць (Archival Fundamentals Series - низка видань провідних вчених-архівістів США з основних напрямів архівної роботи, наприклад, у 1-й серії вийшли книги: Thomas Wilsted “Managing Archival and Manuscript Repositories (Archival Fundamentals Series)” (1991), Mary Lynn Ritzenthaler “Preserving Archives and Manuscripts (Archival Fundamentals Series)” (1993) та інші. Ідеї вченої лягли

канських вчених, які відстоювали нові погляди на архіви і професію архівіста. Кеннет Фут, Томас Хайкерсон, Том Несміт, Барбара Грейг, Річард Кокс, Дженнетт Бастіан, Джеффри Міффлін⁵⁴ розвивали ідеї про архіви як інституції пам'яті, як індивідуальної, так і колективної. Концепцію влади архіву в інформаційному суспільстві розбудовували Рой Шеффер, Марк Грін, Елена Деніелсон, Рендалл Джімерсон, Елізабет Сноуден Джонсон⁵⁵. На переконання цих учених, архіви відіграють визначальну роль у зберіганні культурної спадщини людства та захисті прав і інтересів громадян, насамперед “right to know” (права знати правду). У цьому контексті архіви є “бастіонами” спротиву політичній еліті, яка намагається маніпулювати інформацією з метою приховування злочинів проти людства, етнічних і соціальних меншин, випадків зловживання владою і корупції. Поява електронних документів, розвиток Інтернету, процеси глобалізації і демократизації істотно змінили погляди на природу, експертизу цінності, описування, удоступлення документів та підготовку архівістів нової генерації. Цим змінам приділили увагу Лючіана Дюранті, Джеймс О’Тул, Річард Пірс-Мозес, Джеффри Ю, Елізабет Локвуд, Лаура Міллар, Джен Рілі та Келсі Шеферд, Хелен Тіббо та Локман Міхо, Майкл Лайт і Том Гірі, Анжеліка Менн-Харіц, Венді Дафф, Енн Джіллленд та інші⁵⁶. Аналогічні тренди висвітлювали й інші періодичні видання, насамперед журнал “Archivaria”.

Наявність великої кількості архівних періодичних видань (у тому числі вісників (newsletters)), а також удоступлення інформації про діяльність архівних установ і професійних об’єднань архівістів національного*, регіонального і місцевого рівнів** завдяки веб-сайтам (які у США з’явилися у середині 1990-х рр.) у Всесвітній мережі Інтер-

в основу тому “Providing Reference Services for Archives and Manuscripts (2005), присвяченого науково-довідковому апарату архівів, пошуку і доступу до документів, включеного до 2-ої серії Архівних фундаментальних праць. / Mary Jo Pugh Named Editor of American Archivist. // Archival outlook. Newsletter of The Society of American Archivist. – 2005, November–December. – P. 12.

* Власні веб-сайти мають усі професійні об’єднання архівістів національного рівня (у тому числі “Рада Архівістів штатів” (Council of State Archivists, CoSA, <http://www.statearchivists.org>), Національна асоціація урядових архівів і адміністраторів документації (National Association of Government Archives and Records Administrators, NAGARA, <http://www.nagara.org>), Академія сертифікованих архівістів (Academy of Certified Archivists, ACA, <http://www.certifiedarchivists.org>), Асоціація архівістів кіновідеоархівів (Association of Moving Image Archivists, АМІА, <http://www.amianet.org>) тощо.

** Важливе значення мають веб-сайти регіональних професійних об’єднань архівістів, що стали науковими інституціями – Конференції архівів Середнього Заходу (Midwest Archives Conference, MAC, <http://www.midwestarchives.org>) та Середньо-Атлантичної регіональної архівної конференції (Mid-Atlantic Regional Archives Conference, MARAC, – <http://www.marac.info/>) тощо. З 54 місцевих професійних об’єднань архівістів власні веб-сайти мають 37 організацій.

нет значно вплинули на редакторську політику журналу “American Archivist” – відпала необхідність у докладному висвітленні роботи архівних установ, зі сторінок журналу зникли щорічні переліки виданих книг, статей, їх замінили огляди веб-сайтів, Рада SAA прийняла рішення перевести публікації протоколів засідань Товариства з друкованого у цифровий формат і розмістити їх на веб-сайті SAA⁵⁷. Журнал все більше змінювався у напрямі наукового видання не тільки під впливом бажання редакторів публікувати результати архівних наукових досліджень, а й відповідно до вимог сучасної епохи.

Зміна ролі архівіста в інформаційну еру спричинила потребу в черговому удосконаленні редакторської політики журналу. Цього разу йшлося про переведення журналу “American Archivist” у цифровий формат, розміщення його в мережі Інтернет у “open access” (відкритий доступ). Поль Конвей та Уільям Лендіс підкреслили той факт, що перехід найстарішого у світі архівного журналу в електронний формат на підставі “open access” став значним кроком на шляху здійснення наукових досліджень в архівній галузі на найвищому рівні, що сприяло широкому використанню їх результатів під час навчального процесу в університетах та у професійній діяльності вчених, архівістів і спеціалістів суміжних галузей, удосконаленні комунікацій і обміну інформацією у науковому світі⁵⁸.

SAA намагається максимально використати переваги “open access”⁵⁹. По-перше, можливості “rolling publication practices”. “American Archivist” змінив наприкінці 1990-х рр. періодичність видання зі щоквартального на один випуск на рік, а з 2000 р. почав виходити двічі на рік (весна-літо, осінь-зима). Така періодичність постійно гальмує публікацію нових результатів наукових досліджень, їх використання, репрезентацію інноваційних архівних технологій. “Rolling publication practices” дозволяє оприлюднити наукову працю або статтю відразу як вона надійшла до редакції.

Другою перевагою є підтримка інтерактивності, здійснення “peer review” (оцінювання наукового внеску автора його колегами), надання можливостей для апробації наукових досягнень (preprint – попередня публікація статті, частини дисертації, монографії, здійснюється з метою обговорення), обміну ідеями і думками – “supporting active interaction with readers through the use of social network technologies” (підтримка активної взаємодії з читачами через використання технологій соціальних мереж). Нині SAA використовує з цією метою “Research Forum” на сайті: <http://www2.archivists.org/proceedings/researchforum>.

Третьою перевагою є можливість збільшення рубрик журналу, розміщення статей без встановлення обмежень їх обсягу, а також публікація так званої “gray literature” (неопублікованих рукописів, конспектів лекцій, неформальна публікація монографій, які ще не мають відповідного бібліографічного описання для посилання на них).

Разом із перевагами, які надає використання технологій “open access” постає ряд проблем, пов’язаних із захистом прав інтелектуальної власності, етичними принципами використання інформаційних і комунікаційних технологій, фінансуванню видання тощо. Однією із цих проблем є використання формату публікації: триває обговорення, який з двох форматів “Green OA” або “Gold OA” (або їх гібрид) є більш прийнятним. “Green OA” дозволяє авторам самостійно розмішувати їх статті у Web-доступних цифрових репозиторіях, здійснювати їх самоархівування, встановлювати обмеження на їх використання і передрукування, управляти своїми правами інтелектуальної власності. “Gold OA” більше фокусується на ролі журналу, а не автора, зберігається статус-кво видання, контроль редакційної колегії, управління “peer review” та ієрархічна структура традиційного друкованого журналу⁶⁰.

Друга проблема – фінансового плану. З одного боку, зменшуються витрати на друкування накладу паперового видання та його розповсюдження, з іншого, – потрібно здійснювати фінансову підтримку репозиторіїв, які надають місце для розміщення авторських статей, та розвитку інноваційних інформаційно-комунікаційних технологій. Пересічні громадяни вважають, що публікації “open access” безкоштовні як для авторів, так і для користувачів. Існує дві моделі утримання наукового видання: надходжень від передплатників та за рахунок авторів і спонсорів, у ролі яких можуть виступати університети, наукові товариства та інші інституції. При фінансуванні публікації “open access” увесь тягар фінансових витрат лягає на авторів і спонсорів. Видавці журналів “open access” повинні підтримувати систему on-line доступу і перегляду, коректури, літературного і наукового редагування, графічний дизайн, макетування, маркетинг тощо. Тому моральна мотивація наукових товариств і професійних асоціацій до безкоштовного розповсюдження їх наукових видань є недостатньою. Тим часом, наукові видання відчують тиск з боку авторів і користувачів щодо зменшення вартості розміщення і використання публікацій⁶¹.

Третє. Багато хто змішує поняття “open access” (відкритий доступ) і “open source” (відкрите програмне забезпечення). Репозиторії відкритого доступу можуть бути створені на платформах відкритого програмного забезпечення, але автоматично це надасть доступ не тільки до статей авторів, а й до вихідних кодів програмного забезпечення, що в свою чергу є загрозою несанкціонованої зміни (спотворення, знищення) програмного продукту, на якому побудований репозиторій⁶².

Четверте. “Open access” у форматі “Green OA” не захищає права автора, натомість він спонукає самого автора розпоряджатися своєю інтелектуальною власністю та захищати її за допомогою публічних ліцензій, впроваджених некомерційною організацією “Creative Commons Coprogation”, яка має на меті легальне вільне розповсюдження і використання наукових і мистецьких творів⁶³.

Як зазначають П. Конвей та У. Лендіс з урахуванням вищевикладеного, SAA поки що не визначилось остаточно із майбутнім форматом публікації статей. “Green OA” і “Gold OA” та їх гібриди мають як свої переваги, так і недоліки. “Gold OA” є економічно не вигідним форматом при малій кількості членів Товариства – прихильників журнальних публікацій. Формат “Green OA” неможливо застосувати через намагання SAA зберегти ієрархічну структуру традиційного видання (том-номер-стаття) та відсутність доступу деяких авторів до цифрових репозиторіїв. SAA знаходиться у пошуку гнучкого альтернативного формату видання “American Archivist”, який би використовував усі переваги “open access”, забезпечував збереження інтелектуальних прав авторів та надавав фінансову підтримку самому виданню⁶⁴.

Проте виклики інформаційного суспільства спонукали SAA і редакцію журналу “American Archivist” до створення on-line версії видання, не зважаючи на невирішеність певних проблем і недоліки існуючих форматів. Перше технічне завдання для створення on-line версії з’явилося 2002 р. (прийняті рішення виявилися невдалими). 2006 р. було засновано дві комісії: (1) для розробки плану (Business Plan Working Group) у складі Поля Конвея (Paul Conway – голова), Дженнетт Бастіан (Jeannette Bastian), Денніса Мейсснера (Dennis Meissner) та Роберта Спіндлера (Robert Spindler); (2) для вирішення технічних проблем (Technical Issues Working Group) у складі Уільяма Лендіса (William Landis – голова), Сьюзен Хембаргер (Susan Hamburger), Кристофера Прома (Christopher Prom) та Марка Шелстеда (Mark Shelstad)⁶⁵. Ці комісії займалися реалізацією проекту “American Archivist Online”, що включав три фази.

Перша була завершена 15 серпня 2007 р. Вісім томів журналу (з № 2 63 тому за осінь-зиму 2000 р. до № 1 70 тому за весну-літо 2007 р.), котрі мали як друкарський, так і електронний варіанти⁶⁶, були розміщені на серверах MetaPress* і стали доступними в Інтернеті.

Друга. 2007 р. Рада SAA виділила фінансування на оцифрування ще 62 томів журналу, виданих у період з 1938 р. до весни-літа 2000 р. і підготовлених для оцифрування під керівництвом Терези Брінеті (Teresa Brinati). Контракт для здійснення сканування томів журналу був підписаний з міжнародною бібліотечною організацією OCLC, яка у свою чергу уклала субпідряд на виконання робіт із “Back Stage Library Works (BSLW)”, штат Юта. Файли сканованих статей у форматах “tiff” та “pdf”, а також метадані до кожного файлу, які дозволяли пов’язати файл з відповідним томом і номером, розміщувались на сайті <http://archivists.metapress.com>, вхід до якого забезпечувався через веб-портал Товариства американських архівістів www.archivists.org⁶⁷.

* MetaPress – провайдер, який надає хостінг сайтам наукових інституцій, електронним журналам і цифровим книгосховищам: <http://marketing.metapress.com/about-us/>.

Третя. SAA започаткувало обов'язкову публікацію наступних томів журналу у цифровому форматі, для якої використовується файл, призначений для типографського друку.

У квітні 2009 р. SAA підписала угоду з JSTOR для приєднання "American Archivist" до цифрової бібліотеки "Arts & Sciences IV" JSTOR*. Метою співпраці SAA і JSTOR було досягнення не тільки можливостей широкого доступу вчених і студентів до публікацій журналу в on-line режимі, а й забезпечення збереженості цифрових копій журналу у електронних репозиторіях JSTOR⁶⁸. Частково журнал доступний також у цифровій бібліотеці "HathiTrust".

Для вирішення проблеми авторського права SAA у співробітництві з "Intellectual Property Working Group" (Робоча група з питань інтелектуальної власності) розробила і впровадила проект угоди з авторами, яким передбачено збереження авторського права за авторами статей. Разом з цим автори передають права SAA на публікацію, переклад і розповсюдження статей, розміщення їх в електронних бібліотеках тощо. SAA набуло авторських прав (copyright) від авторів статей з 1964 р. Відповідно до угоди з авторами SAA поширює право друкування статті друкарським способом й на публікацію її у цифровому форматі, гарантуючи при цьому, що цифровий образ є точною копією оригінальної публікації. Будь-яке наступне використання вперше опублікованих у журналі статей повинно мати обов'язкове посилання на "American Archivist"⁶⁹.

SAA дозволило доступ до усіх випусків журналу тільки членам Товариства. Для широкого загалу читачів доступ дозволений до всіх номерів, крім тих, що були опубліковані в останні три роки (тобто шести випусків). Читачі, зацікавлені у статтях з останніх шести номерів, отримали можливість їх придбання за відповідну плату.

Таким чином, вчені, архівісти, студенти, широка громадськість з усього світу отримала можливість ознайомлення з фактично усім корпусом статей, опублікованих в журналі "American Archivist". Серед іншої архівної періодики США технології "open access" використовують журнали: "Archivaria" (у безоплатному доступі у "pdf"-файлах представлені усі статті з № 1, 1 тому, що вийшов взимку 1975-1976 рр. до останнього числа (№ 74), що вийшло восени 2012 р.) та "Archival Issues" (Midwestern Archivist).

* JSTOR – цифрова бібліотека більш ніж 1500 академічних журналів, книг та інших джерел: <http://www.jstor.org/>. Заснована 1995 р. Крім JSTOR, у світі існують й інші цифрові сховища електронних журналів – Portico (<http://www.portico.org/digital-preservation/>), CLOCKSS (<http://www.clockss.org/clockss/Home>), HathiTrust Digital Library, <http://www.hathitrust.org/> та інші.

** Користування ресурсом University of Wisconsin Milwaukee's Institutional Repository (<http://minds.wisconsin.edu/handle/1793/43546>), на платформі якого розміщено усі числа журналу, починаючи з 1976 р. викликало у автора даної

Журнали “*Journal of Archival Organization*” (у цифровому форматі наявні усі числа журналу з № 1 за 2002 р. до № 2 за 2012 р., доступ до яких надається за плату, у вільному користуванні № 3–4 за 2008 р. та № 3–4 за 2011 р.), “*Journal of the American Society for Information Science and Technology*” (доступ надано до усіх чисел з січня 1950 (№ 1, 1 том) до листопада 2012 (№ 11, 63 том), але потрібна або колективна, або індивідуальна угода і відповідна плата за користування бібліотекою <http://onlinelibrary.wiley.com>), “*The Public Historian*” (електронна версія журналу розміщена на платформі JSTOR, представлені усі числа журналу з № 1, виданого восени 1978 р. до № 3, що вийшов влітку 2012 р., доступ до статей надається за відповідну плату) безоплатного доступу до публікацій не надають. Вартість оплати за користування статтями складає від 36 доларів США (“*Journal of Archival Organization*”) до 12 доларів США (“*The Public Historian*”). Вартість отримання “усунутих” з вільного доступу на трирічний період статей з журналу “*American Archivist*” – 18 доларів США.

Фахівець зі створення каталогів манускриптів і метаданих Корі Німер з Університету Бригама Янга (Brigham Young University) здійснив анкетування американських архівістів і бібліотекарів для оцінювання їх читацького інтересу до професійної періодики⁷⁰. Опубліковані ним 2009 р. результати свідчать, що американські архівісти більше схильються до читання журналу “*American Archivist*” (його читає 71,3 % респондентів*), 22,3 % воліють читати журнал “*Archival Issues*”, 9,8 % – “*Archivaria*”, 9,1 % – “*Journal of Archival Organization*”, 4,6 % – “*Provenance*”, 1,2 % – “*The Moving Image*”; 0,9 % – “*Archival Science*”, 0,6 % – “*Journal of the Society of Archivists*”, 0,6 % – “*Manuscripts and Archives*”, а 25,0 % – взагалі не читають архівну періодику. Більшість респондентів (70,7 %) заявили, що вони зацікавлені в ознайомленні з тими типами статей, які висвітлюють конкретний досвід роботи колег (case studies), для 49,4 % опитуваних корисними виявились теоретичні есе (theoretical essays), 43,9 % полюбляють читати про хід реалізації архівних проєктів (works in progress), 42,7 % обирають літературні огляди (literature reviews). За тематичною спрямованістю архівістів більше цікавили статті з оцифрування документів (51,2 %), пошук документів

статті певні труднощі. Тому українському дослідникові автор радить спочатку скористатися індексами статей (розміщені на сайті <http://www.midwestarchives.org/archival-issues>) для вибору потрібної статті, потім ввести її назву у пошукач (<http://minds.wisconsin.edu/handle/1793/43546/browse?type=title>) і отримати файл у форматі “pdf”. Ресурс безкоштовний, журнал утримується за рахунок передплати членів МАС.

* У жовтні 2005 р. Товариство американських архівістів повідомило, що журнал “*American archivist*” має більш ніж 4900 передплатників. / Mary Jo Pugh Named Editor of *American Archivist* // Офіційний веб-сайт Товариства американських архівістів: <http://www.archivists.org/news/pugh-Oct05.asp>.

в архівах і програми їх популяризації (47,6 %), архівний менеджмент (46,6 %), описування (46,0 %) і зберігання (41,5 %), комплектування і експертиза цінності (39,6 %), електронні документи (39,6 %), систематизація (39,0 %), етика (37,2 %), інша тематика (6,7 %) ⁷¹. Більшість респондентів (52,4 %) бажала користуватись друкованими виданнями (до речі, про цей факт як про проблему писали у своїй статті П. Конвей та У. Лендіс), а не цифровими бібліотеками. Натомість у віковому вимірі молода генерація архівістів надавала перевагу саме електронним публікаціям*. У цілому К. Німер дійшов висновку, що архівісти читають менше у порівнянні з бібліотекарями: в середньому архівісти читають 1,26 журнали на місяць, бібліотекарі від 3 до 5 видань. Проте К. Німер вбачає у цьому потенціал для подальшого розвитку архівної спільноти.

Здійснений нами огляд архівної періодики США дозволяє дійти висновків стосовно концепції, закладеної в її основу:

- архівні журнали у США мають чітке професійне спрямування і не містять історичних, джерелознавчих публікацій за винятком статей з історії архівних установ, повідомлень про створення або поповнення архівних колекцій та біографічних нарисів провідних американських архівістів, а також не публікують тексти архівних документів;
- здебільшого журнали видаються професійними об'єднаннями архівістів, крім журналу і вісника Національного архіву США, територіально вони охоплюють усі Сполучені Штати і можуть бути розподілені на видання національного ("American archivist" та інші), регіонального та місцевого рівнів;
- архівна періодика відбиває професійні інтереси архівістів, зберігачів манускриптів, менеджерів з управління документацією і спеціалістів суміжних з архівною галузеві;
- тематика архівних журналів охоплює усі напрями діяльності архівних установ різних типів (федеральних архівів та архівів штатів, державних установ, бізнес-корпорацій, релігійних конфесій, університетів, громадських об'єднань тощо), науково-дослідних інституцій архівної галузі, професійних об'єднань архівістів;
- важливим чинником є те, що тематика статей формується не політикою редакції, а насамперед читацьким і авторським інтересом, тому й рубрики журналів (як це видно з аналізу "American archivist") не є сталими, а змінюються відповідно до напрямів, що розробляються архівною наукою, і потреб практичного характеру;

* Огляд науково-дослідної роботи студентів, здійснений 2008 р. Венді Дафф та Джоан Черрі, показав, що у своїх дослідженнях 91,3 % респондентів використовує журнальні статті (Duff Wendy M., Cherry Joan M. Archival Orientation for Undergraduate Students: An Exploratory Study of Impact. – American Archivist. – 2008, Fall-Winter. – Vol. 71, № 2. – P. 513).

- редакторська політика журналів здебільшого залежить й від позиції редакційної колегії та головного редактора, зокрема, у “American archivist” вона змінювалась від спрямування журналу на висвітлення питань використання архівних документів у наукових дослідженнях (Т. К. Піз) до вирішення практичних проблем архівної галузі (М.К.Нортон) та публікації результатів наукових досліджень (Р. Кокс, Ф. Еппард, М. Дж. Пагх);
- позитивними характеристиками архівних журналів є їх дискусійність, спрямована на вирішення нагальних теоретичних та практичних питань діяльності архівних установ, та інтерактивність, посилена останнім часом наданням відкритого доступу до їх публікацій у мережі Інтернет та можливістю зворотного зв'язку на читацьких форумах;
- хоча провідні архівні журнали спрямовані насамперед на оприлюднення результатів наукових досліджень вчених, які представляють архівну науку як Сполучених Штатів, так і інших країн світу, регіональні та місцеві видання залучають усіх архівістів країни до співпраці, обговорення спільних проблем, висловлення думок, оприлюднення результатів роботи, обміну досвідом;
- архівна періодика є одним із консолідуючих чинників архівної спільноти США, засобом розповсюдження архівних знань, популяризації архівів, “голосом” архівної професії.

У світовій площині архівна періодика США, особливо найстаріший у світі і, без перебільшення можна сказати, один із найпопулярніших архівних журналів “American archivist”, є взірцем досвіду видання професійних архівних журналів, прикладом для наслідування, а також джерелом для дослідження історії архівів, архівної теорії, практики роботи архівних установ і усієї архівної галузі Сполучених Штатів у цілому. “American archivist” завдяки постійній і наполегливій роботі з перекладу і реферування публікацій з іноземних періодичних видань може також виступати джерелом для ознайомлення з історією, теорією і практикою архівної справи фактично усіх країн світу.

¹ Гармаш В. Н. Американский архивный журнал “The Record” // Отечественные архивы. Научно-практический журнал. – М., 1998. – № 1. – С. 99-103 (Нині Національний архів США не видає журнал з такою назвою, “The Record” не проіндексований у жодній науково-метричній БД і не включений до жодної з цифрових бібліотек, тому встановлення подальшої долі цього видання виявилось неможливим); Волкотруб О. Н. З історії Товариства американських архівістів // Архіви України. – К., 2011. – № 1 (272). – С. 178–191. За радянських часів Головне архівне управління при Раді Міністрів СРСР видавало збірник рефератів, анотацій і перекладів “Документоведение и архивное дело за рубежом” (на обкладинці та титульному аркуші позначка “Для служебного пользования”), видання якого сьогодні продовжує Всеросійський науково-дослідний інститут документознавства і архівної справи Федерального архівного агентства Російської Федерації. У збірнику публікуються статті,

довідки, реферати, скорочені переклади і анотації закордонних авторів з питань документознавства та архівної справи.

² The New Haven Meeting of the American Historical Association // *American Historical Review* (Діяльність Комісії історичних манускриптів). – 1899, April. – Vol. 4, № 3. – P. 409–422; The Meeting of the American Historical Association at Providence (Діяльність Комісії публічних архівів) // *American Historical Review*. – 1907, April. – Vol. 12, № 3. – P. 483–506; The Meeting of the American Historical Association at Chicago (діяльність Томаса Оуена, директора Департаменту архівів і історії штату Алабама) // *American Historical Review*. – 1905, April. – Vol. 10, № 3. – P. 489–510; The Meeting of the American Historical Association at New York (1-а Конференція архівістів) // *American Historical Review*. – 1910, April. – Vol. 15, № 3. – P. 475–495; The Meeting of the American Historical Association at Indianapolis (Брюссельський конгрес 1910 р.) // *American Historical Review*. – 1911, April. – Vol. 16, № 3. – P. 453–475; *Jameson J. Franklin*. The American Historical Association, 1884–1909 // *American Historical Review*. – 1909, October. – Vol. 15, № 1. – P. 1–20.

³ The Meeting of the American Historical Association at New Orleans (проблема виявлення документів з історії Луїзіани в іспанських архівах) // *American Historical Review*. – 1904, April. – Vol. 9, № 3. – P. 437–455; Andrews C. M. American Colonial History in British Archives // *American Historical Review*. – 1905, January. – Vol. 10, № 2. – P. 325–349; The Meeting of the American Historical Association at Madison (звіт директора Департаменту архівів і історії штату Міссісіпі про виявлення документів в архівах Великобританії, Франції, Іспанії) // *American Historical Review*. – 1908, April. – Vol. 13, № 3. – P. 433–458.

⁴ Remarks of *Philip C. Brooks*. Proceedings of the Society's 25th Anniversary Luncheon // *American Archivist*. – 1962, April. – Vol. 25, № 2. – P. 232.

⁵ *Newsome R. A.* Objectives of the Society of American Archivist // *American Archivist*. – 1963, July. – Vol. 26, № 3. – P. 299–304.

⁶ *Brooks C. Philip*. The First Decade of the Society of American Archivist // *American Archivist*. – 1947, April. – Vol. 10, № 2. – P. 123–124.

⁷ Цит. за *Conway Paul, Landis William E.* Open-Access Publishing and the Transformation of the American Archivist Online // *American Archivist*. – 2011, Fall–Winter. – Vol. 74, № 2. – P. 482.

⁸ *Brooks C. Philip*. The First Decade of the Society of American Archivist... – P. 124.

⁹ *Cook J. Frank*. The Blessings of Providence on an Association of Archivists // *American Archivist*. – 1983, Fall. – Vol. 46, № 4. – C. 379.

¹⁰ *Stephenson Sue Mary*. The American Archivist, 1971 to 1990: A Demographic Analysis of the Articles // *American Archivist*. – 1992, Fall. – Vol. 55, № 4. – P. 539.

¹¹ *Brooks C. Philip*. The First Decade of the Society of American Archivist... – P. 124.

¹² *Gilliland-Swetland Luke J.* The Provenance of a Profession: The Permanence of the Public Archives and Historical Manuscripts Traditions in American Archival History // *American Archivist*. – 1991, Spring. – Vol. 54, № 2. – P. 166.

¹³ *Trever L. Karl*. The American Archivist: The Voice of a Profession // *American Archivist*. – Vol. 15, № 2. – April 1952. – P. 148.

¹⁴ *Trever L. Karl*. The American Archivist: The Voice of a Profession... – P. 148–152.

¹⁵ *Trever L. Karl*. The American Archivist: The Voice of a Profession... – P. 153–155.

¹⁶ *Daines III J. Gordon*. Tilting at Windmills: Reflections on the Establishment of the Journal of Western Archives // *Journal of Western Archives*. – 2010. – Vol. 1, Issue 1. – Article 1. – P. 3–4.

¹⁷ Детальний аналіз професійних організацій архівістів США подано автором у статті: *Левченко Л. Л.* Професійні асоціації архівістів США та перспективи розвитку професійних організацій архівістів України // *Чорноморський літопис: Науковий журнал*. – Миколаїв: Вид-во ЧДУ ім. П. Могили, 2012. – Вип. 6. – С. 142–160; передумови створення та період становлення Товариства американських архівістів висвітлено автором у статті: *Левченко Л. Л.* Передумови створення та період становлення Товариства американських архівістів // *Архіви України: науково-практичний журнал*. – Випуск 5 (281): вересень–жовтень, 2012. – С. 154–181.

¹⁸ *Quinn M. Patrick*. Regional Archival Organizations and the Society of American Archivist // *American Archivist*. – 1983, Fall. – Vol. 46, № 4. – P. 436.

¹⁹ *Mason P. Philip*. The Society of American Archivist in the Seventies. Report of the Committee for the 1970's // *American Archivist*. – 1972, April. – Vol. 35, № 2. – P. 203–204.

²⁰ *Richard J. Cox*. American Archival Literature: Expanding Horizons and Continuing Need, 1901–1987 // *American Archivist*. – 1987, Summer. – Vol. 50, № 3. – С. 310.

²¹ *Richard J. Cox*. American Archival Literature: Expanding Horizons and Continuing Need... – P. 311.

²² *Richard J. Cox*. American Archival Literature: Expanding Horizons and Continuing Need... – P. 312.

²³ *Mason P. Philip*. Archives in the Seventies: Promises and Fulfillment // *American Archivist*. – 1981, Summer. – Vol. 44, № 3. – P. 199, 201–202, 204.

²⁴ *Stephenson Sue Mary*. The American Archivist, 1971 to 1990: A Demographic Analysis of the Articles... – P. 541.

²⁵ Editorial policy // *The American Archivist*. – 1994, Winter. – Vol. 57, № 3. – P. 162.

²⁶ *Stephenson Sue Mary*. The American Archivist, 1971 to 1990: A Demographic Analysis of the Articles... – P. 539, 541.

²⁷ *Stephenson Sue Mary*. The American Archivist, 1971 to 1990: A Demographic Analysis of the Articles... – P. 555–557.

²⁸ *Stephenson Sue Mary*. The American Archivist, 1971 to 1990: A Demographic Analysis of the Articles... – P. 547–549.

²⁹ *Mitchell W. Thornton*. New Viewpoints on Establishing Permanent Values of State Archives // *American Archivist*. – 1970, April. – Vol. 33, № 2. – P. 163–174; *Fishbein H. Meyer*. A Viewpoint on Appraisal of National Records // *American Archivist*. – 1970, April. – Vol. 33, № 2. – P. 175–187; *Ham F. Gerald*. The Archival Edge // *American Archivist*. – 1975, January. – Vol. 38, № 8. – P. 5–12; *McKay Eleanor*. Random Sampling Techniques: A Method of Reducing Large, Homogeneous Series in Congressional Papers // *American Archivist*. – 1978, July. – Vol. 41, № 3. – P. 281–289; *Dollar M. Charles*. Appraising Machine-Readable Records // *American Archivist*. – 1978, October. – Vol. 41, № 4. – P. 423–430; *Burke G. Frank*. The Future Course of Archival Theory in the United States // *American Archivist*. – 1981, Winter. – Vol. 44, № 1. – P. 40–46; *Kimball D. Gregg*. The Burke-Cappon Debate: Some Further Criticisms and Considerations for Archival Theory // *American Archivist*. – 1985, Fall. – Vol. 48, № 4. – P. 369–376; *Cappon J. Lester*. What, Then, Is There To Theorize About? // *American Archivist*. – 1982, Winter. – Vol. 45, № 1. – P. 19–25; *Duranti Luciana*. The

Concept of Appraisal and Archival Theory // *American Archivist*. – 1994, Spring. – Vol. 57, № 2. – P. 328–344; *Boles Frank, Greene A. Mark*. Et Tu Schellenberg? Thoughts on the Dagger of American Appraisal Theory // *American Archivist*. – 1996, Summer. – Vol. 59, № 3. – P. 298–310; *Boles Frank*. Mix Two Parts Interest to One Part Information and Appraise Until Done: Understanding Contemporary Record Selection Processes // *American Archivist*. – 1987, Summer. – Vol. 50, № 3. – P. 356–368; *Rapport Leonard*. No Grandfather Clause: Reappraising Accessioned Records // *American Archivist*. – 1981, Spring. – Vol. 44, № 2. – P. 143–150; *Benedict Karen*. Invitation to a Bonfire: Reappraisal and Deaccessioning of Records as Collection Management Tools in an Archives – A Reply to Leonard Rapport // *American Archivist*. – 1984, Winter. – Vol. 47, № 1. – P. 43–49; *Ham F. Gerald*. Archival Choices: Managing the Historical Record in an Age of Abundance // *American Archivist*. – 1984, Winter. – Vol. 47, № 1. – P. 11–22.

Питання експертизи цінності документів висвітлено у статтях: *Левченко Л. Л.* Розробка теорії експертизи цінності документів у працях видатних американських вчених-архівістів 30–50-х років XX століття // *Рукописна та книжкова спадщина України*. Випуск 16. – Київ, 2012. – С. 362–389; *Левченко Л. Л.* Методи вибіркової експертизи цінності документів для постійного зберігання в архівах (Сполучені Штати Америки) // *Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського*. Випуск 33. – Київ, 2012. – С. 358–370; *Левченко Л. Л.* Поль Левінсон і дослідження методів вибіркової експертизи цінності документів у Сполучених Штатах Америки // *Сумський історико-архівний журнал*. Науковий журнал з історії та архівознавства України. – Суми, 2012. – № XVI–XVII. – С. 7–17; *Левченко Л. Л.* Деякі аспекти науково-технічного опрацювання та комплектування архівних інституцій США документами сучасної епохи // *Архіви України*. Науково-практичний журнал. – Випуск 3 (279): травень–червень. – С. 112–130.

³⁰ *Peterson Trudy Huskamp*. The National Archives and the Archival Theorist Revisited, 1954–1984 // *American Archivist*. – 1986, Spring. – Vol. 49, № 2. – P. 131–132.

³¹ *Pérotin Yves*. Facilitating Access to the League of Nations Archives // *American Archivist*. – 1972, January. – Vol. 35, № 1. – P. 23–34; *Stewart Virginia R.* Problems of Confidentiality in the Administration of Personal Case Records // *American Archivist*. – 1974, July. – Vol. 37, № 3. – P. 387–398; *Reitman Alan*. Freedom of Information and Privacy: The Civil Libertarian's Dilemma // *The American Archivist*. – 1975, October. – Vol. 38, № 4. – P. 501–508; *Pinkett Harold T.* Accessioning Public Records: Anglo-American Practices and Possible Improvements // *American Archivist*. – 1978, October. – Vol. 41, № 4. – P. 413–421; *Bearman David*. Automated Access to Archival Information: Assessing Systems // *American Archivist*. – 1979, April. – Vol. 42, № 2. – P. 179–190; *Lytle Richard H.* Intellectual Access to Archives: I. Provenance and Content Indexing. Methods of Subject Retrieval // *American Archivist*. – 1980, Winter. – Vol. 43, № 1. – P. 64–75; *Lytle Richard H.* Intellectual Access to Archives: II. Report of an Experiment Comparing Provenance and Content Indexing. Methods of Subject Retrieval // *American Archivist*. – 1980, Spring. – Vol. 43, № 2. – P. 191–206; *Pugh Mary Jo*. The Illusion of Omniscience: Subject Access and the Reference Archivist // *American Archivist*. – 1982, Winter. – Vol. 45, № 1. – P. 33–44; *Van Camp Anne*. Access Policies for Corporate Archives // *American Archivist*. – 1982, Summer. – Vol. 45, № 3. – P. 296–298; *Hoff-Wilson Joan*. Access to Restricted Collections: The Responsibility of Professional Historical Organizations // *American Archivist*. – 1983, Fall. – Vol. 46, № 4. – P. 441–447; *Geselbracht Raymond H.* The Origins of Restrictions on Access To Personal Papers at the Library of Congress

and the National Archives // *American Archivist*. – 1986, Spring. – Vol. 49, № 2. – P. 142–162; *Danielson Elena S.* The Ethics of Access // *American Archivist*. – 1989, Winter. – Vol. 52, № 1. – P. 52–62.

³² *Richard J. Cox.* An Analysis of Archival Research, 1970–92, and the Role and Function of the American Archivist // *American Archivist*. – 1994, Spring. – Vol. 57, № 2. – P. 278–288.

³³ *Richard J. Cox.* American Archival Literature: Expanding Horizons and Continuing Need... – P. 308.

³⁴ *Richard J. Cox.* American Archival Literature: Expanding Horizons and Continuing Need... – P. 313; *Richard J. Cox.* An Analysis of Archival Research, 1970–92, and the Role and Function of the American Archivist... – P. 279.

³⁵ Офіційний веб-сайт журналу Асоціації канадських архівістів – “Archivaria”: <http://journals.sfu.ca/archivar/index.php/archivaria/index>.

³⁶ Thompson Terry. Archivaria: A Brief Introduction to the Journal of the Association of Canadian Archivists // *American Archivist*. – 1988, Winter–Spring. – Vol. 51, № 1–2. – P. 132.

³⁷ Jay Atherton. The Contribution of Archivaria to the Development of the Canadian Archival Profession // *American Archivist*. – 1994, Spring. – Vol. 57, № 2. – P. 270–277.

³⁸ Офіційний веб-сайт Національного архіву і Адміністрації документації США: <http://www.archives.gov/publications/prologue/author-guidelines.html>.

³⁹ Журнал “Journal of the American Society for Information Science and Technology” доступний на веб-сайті: [http://onlinelibrary.wiley.com/journal/10.1002/\(ISSN\)1532-2890/issues](http://onlinelibrary.wiley.com/journal/10.1002/(ISSN)1532-2890/issues).

⁴⁰ Офіційний веб-сайт журналу “The Public Historian”: <http://ucpressjournals.com/journal.php?j=trh>.

⁴¹ Журнал “Journal of Library Administration” доступний на веб-сайті: <http://www.tandfonline.com/loi/wjla20?open>.

⁴² Журнал “Records Management Journal” доступний на веб-сайті: <http://www.emeraldinsight.com/journals.htm>.

⁴³ Журнал “Records and Information Management Journal” доступний на веб-сайті: <http://www.arma.org/imj/>.

⁴⁴ Журнал “Scholarly Editing: The Annual of the Association for Documentary Editing” доступний на офіційному веб-сайті Асоціації документального редагування: <http://scholarlyediting.org>

⁴⁵ Офіційний веб-сайт “Association of Moving Image Archivists” – <http://www.amianet.org/groups/groups.php>.

⁴⁶ Журнал “The Moving Image” доступний на веб-сайті: <http://www.upress.umn.edu/journal-division/Journals/the-moving-image>.

⁴⁷ Ruth C. Carter, Thomas J. Frusciano. Introducing the Journal of Archival Organization // *Journal of Archival Organization*. – Philadelphia: The Haworth Press, Inc., 2002. – Vol. 1(1). – P. 1–4.

⁴⁸ Пошук журналу “Journal of Archival Organization” в Інтернеті через офіційний веб-сайт “Taylor & Francis, Inc”: <http://www.tandfonline.com/action/aboutThisJournal>.

⁴⁹ *Daines III J. Gordon.* Tilting at Windmills: Reflections on the Establishment of the Journal of Western Archives // *Journal of Western Archives*. – 2010. – Vol. 1, Issue 1. – Article 1. – P. 1–16.

⁵⁰ *Richard J. Cox.* An Analysis of Archival Research, 1970–92, and the Role and Function of the American Archivist... – P. 281.

⁵¹ *Richard J. Cox.* An Analysis of Archival Research, 1970–92, and the Role and Function of the American Archivist... – P. 279.

⁵² *Richard J. Cox*. An Analysis of Archival Research, 1970–92, and the Role and Function of the American Archivist... – P. 282.

⁵³ *Bowie Chester W.* The Wisconsin Historical Records Survey, Then and Now // *American Archivist*. – 1974, April. – Vol. 37, № 2. – P. 247–261; *Cook J. Frank*. The Blessings of Providence on an Association of Archivists // *American Archivist*. – 1983, Fall. – Vol. 46, № 4. – P. 374–399; *Goggin Jacqueline*. Carter G. Woodson and the Collection of Source Materials for Afro-American History // *American Archivist*. – 1985, Summer. – Vol. 48, № 3. – P. 261–271; *Goggin Jacqueline*. That We Shall Truly Deserve the Title of “Profession”: The Training and Education of Archivists, 1930–1960 // *American Archivist*. – 1984, Summer. – Vol. 47, № 3. – P. 243–254; *McCoy Donald R.* The Crucial Choice: The Appointment of R. D. W. Connor as Archivist of the United States // *American Archivist*. – 1974, July. – Vol. 37, № 3. – P. 399–413; *Peterson Trudy Huskamp*. The Iowa Historical Records Survey, 1936–1942 // *American Archivist*. – 1974, April. – Vol. 37, № 2. – P. 223–245; *Radoff Morris L.* The Maryland Records in the Revolutionary War // *American Archivist*. – 1974, April. – Vol. 37, № 2. – P. 277–285; *Sifton Paul G.* The Provenance of the Thomas Jefferson Papers // *American Archivist*. – 1977, January. – Vol. 40, № 1. – P. 17–30; *Mattern Carolyn J.* Lyman Copeland Draper: An Archivist’s Reappraisal // *American Archivist*. – 1982, Fall. – Vol. 45, № 4. – P. 444–454; *Ross Rodney A.* Ernst Posner: The Bridge Between the Old World and the New // *American Archivist*. – 1981, Fall. – Vol. 44, № 4. – P. 304–312; *Ross Rodney A.* Waldo Gifford Leland: Archivist by Association // *American Archivist*. – 1983, Summer. – Vol. 46, № 3. – P. 264–276; *Smith Jane F.* Theodore R. Schellenberg: Americanizer and Popularizer // *American Archivist*. – 1981, Fall. – Vol. 44, № 4. – P. 313–326; *Birdsall William F.* The Two Sides of the Desk: The Archivist and the Historian, 1909–1935 // *American Archivist*. – 1975, April. – Vol. 38, № 2. – P. 159–173; *Pacifico Michele F.* Founding Mothers: Women in the Society of American Archivist, 1936–1972 // *American Archivist*. – 1987, Summer. – Vol. 50, № 3. – P. 370–389; *Simpson Robert R.* Leland to Connor: An Early Survey of American State Archives // *American Archivist*. – 1973, October. – Vol. 36, № 4. – P. 513–522; *Conway Paul*. Perspectives on Archival Resources: The 1985 Census of Archival Institutions // *American Archivist*. – 1987, Spring. – Vol. 50, № 2. – P. 174–191; *Deutrich Mabel E.* Women in Archives: A Summary Report of the Committee on the Status of Women in the Archival Profession // *American Archivist*. – 1975, January. – Vol. 38, № 1. – P. 43–46; *Evans Frank B., Warner Robert M.* American Archivist and Their Society: A Composite View // *American Archivist*. – 1971, April. – Vol. 34, № 2. – P. 157–172; *Bain George*. State Archival Law: A Content Analysis // *American Archivist*. – 1983, Spring. – Vol. 46, № 2. – P. 158–174.

⁵⁴ *Foote Kenneth E.* To Remember and Forget: Archives, Memory, and Culture // *American Archivist*. – 1990, Summer. – Vol. 53, № 3. – P. 378–392; *Hickerson H. Thomas*. Ten Challenges for the Archival Profession // *American Archivist*. – 2001, Spring–Summer. – Vol. 64, № 1. – P. 6–16; *Nesmith Tom*. Seeing Archives: Postmodernism and the Changing Intellectual Place of Archives // *American Archivist*. – 2002, Spring–Summer. – Vol. 65, № 1. – P. 24–41; *Craig Barbara L.* Selected Themes in the Literature on Memory and Their Pertinence to Archives // *American Archivist*. – 2002, Fall–Winter. – Vol. 65, № 2. – P. 276–289; *Cox Richard J.* Making the Records Speak: Archival Appraisal, Memory, Preservation, and Collecting // *American Archivist*. – 2001, Fall–Winter. – Vol. 64, № 2. – P. 394–404; *Cox Richard J.* Public Memory Meets Archival Memory: The Interpretation of Williamsburg’s Secretary’s Office // *American Archivist*. – 2005, Fall–Winter. –

Vol. 68, № 2. – P. 279–296; *Bastian Jeannette A.* Flowers for Homestead: A Case Study in Archives and Collective Memory // *American Archivist*. – 2009, Spring–Summer. – Vol. 72, № 1. – P. 113–132; *Mifflin Jeffrey*. “Visible Memory, Visual Method”: Objectivity and the Photographic Archives of Science // *American Archivist*. – 2011, Spring–Summer. – Vol. 74, № 1. – P. 323–341.

⁵⁵ *Schaeffer Roy C.* Transcendent Concepts: Power, Appraisal, and the Archivist as “Social Outcast” // *American Archivist*. – 1992, Fall. – Vol. 55, № 4. – P. 608–619; *Greene Mark A.* The Power of Meaning: The Archival Mission in the Postmodern Age // *American Archivist*. – 2002, Spring–Summer. – Vol. 65, № 1. – P. 42–55; *Greene Mark A.* The Power of Archives: Archivists’ Values and Value in the Postmodern Age (with an Introduction by Dennis Meissner) // *American Archivist*. – 2009, Spring–Summer. – Vol. 72, № 1. – P. 17–41; *Danielson Elena S.* Privacy Rights and the Rights of Political Victims: Implications of the German Experience // *American Archivist*. – 2004, Fall–Winter. – Vol. 67, № 2. – P. 176–193; *Jimerson Randall C.* Embracing the Power of Archives // *American Archivist*. – 2006, Spring–Summer. – Vol. 69, № 1. – P. 19–32; *Jimerson Randall C.* Archives for All: Professional Responsibility and Social Justice // *American Archivist*. – 2007, Fall–Winter. – Vol. 70, № 2. – P. 252–281; *Johnson Elizabeth Snowden.* Our Archives, Our Selves: Documentation Strategy and the Re-Appraisal of Professional Identity // *American Archivist*. – 2008, Spring–Summer. – Vol. 71, № 1. – P. 190–202.

⁵⁶ **Концепція документа:** *Duranti Luciana.* Meeting the Challenge of Contemporary Records: Does It Require a Role Change for the Archivist? // *American Archivist*. – 2000, Spring–Summer. – Vol. 63, № 1. – P. 7–14; *O’Toole James M.* Democracy—and Documents—in America // *American Archivist*. – 2002, Spring–Summer. – Vol. 65, № 1. – P. 107–115; *Pearce-Moses Richard.* Janus in Cyberspace: Archives on the Threshold of the Digital Era // *American Archivist*. – 2007, Spring–Summer. – Vol. 70, № 1. – P. 13–22; *Yeo Geoffrey.* Concepts of Record (1): Evidence, Information, and Persistent Representations // *American Archivist*. – 2007, Fall–Winter. – Vol. 70, № 2. – P. 315–343; *Yeo Geoffrey.* Concepts of Record (2): Prototypes and Boundary Objects // *American Archivist*. – 2008, Spring–Summer. – Vol. 71, № 1. – P. 118–143 та інші; **експертиза цінності документів:** *Lockwood Elizabeth.* “Imponderable Matters: “The Influence of New Trends in History on Appraisal at the National Archives // *American Archivist*. – 1990, Summer. – Vol. 53, № 3. – P. 394–405; *Duranti Luciana.* The Concept of Appraisal and Archival Theory // *American Archivist*. – 1994, Spring. – Vol. 57, № 2. – P. 328–344 та інші; **описування документів:** *Millar Laura.* An Obligation of Trust: Speculations on Accountability and Description // *American Archivist*. – 2006, Spring–Summer. – Vol. 69, № 1. – P. 60–78; *Riley Jenn and Shepherd Kelcy.* A Brave New World: Archivists and Shareable Descriptive Metadata // *American Archivist*. – 2009, Spring–Summer. – Vol. 72, № 1. – P. 91–112 та інші; **питання доступу:** *Tibbo Helen R., Meho Lokman I.* Finding Finding Aids on the World Wide Web // *American Archivist*. – 2001, Spring–Summer. – Vol. 64, № 1. – P. 61–77; *Michelle Light, Hyry Tom.* Colophons and Annotations: New Directions for the Finding Aid // *American Archivist*. – 2002, Fall–Winter. – Vol. 65, № 2. – P. 216–230 та інші; **архівна освіта:** *Menne-Haritz Angelika.* Archival Training in a Changing World // *American Archivist*. – 2000, Fall–Winter. – Vol. 63, № 2. – P. 341–352; *Duff Wendy M., Marshall Amy, Limkilde Carrie, Ballegooie Marlene van.* Digital Preservation Education: Educating or Networking? // *American Archivist*. – 2006, Spring–Summer. – Vol. 69, № 1. – P. 188–212; *Gilliland Anne, McKemish Sue, White Kelvin, Lu Yang, Lau Andrew.* Pluralizing the Archival Paradigm:

Can Archival Education in Pacific Rim Communities Address the Challenge? // *American Archivist*. – 2008, Spring–Summer. – Vol. 71, № 1. – P. 87–117 та інші.

⁵⁷ *Conway Paul, Landis William E.* Open-Access Publishing and the Transformation of the American Archivist Online // *American Archivist*. – 2011, Fall–Winter. – Vol. 74, № 2. – P. 492–493.

⁵⁸ *Conway Paul, Landis William E.* Open-Access Publishing and the Transformation of the American Archivist Online... – P. 482–483.

⁵⁹ *Ibidem...* – P. 502–504.

⁶⁰ *Ibidem...* – P. 483–485.

⁶¹ *Ibidem...* – P. 483–485, 488.

⁶² *Ibidem...* – P. 486.

⁶³ *Ibidem...* – P. 486–487.

⁶⁴ *Ibidem...* – P. 488, 494–495.

⁶⁵ *Ibidem...* – P. 493.

⁶⁶ *Pugh Mary Jo.* Readers: What Do You Think about the American Archivist? // *American Archivist*. – 2009, Fall–Winter. – Vol. 72, № 2. – P. 306–307.

⁶⁷ *Pugh Mary Jo.* Readers: What Do You Think about the American Archivist... – P. 306–307; *Conway Paul, Landis William E.* Open-Access Publishing and the Transformation of the American Archivist Online... – P. 498.

⁶⁸ *Pugh Mary Jo.* Readers: What Do You Think about the American Archivist? // *American Archivist*. – 2009, Fall–Winter. – Vol. 72, № 2. – P. 306–307.

⁶⁹ *Pugh Mary Jo.* Readers: What Do You Think about the American Archivist... – P. 308; *Conway Paul, Landis William E.* Open-Access Publishing and the Transformation of the American Archivist Online... – P. 496.

⁷⁰ *Nimer Cory L.* Reading and Publishing within the Archives Community: A Survey // *American Archivist*. – 2009, Fall–Winter. – Vol. 72, № 2. – P. 311–330.

⁷¹ *Nimer Cory L.* Reading and Publishing within the Archives Community: A Survey... – P. 319–320.

Проведен обзор архивных периодических изданий США: национальных, региональных и местных. Внимание акцентировано на журнале «Американский архивист», его истории, изменениях в политике редакционной коллегии, тематике публикаций, авторском составе, переводе журнала в on-line формат. Сделан вывод об общей концепции архивных периодических изданий в США.

Ключевые слова: архивная периодика США; журнал «Американский архивист»; Общество американских архивистов; Теодор Пиз; Маргарет Кросс Нортон; Карл Тревер; Ричард Кокс; Эдвард Уелдон; Дэвид Клаассен; Гарольд Пинкетт; Филип Эппард; Мери Джо Пагх.

There is made the review of the archival periodicals in USA, namely national, regional and local in the article. The main attention is paid to the “American Archivist” journal, its history, the changes in the editorial policy, the topics of articles, the authors and the journal converting into the on-line format. The author drew the conclusions about the general concept of archival periodicals in USA.

Keywords: the archival periodicals of USA; the “American Archivist” journal; the Society of American Archivist; Theodore Pease; Margaret Cross Norton; Karl Trever; Richard Cox; Edward Weldon; David Klaassen; Harold Pinkett; Philipp Eppard; Mary Jo Pugh.

В. П. КУПЧЕНКО, Н. В. МАКОВСЬКА*

ХVІІ МІЖНАРОДНИЙ КОНГРЕС АРХІВІВ: ВИКЛИКИ ТА ЗМІНИ

З 20 по 24 серпня 2012 р. українська делегація, яку очолювала Голова Державної архівної служби України О. П. Гінзбург, взяла участь в роботі ХVІІ Міжнародного конгресу архівів у м. Брісбен (Австралія). До складу делегації входили представники центральних і регіональних державних архівів: Н. В. Маковська (директор Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України), Л. Л. Левченко (директор Державного архіву Миколаївської області), В. П. Купченко (директор Державного архіву м. Києва).

Організаторами цього річного конгресу виступили Міжнародна рада архівів (МРА) та Національний архів Австралії. Під час проведення конгресу відбувалися також засідання робочих органів МРА (докладніше про конгрес дивіться на сайті: www.ica2012.com). Архівний форум зібрав близько 1000 фахівців із понад 90 країн світу. Найчисленніші делегації на конгрес відрядили Австралія (близько 450 учасників із різних регіонів країни); Франція (37 учасників); Нова Зеландія (34 учасника), Китай (32 учасника). По одному делегату на конгрес направили з 31 країни.

Увазі читача пропонується досить стислий огляд деяких виступів учасників конгресу, які, на думку авторів, можуть бути цікавими та корисними саме для українських архівістів.

Головна тема ХVІІ Міжнародного конгресу архівів – “A Climate of Change” (у різних варіантах перекладів: “Атмосфера (клімат) змін” , “Дух змін”) – відобразила зміни у суспільному сприйнятті архівів, акумулювала такі актуальні проблеми розвитку галузі на сучасному етапі як роль і місце архівів в системі державного управління; ефективне

* *Купченко Віра Петрівна* – кандидат історичних наук, директор Державного архіву м. Києва.

Маковська Наталія Василівна – кандидат історичних наук, директор Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України.

Виставковий та конференц-центри Брісбена, штат Квінсленд, Австралія, де відбувалися засідання XVII Міжнародного конгресу архівів.

управління інформацією в сучасному світі, який постійно змінюється в умовах бурхливого розвитку інформаційних технологій та прискорення процесів глобалізації. Цікавим було й гасло запропоноване Національним архівом Австралії: “Your story, our history”, яке, на жаль, у перекладі звучить не так цікаво: “Твоя історія, наша історія”, що спонукало делегатів до роздумів про значення архівів не тільки для висвітлення історії кожної країни, а й для усвідомлення кожною людиною своєї власної історії, оскільки з мільйонів таких “приватних” історій власне і складається історична пам’ять світу.

Професійна програма конгресу складалася з 7 основних доповідей та доповідей в рамках паралельних сесій, на яких виступили 205 учасників з 35 країн.

Пленарній сесії, яка відкрилася 21 серпня, передувала церемонія відкриття конгресу, де пролунали звернення до учасників міністра культури Австралії (у запису) та міністра культури штату Квінсленд. У них наголошувалося на важливій ролі архівів у житті сучасного суспільства, значенні широкого оприлюднення архівної інформації, висловлювалися побажання успіхів у роботі конгресу. Президент МРА і керівник архівної служби Нідерландів Мартін Берендсе у своєму виступі зазначив, що вперше архівний конгрес відбувається в південній півкулі. Особливий наголос президент МРА зробив на тому, що на сучасному етапі місія архівістів ускладнилася. Змінилася ситуація, що відбулося й

Українська делегація в Сінгапурі під час святкування Дня Незалежності України.

на складі делегацій, у яких представлені не тільки архівісти, а й представники інших професій, які співпрацюють з архівами. М. Берендсе висловив побажання, щоб під час обговорень досвіду роботи, проблем та бачення майбутнього архівів, нової Декларації архівів також йшлося і про майбутні конгресів.

Першим ключовим спікером був Девід Феррієро (David Ferriero), десятий архівіст Сполучених Штатів і керівник Національних архівів США (NARA), з доповіддю: “Архіви у світі соціальних медіа”. Він коротко охарактеризував склад і обсяги Національного архівного фонду, окреслив “ландшафт соціальних мереж в США”, розповів про роботу NARA з соціальними медіа-комунікаціями та про нові технології управління документацією в державних службах. Зокрема, наголошуючи на ролі архівів у збереженні історії світу, доповідач зазначив, що в сучасних умовах, коли соціальні мережі є водночас і джерелами, і користувачами архівної інформації, одним із завдань архівістів є наповнення соціальних мереж ретроспективною інформацією архівних документів. У США понад 900 співробітників NARA (цифра вражаюча) беруть участь у створенні та колективному використанні контенту для соціальних мереж на основі архівних матеріалів. Завдячуючи цій роботі американських архівістів, громадяни країни можуть ознайомитися з документами, що висвітлюють історію країни, є надбанням нації. З 1992 р. електронні медіа використовуються як засіб спілкування архівів

з громадянами. Модернізацію, новітні технології, інноваційний розвиток архівів підтримує керівництво країни. За рішенням адміністрації президента США Барака Обами, контент соціальних мереж має стати і джерелом комплектування державних архівів, але інформація, яка буде надходити з соціальних мереж до державних архівів має відповідати ряду критеріїв, у першу чергу – бути унікальною інформацією. У розвиток цих положень доповідач висловив концептуальну ідею про те, що в сучасних умовах громадянин стає “громадянином-архівістом” (citizen archivist), надаючи архівам свою інформацію, яка була оприлюднена в соціальних мережах Інтернет (“ми маємо відкрити архівні “брами”, щоб дозволити всім охочим надати архівам допомогу”).

Залучення до вирішення питань розширення доступу до архівних документів інших установ і організацій, використання архівами їх ресурсів (у тому числі фінансових) стало предметом обговорення на пленарному засіданні першого робочого дня конгресу. Доповідь на тему “Оцифрування третьою стороною: Позитивний підхід у час змін” презентували три виступи: Дена Джонса (Ancestry.com), Керолайн Кімбелл (представник служби ліцензування Національних архівів Великобританії) та Алана Вентресса (директор Служби державних документів Нового Південного Уельсу). Доповідачі звертали увагу на те, що:

- нині архіви існують в нових умовах інформатизованого світу, застосовують новітні технології для вирішення суто архівних завдань;
- нові умови, потреби суспільства, громадян вимагають від архівів нових підходів у розширенні доступу до інформації архівних документів;
- останнім часом особливу зацікавленість громадян викликають питання генеалогічних досліджень. Так, А. Вентресс розповів, зокрема, про велику кількість дослідників “сімейної історії”;
- зростання інтересу громадян до історії своїх родин вимагає від архівістів значно розширити доступ до джерельної бази генеалогічних досліджень, що, в свою чергу, вимагає значних коштів.

І тут залучається третя сторона (спонсор). К. Кімбелл навела чимало аргументів на користь партнерства з приватними організаціями для проведення оцифрування (що особливо важливо при скороченні фінансування архівів). Так, за останнє десятиліття, відзначила доповідачка, оцифрування Національними архівами Великобританії на 90(!) відсотків здійснювалося представниками приватного сектору. Залучення третьої сторони, розповів А. Вентресс, було вдалою спробою об’єднати фінанси держави (з бюджету) та спонсорів (з приватного сектору), допомогло здійснити чимало спільних проєктів. Причому, частка третьої сторони від проєкту до проєкту суттєво збільшувалася. Коли у зв’язку з економічною кризою в 2008–2011 рр. стало важко підтриму-

вати сайти, спонсор – Ancestry.com – регулярно відновлював контент, надаючи громадянам можливість “відслідковувати сімейні історії”. Доповідач також звернув увагу на деякі протиріччя, що виникають у зв’язку із залученням третьої сторони. Зокрема, з одного боку, треба прагнути до розширення доступу, а з другого, – зробити його платним.

У програмі було широко представлено найбільшу за кількістю учасників делегацію країни-господарки конгресу. Австралійські архівісти знайомили гостей зі своїми здобутками, ділилися проблемами. Так, доповідь Керрі Мор (Національний архів Австралії) “Цифровий імператив: наздогнати та очолити цифрову революцію” була присвячена австралійському досвіду управління цифровими документами. На думку К. Мор, починати треба з розробки відповідної законодавчої бази. У разі фінансових труднощів стосовно мікрофільмування та оцифровування документів, як підтверджує й австралійський досвід, варто шукати спонсорів, залучати третю сторону, але обов’язково виконувати цю роботу. Так, широкомасштабне оцифровування документів, яке здійснили в Національному архіві Австралії, дало можливість 70 відсоткам користувачів мати постійний доступ до архівів та архівних документів не тільки тоді, коли відкрита читальна зала. Є проблеми. Наприклад, з початком генеалогічного буму організація “Моя сім’я” веде пошук інформації для зацікавлених осіб з церкви “Останніх святих” (Мормони). Мормони пропонують зробити сайти платними та за ознайомлення з інформацією отримувати кошти. Але для того, щоб переконати населення платити, необхідно внести відповідні норми до законів. Існує питання й щодо розміщення в мережах Інтернет інформації стосовно окремих осіб, економічної інформації, вирішення його також можливе через відповідні законодавчі акти. Висловлюючи застереження щодо гарантійного забезпечення збереженості цифрової інформації в установах, конфіденційності, К. Мор виклала основні принципи роботи з цифровими документами, наголошуючи при цьому на необхідності роз’яснення спеціалістам цифрових технологій основоположних принципів архівознавства, документознавства та використання практичного досвіду роботи архівів з інформацією на паперових носіях. Оскільки вже на сьогодні накопичено чимало інформації, що не дублюється на паперових носіях, дуже важливо здійснювати постійний контроль за управлінням цифровою інформацією, який включає загальні питання, забезпечення автентичності, можливість доступу до інформації, гарантоване збереження. К. Мор вважає важливими і корисними напрацювання австралійських архівістів щодо управління цифровими документами, пропонує ініціювати розробку на урядовому рівні з залученням Національних архівів державної політики в сфері управління цифровими документами. На часі також створення єдиних підходів для забезпечення вільного міжнародного обміну інформацією.

Архів австралійського штату Квінсленд (Queensland State Archives, QSA) поки ще не має окремого сховища для зберігання електронних документів, розповів делегатам конгресу директор електронного архіву QSA Адріан Каннінгем, але архівісти спільно з органами державної влади плідно працюють над розробкою процесів управління цифровими документами. Доповідач презентував програму безперервного використання електронної інформації, або “електронної безперервності” (Digital Continuity Programme). Це більш широке поняття, ніж забезпечення довготривалого зберігання, воно передбачає забезпечення постійного доступу до важливих документальних свідчень. Співробітники QSA у 2010–2011 рр. опублікували розробки з питання реалізації програми в державних установах штату та забезпечення доступу державних органів до сервісів, інструментів тощо. Наступним кроком має бути створення електронного сховища.

Про досвід роботи з електронними документами архівістів Естонії 21 серпня розповів *Кулдер Аас* (Kuldar Aas), відповідальний за забезпечення довготривалого збереження електронних матеріалів у Національних архівах Естонії. Він акцентував увагу на застосуванні електронних систем управління документацією (IRM), інтеграції електронних архівів з системами-джерелами комплектування, використанні стандартів архівного описування. Національні архіви Естонії розробили “Універсальний архівний модуль” (Universal Archiving Module, UAM), який здатний відображати метадані в архівному описуванні на основі XML-експорту. Його впровадження має забезпечити єдині (нині в Естонії – 11 різних IRM) підходи (слухно зауважив, що австралійський “брокер” метаданих дуже добрий). Оскільки створити загальний міжнародний стандарт досить складно, доповідач запропонував підготувати своєрідну міжнародну “антологію” управління цифровими архівами. Докладніше з цікавим досвідом можна ознайомитися на сайті Національних архівів Естонії <http://www.ra.ee/en/universal-archiving-module/>.

Взагалі, тема управління електронними документами і архівами була самою “популярною” на конгресі в усі дні роботи. Зокрема, 22 серпня проблему збереження цифрових архівів у даний період і в майбутньому підняли ключові спікери Майкл Карден та Ендрю Вог (Австралія). Два цікавих, на нашу думку, висновки: 1) треба заздалегідь готуватися до перезапису на нові носії (досвід Австралії – гранти від уряду штату, 7–8 млн. доларів); 2) “не намагайтеся заново щось придумувати, використовуйте напрацювання в першу чергу своїх країн”.

Д-р Олівер Морлі (Великобританія) розглядав загальну електронну стратегію Національного архіву, яка передбачає постійне збільшення обсягів роботи з електронними документами. Доповідач порівняв документи з рибами: їх важко “зловити” і складно зберігати. Національні архіви беруть документи з Інтернету. Електронні формати стандартизо-

вані так, що у 20-ти найбільш розповсюджених форматах створюється 99% файлів. Але й тут до кінця не вирішено питання конфіденційності та безпеки. Проблемою залишається відбір документації в соціальних мережах (“хоча не такою складною, як нам здавалося”). За досвідом англійських архівістів аутентифікація має здійснюватися тільки при прийомі документа на зберігання, в подальшому слід “довіряти” національним архівам в тому, що вони зберегли автентичність. Д-р. О. Морлі для прикладу розповів про документацію Олімпійських ігор 2012 р. в Лондоні, що створювалася виключно в електронному вигляді (в основному це файли в форматах Microsoft Office, у відео та графічних форматах, а також заархівовані веб-сайти). Архівісти думають не тільки про те, як зберегти цю інформацію, а й про те, як ці документи будуть використовуватися і через 20 років.

Аналізу змін, що відбуваються в архівах у цифрову еру, було присвячено виступ Мінг Фанг (Державний архів адміністрації Китаю). У доповіді “Переформування ідентичності та компетенції архівістів у час змін” визначальними чинниками, що кардинально впливають на архіви та архівістів, констатовано бурхливий розвиток Інтернету та зростання обсягів інформації. В цих умовах зростає також попит на архівну інформацію. І в архівах Китаю нині наявні два типи носіїв інформації – паперовий та електронний, отже, в роботі архівістів настав період своєрідного симбіозу – зберігання та використання інформації на різних носіях. У цій доповіді також прозвучали застереження щодо існуючих ризиків забезпечення автентичності електронного документа і гарантованого довготривалого його зберігання, але, водночас, наголошувалося на перевагах, які надають новітні технології у розширенні доступу до архівних документів, зв’язків із громадськістю через Інтернет. Китайські архівісти одним із основних завдань в своїй роботі вбачають значне збільшення кількості користувачів та покращення сервісного обслуговування населення. Час змінює також імідж працівників архівів. На жаль, суспільство ще мало обізнано з діяльністю архівів і архівістів. Отже, необхідно, по-перше, ширше представляти архіви суспільству, не тільки розширюючи доступ до архівної інформації, але й розповідати про самі архіви, їх діяльність (серед форм цієї роботи в КНР практикуються й проведення Днів архівів, архівіста), “треба побороти інертність мислення, врахувати помилки, щоб з “мертвих” архівів зробити активний засіб для надання інформації, яку зберігають архіви”. По-друге, не полишати на задній план традиційну роботу з документами на паперових носіях, оскільки за переконанням доповідача, ми ще не вступили у повністю “безпаперовий” період. І по-третє, дуже важливо готувати спеціалістів, які б відповідали сучасним викликам. В Китаї до цієї роботи широко залучаються університети, які розробляють різні моделі підготовки, розвинена й післядипломна освіта, різні форми підвищення

кваліфікації. Зокрема, здійснюється юридична підготовка, існують курси з піару, інформаційних технологій, ораторського мистецтва тощо.

Як засвідчило обговорення на конгресі, ще однією актуальною для архівістів темою сьогодні є тема про архіви та національну ідентичність. Про це, зокрема, йшлося в доповіді ще одного представника китайської делегації проф. Фен Хуэйлін (Huiling Feng). Розмірковуючи про значення архівів для визначення ідентичності в сучасних умовах на прикладі Китаю, проф. Фен Хуэйлін наголосила на унікальності місця архівів у формуванні та визнанні самобутності громадян. Крім цього, на переконання доповідачки, потрібно зважати на нові умови, що змінюють архівний “ландшафт”. Це змушує сучасних архівістів переглянути свою роль, свій професійний розвиток і погляд на цінності професії.

У доповіді “Чи можуть архіви та архівісти зробити внесок у створення та розвиток усвідомлення місцевої, регіональної та національної ідентичності?” проф. Владислав Стемпняк, Голова архівної служби Польщі, акцентував увагу на важливості співпраці архівістів різних країн. На прикладі Польщі, країн Балканського регіону доповідач показав, що багатоміжова міграція в Європі призвела до того, що громадяни шукають своє коріння в різних країнах. Ось чому дуже важливо забезпечити доступ до потрібної інформації. Стосовно польської ситуації йшлося в першу чергу про співпрацю з українськими колегами, зокрема, в програмі “Пам’ять Польщі”. В сучасних умовах простіше: створюються реєстри, каталоги, що виставляються в Інтернет. Саме такий шлях дозволив європейцям вирішити проблему доступу. Допомагала МРА. Але є ще над чим працювати, тому питання розглядається на конгресі. Шлях визначено – інформація про документи має подаватися в Інтернет. Так, до речі, економніше й для користувачів. Треба подумати, – зауважив доповідач, – і про багатомовність, коли інформація стосується двох чи більше країн.

Не залишилися поза увагою учасників конгресу загальні та специфічні проблеми традиційних архівних технологій в різних країнах світу, питання архівної освіти та підвищення кваліфікації архівістів.

Так, про необхідність нових підходів до підготовки архівних фахівців говорили, зокрема, представник Архівної школи Марбурга (ФРН) Карстен Уде (Karsten Uhde) і Карен Андерсон (Karen Anderson) з університету Mid Universit (Швеція). Позитивним досвідом роботи вони вважають розробку програм наставництва. Саме спілкування з більш досвідченим колегою допомагає молодим краще вибудовувати свою майбутню професійну кар’єру. Слушною, на наш погляд, й висловлена думка: не треба орієнтувати студентів тільки на роботу з історичними документами, майбутній архівіст нині має бути зорієнтованим на роботу з різними джерелами інформації.

Серед нечисленних виступів, присвячених теоретичним питанням архівної справи, можна виділити доповідь Ханса Хофмана, представника Національної коаліції з забезпечення збереженості електронних документів (Нідерланди), в якій йшлося про концепцію розвитку архівної справи. Вона передбачає, що архіви мають бути залучені до процесу управління електронними документами ще на етапі планування проєктів, формування баз даних та інформаційних систем. За цією концепцією, “архівною функцією” має стати весь життєвий цикл документа від його створення до передачі в архів. В цьому вона відрізняється від попередніх підходів, які стверджували, що архіви беруть участь в управлінні документами тільки на останньому етапі їх зберігання.

Цікавим також був виступ австралійських архівістів на тему: “Пітер Скотт і австралійська система “серій”: її походження, основні риси, вплив, ревалентність”, в якому пропагувався розроблений П. Скоттом та його колегами метод класифікації архівних документів під назвою “система серій документів”. У цій системі формування архівних комплексів здійснюється не за фондовою ознакою, а за однією з ознак формування так званої серії документів, якими можуть виступати: дія, функція, об’єкт тощо. У доповіді наголошувалося, що цей принцип класифікації може застосовуватися саме для електронних документів.

Привернув увагу учасників конгресу виступ керівника міжнародного проєкту InterPARES проф. Лючіани Дюранті з університету Британської Колумбії (Канада). Доповідачка зупинилася на основних етапах роботи по створенню (за рішенням МРА) доступної в Інтернеті багатомовної бази даних архівної термінології. На початковому етапі робоча група відібрала 300 основних архівних понять та виявила відповідні терміни (дефініції), що використовуються в англійській мові в країнах. У результаті отримали “набір” з 320 англійських термінів. У березні 2012 р. база даних була передана МРА для публікації та інтерактивного користування в Інтернеті. На сьогодні вона є: 1) міжнародним джерелом термінів, якими користуються чимало архівних шкіл; 2) динамічним інструментом, що буде відображати міжнародну практику архівної справи та її розвиток у часі; 3) продуктом, який створили спеціалісти архівної справи з усього світу на основі авторитетних джерел та загальноприйнятої практики; 4) посібником для студентів і фахівців, що постійно оновлюється; 5) термінологічною основою навчальних модулів МРА “Шляхи електронних документів. Питання забезпечення довготривалого збереження електронних матеріалів (Digital Records Pathways: Topics in Digital Preservation). База також надає можливість, наголошувала доповідач, поінформувати архівний світ про нові концепції, специфічні терміни та дефініції.

Головним завданням термінологічної бази МРА визначено: надання допомоги архівістам і фахівцям з управління документами та інфор-

мацією в розумінні спеціальних понять від традиційних архівознавчих до понять, що стосуються забезпечення довготривалого зберігання та автентичності в електронних системах. База має сприяти розповсюдженню цих дефініцій, незважаючи на різні мови, культури та традиції архівної практики. База не статична. В сучасних умовах робити “незмінну” не доцільно. База репрезентована у вигляді вікі-ресурсу, отже, зареєстровані користувачі можуть додавати свої визначення, терміни та коментарі. Важливе методологічне зауваження: хоча проект розпочинався з 320 англійських термінів, створений згодом ресурс не віддає перевагу жодній мові або традиції.

Від російської делегації на конгресі було представлено 2 доповіді: заступника голови Росархіву О. В. Наумова “Російські архіви у віртуальному просторі: сьогодні й майбутнє” та операційного директора “ОСГ Рекордз Менеджмент Центр” А. В. Рикова “Недержавні архіви Росії: між минулим і майбутнім”. З неабиякою зацікавленістю учасники конгресу сприйняли доповідь О. Наумова про портал “Архивы России”. Портал дає можливість ознайомитися з базами даних “Путівники по російським архівам”, “Центральний фондний каталог”, “Архівні описи” низки федеральних архівів. На веб-сайті “Победа 1941–1945” представлено 3000 фотографій та відеозаписів. В Інтернеті викладено чимало електронних копій оригінальних документів, проте доступ до первісно електронних документів поки що не надається. І якщо для українських архівістів напрацювання російських колег у цій сфері добре відомі, то для багатьох зарубіжних (таких далеких як австралійці, наприклад) колег інформація О. Наумова була “відкриттям”.

Родзинкою конгресу став неординарний виступ 22 серпня неординарного ключового спікера Дами Стелли Рімінгтон з неординарною темою: “Секретність і підзвітність. Архіви в епоху Wikileaks” (Secrecy and Accountability: Archives in a Wikileaks World). Стелла Рімінгтон, яка отримала від королеви Великобританії титул “кавалерственной дами”, з 1992 по 1996 рр. очолювала британську контррозвідку MI-5. В останні роки вона відома як успішний автор шпигунських романів. Але розпочинала свою кар’єру С. Рімінгтон як архівіст. Судячи з емоційності виступу, і нині вона “небайдужа” до архівів (саме тому, мабуть, у 2004 р. С. Ремінгтон була членом робочої групи, яка розробляла стратегічні напрями розвитку британських архівів). Дама Стелла згадала свій досвід архівної роботи, поміркувала про важливу роль і відповідальність архівіста, оскільки він має справу не тільки з історичними, але й з оперативними та секретними документами, яких у роки “холодної війни” в архівах було дуже багато. Саме отриманий в архівах досвід працювати з документами став дуже корисним для роботи в контррозвідці, бо, на думку Дами Стелли, ключовою, потрібною навичкою для роботи в секретних організаціях є вміння оцінювати достовірність докумен-

тів. Доповідачка висловила свою негативну оцінку стосовно нерозбірливого “зливу” Джуліаном Ассанжем та його організацією Wikileaks фрагментів документів, у тому числі стосовно інформаторів, тим самим ставлячи під загрозу їхнє життя, хоча, на думку Рімінгтон, розкрита інформація не була секретом. Дама Стелла також піддала критиці позицію США щодо ведення “так званої секретної бази даних”, що була доступною для широкого кола різних людей. Оцінюючи ситуацію, Рімінгтон наголосила: “Ви маєте розуміти, що якщо держави повинні захищати нас від тероризму, то у них мають бути секрети. Секретність потрібна..., саме тому нерозбірливе оприлюднення різної інформації, безперечно, призведе до того, що держави будуть краще захищати відомості, які їм дійсно треба зберегти в таємниці”. Отже, якщо відкритість інформації відіграє вирішальну роль у справедливому суді та дотриманні громадянських свобод, то секретність необхідна для забезпечення безпеки. Треба вирішити складне завдання: збалансувати ці дві позиції. І нарешті, на думку Дами Стелли, саме архівісти мають долучитися до прийняття рішень про те, яка інформація має бути розкрита.

Безперечно, маємо згадати про виступ ще однієї представниці Австралії Кім Еберленд, присв'ячений Універсальній Декларації архівів (UDA). Натхненником створення Декларації МРА стала “Квебекська декларація по архівам” (Déclaration québécoise des Archives). У 2007 р. було створено робочу групу з підготовки Декларації, в 2008 р. UDA – схвалено секцією професіональних асоціацій МРА (яка і створювала робочу групу). Проекти Декларації розповсюджувалися серед учасників XVI Міжнародного конгресу архівів у Куала-Лумпур (липень 2008 р.). Декларація була прийнята на 36-й Генеральній конференції ЮНЕСКО. Тепер архівісти мають пропагувати та реалізовувати її положення. Серед основних цілей Декларації – забезпечення усвідомлення ролі призначення та цінності сфери діяльності архівів і архівістів; сприяння прийняттю управлінських (державних) рішень, спрямованих на покращення архівної справи; роз'яснення унікальності архівів. Декларацію перекладено 25 мовами (можливо і більше, оскільки МРА визнає тільки офіційні переклади). (Детальніше див.: тези доповіді Кім Еберленд і Коліна МакІвена <http://ica2012.com/files/data/Full%20papers%20upload/ica12Final00074.pdf>)

Географічне розташування місця проведення цьогорічного Конгресу вплинуло на те, що значна частина його професійної програми була “віддана” представникам Азійсько-Тихоокеанського регіону, насамперед Австралії. Як зазначалося під час урочистого відкриття, зміни, що відбуваються в суспільстві, змінили й склад учасників: до архівістів приєдналися спеціалісти інформаційних технологій, які долучаються до архівної діяльності.

Як одна з основних тенденцій розвитку архівної справи на сучасному етапі, на Конгресі була зафіксована робота з електронними до-

кументами, впровадження інформаційних технологій в діяльність архівних установ.

Участь у роботі XVII Міжнародного конгресу архівів підтвердила, що архівісти України вирішують ті самі проблеми, що і архівісти інших країн. Не зважаючи на відмінності підпорядкованості, законодавчої бази, матеріально-технічного забезпечення тощо в Україні проводиться робота за всіма основними магістральними напрямками розвитку архівної справи, які визначаються МРА. Зокрема, відповідно з планами науково-дослідної та методичної роботи на 2010–2011 рр. Українського науково-дослідного інституту архівної справи та документознавства (УНДІАСД) (розділ 2.1 “Архівознавство”, розділ 2.2 “Документознавство”) та Центрального державного електронного архіву України (ЦДЕА України) розроблялися “Концепція планування життєвого циклу електронного документа”, “Порядок приймання-передавання електронних документів до державних архівів та ЦДЕА на постійне зберігання. Методичні рекомендації”, “Порядок роботи з електронними документами у діловодстві та їх підготовки до передавання на архівне зберігання” та ін. Ці напрацювання – в руслі сучасних міжнародних тенденцій роботи з електронними документами.

Важливе значення як для світової архівної спільноти в цілому, так і для архівної галузі України має прийняття на 36-й Генеральній конференції ЮНЕСКО Універсальної Декларації архівів. Декларація – визначний крок в усвідомленні важливості місії архівів у XXI столітті.

З метою підвищення ефективності міжнародного архівного співробітництва відбуваються й організаційні зміни в міжнародних архівних організаціях. Після завершення професійної програми Конгресу відбулася чергова сесія Генеральної асамблеї Міжнародної ради архівів. Головними питаннями тут були прийняття нового Уставу (Конституції) МРА та нової системи розрахунку членських внесків. Президентом МРА на черговий термін обрано Генерального директора Національного архіву Нідерландів Мартіна Берендсе. Підтверджено, що наступний Конгрес відбудеться у вересні 2016 р. у м. Сеул (Республіка Корея).

P.S. Повертаючись із Брісбена в Україну через Сінгапур, нам пощастило взяти участь у заходах Посольства України в Сінгапурі до Дня Незалежності України. Українська делегація передала Посольству цифрову копію виставки до Дня Незалежності України, підготовлену за документами з фондів ЦДАВО України, ЦДАГО України, ЦДКФФА України ім. Г. С. Пшеничного.

Ю. А. ПРИЛЕПШЕВА*

**СПІЛЬНІ ВИСТАВКОВІ ПРОЕКТИ ДЕРЖАВНОЇ
АРХІВНОЇ СЛУЖБИ УКРАЇНИ
ТА НАЦІОНАЛЬНОГО АРХІВУ РЕСПУБЛІКИ ВІРМЕНІЯ**

Відповідно до своєї компетенції Державна архівна служба України здійснює постійний аналіз нормативно-правової бази двостороннього міжнародного міжвідомчого співробітництва в архівній сфері, у тому числі міжнародних договорів, укладених у рамках СНД.

Питання співробітництва держав-учасниць СНД в архівній сфері регулюється Угодою про повернення культурних цінностей та історичних цінностей державам їхнього походження, укладеною в м. Мінськ 14 лютого 1992 року, Угодою про правонаступництво щодо державних архівів колишнього Союзу РСР, укладеною в м. Москва 6 липня 1992 року, Конвенцією про правову допомогу та правові відносини у цивільних, сімейних та кримінальних справах, укладеною в м. Мінськ 22 січня 1993 року в редакції Протоколу від 28 березня 1997 року.

Чинні міжнародні документи, укладені в рамках СНД, практично не реалізуються. Враховуючи цю обставину, питання щодо співробітництва в архівній сфері регулюються двосторонніми міжнародними договорами міжвідомчого характеру про співробітництво між Укрдержархівом та державними архівними службами Азербайджану, Вірменії, Білорусі, Грузії, Естонії, Казахстану, Киргизії, Латвії, Литви, Молдови, Росії.

Упродовж 2006–2011 років підписано такі міжнародні договори міжвідомчого характеру: Протокол про спільні проекти Державного комітету архівів України та Федерального архівного агентства (Російська Федерація) (2007), Угоду про співробітництво між Державним комітетом архівів України та Національним архівом Вірменії в галузі архівної справи (2007), Угоду про співробітництво між Державним комітетом архівів України та Генеральною дирекцією державних архівів Латвії (2008), Угоду про співробітництво між Державним комітетом архівів України і Міністерством культури та інформації Киргизької Республіки (2009), Угоду про співробітництво між Державним комітетом архівів України та Агентством “Узархів” при Кабінеті Міністрів Республіки Узбекистан (2009), Угоду про співробітництво між Державним коміте-

* *Прилепішева Юлія Анатоліївна* – кандидат історичних наук, заступник директора департаменту-начальник міжнародного відділу департаменту організації архівної роботи Укрдержархіву.

Директор Національного архіву Вірменії А. С. Вірабян звертається з вітальним словом до учасників V Міжнародної науково-практичної конференції “Вірмени України: вчора, сьогодні, завтра” (зліва – заступник Голови Державної архівної служби України О. В. Музичук, справа – директор Держархіву в АР Крим О. В. Лобов).

том архівів України і Міністерством зв’язку та інформації Республіки Казахстан (2010), Меморандум про співробітництво між Державним комітетом архівів України і Національним архівом Грузії (2010), Меморандум про співробітництво між Державним комітетом архівів України та Національним архівним управлінням Азербайджанської Республіки (2010).

Міжнародні договори міжвідомчого характеру сприяють вирішенню питань щодо обміну копіями документів, що стосуються історичного минулого і зберігаються в архівосховищах іншої Сторони, з якою укладено договір; подальшому зміцненню двосторонніх відносин, ознайомленню з культурною спадщиною та сучасними досягненнями державних архівних служб країн-учасниць СНД та Балтії в архівній сфері; обміну професійним досвідом, взаємовигідному використанню документального та інтелектуального потенціалу, а також забезпеченню умов для здійснення конкретних практичних заходів, спрямованих на зміцнення міждержавного співробітництва у культурній та гуманітарній сферах.

2006–2012 роки характеризуються поглибленням співробітництва Державної архівної служби України з державними архівними служ-

Зустріч із заступником міністра Ради міністрів Автономної Республіки Крим І. В. Мельниковою та головою Республіканського комітету з питань міжнародних відносин та депортованих громадян Автономної Республіки Крим Р. П. Кенджалієвим.

бами Білорусі, Вірменії, Казахстану, Росії, Узбекистану, з архівістами яких склалися найбільш конструктивні взаємовідносини.

Прикладом реалізації спільних виставкових проєктів може слугувати реалізація домовленостей з вірменською стороною про виконання Угоди про співробітництво між Державним комітетом архівів України та Національним архівом Вірменії від 14 вересня 2007 року. Першим таким проєктом стала підготовка і відкриття в м. Київ та Львів (вересень 2008 року) та в м. Єреван (листопад 2008 р.) спільної українсько-вірменської виставки “Вірменська діаспора в Україні: історія та сучасність”. До експозиції цієї виставки увійшли документи, виявлені в українських та вірменських архівах, що висвітлюють становлення та діяльність вірменської діаспори в Україні (XVII ст. – середина 1920-х років XIX ст.) та відновлення її діяльності у 1992 році. До участі у підготовці виставки долучилися дипломатичні представництва України у Вірменії та Вірменії в Україні, а також представники вірменської церкви та діаспори. Сторонами було підготовлено та видано двомовний каталог виставки, у якому вміщено вступні статті-звернення Надзвичайного і Повноважного Посла України у Вірменії О. Божка та Надзвичайного і Повноважного Посла Республіки Вірменія в Україні

Відкриття спільної українсько-вірменської документальної виставки
 “Історія Вірменської церкви в Криму” 16 жовтня 2012 року.
 Виставковий зал "Універсальної наукової бібліотеки ім. І. Я. Франка",
 м. Сімферополь.

А. Хачатряна. Електронний варіант виставки та її каталог розміщено на офіційному веб-порталі Укрдержархіву “Архіви України” у рубриці “Документальні виставки on-line”.

В експозиції виставки використано 36 документів із фондів ЦДІАК, ЦДІАЛ, держархівів в АР Крим, Донецької, Львівської, Одеської, Харківської, Хмельницької областей. 26 документів було надано Національним архівом Вірменії та Всеукраїнською асоціацією громадських організацій “Союз вірмен України”. У підготовці експозиції використано тематично-географічний принцип, що дало можливість представити географію розселення вірмен та заснування вірменських колоній в Україні.

Історичні документи з державних архівів Вірменії та України дозволили прослідкувати не лише особливості побуту вірменських поселенців та їхню роль в економічному та культурному житті України, але й скласти уявлення про розвиток дружніх взаємовідносин між українцями і вірменами упродовж багатьох сторіч. Проживаючи на території України протягом тривалого історичного періоду, вірменські діаспори змogli зберегти особливості своєї культури та національної самобутності, сповідували свою релігію, будували церкви та школи, мали

Заступник Голови Державної архівної служби України
О. В. Музичук вітає учасників
церемонії відкриття
документальної виставки.

власне судочинство та повсюдно самоорганізовувались у національні громади.

Наступним виставковим проектом стала підготовка впродовж 2009–2012 років експозиції та каталогу спільної українсько-вірменської виставки “Історія Вірменської церкви в Криму”, відкриття якої відбулося з 15 по 19 жовтня 2012 року у рамках візиту делегації Республіки Вірменія в Україну та міжнародних заходів у м. Сімферополь, Феодосія, Ялта.

Від української сторони участь у цих заходах взяли: заступник Голови Державної архівної служби України О. В. Музичук, відповідальні працівники Укрдержархіву та керівництво Державного архіву в АР Крим. Делегація Республіки Вірменія була представлена: директором Національного архіву Вірменії А. С. Вірабяном, заступником директора Національного архіву С. С. Мірзоян, начальником управління Міністерства діаспори Республіки Вірменія К. А. Саргсян.

16 жовтня у приміщенні Кримської республіканської установи “Універсальна наукова бібліотека ім. І. Я. Франка” відбулося відкриття V Міжнародної науково-практичної конференції “Вірмени України: вчора, сьогодні, завтра”, присвяченої 500-річчю вірменського книгодрукування. Із вітальним словом до учасників міжнародної конференції звернулися ректор Кримського університету культури, мистецтв та туризму, доктор філософських наук, професор О. А. Габріелян, директор Національного архіву Республіки Вірменія А. С. Вірабян, заступник

Голови Державної архівної служби України О. В. Музичук, директор Держархіву в АР Крим О. В. Лобов.

Цього ж дня делегації українських та вірменських архівістів відвідали Раду міністрів Автономної Республіки Крим, де мали зустріч із заступником керівника апарату Ради міністрів Автономної Республіки Крим І. В. Мельниковою, головою Республіканського комітету Автономної Республіки Крим з питань міжнаціональних відносин та депортованих громадян Р. П. Кенжалієвим, начальником відділу з роботи з національно-культурними товариствами Республіканського комітету Автономної Республіки Крим з питань міжнаціональних відносин та депортованих громадян Ш. Г. Хубларяном та заступником голови Кримського вірменського товариства А. М. Григоряном, на якій було обговорено питання основної діяльності державних архівних установ в Україні та у Вірменії.

У другій половині дня на другому поверсі виставкової зали “Універсальної наукової бібліотеки ім. І Я. Франка” відбулося урочисте відкриття спільної українсько-вірменської документальної виставки “Історія Вірменської церкви в Криму” та презентовано каталог цієї виставки. Вступну статтю та текстові інформаційні матеріали до каталогу підготовлено к. і. н. Т. Е. Саргсян.

На церемонії відкриття були присутні: Голова Української єпархії Вірменської Апостольської церкви, Архієпископ Григоріс Буніатян, Голова вірменської діаспори в Криму Хачатур Геворкян, представники Вірменської Апостольської Церкви, ректор Кримського університету культури, мистецтв та туризму, доктор філософських наук, професор О. А. Габріелян, директор Національного архіву Республіки Вірменія А. С. Вірабян, заступник Голови Державної архівної служби України О. В. Музичук, заступник міністра культури Автономної Республіки Крим Т. А. Манєжная, директор Держархіву в АР Крим О. В. Лобов, члени делегації українських та вірменських архівістів, представники Сімферопольської та Кримської єпархій УПЦ МП, Кримського вірменського товариства, науковці, представники ЗМІ та громадськості.

До експозицій документальної виставки ввійшли документи з фондів Національного архіву Республіки Вірменія, Державного архіву в АР Крим, Кримського етнографічного музею, які розповідають про вірменську церкву та вірменську діаспору на території півострова з XVIII ст.

З давніх часів вірмен із Кримом пов’язували тісні відносини у різних сферах – від військової до торговельно-ремісницької. Внутрішнє життя вірменської колонії півострову регулювалося як світською, так і церковною владою. До середини XV ст. в економічному житті вірменської колонії Криму спостерігалось значне піднесення, що в свою чергу сприяло збільшенню кількості духовних центрів, відкриттю вірменських церков та монастирів. Кількість вірменських духовних цен-

трів зменшилася після турецького вторгнення в 1475 році, вірменське населення внаслідок знищення, виселення та продажу в рабство значно зменшилося і не було в змозі підтримувати належний стан церковних приміщень, частина з яких була зруйнована або здана в оренду представникам інших конфесій. У 1778 році в Криму діяло 18 вірменських церков, а в 1783 році залишилося лише чотири духовних центри у Феодосії та в Старому Криму. Документи, представлені в експозиції виставки та в каталозі, дали можливість прослідкувати історичний процес життя та діяльності представників вірменської діаспори в Криму та створення і розвиток вірменських духовних центрів на території півострова. Окрім архівних документів, до експозиції увійшли матеріали, надані Кримським вірменським товариством, музейні експонати з фондів Етнографічного музею у м. Сімферополь.

Церемонія відкриття виставки закінчилася виступом дитячого зразкового танцювального ансамблю “Арарат”.

17 жовтня члени делегацій українських та вірменських архівістів мали зустріч з керівництвом Феодосійської міської ради та відвідали архівний відділ Феодосійської міської ради, де ознайомилися з його діяльністю та складом і змістом документів, що зберігаються у його фондах. 18 жовтня учасники міжнародних заходів відвідали монастир Сурб-Хач в Старому Криму і взяли участь у зустрічі з керівництвом Ялтинської міської ради. Зустрічі з керівництвом Феодосійської та Ялтинської міських рад відбувалися за участі представників Кримського вірменського товариства у цих містах. Підсумком проведених міжнародних заходів стало ухвалення рішення про проведення показу експозиції спільної українсько-вірменської документальної виставки “Історія Вірменської церкви в Криму” в усіх великих містах півострова та у монастирі Сурб-Хач в Старому Криму. Наступного року експозицією цієї виставки буде презентовано в м. Єреван.

Попереду узгодження державними архівними службами України та Вірменії пропозицій щодо підготовки спільних виставкових проектів у 2014–2017 роках, експозиції виставок, як і у попередні роки, планується презентувати в обох державах.

С. І. ВЛАСЕНКО*

**УЧАСТЬ УКРАЇНСЬКИХ АРХІВІСТІВ
У XII МІЖНАРОДНІЙ НАУКОВІЙ КОНФЕРЕНЦІЇ АРХІВІВ
КРАЇН ЦЕНТРАЛЬНОЇ ТА СХІДНОЇ ЄВРОПИ ІЗ ЦИКЛУ
“COLLOQUIA JERZY SKOWRONEK DEDICATA”**

4–5 жовтня 2012 р. у м. Варшава (Польща) відбувалася XII Міжнародна наукова конференція архівів країн Центральної та Східної Європи із циклу “Colloquia Jerzy Skowronek dedicata” на тему “Документи комуністичних спецслужб”. Організаторами конференції виступили Генеральна дирекція державних архівів та Інститут національної пам’яті Республіки Польща. У конференції взяли участь понад 70 осіб із 12 країн, у тому числі й з України.

Слід зазначити, що українські архівісти не вперше беруть участь у подібних конференціях. У своїх виступах, які опубліковані в збірках матеріалів конференцій, вони порушують важливі й актуальні питання архівної справи, діляться досвідом практичної роботи тощо. Зокрема, в V конференції на тему “Використання архівних матеріалів з точки зору закону та практики країн Центральної та Східної Європи” (1999 р.) Україну представляли О. Бажан та Б. Іваненко з доповіддю “Доступ до документів колишніх компартійних архівів (на прикладі Центрального державного архіву громадських об’єднань України)”, В. Гика – “Відповіді на звернення фізичних осіб та установ у діяльності Державного архіву Волинської області” та Г. Папакін – “Доступ до історичних документів з науковою та генеалогічною метою: юридичні аспекти та досвід України”; в VII конференції на тему “Архіви в новому столітті. Стратегічні питання автоматизації архівів” (2001 р.): Г. Боряк – “Інформатизація архівної справи в Україні: досвід, проблеми і перспективи”, І. Матяш – “Сучасні проблеми підготовки кадрів для архівних установ України”, А. Сукало – “Архівна галузь України як складова інформаційного суспільства”; у VIII конференції на тему “Архіви в інформаційному суспільстві” (2002 р.): Г. Боряк – “Електронні архівні публікації в Інтернеті: проблеми репрезентації інформаційних ресурсів”, Н. Маковська – “Моделі та імідж професійної архівної освіти в Україні”, І. Матяш – “Проблеми катастроф та гуманістична функція архівів у сучасному світі”; в X конференції на тему “Архіви серед установ пам’яті” (2004 р.): Ю. Кулініч – “Практика отримання та опрацю-

* *Власенко Світлана Іванівна* – кандидат історичних наук, начальник відділу використання інформації документів Центрального державного архіву громадських об’єднань України.

Відкриття XII Міжнародної наукової конференції із циклу “Colloquia Jerzy Skowronek dedicata”. Зліва направо: президент Інституту національної пам’яті Республіки Польща Лукаш Камінські, заступник генерального директора державних архівів Польщі Анджей Бернат і генеральний директор державних архівів Польщі Владислав Стемпняк. Варшава, Генеральна дирекція державних архівів, 4 жовтня 2012 р.

вання фондів установ та особових фондів у Центральному державному архіві-музеї літератури і мистецтва України” та І. Матяш – “Документи Національного архівного фонду України в бібліотеках і проблеми їх використання”; в XI конференції на тему “Архіви та нетрадиційні носії інформації” (2005 р.): Н. Топішко з доповіддю “Деякі питання правового та організаційного забезпечення збереженості фото-, фоно- і аудіовізуальної спадщини в Україні”.

На XII конференції Україну репрезентували представники трьох архівних установ: Центрального державного архіву громадських об’єднань України (далі – ЦДАГО України) – начальник відділу використання інформації документів С. Власенко; Галузевого державного архіву Служби безпеки України (далі – ГДА СБУ) – начальник С. Ляковська; Державного архіву Івано-Франківської області – директор І. Гриник.

Учасники нинішньої конференції 3 жовтня 2012 р. відвідали Інститут національної пам’яті, де ознайомилися із структурою Інституту, документами, що зберігаються в його архівосховищах, та роботою із забезпечення збереженості й обліку цих документів; розробкою науково-довідкового апарату, зокрема електронних пошукових систем; видавничою діяльністю, роботою із організації доступу до документів,

Учасники XII Міжнародної наукової конференції із циклу “Colloquia Jerzy Skowronek dedicata”. Варшава, Генеральна дирекція державних архівів, 4 жовтня 2012 р.

специфікою їх використання дослідниками та безпосередніми фігурантами чи їх родичами та ін. Особливо цінною з практичної точки зору була інформація про діяльність щодо відновлення згасаючих чи пошкоджених текстів документів, розпізнавання заштрихованих фрагментів тощо. Співробітники Інституту продемонстрували весь процес створення фондів користування документами у вигляді цифрових копій, починаючи від ремонтно-реставраційних робіт і закінчуючи організацією збереженості оцифрованого матеріалу. Велика увага в Інституті приділяється створенню сучасних електронних пошукових баз даних, на чому неодноразово наголошувалося під час екскурсії. Заслугує на увагу й видавнича діяльність, результатами якої є сотні документальних збірок і наукових праць з історії Польщі періоду Другої світової війни та повоєнних часів.

XII Міжнародну конференцію 4 жовтня відкрив у приміщенні Генеральної дирекції державних архівів Республіки Польща генеральний директор, професор В. Стемпняк. У своєму виступі він повідомив про результати роботи ЮНЕСКО на користь доступу до архівних матеріалів спецслужб репресивних режимів. У перший день роботи конференції з доповідями виступили представники Польщі, Литви, Естонії, Німеччини, Чехії, Словаччини, Іспанії та Португалії. Вони порушували питання щодо становища архівів колишніх репресивних установ у державних архівних системах їхніх країн. Зокрема, д-р Анджей Бернат, заступник генерального директора державних архівів Польщі, виступив

Під час роботи 3-ї сесії XII Міжнародної наукової конференції із циклу
“Colloquia Jerzy Skowronek dedicata”.

Зліва направо: начальник відділу використання інформації документів
ЦДАГО України Світлана Власенко, начальник Галузевого державного архіву
СБ України Світлана Ляковська, голова сесії Сильвестре Лачерда.

Варшава, Просвітницький центр Інституту національної пам'яті,
5 жовтня 2012 р.

із доповіддю на тему “Що нас об'єднує і що роз'єднує? Архіви репресивних органів періоду комуністичного режиму в системі державних архівів Польщі”. Д-р Рамоюс Крауеліс (Литва) ознайомив присутніх із досвідом роботи литовських архівістів у галузі передачі та організації доступу до документів органів держбезпеки колишнього Радянського Союзу. Питання правового регулювання та доступу до архівних документів радянських спецслужб в Естонії розкрив представник Національного архіву Мееліс Сауеаук. Фахівці-архівісти з Німеччини Керстін Ріссе та д-р Хенніг Пал повідомили про фонди Федерального архіву періоду існування НДР. Представники Архіву служби безпеки Чеської Республіки Лубомир Аугустін і Павел Куглер зупинилися на питаннях правових основ ведення документації, створеної комуністичними службами безпеки, та умовах зберігання і використання її в сучасній Чехії, поділилися досвідом науково-технічного опрацювання цих документів.

Наступного дня на конференції з доповідями у Просвітницькому центрі Інституту національної пам'яті виступили репрезентанти Польщі, Латвії, України та Чехії. Вони обговорювали проблеми доступу до документів колишніх репресивних органів і практичного використання їх інформації. Більшість виступаючих глибоко аналізували чинну в їх-

ніх країнах правову базу роботи державних архівних установ. Безперечно, цінною була інформація архівістів-практиків стосовно процедури забезпечення доступу до таких документів, особливостей їх використання як із соціальною так і з науковою метою. Гостро ставилося питання про захист даних персонального характеру, що містяться в архівних документах.

Так, представники Інституту національної пам'яті Республіки Польща проінформували присутніх про еволюцію принципів доступності документів комуністичних органів безпеки в Польщі (д-р Рафал Лескевич); реальну користь та загрозу при використанні документів спецслужб (проф. Анджей Пачковські); можливості та умови використання архівних матеріалів історичною наукою та допоміжними історичними дисциплінами (д-р Францішек Домбровські). Архівісти з Латвії – Гатіс Карлсонс і Айнарс Бамбальс – ознайомили з правовими та інституційними питаннями доступу до документів колишніх спецслужб в їхній країні.

Представники нашої держави, відповідно до заздалегідь заявлених тем, ознайомили присутніх із характером документів колишніх репресивних органів УРСР, що зберігаються в державних архівних установах України, а також із роботою архівів, виходячи зі специфіки цих документів. Зокрема, директор Державного архіву Івано-Франківської області Ігор Гриник у своєму виступі поділився досвідом роботи архіву щодо використання документів, створених радянськими репресивними органами. Говорячи про склад і зміст цих документів, він навів цікаві статистичні дані, зокрема, щодо кількості репресованих громадян області в розрізі: національність, соціальний стан, стаття звинувачення, міра покарання. Також наголосив на одному із важливих напрямів роботи державних архівів – надання інформації громадянам для забезпечення їх соціальних прав та відновлення соціальної справедливості; сприяння науковому вивченню цих документів для написання об'єктивної історії нашої держави.

Начальник ГДА СБУ Світлана Лясковська торкнулася такої складної і цікавої проблеми, як розсекречення архівних документів радянських органів безпеки та надання громадянам доступу до них. Вона акцентувала увагу також на діяльності архіву щодо створення за його документами електронних пошукових баз даних, їх практичного використання як співробітниками архіву, так і громадянами, роботи зі створення цифрових копій документів тощо.

Запропонована ЦДАГО України до уваги учасників конференції тема “Документи колишніх репресивних органів УРСР у фондах Центрального державного архіву громадських об'єднань України: надходження, забезпечення збереженості, використання” була підготовлена директором архіву, кандидатом історичних наук Володимиром Ло-

зицьким та начальником відділу використання інформації документів, кандидат історичних наук Світланою Власенко. Дана тема обрана не випадково, оскільки у ЦДАГО України зберігається великий комплекс матеріалів архівно-слідчих справ громадян м. Києва та Київської області, репресованих органами ДПУ-НКВС- КДБ у 1920–1950-ті роки. Ці справи у свій час були передані з архіву Служби безпеки України (на виконання Указу Президії Верховної Ради України “Про передачу архівних документів Комітету державної безпеки України до державних архівів республіки” від 9 вересня 1991 р.). Вони склали окремий фонд № 263 – “Колекція позасудових справ реабілітованих”, який налічує понад 34 тис. справ. Крім того, саме на базі ЦДАГО України упродовж багатьох років проводилася величезна науково-методична робота щодо розробки порядку користування цими специфічними документами. Нині в практичній роботі із забезпечення збереженості та організації використання документів архівно-слідчих справ в ЦДАГО України вироблено чіткий механізм, який дозволяє дотримуватися норм чинного законодавства, задовольняти потреби держави та суспільства в ретроспективній інформації.

Основною метою заявленої теми виступу було на прикладі ЦДАГО України ознайомити учасників конференції, колег-архівістів країн Центральної та Східної Європи з проблемами передачі до державних архівних установ документів колишніх радянських репресивних органів, забезпечення їх збереженості та всебічного використання. Зокрема, розкрито процес отримання документів ЦДАГО України від СБУ; їх науково-технічне опрацювання в архіві та забезпечення обліку і збереженості; створення науково-довідкового апарату (картотека, електронна пошукова система та електронна база даних). Значну увагу приділено питанням використання документів архівно-слідчих справ, зокрема проаналізовано чинну законодавчу базу; поінформовано про впровадження порядку користування даними документами; наведено приклади їх практичного використання (забезпечення соціально-правових потреб громадян та ведення науково-дослідної роботи).

Позитивним моментом конференції було те, що її учасники ділилися власним досвідом, активно обговорювали практичні питання роботи архівних установ, які зберігають документи колишніх репресивних органів. Зокрема, неабиякий інтерес викликали питання щодо процедури доступу до таких документів науковців, журналістів, громадськості, а також самих репресованих громадян чи їх родичів; стосовно захисту персональних даних, які містяться в цих документах; щодо можливості створення єдиних пошукових баз даних на пострадянському просторі та ін. Виступи українських архівістів викликали великий інтерес учасників, про що засвідчили їх запитання до доповідачів.

На завершення роботи було прийнято резолюцію XII Міжнародної наукової конференції архівів країн Центральної та Східної Європи із циклу “Colloquia Jerzy Skowronek dedicata” на тему “Документи комуністичних спецслужб”. Учасники конференції визнали велику роль створених спецслужбами документів у “процесі демократизації життя багатьох суспільств, а також у компенсації завданої репресивними органами моральної та матеріальної шкоди”. А тому ці документи заслуговують на “глибоке і всебічне дослідження”, оскільки документи спецслужб колишніх репресивних органів висвітлюють події життя держав та народів, які перебували під владою авторитарних режимів; їх подальше вивчення дозволить краще зрозуміти характер цих режимів, що сприятиме зміцненню демократичних позицій влади та суспільства; вони є інтегральною частиною національних архівних фондів; вони повинні розглядатися аналогічно всім іншим документам; їх комплектування та науково-технічне опрацювання необхідно здійснювати з дотриманням архівних принципів та правил; правові норми, що визначають основи та обсяг їх використання, мають удосконалюватися таким чином, щоб гарантувати до них широкий доступ, що особливо важливо для наукових досліджень. І насамкінець, учасники конференції, визнаючи значення тісного спілкування та співпраці архівістів, прийняли рішення продовжувати організацію чергових конференцій із циклу “Colloquia Jerzy Skowronek dedicata”. Зокрема, запропонували наступну зустріч у 2013 р. присвятити роботі архівів із електронними документами та питанню представлення архівних матеріалів у мережі Інтернет.

Ю. В. БЕНТЯ, І. М. КІСІЛЬ*

ГРАНІ СПІВРОБІТНИЦТВА ДЕРЖАВНОЇ АРХІВНОЇ СЛУЖБИ УКРАЇНИ ТА МІЖНАРОДНОГО ФОНДУ “ЄДИНИЙ СВІТ”

30 жовтня 2012 р. Укрдержархів і Міжнародний фонд “Єдиний світ” уклали угоду про партнерство та співробітництво у справі збереження історичної пам’яті і вивчення реформаторської спадщини прем’єр-міністра Російської імперії П. А. Столипіна. Важливий документ скріпили своїми підписами Голова Державної архівної служби України О. П. Гінзбург та голова правління Міжнародного фонду “Єдиний світ” Е. Прутнік.

Після урочистої церемонії учасники заходу оглянули виставку архівних документів з фондів ЦДІАК України, присвячених прем’єру-реформатору і його перебуванню в Києві. Подані документи відображають проведення на території Київського генерал-губернаторства земельної реформи, поширення Положення про земські установи, замах на життя Голови Ради Міністрів в київському оперному театрі, увічнення пам’яті П. А. Столипіна. Е. Прутнік повідомив присутніх, а також представників засобів масової інформації про те, що з метою популяризації спадщини і збереження пам’яті про великого реформатора, осмислення його досвіду, духовних, моральних якостей відомого державного діяча Міжнародний фонд “Єдиний світ” ініціює проведення I Всеукраїнського відкритого конкурсу літературних есе і художньо-публіцистичних творів, присвячених збереженню спадщини П. А. Столипіна, та створення проекту пам’ятника прем’єру-реформатору на основі наявних архівних документів.

27 листопада в галереї Центрального державного архіву-музею літератури і мистецтва України відбулося урочисте відкриття документальної виставки “За сімома печатками: П. А. Столипін та Київ”, підготовленої в рамках угоди про співробітництво між Державною архівною службою України та Міжнародним фондом “Єдиний світ”. Відвідува-

* *Бентя Юлія Валентинівна* – завідувач сектору просвітньої та виставкової роботи відділу використання інформації документів ЦДАМЛМ України.

Кісіль Іван Миколайович – директор Центрального державного історичного архіву України, м. Київ.

Голова Укрдержархіву О. П. Гінзбург та
Голова правління Міжнародного фонду “Єдиний світ” Едуард Прутник.

чам було представлено понад 100 документів з фондів трьох архівних зібрань – Центрального державного історичного архіву України, Центрального державного кінофотофоноархіву України ім. Пшеничного та Державного архіву міста Києва. Експозицію доповнили кілька живописних зображень Києва з музейного фонду ЦДАМЛМ.

Експозиція розповідає про події серпня 1911 року: підготовку візиту імператора Миколи II до Києва з нагоди відкриття пам’ятника Олександрові II; вбивство прем’єр-міністра Російської імперії П. А. Столипіна 1(14) вересня 1911 року у Київському міському театрі; спорудження пам’ятника П. А. Столипіну на Думській площі у м. Києві. На увагу відвідувачів заслуговують, зокрема, програма перебування імператора Миколи II у Києві, повідомлення про рішення імператора відвідати виставу за оперою М. А. Римського-Корсакова “Казка про царя Салтана”, рапорт пристава Старокиївської дільниці про замах, вчинений на життя Петра Столипіна, бюлетені про стан його здоров’я від 2 та 3 вересня 1911 р., запис про смерть голови ради міністрів П. А. Столипіна, зроблений в метричній книзі церкви Стрітення Пресвятої Богородиці Старокиївської дільниці Києва 5 вересня 1911 р., архівні фотографії з поховання П. А. Столипіна на території Києво-Печерської Успенської лаври поблизу могил Кочубея і Іскри (відповідно до побажання імператора Миколи II).

Про все це на урочистому відкритті виставки розповідала директор ЦДАМЛМ О. В. Кульчий. Після її вступного слова в галереї архіву-

Фрагмент експозиції.

музею перед численними гостями та представниками ЗМІ виступили Голова Державної архівної служби України О. П. Гінзбург, голова правління Міжнародного фонду “Єдиний світ” Е. А. Прутнік, радник-посланник посольства Російської Федерації в Україні А. В. Воробйов, заступник керівника Представництва Росспівробітництва в Україні О. М. Урбан, економіст, письменник та публіцист М. П. Загребельний.

Також на відкритті були присутні керівники центральних державних архівів України, керівник головного управління Адміністрації Президента із забезпечення доступу до публічної інформації Д. С. Іванеско.

На завершення офіційної частини заходу екскурсію експозицією провела провідний спеціаліст відділу використання інформації документів Центрального історичного архіву України Ю. В. Орел.

Документальна виставка “За сімома печатками: П.А. Століпін та Київ” експонуватиметься в галереї ЦДАМЛМ до лютого 2013 р., тож упродовж наступних двох місяців її зможе відвідати кожен охочий.

Н. В. МУРАШКО*

**МІЖНАРОДНА НАУКОВО-ПРАКТИЧНА КОНФЕРЕНЦІЯ
“ЕЛЕКТРОННИЙ ДОКУМЕНТ: АКТУАЛЬНІ ЗАВДАННЯ
ТА ПРАКТИЧНЕ ВПРОВАДЖЕННЯ
(ЖИТТЄВИЙ ЦИКЛ ЕЛЕКТРОННОГО ДОКУМЕНТА)”**

11–12 жовтня 2012 р. у м. Києві згідно з Планом спільних заходів між Державною архівною службою України та Федеральним архівним агентством (Російська Федерація) на 2011–2013 рр.¹ відбулася Міжнародна науково-практична конференція “Електронний документ: актуальні завдання та практичне впровадження (життєвий цикл електронного документа)”.

Організаторами конференції виступили Державна архівна служба України, Національна академія державного управління при Президенті України, Український науково-дослідний інститут архівної справи та документознавства, Центральний державний електронний архів України. Захід відбувся за підтримки: ТОВ “Арт-мастер”, ТОВ “Фолгат”, ТОВ “ОСГ Рекордз Менеджмент”, ТОВ “Электронные Офисные Системы”, Видавництво “HRD”.

Відкриття конференції відбулося 11 жовтня в приміщенні Національної академії державного управління при Президенті України. Гостями конференції стали близько 150 учасників, серед яких представники державних органів виконавчої влади та органів управління суб’єктів України, місцевого самоврядування, комерційних організацій, засобів масової інформації. Форум привернув увагу цілої низки провідних науковців. У конференції брали участь провідні вчені, представники архівних служб та установ, навчальних і наукових закладів з Естонії, Литви, Республіки Білорусь, Республіки Казахстан, Російської Федерації, США.

Головна мета конференції полягала в обговоренні актуальних теоретико-методологічних та практичних проблем впровадження електронних документів, що постають перед документознавцями й архівістами на сучасному етапі розвитку інформаційного суспільства, окреслення можливих шляхів вирішення зазначених проблем.

Робота конференції відбувалася у форматі двох пленарних засідань та трьох наукових секцій. Також було організовано виставки продукції приватних компаній, що працюють у сфері електронного документоо-

* *Мурашко Наталія Віталіївна* – науковий співробітник науково-інформаційного відділу Українського науково-дослідного інституту архівної справи та документознавства.

У президії (зліва направо): директор Українського науково-дослідного інституту архівної справи та документознавства Олександр Гаранін, заступник Голови Державної архівної служби України Ольга Музичук, перший віце-президент Національної академії державного управління при Президентові України Костянтин Ващенко, директор Центрального державного електронного архіву України Олена Ус, директор Департаменту забезпечення документообігу, контролю та роботи зі зверненнями громадян Секретаріату Кабінету Міністрів України Олег Коваль та завідувач відділу документознавства Всеросійського науково-дослідного інституту документознавства та архівної справи Віра Іртікова.

бігу та збереженості електронних документів, друкованих видань Українського науково-дослідного інституту архівної справи та документознавства.

На відкритті конференції з вітальним словом до учасників звернувся: перший віце-президент Національної академії державного управління при Президентові України, доктор політичних наук, заслужений економіст України Костянтин Ващенко; заступник Голови Державної архівної служби України Ольга Музичук; керівник управління роботи з документами Головного управління документального забезпечення Адміністрації Президента України Марина Фролова, директор Департаменту забезпечення документообігу, контролю та роботи зі зверненнями громадян Секретаріату Кабінету Міністрів України Олег Коваль, директор Центрального державного електронного архіву України Олена Ус.

Зокрема, Костянтин Ващенко зазначив, що сучасні технології електронного урядування є однією із технологічних основ інформаційного суспільства, до яких передові країни світу давно вже адаптували свої

Доповідь виголошує заступник віце-президента Національної академії державного управління при Президентові України Андрій Семенченко (крайній справа), в центрі – лектор Інституту книгознавства та документознавства факультету комунікацій Вільнюського університету, головний спеціаліст відділу нагляду за документообігом Нового державного архіву Литви Дануте Контрімавічене (Литва), ліворуч – експерт і розробник рішень, начальник відділу аналізу та методології компанії “ЕОС” Олена Антошечкіна (Російська Федерація).

системи державного управління. Саме тому в Україні також постало питання впровадження і розвитку електронного урядування, однією з передумов якого є застосування електронного документообігу в державному управлінні. Ольга Музичук у своєму виступі підкреслила, що до участі у конференції запрошено широке коло фахівців, чільне місце серед яких посідають архівісти, оскільки саме вони найкраще розуміють, з якими проблемами можуть зіткнутися органи виконавчої влади при передаванні електронних документів на державне зберігання, а архівні установи – при довговічному зберіганні архівних електронних документів.

На пленарному засіданні 11 жовтня 2012 р. із доповідями виступили: директор Українського науково-дослідного інституту архівної справи та документознавства, кандидат історичних наук Олександр Гаранін, заступник директора Історико-архівного інституту Російського державного гуманітарного університету, кандидат історичних наук, доцент Олена Алексеева, завідувач відділу документознавства Всеросійського науково-дослідного інституту документознавства та архівної справи, експерт Гільдії управляючих документацій Віра Ірігікова, лектор відділу інформаційної освіти Вільяндиської академії культури

Доповідь лектора відділу інформаційної освіти Вільяндиської академії культури Тартуського університету Вейко Берендсен (Естонія), праворуч – керівник відділу інформаційних технологій, КДУ “Державний архів” управління архівів і документації Східно-Казахстанської області Інесса Носова (Республіка Казахстан).

Тартуського університету Вейко Берендсен, керівник відділу інформаційних технологій КДУ “Державний архів” управління архівів і документації Східно-Казахстанської області Інесса Носова, лектор книгознавства та документознавства факультету комунікацій Вільнюського університету, головний спеціаліст відділу нагляду за документообігом Нового державного архіву Литви Дануте Контрімавічене, заступник віце-президента Національної академії державного управління при Президентові України, доктор наук з державного управління, професор Андрій Семенченко, заступник директора Центрального державного електронного архіву України, кандидат історичних наук Юрій Ковтанюк, провідний аналітик комп’ютерних систем ТОВ “Арт-мастер” Світлана Кузнецова, експерт і розробник рішень, начальник відділу аналізу та методології ТОВ “Електронные Офисные Системы” Олена Антошечкіна.

Заступник директора Історико-архівного інституту Російського державного гуманітарного університету Олена Алексеєва у своїй доповіді “Правове регулювання роботи з електронними архівними документами в Російській Федерації” відзначила, що в результаті розвитку інформаційних і телекомунікаційних технологій електронний документообіг набув значного поширення у всіх сферах життя суспільства. Проте існує загроза втрати ретроспективної документальної спадщини сучас-

Доповідь виголошує заступник директора Центрального державного електронного архіву України Юрій Ковтанюк.

ним суспільством, оскільки архівна галузь ще не повною мірою готова до викликів технічного прогресу. Ця проблема актуальна для архівних служб усього світу, і її вирішення на рівні застосовуваних методів і технологій архівного зберігання електронних документів ще далеке від завершення.

Керівник відділу інформаційних технологій управління архівів і документації Східно-Казахстанської області Інесса Носова у доповіді “Електронний архів у Східно-Казахстанській області” зазначила, що інформатизація архівів неможлива без технічної інфраструктури. В даний час технічне оснащення державних архівів Східно-Казахстанської області відповідає всім необхідним вимогам для того, щоб Державною установою “Управління архівів і документації Східно-Казахстанської області” та державними архівами Казахстану електронна державна послуга “Видача архівних довідок” надавалася через веб-портал “електронного уряду”.

Після пленарного засідання робота продовжилась за трьома секційними напрямками: “Електронні документи і теоретичні питання документознавства і архівознавства”, “Електронний документ у документальній системі установи та проблеми архівного зберігання електронного документа”, “Законодавче регулювання у сфері електронного докумен-

Представники делегації Республіки Казахстан (зліва направо): начальник відділу з роботи з архівами юридичних осіб Центрального державного архіву Комітету інформації та архівів Міністерства зв'язку та інформації Республіки Казахстан Ляззат Аміргожина, директор Центрального державного архіву науково-технічної документації Гуляйхан Сарсенова, заступник директора Центрального державного архіву науково-технічної документації Баян Жуматаєва, заступник директора Центру науково-технічної інформації з документознавства та архівної справи Комітету інформації та архівів Міністерства зв'язку та інформації Республіки Казахстан Турар Абуталієв.

тообігу”. Доповідачі та учасники секцій мали можливість поділитися своїми доробками, запозичити досвід колег та подискутувати.

Модераторами секції “Електронні документи і теоретичні питання документознавства і архівознавства” були відзначені доповіді завідувача відділу документознавства Казанського державного енергетичного університету, кандидата історичних наук, доцента Галини Двоєносової “Документ як інформаційний об’єкт і соціальний феномен”, завідувача відділу документознавства Білоруського науково-дослідного інституту документознавства та архівної справи Андрія Сукача “Повідомлення електронної пошти як частина документального фонду організації”, асистента кафедри документознавства і інформаційної діяльності Івано-Франківського національного технічного університету нафти і газу Оксани Лаби “До визначення поняття “Електронне діловодство”.

Найбільший інтерес та обговорення під час роботи секції “Електронний документ у документаційній системі установи та проблеми архівного зберігання електронного документа” викликали наукові доповіді: “Підготовка оперативного електронного документа до архівного

Модератори секції "Електронні документи і теоретичні питання документознавства та архівознавства" (зліва направо): директор Інституту державного управління і права Київського національного університету культури і мистецтв Валентина Бездрабко, завідувач відділу документознавства Українського науково-дослідного інституту архівної справи та документознавства Сергій Кулешов.

зберігання" (Ніна Казієва, аналітик комп'ютерних систем ТОВ "Арт-мастер" (Україна)), "Доступ державних архівів до електронних документів НАФ, що знаходяться на зберіганні в Центральному державному електронному архіві України" (Олег Загородній, головний спеціаліст сектору використання інформації документів Центрального державного електронного архіву України), "Механізми здійснення електронного документообігу в місцевих органах виконавчої влади: практика впровадження" (Володимир Ключевський, начальник відділу контролю Херсонської обласної державної адміністрації).

За результатами роботи секцій були прийняті наступні рекомендації, частина з яких була внесена до резолюції конференції:

- продовжити роботу над визначенням правового статусу документів з електронними носіями;
- посилити роботу з джерелами комплектування архіву з метою обліку їх потреб у знищенні документів нетривалого строку зберігання;
- прискорити прийняття нормативно-правових актів, що унормовують організацію електронного документообігу, роботу з електронними документами в діловодстві і підготовку їх передачі на архівне зберігання;

Під час пленарного засідання конференції в приміщенні комплексу споруд
центральної державних архівних установ України.
12 жовтня 2012 р.

- продовжити роботу над розвитком термінологічного апарату;
- посилити науково-дослідну роботу, пов'язану з архівним зберіганням електронних документів.

Заступник Голови Державної архівної служби України Ольга Музичук підбила підсумки засідання секцій. Виступи доповідачів засвідчили, що за останні два роки покращилося науково-методичне забезпечення електронного документообігу, виконано ряд науково-дослідних проектів, підготовлено проекти нових нормативно-правових актів, що унормовують електронний документообіг, роботу з електронними документами у діловодстві, їх підготовку до передавання на архівне зберігання, нормативні акти щодо приймання-передавання електронних документів на архівне зберігання до державних архівів, їх облік, зберігання та доступ до них.

Другий день роботи конференції відбувався у приміщенні комплексу споруд Центральної державних архівних установ України у форматі пленарного засідання. Модераторами виступили заступник Голови Державної архівної служби України Ольга Музичук та директор Українського науково-дослідного інституту архівної справи та документознавства, кандидат історичних наук Олександр Гаранін.

Тематика виступів охоплювала проблеми вибору технологій зберігання електронної інформації (Юрій Забенько – “До питання про вибір

Учасники Міжнародної науково-практичної конференції “Електронний документ: актуальні завдання та практичне впровадження (життєвий цикл електронного документа)” в приміщенні комплексу споруд центральних державних архівних установ України. 12 жовтня 2012 р.

технологій довгострокового зберігання електронної інформації”, Петро Марченко та Андрій Чекатков – “Уніфікований інформаційний об’єкт для обміну та зберігання електронних документів”), зберігання аудіовізуальних документів (Тетяна Ємельянова – “Проблеми архівного зберігання оцифрованих аудіовізуальних документів”, Оксана Хандошко – “Збереження аудіовізуальної спадщини – світовий досвід в оцифровці”), захисту інформаційних систем (Тарас Курпрунець – “Новий погляд на системи термінального доступу як на засіб покращення показників надійності, сукупної вартості володіння та захищеності інформаційних систем в архівній галузі України”), методики відображення інформації, що міститься в електронних документах (Андрій Баранцев – “Пошук та відображення інформації на растрових зображеннях текстів, що містяться в електронних документах”). Обговорення наукових доповідей на засіданні пройшло на високому науковому рівні, в рамках дискусій з поміркованою полемікою та великим зацікавленням.

Після підбиття підсумків роботи конференції, які провела заступник Голови Державної архівної служби України Ольга Музичук, на учасників чекала екскурсія до Національного Києво-Печерського історико-культурного заповідника.

У результаті роботи міжнародної науково-практичної конференції було прийнято резолюцію², де виділені спільні проблеми у сфері

управління документаційними процесами в різних країнах та окреслено шляхи вирішення проблем впровадження електронного документообігу. Конференція відбулася на високому науковому й організаційному рівнях, цікаво й насичено, що відзначали господарі та гості, які плідно попрацювали на пленарних засіданнях та секціях і поверталися додому, збагачені корисним досвідом та цікавими ідеями.

¹ План спільних заходів Державної архівної служби України і Федерального архівного агентства (Російська Федерація) на 2011–2013 рр. від 14 квітня 2011 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу – <http://undiasd.archives.gov.ua/doc/plan.pdf>. – Назва з екрана.

² Резолюція Міжнародної науково-практичної конференції “Електронний документ: актуальні завдання та практичне впровадження” (життєвий цикл електронного документа). [Електронний ресурс]. – Режим доступу – http://undiasd.archives.gov.ua/doc/konferenciji/2012_10_11-12_rezol_ua.pdf. – Назва з екрана.

Ю. А. ПРИЛЕПШЕВА*

**13-ТА ЗАГАЛЬНА КОНФЕРЕНЦІЯ ЄВРО-АЗІЙСЬКОГО
РЕГІОНАЛЬНОГО ВІДДІЛЕННЯ МІЖНАРОДНОЇ
РАДИ АРХІВІВ І ЧЕРГОВЕ ЗАСІДАННЯ
КОНСУЛЬТАТИВНОЇ РАДИ КЕРІВНИКІВ
ДЕРЖАВНИХ АРХІВНИХ СЛУЖБ ДЕРЖАВ-УЧАСНИЦЬ СНД**

3–6 жовтня 2012 року делегація українських архівістів на чолі з першим заступником Голови Державної архівної служби України В. М. Вороніним у складі: заступника директора департаменту-начальника відділу міжнародного співробітництва Укрдержархіву Прилепішевої Ю. А., директора ЦДКФФА України ім. Г. С. Пшеничного Н. О. Топішко, директора Держархіву Закарпатської області М. Д. Місюка взяла участь у робочих засіданнях 13-ї Загальної конференції Євро-Азійського регіонального відділення Міжнародної ради архівів (далі – ЄВРАЗІКА), Консультативної ради керівників державних архівних служб держав-учасниць СНД (далі – Консультативна рада), міжнародної науково-практичної конференції “Сучасні проблеми комплектування, обліку, зберігання та використання інформаційних ресурсів архівних установ та організацій”, інших міжнародних заходах, організованих Агентством “Узархів” при Кабінеті Міністрів Республіки Узбекистан.

У заходах, організованих Агентством “Узархів”, узяли участь делегації архівістів Азербайджану, Вірменії, Білорусі, Казахстану, Киргизстану, Молдови, Росії, Узбекистану, України, як спостерігачі – представники архівної служби Республіки Польща. Загальна кількість учасників – понад 30 осіб.

Під час перебування в Узбекистані делегація українських архівістів ознайомила з досвідом роботи та складом і змістом документів Центрального державного архіву Республіки Узбекистан (м. Ташкент), Державного архіву Самаркандської області (м. Самарканд), відвідала Національну бібліотеку Республіки Узбекистан ім. Алішера Навої.

4 жовтня у конференц-залі готелю “City palace” відбулося відкриття чергового засідання Консультативної ради, на якій керівники державних архівних служб інформували присутніх про розвиток архівної справи в державах-учасницях СНД у 2011–2012 роках.

* *Прилепішева Юлія Анатоліївна* – кандидат історичних наук, заступник директора департаменту-начальник міжнародного відділу департаменту організації архівної роботи Укрдержархіву.

Урочисте відкриття чергового засідання Консультативної ради керівників державних архівних служб держав-учасниць СНД, Ташкент, 4 жовтня 2012 року.

Голова Консультативної ради, директор Департаменту з архівів та діловодства Міністерства юстиції Республіки Білорусь В. І. Адамушко повідомив учасників про хід виконання Плану заходів із реалізації другого етапу (2012–2015 рр.) Стратегії економічного розвитку СНД на період до 2020 року.

Керівники державних архівних служб держав-учасниць СНД обмінялися думками з питань створення баз даних за допомогою автоматизації центральних архівних фондів каталогів держав-учасниць СНД та їх об'єднання в єдиній мережі. Заступник керівника Федерального архівного агентства (Російська Федерація) В. П. Тарасов та директором ВДІДАС М. В. Ларін відзначили, що впродовж багатьох років архівні служби держав-учасниць СНД виконують роботу з автоматизації центральних фондів каталогів (далі – ЦФК), мають власні офіційні веб-сайти, на яких розміщено результати цієї роботи (наприклад, Департамент з архівів та діловодства Міністерства юстиції Республіки Білорусь). Беручи до уваги те, що кожна держава створює автоматизований ЦФК на власній незалежній від інших платформі, доцільно завершити цю роботу в кожній державі і забезпечити доступ до автоматизованого ЦФК кожної держави за допомоги мережі Інтернет. Присутні погодилися, що централізація цієї роботи є недоцільною.

На засіданні Консультативної ради також розглянуто питання завершення спільної роботи з розробки бази даних (єдиного довідника) про місця зберігання документів з особового складу держав-учасниць СНД, що має на меті полегшити роботу з пошуку інформації для отримання

Абдуллаєв А. Х., керівник Агентства “Узархів” при Кабінеті Міністрів Республіки Узбекистан, відкриває міжнародну науково-практичну конференцію “Сучасні проблеми комплектування, обліку, зберігання та використання інформаційних ресурсів архівних установ та організацій”, Ташкент, 5 жовтня 2012 р.

мання довідок соціально-правового характеру з метою задоволення законних прав та інтересів громадян. Станом на 2012 рік до ВНДІДАС як головного розробника надійшли пропозиції до Концепції створення такої бази даних (єдиного довідника) та інформаційні матеріали від більшості архівних служб держав-учасниць СНД. Прийнято рішення надіслати остаточні відомості про місця зберігання документів з особового складу до ВНДІДАС до кінця поточного року, створити єдину базу даних/довідник до кінця 2013 року.

На засіданні Консультативної ради також розглянуто питання про хід підготовки Огляду архівної справи держав-учасниць СНД за 2011–2010 роки та про діяльність ВНДІДАС як базової організації з підвищення кваліфікації кадрів у сфері архівної справи та документаційного забезпечення управління держав-учасниць СНД.

Підсумком засідання стало обрання Голови Консультативної ради на наступний період та узгодження місця проведення чергового засідання Консультативної ради. Головою Консультативної ради одногосно обрано директора Департаменту з архівів та діловодства Міністерства юстиції Республіки Білорусь В. І. Адамушка, місцем проведення чергового засідання визначено м. Бішкек (Киргизька Республіка).

У другій половині цього ж дня відбулося засідання 13-ої Загальної конференції ЄВРАЗІКИ, на якому розглянуто хід реалізації плану ро-

Виступ першого заступника Голови Державної архівної служби України В. М. Вороніна на міжнародній науково-практичній конференції.

боти відділення на 2008–2012 роки і підготовки плану роботи на 2013–2016 роки, обговорено підсумки 17-го Міжнародного конгресу архівів, інші питання організації діяльності відділення. Відбулися вибори Виконавчого бюро відділення. Головою Виконавчого бюро ЄВРАЗІКИ обрано директора Національного архіву Вірменії А. С. Вірабяна, заступником Голови – директора Департаменту з архівів та діловодства Міністерства юстиції Республіки Білорусь В. І. Адамушка, членами бюро – заступника керівника Федерального архівного агентства (Російська Федерація) В. П. Тарасова, генерального директора Агентства “Узархів” при Кабінеті Міністрів Республіки Узбекистан А. Х. Абдуллаєва Виконавчим секретарем ЄВРАЗІКИ обрано начальника відділу міжнародних зв’язків Росархіву Черненко К. Г.

Наступну, 14-ту Загальну конференцію ЄВРАЗІКИ, вирішено провести в 2013 році в м. Бішкек (Киргизька Республіка).

5 жовтня в конференц-залі Національної бібліотеки Республіки Узбекистан ім. Алішера Навої відбулася міжнародна науково-практична конференція “Сучасні проблеми комплектування, обліку, зберігання та використання інформаційних ресурсів архівних установ та організацій”, участь у якій взяли понад 100 місцевих та іноземних учасників.

У ході конференції відбулася дискусія з усіх напрямів діяльності архівних установ держав-учасниць СНД та ЄВРАЗІКИ з урахуванням сучасних тенденцій розвитку архівної справи в цих державах та загальних проблем в архівній сфері, вирішення яких вимагає вивчення міжнародного досвіду та різних підходів до їх розв’язання. Виступаючі розповіли про досягнення та проблеми у сфері комплектування, обліку, зберігання та використання архівних документів як інформаційних ресурсів (нормативно-правова та методична бази, практична діяльність).

Окрім того, було розглянуто шляхи встановлення, підтримки та розвитку зв’язків між національними архівними службами держав-учасниць

Учасники міжнародної науково-практичної конференції.

СНД та ЄВРАЗІКИ, а також між усіма установами та організаціями, зайнятими у сфері збереження, використання та управління архівними документами, питання підтримки заходів зі збереження та захисту національної документальної спадщини, удосконалення методів управління цією спадщиною, розширення доступу до архівів, підготовки та розповсюдження інформаційних матеріалів про склад і зміст архівних фондів, всебічного використання архівних документів, покращення професійної підготовки архівістів, організації спільних наукових конференцій, семінарів, інших заходів за тематикою, яка цікавить всіх учасників.

На конференції пролунали доповіді представників Білорусі, Польщі, Росії, Узбекистану та України. Від української сторони з доповідями на конференції виступили перший заступник Голови Державної архівної служби В. М. Воронін “Сучасний стан та проблеми розвитку архівної справи в Україні” та директор ЦДКФФА України імені Г. С. Пшеничного Н. О. Топішко “Сучасний стан та перспективи використання інформації аудіовізуальних документів у Центральному державному кінофотофоноархіві України ім. Г. С. Пшеничного”.

Увагу присутніх привернули також доповіді: Д. І. Ібрагімова, начальника архівного управління при Кабінеті Міністрів Республіки Татарстан “Впровадження сучасних технологій збереження інформаційних ресурсів в державних архівних установах Республіки Татарстан: реалії та перспективи”; Р. Войтковського, заступника Генерального директора державних архівів Польщі “Використання архівних ресурсів в Інтернеті – досвід польських архівів”; В. Л. Носевича, директора Білоруського науково-дослідного центру електронної документації

Виступ директора
ЦДКФФА України
ім. Г. С. Пшеничного
Н. О. Топішко
на міжнародній
науково-практичній
конференції.

“Інформаційні технології в білоруських архівах”; А. Є. Рібакова, директора Білоруського науково-дослідного інституту документознавства та архівної справи “Комплектування білоруських архівів документами на нових носіях: стан, проблеми, перспективи”; М. В. Ларіна, директора Всеросійського науково-дослідного інституту документознавства та архівної справи “Сучасні тенденції управління документацією в Російській Федерації”; В. Г. Іофе, доцента кафедри Національного університету Узбекистану “Основні напрями історико-архівознавчих досліджень в Узбекистані”; М. С. Ісакова, старшого наукового співробітника Центрального державного архіву Республіки Узбекистан “Правові аспекти розвитку недержавної частини фонду Національного архівного фонду Республіки Узбекистан”; А. В. Махкамова, директора Державного архіву міста Ташкент “Удосконалення роботи з експертизи цінності інформаційних ресурсів в архівах Республіки Узбекистан”, а також доповіді узбецьких архівістів, присвячені проблемам створення інформаційної архівної бази та використання сучасних технологій при користуванні інформаційними ресурсами на архівну інформацію.

Позитивним результатом розвитку інформаційно-комунікативних технологій, відзначили учасники конференції при обговоренні доповідей, є той факт, що нині практично в кожній установі та організації в процесі їхньої діяльності відкладаються інформаційні ресурси як в паперовому, так і в електронному форматах. Це вимагає від архівістів особливих зусиль для забезпечення збереження обох видів інформації для майбутніх поколінь.

У рамках міжнародних заходів у м. Ташкент перший заступник Голови Державної архівної служби України В. М. Воронін провів консультації з керівниками архівних служб Азербайджану, Білорусі, Вірменії, Казахстану, Киргизії, Польщі, Росії, Узбекистану з питань виконання сторонами зобов'язань за чинними міжвідомчими двосторонніми міжнародними угодами в галузі архівної справи, укладеними з Укрдержархівом.

Н. К. БОГУНОВА*

ВСЕУКРАЇНСЬКИЙ СЕМІНАР З ПИТАНЬ СТВОРЕННЯ РОЗГАЛУЖЕНОЇ МЕРЕЖІ ТРУДОВИХ АРХІВІВ

23 жовтня 2012 р. у м. Житомир проведено Всеукраїнський семінар з питань створення розгалуженої мережі трудових архівів, у якому взяли участь Голова Державної архівної служби О. П. Гінзбург, керівники структурних підрозділів Укрдержархіву, держархівів областей, архівних відділів райдержадміністрацій, міських рад, трудових архівів Житомирської області.

Пленарне засідання Всеукраїнського семінару відбулося у малому залі облдержадміністрації за участю голови Житомирської обласної ради Й. А. Запаловського, першого заступника голови Житомирської облдержадміністрації М. М. Олещенка.

Організацію та проведення Всеукраїнського семінару було доручено Державному архіву Житомирської області не випадково. Завдяки цілеспрямованій роботі керівництва держархіву та підтримці місцевих органів виконавчої влади та місцевого самоврядування процес утворення трудових архівів у Житомирській області завершився у жовтні 2011 року, коли останніми були утворені трудові архіви у двох містах обласного значення – Коростені та Малині.

Створення мережі трудових архівів в Україні є пріоритетним напрямом розвитку архівної справи вже декілька років поспіль.

До 1990 р. процедура отримання відомостей для нарахування пенсії була загальнодоступною. Громадяни, звернувшись до відділу кадрів або архіву установи, в якій вони працювали, отримували необхідну інформацію. В 90-х роках розпочався процес приватизації, ліквідації державних підприємств, створення комерційних структур; отримання довідок ускладнилось, оскільки частину документів було втрачено.

Недосконалість законодавчої бази призвела до того, що питання забезпечення збереженості документів з особового складу довго не вирішувалося. Лише у 2003 р. Законом України “Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом” було закріплено процедуру зберігання і передавання документів з особового складу при ліквідації підприємств, установ і організацій.

Відповідно до законодавства процес ліквідації юридичних осіб не може бути завершений без здійснення передачі документів з особового

* *Богунова Надія Костянтинівна* – заступник директора департаменту – начальник відділу організаційно-аналітичної роботи та міжрегіонального співробітництва Державної архівної служби України.

Директор Державного архіву Житомирської області Станіслав Миколайович Синицький за давнім звичаєм зустрічає хлібом-сіллю учасників семінару.

складу на зберігання до архівної установи, яка несе відповідальність за їх збереження та надає архівні довідки, легітимні в установах Пенсійного Фонду України.

Верховною Радою України 5 липня 2012 р. прийнято Закон України “Про внесення змін до Закону України “Про Національний архівний фонд та архівні установи”, яким зобов’язано сільські, селищні, міські ради у шестимісячний термін забезпечити функціонування трудових архівів.

Згідно з чинним законодавством Трудові архіви створюються за рішенням відповідного органу місцевого самоврядування і утримуються за рахунок коштів місцевого бюджету, коштів, отриманих від надання платних послуг, та коштів з інших надходжень, не заборонених законом.

На семінарі з доповіддю “Проблемні питання нормативно-правового забезпечення створення та діяльності трудових архівів” виступила Голова Укрдержархіву Гінзбург Ольга Петрівна.

Відзначивши, що архіви, які є атрибутом державності, її правовим гарантом, несуть зобов’язання перед державою і громадянином щодо документального підтвердження їх юридичних прав і соціальних гарантій, вона наголосила на тому, що завданням Укрдержархіву застається нормативне забезпечення діяльності трудових архівів.

Президія Всеукраїнського семінару (зліва направо): перший заступник голови Житомирської обласної державної адміністрації Микола Миколайович Олещенко, голова Житомирської обласної ради Йосип Антонович Запаловський, Голова Державної архівної служби України Ольга Петрівна Гінзбург, директор Державного архіву Житомирської області Станіслав Миколайович Синицький.

Голова Укрдержархіву відзначила, що завдяки зусиллям усіх зацікавлених органів, останнім часом процес створення трудових архівів в цілому активізувався.

Окресливши основні проблеми створення і організації діяльності трудових архівів, О. П. Гінзбург констатувала, що вирішувати їх необхідно негайно, оскільки від цього залежить соціальна захищеність громадян.

Основна проблема, яка існувала і продовжує існувати – законодавче врегулювання створення трудових архівів на районному рівні, – залишається не вирішеною, тому буде продовжено пошук шляхів вирішення проблеми створення трудових архівів на районному рівні.

“Переконана, – запевнила вона, – що в процесі нашої роботи ми вийдемо на уточнене бачення проблем і певні шляхи їх вирішення. А головне – визначимо сукупність першочергових заходів для подальшого розвитку мережі трудових архівів”.

Організація діяльності держархіву щодо створення мережі трудових архівів в Житомирській області озвучена у виступі директора Державного архіву Житомирської області С. М. Синицького.

Про особливості в організації роботи трудових архівів селищ, сільських рад в Андрушівському районі Житомирської області розпові-

Зліва направо: голова Житомирської обласної ради Йосип Антонович Запаловський, Голова Державної архівної служби України Ольга Петрівна Гінзбург та перший заступник голови Житомирської обласної державної адміністрації Микола Миколайович Олещенко.

ла начальник архівного відділу Андрушівської райдержадміністрації Н. Л. Леус.

Кожен регіон іде своїм шляхом створення трудових архівів, тому директори держархівів областей поділилися досвідом створення та організації роботи трудових архівів в області.

Так, директор Держархіву Донецької області Н. Д. Буценко розповіла про особливості створення та організації роботи трудових архівів Донецької області при міських радах.

Директор Держархіву Одеської області І. І. Ніточко поділився досвідом створення трудових архівів при районних і міських радах.

Директор Держархіву Івано-Франківської області І. І. Гриник акцентував увагу на необхідності якнайшвидшого створення розгалуженої мережі трудових архівів в Івано-Франківській області, оскільки на сьогодні там створено лише 2 трудові архіви.

Директор Держархіву Дніпропетровської області Н. В. Киструська поділилася досвідом роботи архіву за принципом “єдиного вікна”.

Учасники семінару відзначили, що відповідно до Закону України “Про Національний архівний фонд та архівні установи” органи виконавчої влади і органи місцевого самоврядування в багатьох регіонах України ведуть цілеспрямовану роботу щодо створення мережі трудових архівів. Державні архівні установи надають організаційно-мето-

дичну підтримку у створенні, налагодженні роботи трудових архівів та навчанні їх працівників.

Нині в Україні створено 1260 трудових архівів у т.ч. 283 зі статусом юридичної особи, в яких працюють 904 штатних працівників. У трудових архівах зберігається понад 4 млн. 444 тисячі справ з особового складу та 60 359 справ тимчасового зберігання.

Нагальним залишається питання забезпечення трудових архівів приміщеннями, матеріальними ресурсами та кадрами.

З метою забезпечення соціального захисту громадян учасники Всеукраїнського семінару рекомендували Укрдержархіву внести зміни до законів України “Про господарські товариства”, “Про акціонерні товариства”, “Про відновлення платоспроможності або визнання його банкрутом”, “Господарського кодексу України”, “Цивільного кодексу України”, до постанови Кабінету Міністрів України від 09 березня 2011 р. № 233 “Про проведення Пенсійним фондом України та його територіальними органами планових і позапланових перевірок платників єдиного внеску на загальнообов’язкове державне соціальне страхування” з метою забезпечення збереженості документів з особового складу та документів організацій-банкрутів. А також доопрацювати та подати на затвердження Міністерству юстиції проект Типового положення про Трудовий архів.

Директорам Державного архіву в Автономній Республіці Крим, державних архівів областей, міст Києва та Севастополя було рекомендовано:

- ініціювати перед органами місцевого самоврядування питання про створення трудових архівів, забезпечення їх належною матеріальною базою та кадрами;

- посилити контроль за дотриманням трудовими архівами законодавства про Національний архівний фонд та архівні установи і надання їм методичної допомоги з питань архівної справи, підвищення кваліфікації їх працівників;

- розглянути на засіданнях колегії підсумки роботи трудових архівів у 2012 р. та завдання на 2013 рік; рішення колегії направити до органів місцевого самоврядування та Укрдержархіву;

- розробити проекти регіональних програм, якими передбачити створення та забезпечення функціонування трудових архівів.

Після пленарної частини семінару учасники відвідали архівний відділ Житомирської міської ради та комунальне підприємство “Трудовий архів “Архівіст” Житомирської міської ради”.

Н. О. ТОПШКО*

ІСТОРІЯ УНІКАЛЬНОЇ АРХІВНОЇ ЗНАХІДКИ

Історія альбому Ф. А. Келлера не менш цікава і загадкова, ніж постать самого графа. Лише через 50 років (альбом зберігається у фондах ЦДКФФА України ім. Г. С. Пшеничного з серпня 1943 р.) було відкрито таємницю імені його власника. Це стало можливим завдяки запиту, який надійшов до архіву в 2005 р. від громадянки Канади

Людмили Білоблоцької з проханням допомогти в пошуках фотографії її бабусі Зінаїди Олександрівни Мажарової – сестри милосердя в роки Першої світової війни. Разом із запитом надійшла електронна копія збереженого фрагмента фотознімка З. О. Мажарової, поруч з якою на знімку, зі слів пані Білоблоцької, мав би бути генерал від кавалерії граф Ф. А. Келлер.

Перші спроби розшукати фото із надісланим фрагментом чи будь-яке інше із зображенням З. О. Мажарової не дали результатів. Безуспішними виявилися й пошуки фотографій генерала Ф. А. Келлера. Враховуючи рівень складності запиту, довелося розширити пошукове коло і опрацювати весь масив фотодокументів періоду Першої світової війни. Серед фотодокументів цієї тематики нашу увагу привернув фотоальбом під назвою “Война 1914–15–16 гг.”, перш за все наявністю в ньому світлин, присвячених 10-й кавалерійській дивізії та III кінному корпусу. Інтерес до цих фото посилювала інформація пані Білоблоцької про те, що З. О. Мажарова у 1915–1916 рр. була сестрою милосердя у складі саме 10-ї кавалерійської дивізії.

Під час спеціального дослідження згаданого фотоальбому віднайти розшукуваний знімок не вдалося. Але цікавим виявився той факт, що всі світлини, як і сам альбом, підписані однією рукою від першої особи. Гортаючи сторінки старого альбому, дуже часто (майже на третині фотографій) натрапляли на зображення невідомого представника вищого офіцерського складу з прикметними рисами зовнішності: висо-

* *Топішко Ніна Олександрівна* – директор Центрального державного кінофотофоноархіву України ім. Г. С. Пшеничного.

Група солдат – георгіївських кавалерів III кінного корпусу на одній із ділянок фронту. 1915 р.

кий зріст, вовча папаха, стара солдатська шинель тощо. Та обставина, що ця особа не була вказана на жодному із знімків, нашттовхнула на думку, що перед нами – власник альбому, який, напевно, і є командиром вищезгаданих військових підрозділів. Звернувшись до історичних джерел і публікацій, порівнявши альбомні світлини з оприлюдненими фотографіями генерала Ф. А. Келлера, отримали підтвердження своїм здогадам.

На світлинах – різнобічна ілюстрація історії військових частин, які перебували під командуванням генерала Ф. А. Келлера: воєнні дії, військовий побут, низка знакових персоналій. Географічний діапазон охоплює територію сучасної Чернівецької області, Молдови, Румунії.

Характерною особливістю альбому є те, що поряд із надписами, розміщеними безпосередньо під фотографіями, є загальні надписи, які стосуються низки світлин, зокрема: “1914 год. I-ый Оренбургский Казачий Его Выс. Наслед. Цесаревича полк в Карпатах”, “1914 год. Взятие города Санока 10-ой Кавалерийской дивизией 1-ый раз в сентябре, 2-ой раз в ноябре месяцах”, “1915 год. Я прощаюсь с 10-ой Кавалерийской дивизией по случаю назначения меня командиром III Конного корпуса” та ін. Деякі з них супроводжують фотографії пропонованого видання.

Світлини розміщені переважно у хронологічній послідовності, але інколи вона порушується. Це дає змогу припустити, що альбом формувався після подій, зафіксованих на фото. Так, фотографії, на яких зафіксовано візит імператора Миколи II 18 березня 1916 р. (П-112 – 122), передують деяким світлинам 1915 р., фотографії зі шпиталю, датовані

[Солдати та офіцери 10-го драгунського Новгородського полку]
в окопах поблизу р. Прут. [1-й праворуч – поручик Г. Р. Трипольський (55),
2-й – ротмістр Г. В. Отрохов (56).]

вереснем 1915 р. (П-314 – 328, 331), розміщені після знімка, датованого березнем 1917 р. (П-311) тощо.

Альбом налічує 337 знімків, розміщених на 32 аркушах з обох боків, у середньому від 4 до 12 фото на кожній сторінці.

На 21 фотодокументі (П-48, 50, 58, 95, 97, 145, 152, 165, 168, 170, 185, 186, 187, 189, 190, 192, 193, 207, 217, 219, 250) є автограф автора зйомки. Ним, імовірно за все, був штаб-ротмістр 10-го драгунського Новгородського полку Петро Олександрович Болтін. Він зображений на кількох світлинах альбому (П-71, 173, 173-1, 311). Автора решти фотографій наразі встановити не вдалося.

Пропоноване видання є першим досвідом Центрального державного кінофотофоноархіву України імені Г. С. Пшеничного публікації фотоальбому як монодокумента. Спонукальним мотивом до видання альбому графа А. Ф. Келлера став той факт, що оприлюднення особистих фотографій учасників Першої світової війни нині є поодиноким. Хоча фотодокументи згаданого періоду містять цінну, часом єдину унікальну інформацію про важливі історичні події.

Зі столітніх фотознімків до нас промовляє минала епоха зі своїми героями, які діяли, прагнули, мріяли. Розмиваються часові межі, минуле зустрічається з прийдешнім, стає зримим і зрозумілим. Сподіваємо-

Офіцери штабу III кінного корпусу. Зліва направо: командир корпусу, генерал-лейтенант граф Ф. А. Келлер, [полковник М. В.] Лескарев, старший ад'ютант штабу, капітан О. В. Сливинський, ротмістр Щербачов, [ротмістр 10-го драгунського Новгородського полку Г. А.] Валуєв (65). м. Новоселиця Хотинського повіту Бессарабської губернії (нині Чернівецької області), 1915 р.

ся, що видання альбому не тільки розширить джерелознавчу базу історичних досліджень, але й сформує нові запитання перед дослідниками, фахівцями, знавцями фотографічного мистецтва.

У цьому альбомі – 328 знімків, відтворених з оригінальних фотографій шляхом оцифрування. У видання не ввійшло 9 світлин з оригінального альбому через незадовільну якість або ідентичність фотографій. Розміщення світлин, за незначним винятком, зумовленим тематичною і композиційною спорідненістю деяких фотодокументів, відповідає послідовності в альбомі А. Ф. Келлера.

Зважаючи на унікальні можливості фотографії, з одного боку, бути історичним джерелом, а з іншого, – особливим видом мистецтва, яке відбиває особистий погляд на ту чи іншу подію, укладачі альбому мали за мету максимально розкрити інформаційний і художній потенціал кожного документа. Тому для зручності сприйняття на кожній сторінці публікації, на відміну від оригінального альбому, розміщено мінімальну кількість фотографій.

До кожної світлини укладачі подали анотацію українською та російською мовами, яка містить додаткову, уточнену інформацію (винесену у квадратні дужки) щодо осіб, часу і місця зйомки тощо. Також

Транспортування змійкового повітроплавного аеростату (83)
30-го корпусного авіаційного загону, прикріпленого до III кінного корпусу.
[м. Новоселиця Хотинського повіту Бессарабської губернії
(нині Чернівецької області)], 1916 р.

фотографії супроводжуються й авторськими підтекстівками Ф. А. Келлера. У них без змін, мовою оригіналу, збережено особливості написання прізвищ, звань, назв військових підрозділів, населених пунктів, дат.

Видання містить науковий коментар та біографічну статтю, підготовлені доктором історичних наук, професором Д. В. Табачником, який включає біографічні довідки про осіб, що згадуються в тексті, історичні довідки про військові частини, події тощо. Ключем до пошуку необхідної інформації у науковому коментарі є номер, поданий у круглих дужках в анотаціях укладачів.

Видання розраховане не лише на фахівців, але й на широкий загал читачів, які цікавляться воєнною історією.

Авторський колектив висловлює вдячність усім, хто брав участь у підготовці публікації і сприяв її виходу в світ.

**Книгу можна замовити в інтернет-магазині “Фоліо”,
поштою – “Книжковий клуб “Фоліо”, Харків, 61052, а/с 46,
тел. (057) 715-6119, а у Києві купити
у фірменному магазині “Фоліо”
за адресою вул. Трьохсвятительська, 4.**

Д. В. ВЕДЕНЕСВ*

**КАПІТАЛЬНЕ ВИДАННЯ
ДОКУМЕНТАЛЬНОЇ
СПАДЩИНИ УКРАЇНСЬКОГО
НАЦІОНАЛІЗМУ**

Украинские националистические организации в годы Второй мировой войны : документы : в 2 т. Т. 1 : 1939–1943 / Федер. архив. агентство, Российский гос. архив соц.-полит. истории [и др.] ; редкол.: Артизов А. Н. (пред.) [и др.] ; сост.: Царевская-Дякина Т. В. (отв. сост.) [и др.]. – М. : РОССПЭН, 2012. – 877 с. : ил.

26 вересня 2012 року у Києві відбулася презентація двотомного науково-документального видання

“Украинские националистические организации в годы Второй мировой войны”¹. По суті, перше російське документальне видання, яке має академічний характер і має на меті достатньо комплексно висвітлити мовою документів різноманітного походження генезу, ідеологію, стратегію і тактику, провідні напрями діяльності, місце у міжнародних відносинах українського націоналістичного руху (передовсім – “Революційної ОУН”, або ОУН (С. Бандери) та його збройних формувань, насамперед – Української Повстанської Армії.

Попередні документальні видання цілеспрямовано зосереджувалися, як правило, на висвітленні документів про оперативно-бойові заходи органів та військ НКВС–НКДБ–МДБ–МВС СРСР із придушення озброєних формувань та підпілля українського та прибалтійських націоналістичних рухів².

Наукове товариство може тільки вітати зусилля російських колег до більш повного відтворення, у контексті тогочасних міжнародних процесів, документальної картини минулого націоналістичного руху як одного із ключових воєнно-політичних явищ історії України ХХ століття, історична пам’ять про яке залишається одним із контрверсійних чинників суспільної свідомості в сучасній Україні.

* *Веденесв Дмитро Валерійович* – доктор історичних наук, професор, заступник директора з наукових питань Українського інституту національної пам’яті при Кабінеті Міністрів України.

Слід зауважити, що упорядники розширено тлумачать поняття “український націоналістичний рух”, відтак до збірника увійшли не тільки документи щодо ОУН (Б) або ОУН (А.Мельника), але й українських еміграційних націонал-республіканських (політичних нащадків Української Народної Республіки 1917–1920 рр.), консервативно-гетьманських (прихильників Української Держави гетьмана П.Скоропадського 1918 р.), Українського національного об’єднання та інших націонал-патріотичних об’єднань антирадянського спрямування. Крім політично підпорядкованої ОУН (Б) Української Повстанської Армії (УПА), чимало місця відведено збройним формуванням Тараса Боровця-Бульби (“Поліська січ”, УПА, УНРА), українським поліцейним формуванням на службі рейху, а також формуванню 14-ї дивізії військ СС “Галичина” (наголос на колабораційних формуваннях, що не мали відношення власне до бандерівців, обумовлено цільовими настановами упорядників, про які йдеться у Вступі).

Хронологічні межі подій, які відображені в оприлюднених документах, охоплюють період с вересня 1939 р. до травня 1945 р. Водночас, для кращого розуміння генези руху українських націоналістів, його програмних засад, еволюції стратегії і тактики, особливостей їх діяльності у контексті світової воєнної драми до двохтомника внесено і документи, датування яких виходить за межі зазначеного періоду (перша половина 1939 р., 1946–1953 рр.).

Капітальне документальне видання містить 506 документів чотирма мовами оригіналів із 15 архівів (використано майже 50 фондів та колекцій) Росії, України, Німеччини, Польщі та Білорусі, що робить двотомник безпрецедентним за охопленими архівосховищами та фондами друкованим джерелом з історії українського націоналістичного руху часів Другої світової війни. 390 документів опубліковано уперше, більшість із них оприлюднено повністю, решта – із мотивованими й позначеними вилученнями тексту.

Використані архіви розподілилися таким чином:

Російська Федерація: Державний архів Російської Федерації, Російський державний архів соціально-політичної історії (РДАСП), Російський державний військовий архів (РДВА); відомчі архіви РФ: Архів Президента Російської Федерації, Центральний архів Міністерства оборони (ЦАМО), Центральний архів Федеральної служби безпеки (ЦА ФСБ), Архів Служби зовнішньої розвідки (АСЗР);

Федеративна Республіка Німеччина: Федеральний архів Німеччини, Федеральний військовий архів, Політичний архів МЗС;

Україна: Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (ЦДАВО України), Центральний державний архів громадських об’єднань України (ЦДАГО України), Галузевий державний архів Служби безпеки України (ГДА СБУ);

Республіка Польща: Архів актів нових;

Республіка Білорусь: Національний архів Республіки Білорусь.

Головою редакційної колегії двотомника виступив керівник Федерального архівного агентства Росії, доктор історичних наук Андрій Артизов. Самостійний науково-пізнавальний інтерес становить Вступ до двохтомника, автором якого виступила кандидат історичних наук Олена Борисьонок – завідувач відділу східного слов'янства Інституту слов'янознавства РАН. По суті, її праця є оглядом основних віх історії руху українських націоналістів та УПА із наголосом на їх воєнно-політичну діяльність, місце у системі міжнародних відносин та протиборстві великих держав часів передодня та розгортання Другої світової війни. Акцент у Вступі зроблений на викладі процесу співробітництва націоналістів та командування УПА з німецькими спецслужбами та союзниками Німеччини, пошуку нових патронів серед потенційних переможців на Заході, а також висвітленню диверсійно-терористичної діяльності повстансько-підпільного руху, застосування ним репресій проти партійно-радянського апарату, активу, нелояльних мешканців та для залякування мирного населення від співробітництва з владою. При цьому російська вчена продемонструвала фахове знання використаних нею праць українських дослідників історії ОУН та УПА А. Кентія, А. Боляновського, П. Гай-Нижника, В. Дзьобака, В. Іваненка, І. Ілюшина, О. Лисенка, О. Марущенка, І. Патриляка, Я. Примаченко, О. Романіва, І. Федущак, В. Якуніна, автора цієї рецензії.

Археографічну передмову підготувала Т.Царевська-Дякіна (відповідальний укладач збірника документів). Не можна не висловити повагу до професіоналізму й наукової сумлінності колективу упорядників за супровід документальної частини томів розлогими Примітками, які несуть чимало наукової, історико-довідкової та біографічної інформації і стануть в пригоді не тільки тим читачам, які мають загальне уявлення про минуле ОУН та УПА, але й фаховим дослідникам.

Другий том завершують старанно укладені Біографічні довідки на сотні лідерів й функціонерів націоналістичного руху, командирів УПА, партійно-радянських діячів та апаратників, чиновників рейху, командний та оперативний склад радянських та німецьких спецслужб, інших фігурантів опублікованих документальних артефактів. Сподіваємось, залучення до укладення біографічних довідок та науково-довідкового апарату українських дослідників дозволило б зняти чимало із знаків запитання, які поставлені упорядниками.

Говорячи про джерельні можливості збірника, відзначимо, передовсім, значну групу документів, які являють собою узагальнюючі інформаційні документи щодо руху ОУН та УПА, адресовані вищому партійному керівництву СРСР. Зрозуміло, що керівники спеціальних структур та периферійних партійних органів намагалися подати в них

найбільш перевірену (наскільки це можливо було за умов поточного протиборства та достатньо сильно поставленої в націоналістичному русі конспірації), синтезовану інформацію. Щодо цього доцільно згадати документи РДАСПІ (утвореного на базі фондів Центрального партійного архіву Інституту марксизму-ленінізму при ЦК КПРС і Центрального архіву ВЛКСМ, директор – кандидат історичних наук, лауреат Державної премії РФ, Генеральний директор видавництва “Російська політична енциклопедія” Андрій Сорокін). Серед них – спецповідомлення органів НКВС-НКДБ до ЦК ВКП (б), Українського штабу партизанського руху до Центрального штабу партизанського руху.

До позитивних особливостей збірника належить те, що у ньому дуже широко представлені документи спецслужб СРСР (ще відносно недавно втаємничені), Німеччини, довоєнної Польщі, породжені у ході їх протиборства з націоналістичним рухом або оперативного моніторингу середовища ОУН та УПА, а також “трофейні” документи самого націоналістичного руху з архівів спецслужб. Ця обставина дозволяє віднести збірник і до продуктивного джерела з вивчення історії спецслужб СРСР та Німеччини, механізму вивчення ними українського націоналістичного руху, протиборства з ним, а також особливостей форм і методів оперативно-службової діяльності розвідки та контррозвідки цих держав, їх своєрідного протистояння на “полі бою” за середовище націоналістичного руху, який значною мірою став заручником глобального протистояння доби Другої світової війни.

Звернімо увагу на особливості документів спецслужб як історичного джерела. На їх пізнавальних можливостях відбилося те, що вони призначалися не для пропагандистського “таврування буржуазних націоналістів”, а для доповіді політичному керівництву та організації подальших розвідувальних та контррозвідувальних заходів, що потребувало гранично адекватного вивчення та оцінки процесів у середовищі противника. В екстремальних умовах воєнного часу повідомлення спецорганів та тісно пов’язаної з органами НКВС–НКДБ партизанської розвідки (у т.ч. – щодо ситуації на окупованій території УРСР) перетворювалися на ледве не єдине джерело інформування партійного та військового керівництва СРСР щодо діяльності ОУН та УПА.

Правда, слід враховувати досить низький рівень постановки аналітичної роботи у серйозно ослабленому незаконними репресіями НКВС, відсутність вузьких спеціалістів по лінії ОУН у передвоєнний період (недарма, як свідчать документи збірника, один із керівників зовнішньої розвідки НКВС–НКДБ, розвідник-нелегал в закордонних центрах ОУН Павло Судоплатов, спересердя навіть називав підлеглих “плутаниками” за погане знання середовища ОУН).

Водночас документи спецслужб потребують ретельного порівняння з документами іншого походження, джерелами з політичної та со-

ціально-економічної історії, адже ці проблеми об'єктивно залишаються поза увагою спецслужб, але не можуть не бути враховані при відтворенні цілісної історії націоналістичного руху. Підлягає урахуванню і зрозуміле конфронтаційне забарвлення документів, що особливо властиве для документів НКВС–НКДБ, які до того ж створювалися за умов низького, в цілому, освітнього рівня оперативного складу.

У збірнику широко використані можливості ГДА СБУ. Тематику українського націоналістичного руху, боротьби з ним органів держбезпеки широко відбито у справах фонду 16 (документальні матеріали таємного діловодства Секретаріату ДПУ–КДБ УРСР, фонд охоплює документи 1930–1991 рр.). У цьому вельми інформативному для дослідників фонді зберігаються, зокрема, доповідні записки, спецповідомлення, оперативні зведення про діяльність загонів УПА на території звільнених від нацистів областей УРСР та роботу оперативних груп НКВС–НКДБ на цих теренах по лінії протиборства з націоналістичним підпіллям. Продуктивною для упорядників виявилася багатотомна справа № 376 з фонду 13 ГДА СБУ (Колекція друкованих видань КДБ СРСР) з добірками оригіналів документів ОУН (у свою чергу сформовану як додаток до також використаної упорядниками багатотомної справи № 372 – Колекції документів з історії ОУН та УПА 1940–1950-х рр., упорядкованої робочою групою при Голові КДБ при РМ УРСР для подальшого використання в оперативній та науково-пропагандистській діяльності). Залучено і низку припинених упровадженнях архівних кримінальних справ з фонду 6 ГДА СБУ⁶.

Вміщено чимало документів з ЦА ФСБ (яка в останні роки відзначилася активною археографічною роботою). Тут пізнавальну цінність становлять, зокрема, спецповідомлення по лінії ОУН до вищих партійних інстанцій, матеріали 3-го (контррозвідувальна робота) та 4-го Управління НКВС СРСР (зафронтана розвідувально-диверсійна робота), протоколи допитів захоплених функціонерів ОУН та командирів УПА.

Особливий інтерес дослідників викликають агентурні повідомлення та інформаційно-аналітичні документи з Архіву Служби зовнішньої розвідки Росії (про те, що відповідні агентурні розробки розвідки НКВС і нині зберігають певне оперативне значення свідчить те, що у збірнику не наводяться навіть реєстраційні реквізити цих справ). На нашу думку, цінність такого роду документів для істориків обумовлена, передовсім, тим, що конфіденційні джерела, чийі повідомлення покладені в основу, оберталися на вищих шаблях проводу ОУН та у керівних колах III рейху. Згадаємо хоча б українського розвідника і знаного художника Миколу Глуценка, чий талант особисто цінував фюрер і який мав неабиякі знайомства серед верхівки Німеччини, інформуючи у 1940 р. Центр про майбутній напад на СРСР за кілька місяців до Рихарда Зорге (імовірно, він проходить під змінним упорядниками псевдонімом

“Художник”, адже на час співробітництва з розвідкою ОДПУ–НКВС з 1926 р. він отримав псевдо “Ярема”).

Хотілося б сподіватися, що приклад такого співробітництва з істориками та археографами наслідує і Служба зовнішньої розвідки України, де також наявний солідний масив документів міжвоєнного та післявоєнного періодів щодо розробки українських еміграційних націонал-патріотичних організацій та закордонних центрів ОУН (що, власне, і становило спеціалізацію 1-го Управління (зовнішня розвідка) НКДБ–КДБ УРСР³.

Новаційним явищем є і публікація документів Головного розвідувального управління Генштабу Червоної Армії з фондів ЦАМО РФ.

Оприлюднено (переважно – уперше) значну кількість документів з архівів ФРН, що відбивають діяльність військової розвідки нацистської Німеччини – Абвера, Головного управління імперської безпеки (РСХА), поліції безпеки і СД. Вміщено і низку документів II-го відділу (розвідки та контррозвідки) Генштабу та Корпусу прикордонної охорони Другої Речі Посполитої.

Що стосується центральних державних архівів України, то упорядниками залучені документи фондів Центрального державного архіву громадських об'єднань України (ЦДАГО України, колишній Партийдний архів ЦК КПУ), де зосереджена значна кількість документів з історії руху українських націоналістів та УПА 1920–1960-х рр., протиборства з ними радянських силових структур. Найбільша кількість відповідних документів зосереджена у використаному упорядниками фонді 1 (Центральний Комітет Компартії України, передовсім – Оп. 22 – документи особливого сектору і організаційно-інструкторського відділу ЦК КП(б)У про підпільно-партизанський рух в Україні; Оп.23 – документи загального відділу (особливого сектору) ЦК КПУ (секретна частина) тощо). До нього увійшли повідомлення, довідки Українського штабу партизанського руху, НКВС-НКДБ, регіональних партійних органів про диверсійно-терористичну діяльність УПА та підпілля ОУН, оригінали й переклади документів ОУН та УПА.

Інформативними виявилися документи фонду 62 ЦДАГО України (Український штаб партизанського руху). Зокрема, опис 1 (відділи Українського штабу партизанського руху) містить спадщину розвідувального та інформаційного відділів цього керівного органу. Вони дають уявлення про ОУН та УПА через призму партизанської розвідки та контррозвідки. Велика група документів являє собою розвідувальні повідомлення та зведення партизанських формувань щодо діяльності підрозділів УПА, осередків ОУН. Проблематику боротьби з ОУН та УПА, нейтралізацію їх розвідувально-підривної активності широко подано у листуванні УШПР з ЦШПР, НКВС, НКДБ, ГУКР НКО СРСР “СМЕРШ” та його фронтовими органами, ЦК КП(б)У, армійськими політичними органами.

У двотомнику представлені документи ОУН та УПА з Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України (ЦДАВО України, в якому вони зосереджені у шести фондах, утворених територіальними формуваннями ОУН та УПА). Упорядниками опрацьований насамперед фонд 3833 (Крайовий провід ОУН на західноукраїнських землях), де зберігаються документи осередків ОУН різних рівнів – від крайового до районного, а також певних з'єднань і загонів УПА, а також фонди 3836 (З'єднання західних груп Української повстанської армії “УПА-Захід”), 3959 (Український Центральний Комітет Краків (Польща), 4628 (колекція трофейних документів про співробітництво українських націоналістів та керівників УПА з нацистами).

Приблизно п'ята частина документів передрукована (у перекладі) із зарубіжних (для Росії) збірників документів. Чимало документів, що увійшли до збірника, передруковані із капітальних документальних видань, раніше підготовлених й виданих в Україні⁴.

Викликає професійну повагу те, що колектив упорядників відверто заявив про критерії відбору документів. Вони свідомо зосередили увагу на “сюжетах, які викликають найбільш гострі суперечності... Серед таких сюжетів – тактика ОУН... з питань партнерства з нацистами, участь націоналістів у збройних формуваннях і збройній боротьбі з Червоною армією, в репресіях проти цивільного населення”. На повноті поданої документальної картини позитивно позначилося і прагнення російських істориків та архівістів подати ставлення до ОУН радянської, польської та німецької сторін. Водночас навряд чи можна визнати достатнім пояснення мовою документів мотивів співробітництва з Німеччиною.

Крім того, подаючи масу документів “викривального” характеру про жорстокість націоналістів, упорядники мовою документів дають зрозуміти і протестну мотивацію населення Західної України, яка спонукала взятися за зброю (до речі, опубліковані в Росії документи і наукові праці з історії селянської “герільї” в різних регіонах Росії проти свавілля радянської влади часів “воєнного комунізму” або примусової колективізації також демонструють жорстокий характер помсти представникам влади та тим, хто був звинувачений у співробітництві з нею).

У збірнику, зокрема, подані звіти німецьких спецорганів про вакханалію терору проти в'язнів у Західній Україні в перші дні війни (“чистка тюрем”), документи про численні факти “порушення соціалістичної законності” (свавілля, кримінальні злочини стосовно українського населення) після повернення “совєтів” у Західну Україну. Подаючи документи до 1953 р. включно, упорядники могли включити рішення та матеріали Пленумів ЦК КПРС та ЦК КП України літа 1953 р., де відверто констатувалися системні порушення законності, прав людини, масові репресії та брутально-формований характер радянської вельми специфічного у цивілізаційному відношенні західноукраїнського регіону.

Такі протистояння треба в будь-якому разі розглядати як трагедію для нації (народів), де обидві сторони не зупинялися перед антигуманними методами. І лише потім сторона, яка перемогла, пропагандистськими засобами й тотальним переписуванням (замовченням) історії подає вигідну для себе інтерпретацію подій, глорифікуючи себе й усіляко демонізуючи противника.

Вміщуючи чимало документальних свідчень про насильство й бузувірство УПА та місцевих селян-“сокирників” стосовно польської цивільної людності в ході сумнозвісної “Волинської різанини” 1943–1944 рр., упорядники не подбали про пояснення користувачам мотивів та багатомісних (без перебільшення) причин трагедії, винищення десятків тисяч поляків (і терору польської Армії Крайової та інших формувань проти місцевих українців).

Сподіваємось, що оприлюднені у двотомнику документи як цінне історичне джерело будуть не тільки використані українськими дослідниками, але й піддані спеціалістами поглибленому археографічному аналізу. Принагідно слід відзначити, що в Україні стан археографічних та джерелознавчих в цілому студій навколо історії ОУН та УПА помітно відстає від загального рівня досліджень з цієї ж проблематики як такої.

Здобуття Україною державного суверенітету, формування демократичних підвалин життя суспільства, заборона ст.15 Конституції України обов’язкової ідеології й поширення ідейно-духовного плюралізму, зростання інтересу до суперечливих проблем вітчизняної історії, отримання дослідниками доступу до раніше прихованого величезного масиву архівних матеріалів та праць зарубіжних авторів створили сприятливі передумови для всебічного дослідження різних аспектів проблеми. Тільки у 1991–1998 рр. в Україні побачило світ близько 1250 публікацій з історії націоналістичного руху⁵.

Проте джерелознавство історії українського націоналістичного руху ще потребує адекватного розвитку. Зазначимо, що тут ми, власне, ведемо мову про дефіцит *спеціальних археографічних праць* з історії руху ОУН та УПА, адже елементи археографічного аналізу того чи іншого обсягу та глибини наявні у відповідних монографічних, дисертаційних працях, передмовах до збірників документів (зокрема – “Нової серії” “Літопису УПА”)⁶.

Виняток складають праці відомих вчених-архівістів А. Кентія, Г. Папакіна, публікатора й дослідника документів УПА О. Вовка, а також П. Кагуй, присвячені джерельній базі дослідження українських “визвольних змагань” 1939–1956 рр., аналізу інформаційних можливостей архівних фондів з вивчення діяльності ОУН та УПА, класифікації та змісту повстанських документів, характеристик джерел з історії націоналістичного руху в окремих архівах України тощо⁷. Спів-

робітник відомого державного архіву СБУ О.Іщук дослідив особливості формування радянськими органами держбезпеки багатотомних документальних колекцій документів ОУН та УПА⁸. Автором рецензії здійснені джерелознавчі дослідження з проблеми розвідувальної та контррозвідувальної діяльності націоналістичного руху та його збройних формувань⁹.

Недостатнім є дослідження джерел з історії ОУН та УПА на шпальтах періодичних наукових видань. Серед небагатьох назвемо збірник наукових праць Центру дослідження визвольного руху Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України “Український визвольний рух” (у ньому запроваджено постійну рубрику “Джерела до історії визвольного руху”) та науковий і документальний кварталник “З архівів ВУЧК–ГПУ–НКВД–КГБ” (імовірно, єдине спеціалізоване видання на пострадянському просторі, де друкуються науково-документальні та документальні матеріали з історії радянських спецслужб та українського визвольного руху).

Профіль роботи Українського інституту національної пам'яті зобов'язує торкнутися і питання про можливості опублікованих архівних матеріалів як одного із джерел формування історичної (національної) пам'яті українського народу. Останнім часом через праці окремих зарубіжних авторів в українському гуманітарному просторі спостерігається намагання утвердити поняття “пам'ять” у значенні “пам'ять історична”.

Це породжує небезпеку розмивання уявлення саме про історичну пам'ять як важливу складову соціокультурної свідомості, національної та громадянської ідентифікації людини (людських спільнот). При цьому виникає ризик “відмежування” історичної пам'яті від таких провідних джерел її творення як “подієве” минуле конкретної нації (іншої спільноти); історична наука; система передачі знань про минуле через освіту, культуру, різноманітні форми соціальної комунікації (включаючи і обов'язкову для відтворення й збереження нації спілкування поколінь передачу аксіологічно забарвленої ретроспективної інформації).

Штучне виведення історії, історичної науки та історико-документальної спадщини за лаштунки пам'яті суспільств відкриває тривожну перспективу перетворення цієї сфери у поле для маніпуляцій за допомогою інформаційних технологій, коли горезвісне “винайдення традиції” стане виключно штучним продуктом переформатування свідомості.

Відтак професійне співтовариство істориків має лише вітати вихід солідних документальних видань, чиї матеріали відображають саме ті події, які нині найчастіше стають предметом кон'юнктурних перекручень, політично заангажованих маніпуляцій масовою свідомістю. “Інформаційний продукт”, напрацьований сумлінними професійними істориками в результаті вивчення документальної спадщини, повинен

залишатися одним із провідних джерел формування історичної свідомості та національної пам'яті громадянства, слугувати одним із запобіжників дераціоналізації мислення людей, позбавлення їх навичок аналізу явищ минулого та сучасного суспільно-політичного життя.

На завершення зазначимо, що фахово виконаний збірник документів “Украинские националистические организации в годы Второй мировой войны” займе своє належне місце у джерельній базі дослідження історії українського націоналістичного руху та низки суміжних проблем доби Другої світової війни. Сподіваємося, що рецензування та обговорення істориками Росії та України цього капітального видання стане однією із доречних нагод для вироблення конструктивного погляду на гострі питання спільної історії, запобігання поширенню конфронтаційного духу у стосунках народів – двох стратегічних партнерів та споконвічних сусідів.

¹ Украинские националистические организации в годы Второй мировой войны. Документы: в 2 т. Т.1: 1939–1943 / под ред. А. Н. Артизова. – М.: Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 2012. – 878 с.: ил.; Т. 2: 1944–1945 / под ред. А. Н. Артизова. – М.: Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 2012. – 1167 с.: ил.

² Бандеровщина. – М.: Эксмо; Алгоритм, 2005; НКВД-МВД СССР в борьбе с бандитизмом и вооруженным националистическим подпольем на Западной Украине, в Западной Белоруссии и Прибалтике (1939–1956). – М.: Объединенная редакция МВД России, 2008; НКВД-МВД СССР в борьбе с бандитизмом и вооруженным инационалистическими формированиями. – М., 2008; Теория и практика западно-украинского национализма в документах НКВД, МВД и МГБ СССР. – М., 2010.

³ *Веденеев Д. В., Биструхин Г. С.* Двобій без компромісів. Протиборство спецпідрозділів ОУН та радянських сил спецоперацій. 1945–1980-ті роки: Монографія. – К.: К.І.С., 2007. – С. 156–160.

⁴ Україна в Другій світовій війні у документах. 1941–1945. – Львів, 1997. – Т. I–II; Українське державотворення. Акт 30 червня 1941 р.: Збірник документів і матеріалів. – Львів; Київ, 2001; Документы изобличают (Сборник документов и материалов о сотрудничестве украинских националистов со спецслужбами фашистской Германии). – К., 2004; ОУН у 1941 році. Документи. – К., 2006; ОУН у 1942 р. Документи. – К., 2006; Радянські органи державної безпеки у 1939–червні 1941 р. Документи ГДА СБ України. – К., 2009; Роман Шухевич у документах радянських органів державної безпеки. – К., 2009. – В 2 Т; “Особые папки” Сталіна і Молотова про національно-визвольну боротьбу в Західній Україні у 1944–1948. – Львів, 2010.

⁵ *Гриневич Л. В.* Історія ОУН, УПА на тлі політичної боротьби в сучасній Україні // Протистояння. Звернення, заяви, листи громадських організацій, політичних партій, громадян України до Комісії з вивчення діяльності ОУН-УПА. 1996–1998 рр. – К.: Інститут історії України НАН України, 1999. – С. 67; *Здіорук С. І., Гриневич Л. В., Здіорук О. І.* Показчик публікацій про діяльність ОУН та УПА (1945–1998 рр.). – К.: Інститут історії України НАН України, 1999; *Лисенко О. С., Маруценко О. В.* Організація Українських Націоналістів

та Українська Повстанська Армія. Бібліографічний покажчик публікацій 1998–2002 років. – К., 2002.

⁶ Шаповал Ю. Війна після війни // Літопис УПА. Нова серія. – К.–Торонто, 2001. – Т. 3. – С. 9–42; Сергійчук В. І. Правду відкрили спецхрани // Літопис УПА. Нова серія. – К.–Торонто, 2002. – Т. 4. – С. 9–28.

⁷ Кентій А. Джерела з історії ОУН-УПА у фондах державних архівів України // Документи з історії національно-визвольного руху в Україні ХХ ст.: Інформ. бюл. / НАН України; Інститут української археографії. – 1-е вид. – К., 1994. – Вип. 1. – С. 17–21; Папакін Г. Передмова // Фонди з історії Української повстанської армії в державних архівосховищах України. – К.: Інститут історії України НАНУ, 1999. – Вип.1. – С. 3–4; Папакін Г. В. До питання опрацювання джерельної бази дослідження українських визвольних змагань 1939–1956 // Архіви України. – 2000. – № 1–3. – С. 15–21; Папакін Г. В. Джерела з історії ОУН та УПА: проблеми класифікації, зміст документів повстанського походження // Український історичний журнал. – 2012. – № 4. – С. 154–171; Вовк О. Д. Колекція документальних матеріалів ОУН та УПА, діявших на території Рівненської обл. // Фонди з історії Української повстанської армії в державних архівосховищах України. – К.: Інститут історії України НАНУ, 1999. – Вип. 1. – С. 35–38; Кагуї П. Матеріали до історії УПА, ОУН у фондах Центрального державного архіву вищих органів влади і управління України // Україна в минулому / АН України. Інститут української археографії. Львівське відділення. – Київ; Львів, 1992. – Вип. 3. – С. 7–9.

⁸ Іщук О. Узагальнення органами КДБ УРСР досвіду боротьби з підпіллям ОУН та УПА: до створення відомчої тематичної колекції архівних документів (1959–1964 рр.) // З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ. – 2009. – № 1. – С. 87–119; Іщук О. Колекція документів з історії ОУН і УПА в ГДА СБУ: ретроспектива і сучасність / О. Іщук // Мандрівець. – 2011. – № 1, 2. – С. 91–101.

⁹ Веденєєв Д. В. Спеціальні підрозділи руху українських націоналістів та Української повстанської армії: нотатки до історії та археографії // Підрозділи спеціального призначення Організації українських націоналістів та Української повстанської армії: документальна спадщина. – К.: Видавництво Національної академії СБ України, 2004. – С. 3–37; Веденєєв Д. В. Археографія діяльності спеціальних підрозділів руху українських націоналістів та УПА // Науковий вісник Національної академії СБ України. – 2005. – № 22. – С. 241–249; Веденєєв Д. В. Історіографія та бібліографія діяльності підрозділів розвідки та контррозвідки руху українських націоналістів та Української повстанської армії. 1945 – початок 2000-х років. Навчальний посібник. – К.: Видавництво Національної академії СБ України, 2005. – 62 с.; Веденєєв Д. В., Биструхін Г. С. “Повстанська розвідка діє точно і відважно...”. Документальна спадщина підрозділів спеціального призначення ОУН та УПА. 1940–1950-ті роки. – К.: К.І.С., 2006. – 568 с.

А. С. ЧАЙКОВСЬКИЙ*
НОВЕ ДОСЛІДЖЕННЯ
З ІСТОРІЇ ОУН-УПА

Дудніченко А. Роздуми старого опера: про минуле та сьогодення : документи і коментарі / Анатолій Дудніченко. – К. : Ред. журн. “Українське видавництво”, 2011. – 408 с.

Задушлива атмосфера радикально-націоналістичної пропаганди про “звитяжність та жертвенність” ОУН і УПА в період Великої Вітчизняної війни і повоєнний період, на жаль, проникла у різні сфери українського суспільно-політичного і культурного життя.

Без будь-якого сорому псевдопатріоти називають “окупантами” справжніх синів Батьківщини і рятівників Європи, а споріднених по духу своїх попередників, водночас вірних прислужників фашизму, борцями за “неньку Україну”.

Водночас упісти і оунівці та недобиті дивізійники “Галіції” СС пишуться “подвигами” у ході запеклого протистояння з Червоною армією і радянськими партизанськими формуваннями. Маємо визнати: кількість жертв за їх участю сягнуло за десятки тисяч. Гинули молоді українці з особового складу щонайменше двох Українських і партизанського фронтів, що звільняли рідну землю.

Не дивина, що за таких умов в Україні потайки і відкрито зносяться пам’ятники справжнім визволителям, дегенерати на Вічному Вогні смажать яєчню, брудом поливається історична пам’ять молодогвардійців і тисяч інших, хто у боротьбі з фашизмом віддав власне життя.

За умов активних спроб відродження в Україні неофашизму привертає увагу недавно видрукувана праця Анатолія Дудніченка, який, за його ж словами, “один із тих, хто колись за покликом серця залишили спокійну “цивілку” фахівця-інженера, одягнув погони, вибравши неспокійну і складну професію захисника Вітчизни”.

Назвавши спогади-міркування “Роздуми старого опера”, автор визнає, що далеко не всім вони можуть сподобатися. Водночас кожен має

* Чайковський Анатолій Степанович – доктор історичних наук, професор.

право на власну думку, тим паче, що, обравши майже сорок років тому свою стезю, захищав Батьківщину. Незважаючи на зміну держави і влади, для нього, як і більшості його колег, які працювали в правоохоронних органах, вона залишається нашою Україною.

Дослідник акцентує думку читача і на власному життєвому кредо, в основу якого покладені полум'яні слова видатного громадянина і поета Максима Рильського:

Я – син Країни Рад. Ви чуєте, іуди,
Ви всі, що Каїна горить на вас печать?
Отчизни іншої нема в нас і не буде,
Ми кров'ю матері не вмієм торгувать!

Сьогодні, пише А. Дудніченко, поплюжеться все минуле. За прикладом далеко ходити не треба: провідники ОУН-УПА, які так і не спромоглися побудувати хоч якусь державу, – національні герої, а лідери УРСР, одні з творців наймогутнішої країни у світі, – вороги нації. Гітлерівський офіцер, командир абверівського спецбатальйону “Нахтігаль” Роман Шухевич – ще нещодавно був Героєм України, а пам'ятник Герою Радянського Союзу Миколі Кузнецову, який боровся проти фашизму, забрали з цвинтаря... Та чи може в природі бути так: те, що вчора було білим, сьогодні стає чорним і навпаки?

Так про що ж, власне, авторська книга?

Відповідь А. Дудніченка: “Йдеться про український націоналізм. Що він дав українському народові? Кому служив вірою і правдою, починаючи від його “батька” Дмитра Донцова?”.

Праця багато у чому перегукується з іншими авторськими доробками, зокрема дослідника з Канади Віктора Поліщука “Гірка правда: Злочинність ОУН-УПА (сповідь українця)”. Останній свого часу писав: “Мені соромно за те, що серед мого народу з'явилася фашистського типу, тоталітарна, расистська організація – ОУН, яка поставила собі за мету побудувати імперіалістичну Україну і яка породила УПА та інші мілітаристські формування, що здійснили злочини народовбивства”.

Дослідження Анатолія Дудніченка складається з дванадцяти розділів і фотододатків. Прикметно, що переважна їх більшість побудована у вигляді запитань-відповідей, зокрема – “Так був союз з гітлерівцями чи ні?”, “Хто і для чого “спродив” ОУН(Б)”, “Так з ким і як воювали бандерівці?”, “А якими вони були – вояки УПА?” та ін.

Змістовні й відповіді на поставлені питання. Власне, авторського тексту, можливо, не так багато, однак маємо безліч переконливих документальних підтверджень того, про що йдеться у праці. Фотоілюстрація на її обкладинці вже одне із них: Львів 1941 року. На одній із веж привітання: “Хайль Гітлер! Слава Гітлерові! Слава Бандері!”.

Послідовники останнього ліплять його образ “яскравим як блискавка, який карбується у свідомості, коли звучить це ім'я”. Полюбляють

згадувати, як зверхник ОУН вдосконалював волю і характер. Забувають сказати, пише автор, що “зміцнюючи волю”, Степан Бандера в юності на очах однолітків на заклад однією рукою душив кішок, а починаючи з тридцятих років переніс цю практику на людей.

Що ж до моральних якостей націоналістичного “вождя”, то в книзі наводяться спогади Мирона Матвієнка, одного із керівників Служби безпеки (СБ) ОУН: “Баняс (ад’ютант Бандери – Авт.) і хлопці з його охорони були свідками співжиття Бандери з дружиною Славою. Вони не раз з обуренням розповідали, як провідник усієї ОУН бив дружину, а то й штурхав її у живіт, коли вона була вагітна... Коли жінка Бандери поїхала ... народжувати третю дитину, Баняс віддав свою дружину в няньки до його малих дітей. Того ж самого дня Бандера намагався звалтувати жінку Баняса, яка про все розповіла чоловікові”.

“Наша влада має бути страшною для її противників, – пророкував Бандера. – Терор для чужих – ворогів й своїх зрадників”. “Крилатий” заклик ОУН, наголошує автор, у повоєнний період набув конкретного визначення і спрямованості: “Усіх, хто визнає Радянську владу, знищувати... Не залякувати, а фізично знищувати! Не потрібно боятися, що люди проклянуть нас за жорстокість. Нехай з 40 мільйонів українського населення залишиться половина – нічого страшного у цьому нема”. Віктор Поліщук у зв’язку з цим зазначав: “Я знав і знаю, що ОУН, тобто Організація українських націоналістів, перемагала своїх супротивників терором – індивідуальним і масовим... Усі вчинені оунівцями вбивства здійснювались за наказом чи за ініціативою організації, тобто ОУН”. Як тут не згадати крилатий афоризм древнього Єгипту: “Хто вбиває, того також буде вбито. Хто наказує вбивати, того також буде вбито за наказом”. Доля Бандери, Шухевича, багатьох інших “вождів” ОУН і УПА – переконливе тому підтвердження.

У праці подано і документальні характеристики інших “борців” за незалежність України – Шухевича, Лебеда, Стецька, дружини останнього Слави тощо. Згадуючи про діяльність очолюваного Шухевичем “Нахтігалю” в окупованому Львові, очевидець, на той час міністр закордонних справ маріонеткового словацького уряду Тука Войтех, писав, що “город был отдан на растерзание подонкам, бился в страшных судорогах. Не было улицы, на которой не лежали бы трупы. На главной улице не было фонаря, на котором не висел бы повешенный... Ничего подобного история не видела и не знала со времен Чингисхана. Мир словно перевернулся вверх ногами... Особенно запомнился мне один из самых отъявленных громил по кличке “Хрин” по имени Степан Стебельский... Этот вандал хвастался тем, что раненых добивал, как собак, полумертвым вспарывал животы и вешал их внутренности на ветках деревьев, отрывал им половые органы, заживо вырезал сердца и сжигал их”.

Про “світлий” образ “командувача” УПА свідчив і один із його близьких соратників – крайовий провідник ОУН Михайло Степаняк. “Шухевич – “Тур” – згадував він, – людина фактично дрібна, притому хворобливо честолюбива, зарозуміла, мстива... Ентузіаст палочної дисципліни у вихованні, ще в легіоні (“Нахтігалі” – *Авт.*) Шухевич вславився биттям стрільців. Як голова ОУН, а відтак командир усієї УПА, завів таку систему в організації..., методи насильства, терору, шомполів і мордобиття в УПА і всього українського населення. Як політичний і військовий керівник – спроможний на те, на що може спромогтися прусський капрал...

Його кругозір поза львівський ринок і приватну крамничку не вийшов. Якщо в нього був ідеал держави, то не іншої, як поліційної, якої твердо руку назовні повинна установлювати диктаторська влада військової верхівки. Як терорист вірив у всесилу терору і на площині терору думав знайти розв’язок всіх проблем внутрішньої і зовнішньої політики. Несловний, підступний, підслесливий, аморальний та одночасно дуже побожний і забобонний...”

Не менш одіозна постать іншого керманича ОУН Ярослава Стецька. У автобіографії для відомства Альфреда Розенберга він похвалявся: “Я був одним із творців ідеології і програми організації. Стою на платформі винищення жидів і доцільності перенесення в Україну німецьких методів екстермінації жидівства, виключаючи їх асиміляцію тощо. Я повний свідомості того, що тільки лише через перемогу Німеччини можливе відновлення суверенної й соборної Української держави”.

Під стать чоловікові була й дружина – “Тирса” – “Муха”. Після ско-ну у 50-х рр. ХХ ст. братовбивчої “національно-визвольної боротьби” ОУН-УПА з метою повалення СРСР вона закликала США до початку нової світової війни, зокрема ядерної, правда обмеженої. Автор у цьому випадку доречно нагадує слова великого мислителя Л.М. Толстого: “Война есть убийство. И сколько бы людей не собирались вместе, чтобы совершить убийство, и как бы они себя не называли, – убийство все же останется худшим грехом в мире”.

Наводяться у праці й вірнопіддані заклики на адресу “великого фюрера Великонімеччини” “душеспасителя”, він же митрополит Галицький і глава УГКЦ Андрій Шептицький. “Від зболілого серця” він радісно вітав “визволительку нашу німецьку армію та її вождя Адольфа Гітлера”. Мине небагато часу, і він з не меншим запалом буде вітати іншого “вождя народів” – Йосипа Сталіна...

Що ж до того, чи був Союз ОУН з гітлерівцями, наведемо лише два із багатьох поданих у книзі прикладів. Виконуючи вказівки ОУНівської верхівки, один із її рупорів газета “Сурма” (липень, 1941 р.) писала: “Вітайте німецьких вояків. Покажіть, що вони наші дорогі приятелі, побажанні гості. Хай до своєї далекої батьківщини вернуться із гар-

ним спомином про нашу сонячну Україну й приятельський, гостинний український народ”. Йшлося про окупантів, які на той час залили Україну кров’ю та полишили сотні тисяч людей життя.

Нічого не змінилося і через кілька років. Присягаючи на вірність нацизму, вояки дивізії СС “Галичина” урочисто промовляли:

Я служу тобі, Адольф Гітлер,
як фюреру і канцлеру німецького рейху,
вірністю й відвагою.
Я клянусь тобі і буду підкорятися до смерті.
Хай допоможе мені Бог.

Переконливими у праці є і цифри щодо озброєння гітлерівцями УПА. Останні взято з офіційних німецьких джерел. Лише у серпні-вересні 1944 р. вони становили: 700 гармат і мінометів, біля 10 тис. кулеметів, 26 тис. автоматів, 72 тис. гвинтівок, 22 тис. пістолетів, 100 тис. гранат, понад 12 млн. набоїв. Цим озброєнням можна було оснастити щонайменше декілька дивізій Вермахту.

Подані у доробку документи німецьких спецслужб свідчать як про тісну співпрацю, так і про контроль з їхнього боку за діяльністю ОУН і УПА. Один із регіональних керівників поліції безпеки і СД інформував губернатора краю Вехтера та безпосереднього шефа у Львові: “... Сьогодні (02.04.1944 20.30) мене відвідав керівник організації УПА у районі Кам’янки. Кличка “Орел” (Адлер), 26 років, який відзначився в дивізії СС “Мертва голова” – має Залізний хрест першого ступеню, знак відваги учасників піхотних штурмових атак і срібний знак відваги поранених... Було ухвалено конкретні рішення про співпрацю у розвідці, а також щодо боротьби із більшовицькими бандами (партизанами – *Авт.*). Командир УПА отримав зброю і боєприпаси”.

У іншому дописі йшлося, що “банди УПА, як і раніше, здійснюють каральні акції проти поляків та приймають у свої ряди перебіжчиків з української поліції і СС дивізії добровольців “Галиція””. Подано документи і про співпрацю верхівки ОУН і УПА з командуванням угорських та румунських окупаційних військ, перебування на службі в нацистів не лише української (есесівської) дивізії, диверсійно-розвідувальних батальйонів “Нахтігаль” та “Ролланд”, каральних підрозділів, сформованих на базі “Дружини українських націоналістів”, а й інших поліційних формувань, серед них “Буковинської української самооборонної армії”, “Української допоміжної поліції”, “Українського визвольного війська”, “Української народної самооборони”, “Української національної армії”, безлічі інших загонів і підрозділів, що діяли у складі СС, зокрема сумновідомих айнцацгруп (“гестапо на колесах”). Лише на рахунку останніх десятки тисяч життів українців.

Не забуті у праці й інші “герої визвольної боротьби” – абверівські агенти Андрій Мельник (“Консул”), Ріхард Ярій, організатори крива-

вої СБ ОУН М. Лебедь, М. Арсенич, один із головних її катів М. Козак (“Смок”) та ін. Без суду і слідства СБ знищувала не лише “жидів і москалів”, але й українців. В останньому випадку підставою нерідко була лише підозра “у зв’язках з НКВС”. “Стрічаюся з страшним фактом в терені, де СБ на низах розстрілює направо і наліво, – писав у “Звіті інформативного характеру (01.12.1943 р.)” комендант заплля на Тернопільщині “Пташка”. – Є терени, ... де бродять чорні духи і роблять свою чорну справу. Чи повинно так бути, щоб поза углами розстрілювали наших кадровиків якісь станичні чи підрайонні. Щоб стріляти члена (ОУН – Авт.), то мусить його судити вища інстанція...”.

Автор зазначає: “то була своєрідна внутрішня поліція. Я б казав і НКВС, і дефензива, і гестапо, і жандармерія і т.п. в одній особі. Але аналогія не в позитивному – правоохоронному сенсі, а виключно в жорстокості каральних заходів, що нею застосовувались, особливо до своїх земляків. І то є щира правда, а не чиїсь наклепи і вигадки”. На підтвердження наводиться документ із “Літопису УПА” – “Звіт з діяльності Служби Безпеки за час від 15/9 до 15/10 1943 р.” За даними референта СБ воєнної округи “Третього”, “Районний СБ сам рішає, хто в терені ворог, шкідник чи противник. Рішення районного СБ про те, кого і як покарати (до кари смерті включно), є в переважній більшості випадків безконтрольне”.

Що ж до прийомів і методів “боротьби з ворогами”, то найпереконливішим доказом є свідчення останнього “командувача” УПА (він же “Леміш”, “Коваль”) Василя Кука: “Якби мене допитували методами СБ, то я б ладен був визнати себе “абісинським негусом”.

Наводить дослідник і думку колишнього курінного УПА Максима Скорупського. Зі знанням справи той писав: “Служба безпеки була організована на німецький зразок. Більшість командирів СБ – це колишні курсанти з німецької поліційної школи в Закопаному (з років 1939–40). Ними переважно були галичани... СБ почала масову чистку серед населення і в відділах УПА. За найменшу провину... видавалося на селянина кару смерті. По відділах в більшості випадків терпіли східняки. Трудно було їм захиститися перед засудженням, що той чи той “неблагонадійний”. Одного з таких ... СБ зловила, і Еней сокирою власноручно відрубав йому голову до пенька. Взагалі СБ і її діяльність – це була найгарніша сторінка історії тих років”. Упродовж лише декількох місяців 1945 р. число замордованих СБ членів ОУН і УПА у “боротьбі за неньку Україну” сягнуло щонайменше декількох тисяч чоловік.

Один із практиків та теоретиків діяльності ОУН Данило Шумук у спогадах “За східним обрієм”, характеризуючи спецвишкіл районних референтів СБ, у свою чергу писав: “Цілий місяць я ходив читати їм... політику і геополітику... Це були ніби навласне підібрані найтупіші люди. На попередніх вишколах... таких тупиць не траплялось. Серед

56 чоловік всього-на-всього п'ять засвоювали матеріал і розуміли, про що йдеться, а решта... Вони просто нездатні були мислити”.

Підсумовуючи, автор зазначає: “Отаке істинне обличчя бандерівських есбістів”. Акцентую, що характеристику “славним героям” дає не енкаведист, комуняка чи просто москаль, а їх вчитель, учасник УПА, багаторічний в'язень сумління сталінських концтаборів”.

Що ж до “приймів та методів” “перевиховання” й залякування, зокрема шляхом звірячих катувань, то дослідження “революційного оунівського руху” свідчать щонайменше про їх десятки. Полюбляли оунівські і упівські садисти вбивати в людський череп великого товстого цвяха, розпилювати “невірних” пилкою, рубати сокирою голови, виколупувати жертвам очі, відрізати вуха, носи, язика, протикати кілками тіла, зокрема і дітей, та багато інших “забав”.

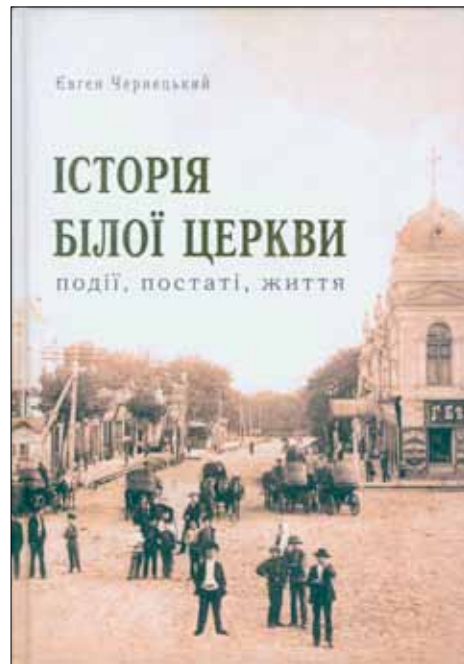
“З особливою садистською насолодою, – зазначається у праці, – декотрі з бандитів повільно душили свої жертви за допомогою зловісного пристосування – кремпульця. Такий собі безвинний на вигляд шматок шнура, вірьовки чи дроту “обвивали” навколо шиї жертви і неспішно, вельми повільно затягували невеличким, але міцним патичком”.

Наводяться у праці і думки дослідників історії ОУН і УПА з інших країн – США, Італії, Франції, Польщі, Англії, Німеччини тощо. Усі вони одностайні в головному – націоналістичний рух в Україні у роки Другої світової війни не був національно-визвольним і лише тому, що ОУН і УПА ніколи не були самостійною політичною силою. Їх діяльність спрямовувалась і контролювалась владою нацистської Німеччини через їх агентуру в особі очільників ОУН і УПА.

Завершуючи доробок, автор пише: “Може, я дещо і помиляюся, однак мені здається, що зачепив далеко не кращу, але, на жаль, вельми показову частинку історії України, яка залишається і на сьогодні одним із вагомих чинників, що суттєво впливає на суспільно-політичне життя країни, наш світогляд, сприймання історичного і політичного минулого...”. У Цицерона зустрічаються слова: “Я зробив усе, що міг. Хто може, хай зробить краще”.

Додамо: окрім усього праця ілюстрована більш ніж переконливими світлинами-доказами про “звитяжність і героїзм” ОУН і УПА, зокрема і наших днів. Чого лише варта одна із них, яка з'явилася до 66-ї річниці створення дивізії “Галичина”. Бравий українець в есесівській формі, а зверху підпис – “Час згадати героїв”.

Віктор Поліщук у згадуваній нами його праці (розділ “Потреба правди”) писав: моя “книжка адресується передусім тим мільйонам українців, які ніколи не зіткнулися з діяльністю ОУН-УПА, хоч про неї чули, часто чули неправду...”. Праця Анатолія Дудніченка має ту ж саму мету. Наведені у ній факти і документальні свідчення переконують кожного, хто зможе до кінця прочитати про страхіття, які коїли ОУН і УПА у роки війни і у повоєнний період проти власного народу.

С. Л. ЗВОРСЬКИЙ*

ІСТОРІЯ БІЛОЇ ЦЕРКВИ В ПОДІЯХ І ПОСТАТЯХ

Чернецький Є. А. Історія Білої Церкви: події, постаті, життя / Євген Чернецький. – Біла Церква : Пионківський О. В., 2012. – 448 с. : іл.

В останні десятиліття масовим явищем стала поява публікацій з історії тих чи інших населених пунктів і регіонів України. Різними є мотиви і підходи до їх написання, глибина описування теми, ступінь достовірності і залученості історичних джерел – від оперування виключно

архівними документами до переказу легенд і бувальщин, стиль викладу – від сухої хронології подій до вільного “потоків свідомості” в жанрі есе, обсяг – від тонких брошур до кількатомних видань. Як не парадоксально, більшість авторів цих публікацій не є істориками за освітою і родом повсякденної діяльності, дехто з них взагалі не має вищої освіти. Але є спільне, що об’єднує цих різних краєзнавців – ширий, непоказний патріотизм, благородне прагнення з допомогою друкованого слова донести до сучасників і майбутніх поколінь історію рідної землі. Для деякого з краєзнавців вивчення історії своєї малої батьківщини стає справою всього життя, в якому вони досягають значних здобутків. Так, багатьом киянам відомі історичні екскурси в минуле міста, авторами яких є киевознавці Віталій Ковалинський, Михайло Кальницький, Дмитро Малаков, Василь Галайба, Анатолій Макаров, Олександр Анісімов. Львів’яни зачитуються працями Ірини Котлобулатової, одесити – Григорія Зленка та ін. І таких подвижників історичного краєзнавства в Україні, на щастя, досить багато.

До когорти таких безмежно залюблених у рідний край дослідників з цілковитою підставою можна віднести і білоцерківця, кандидата історичних наук Євгена Чернецького. Філософ, а точніше політолог за

* Зворський Сергій Леонідович – кандидат історичних наук, старший науковий співробітник, провідний науковий співробітник, Українського науково-дослідного інституту архівної справи та документознавства.

освітою, він уже майже два десятиліття надзвичайно плідно працює в царині минувшини України. Коло його наукових інтересів досить широке – генеалогія, історична демографія, соціальна історія шляхетських родів правобережної шляхти та дворянства Російської імперії, геральдика, нумізматики, історія населених пунктів Поросся тощо. Він є одним з фундаторів і керманічів Товариства охорони старожитностей Київщини, членом Національної спілки краєзнавців України та низки інших товариств, у тому числі й за кордоном. Працьовитості і плідності публікаторської та історико-популяризаційної діяльності Є. Чернецького можна лише по-доброму позаздрити: щороку він видає по кілька (!) книг монографічного рівня, а загалом його доробок становить понад 500–600 публікацій. І це у 40 років! За такою вражаючою плідністю стоїть щоденна, без відпусток, свят і вихідних днів копітка пошукова праця, у тому числі в бібліотеках і архівах. Невипадково Євгена Анатолійовича добре знають працівники багатьох державних архівів Києва та інших регіонів, а за обізнаністю з деякими архівними фондами він може перевершити навіть професійних архівістів.

Звичайно ж, Є. Чернецький і за своїми професійними обов'язками (він обіймає посади завідувача відділу інформаційно-краєзнавчої роботи Білоцерківської міської публічної бібліотеки, за сумісництвом – старшого наукового співробітника Білоцерківського краєзнавчого музею та Меморіального музею-садиби І. С. Козловського у с. Мар'янівці на Київщині), і за покликанням душі не міг залишатися осторонь вельми цікавої і плідної теми вивчення історії рідної Білої Церкви – міста, що налічує майже 1000 років (засноване Ярославом Мудрим під іменем Юр'їва (Святого-Георгія-на-Росі), і з яким пов'язано чимало важливих сторінок історії України, міста, оспіваного багатьма письменниками і поетами (одразу згадуються рядки з пушкінської “Полтави”: “Сребристых тополей листы. / Луна спокойно с высоты / Над Белой Церковью сияет / И пышных гетманов сады, / И старый замок озаряет”), міста, яке перебувало у складі кількох держав, але завжди було і залишається рукотворною перлиною Поросся, є найбільшим за чисельністю населення і промислово-аграрним центром Київщини.

Результатом багаторічних історико-краєзнавчих студій Є. Чернецького став вихід у світ у квітні 2012 р. вельми цікавого видання – книги “Історія Білої Церкви: події, постаті, життя”. Вже з назви стає зрозумілим, що ця книга є своєрідним зведенням історичних відомостей про древнє місто над красунею Россю. Тематично і композиційно книга поділяється на 7 блоків (розділів): Про важливе; З історії міста; Простір минулого; Місто і люди; Поза містом; Спадщина; Біль. У кожного з розділів – своє призначення та мета: і загальні відомості про історію міста, і детальне висвітлення окремих сторінок Білої Церкви в ті чи інші історичні періоди, і різноманітні епізоди з історії окремих куточ-

ків, вулиць, майданів, установ, і згадки про окремих осіб – від монархів, гетьманів, полководців, магнатів, письменників до рядових білоцерківців, які так чи інакше причетні до становлення і розвитку міста, і невеличкі шкіци про минуле населених пунктів поблизу Білої Церкви, і аналіз усних та писемних джерел, що стосуються білоцерківської давнини. З такої строкатої мозаїки навдивовижу гармонійно вимальовується загальна історія міста. Цікаво, що книгу можна читати з будь-якої сторінки і при цьому цілісність сприйняття загального тексту і канви історичного викладу не порушуються. Це вже є свідченням професійної майстерності історика. Найсильнішим у плані емоційного сприйняття, на нашу думку, є завершальний розділ під назвою “Біль”, який, на відміну від попередніх розділів, написаний у публіцистичному стилі (це ще одна сильна грань непересічних талантів Є. Чернецького). Загальний лейтмотив цього розділу – переживання палкого патріота Білої Церкви, яким, без сумніву, є автор, з приводу поступового перетворення перлини Поросся у безлике “панельне місто N”, населене манкуртами, що не знають своєї історії, байдужі до громадських справ. Для цих переживань у автора є всі підстави, адже на очах одного покоління поступово руйнується те середовище, яке віками визначало неповторну ауру міста, його дух. Зруйнувати цю ауру бездумною забудовою історичного ландшафту стандартними “панельками” і відвертим вандалізмом стосовно історичних пам’яток дуже легко, відродити – практично неможливо. А ми ще дивуємося, чому багато міст у місцях масової багатопверхової забудови подібні до близнюків, і важко зрозуміти, де знаходишся – у Білій Церкві чи Броварах, Умані чи Богуславі.

Ще однією родзинкою книги є те, що в багатьох історичних шкідках автор виступає не як відсторонена особа оповідача, а як реальний учасник історичних досліджень. Наприклад, розповідаючи про підземелля Білої Церкви, з якими пов’язано багато легенд, але бракує реальних даних, Є. Чернецький описує непрості перипетії діяльності групи білоцерківських дослідників-аматорів з пошуку та топографування підземних ходів у місті, коли довелося долати численні штучні перепони у цій справі (бо бюрократам марилося, що дослідники при цьому знайдуть і привласнять приховані у підземеллях старовинні скарби) і нейтралізувати надмірну увагу з боку “компетентних органів” і навіть ризикувати власним життям через наявність в цих ходах мін.

Книга щедро ілюстрована багатьма світлинами, малюнками, портретами історичних діячів, родовими гербами тощо. Багато з цих ілюстрацій можна вважати унікальними, наприклад, дореволюційні знімки вулиць, будинків і мешканців міста. Часто лише ці старі поштівки-раритети дозволяють судити, який вигляд мали ті чи інші споруди і вулиці Білої Церкви, адже від них, на жаль, нині не залишилося і сліду. Можна лише уявити, скільки часу і коштів витратив автор на пошук

цих ілюстрацій, які роблять це видання набагато привабливішими (зазначимо, що книга вийшла у видавництві знаного білоцерківського видавця Олександра Пшонківського і, як і інші книги цього видавництва, вирізняється продуманим оформленням і ошатністю).

Не можна не відзначити й те, що Є. Чернецький майстерно володіє словом. Це, очевидно, результат багаторічного самовдосконалення як науковця і журналіста та самовимогливості. Книга написана цілком живою мовою, вигідно вирізняється багатством лексики, без зайвої патетики і “наукоподібності”, а тому читається дуже легко, як художній твір визнаного майстра красного письменства. Чи багато сучасних науково-популярних видань можуть похвалитися такими якостями? Мабуть, що ні.

Адресне призначення цієї книги – надзвичайно широке – від “батьків” міста до білоцерківських школярів. Для останніх, мабуть, у першу чергу, бо любов до рідної землі закладається з дитинства. А загалом цю книгу мусить вдумливо прочитати кожен білоцерківець. Адже, не знаючи своєї минувшини, не оцінивши власною неупередженою думкою те, що відбувалося у місті і навколо міста протягом століть, життя і вчинки багатьох осіб, чий імена нерозривно пов’язані з Білою Церквою, неможливо упевнено обирати шлях у майбутнє. Знання історії малої батьківщини – це один з наріжних каменів у формуванні загального світогляду, громадської позиції і патріотизму кожного громадянина, тому цілком можна погодитися з думкою депутата Київської обласної ради Володимира Полочанінова, який виступив спонсором даного видання. У передмові до книги він зазначив: “Славна минувшина, її видатні особистості є для нас невичерпним джерелом патріотизму, жертвовності, натхнення”. Саме таким джерелом і слугує книга Є. Чернецького.

Будь-яке наукове видання, яке адресоване широкому читацькому загалу, потребує належного науково-довідкового апарату. У книзі Є. Чернецького вміщено список публікацій автора історико-краєзнавчої тематики, починаючи з 1994 р. (він не має наскрізної нумерації, але те, що цей список займає 25 сторінок, викликає захоплення такою працездатністю). Багато в чому ця книга фактично є передруком розрізаних невеличких публікацій Є. Чернецького у місцевих періодичних виданнях, зібраних в одному томі. Для полегшення орієнтування у змісті книги у кінці видання вміщено об’єднаний іменний та географічний покажчик (такий підхід є досить оригінальним, однак користування ним не викликає утруднень).

Загалом історія Білої Церкви настільки багата і різноманітна, що у межах навіть досить значної за обсягом книги її охопити неможливо. Попри універсальний за характером виклад фактів з минулого міста, багато історичних відомостей залишилися поза рамками видання. Це, наприклад, життя у місті під час тимчасової нацистської окупації, фор-

мування потужної промислової інфраструктури Білої Церкви у повоєнний час, мистецьке, спортивне життя білоцерківчан тощо. Чекає на свого дослідника і історія побутування національних меншин у місті, зокрема євреїв (але для цього, мабуть, потрібно бути вихідцем з даного середовища і досконало знати іврит та ідиш). Зустрічаючи у тексті назви вулиць міста та інші топонімічні згадки, ловиш себе на думці, що у книзі бракує мапи Білої Церкви та її околиць. Утім, наскільки нам відомо, Є. Чернецький продовжує роботу над історією міста, тож чекатимемо на появу наступної його книги, а авторові побажаємо нових творчих здобутків і натхнення.

На завершення рецензії хотілося б наголосити на тому, що книга Є. Чернецького, його творчі підходи до розкриття тих чи інших сторінок історії міста, можуть слугувати орієнтиром і спонукальним чинником для інших краєзнавців України. Лише на Київщині є чимало міст, чия історія налічує багато століть – Васильків і Фастів, Бориспіль і Бровари, Узин і Кагарлик, Яготин і Тараща. Написання розгорнутої і об'єктивної історії цих та багатьох інших населених пунктів, як підмурівку загальної історії України, це надзвичайно важлива і суспільно затребувана справа. І Є. Чернецький своєю книгою переконливо доводить, що в цій справі немає нічого неможливого, потрібні лише бажання і усвідомлення корисності цієї роботи для нинішнього і майбутніх поколінь.

**ПАМ'ЯТІ
АЛЛИ МИКОЛАЇВНИ ЯЦЕНЮК**

2 листопада 2012 року на 46-му році пішла із життя директор Державного центру збереження документів НАФ Яценюк Алла Миколаївна.

Її трудовий шлях розпочався у 1984 році, відразу після закінчення школи. З того часу вона працювала в Державному центрі збереження документів НАФ, пройшовши усі службові сходинки – від секретаря-діловода до директора.

Без відриву від виробництва закінчила Київський державний університет ім. Т. Г. Шевченка. За час роботи в Державному центрі збереження документів НАФ Яценюк А. М. досконало оволоділа методикою виконання усіх видів робіт з консервації, реставрації, ремонту архівних документів, набула досвіду адміністративного управління.

27 років свого життя ця людина присвятила служінню архівній справі. Працюючи свого часу реставратором, вона повертала до життя архівні документи, котрі ще прислужаться дослідникам, як нинішнім, так і прийдешнім.

Аллі Миколаївні були притаманні високі моральні якості, доброзичливість і оптимізм, які завжди відчували її колеги.

Висловлюємо глибокі співчуття рідним, близьким, друзям та знайомим Яценюк Аллі Миколаївни у зв'язку з непоправною втратою – її смертю.

Державна архівна служба України